Věnná města
českých královen

LITOMĚŘIC
Děčín
Kamenice
Morgenthal
Zwikawa
Plattendorf
Lemperk
Gabloň
Hayda
Birkstein
Wrchnj Libichow
Žandov
Polže Řek
Chlum
Mariassain
Krupka
Hroby
Teplice
Karwice
Austj
Střekow
Wernerice
Police
Česká Ljpa
Zákupy
Mimoně
Wartenperk
Drum
Nový Zámek
Weselo
Habřj
BOLES
KY KRAG
Duchcow
Swětice
Milessow
Bylina
Prostředný Hory
Plaskowice
Austj
LITOMĚŘICE
Hirssperk
Kuři-Woda
Dauba
Bezdězy
Cernosek
Křessice
Lowosyce
Tereszow
Hosska
Bausowice
Dlasskowice
Ssaissice
Doxany
Labe Ř.
Běla
Hoblik
Ohře Řek.
Libochowice
Budině
Raudnice
Hřib
Libocz
Ssopka
SKY KRA
MLADY BOLES
Radonice
Patekwice
Launy
Slawetin
Peruc
Wrany
Radossin
Hořin
Melnjk
Sowinka
Daubrawice
Nowydwory
Chyřjn
Zlonice
Welwary
Bissice
Mladý Benatky
Pannenský Teynec
Zerotin
Weltrus
Lobkowice
Slaný
Labsky Kostelec
Lysa
Nymbur
RAKOWNICKY
Stary Boleslaw
Měssice
Klaany
Brandeys
Zápy
Budec
Bukow
Busstěhrad
Horoměřice
Kladno
Aunosst
Duchoměřice
Strassice
Senomaty
Hagek
Hwězda
Bubenec
Libeň
Mochow
Kaunice
Bílá Hora
Smichow
Chuchel
PRAHA
Wolssany
KAU
Auwal
Český Brod
Křiwoklad
Bělec
Auhonice
Krakowec
Angropach
KRAG
Wyssehrad
Kundratice
Kolodege
Auřeňowes
Přistaupin
Sliwenec
Prahonice
Ričany
Cerny Kostelec
Zbraslaw
Gesenice
Mnichowice
BERAUN
Podnokl
Weliž
Zdic
Budňan
ŘIM SKY
Wawřinec
BE RAUN
Kostelec u Křizku
Wondřegow
Skalice
Gilowj
Zebrák
Lhota
Zbirow
Lochowice
Hostomice
Mnissek
Ostrow
Hradisko
Sazawa Ř.
Komorný Hrádek
Sazawa
Cerkowice
Hořowice
Meyto
Kosmice
Ostrow
Nowý Knin
Dobřis
Netwořice
Křemetice neb Sternperk
Benessow
Diwissow
SKY KRAG
Tloskow
Konopisstě
Bistrice
Postupice
Wlassim
Oboříště
Přibram
S. Hora
Sedlčany
KRAG
Zduchowice
Wotice
Jankow
Milin
Kameik
Chlumec
Launowice
Pořič

EVA SEMOTANOVÁ
JOSEF ŽEMLIČKA A KOL.

Věnná města
českých královen

HISTORICKÝ ÚSTAV | Praha 2022

PRÁCE HISTORICKÉHO ÚSTAVU AV ČR, v. v. i.
OPERA INSTITUTI HISTORICI PRAGAE
Řada/Series A – Monographia

Lektorovali:
doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice
prof. RNDr. Peter Chrastina, Ph.D., Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava

Vědecká redakce:
PhDr. Jan Zelenka, Ph.D.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Semotanová, Eva, 1952-
Věnná města českých královen / Eva Semotanová, Josef Žemlička a kol.. -- Praha : Historický ústav, 2022. -- 437 stran. -- (Práce Historického ústavu AV ČR, v.v.i.. Řada A, Monographia = Opera Instituti Historici Pragae. Series A, Monographia)
Anglické resumé
Obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy a rejstříky

ISBN 978-80-7286-393-8 (vázáno)

* 911.375.4 * 929.731-055.2 * (437.3) * (048.8:082)
– věnná města -- Česko
– panovnice -- Česko
– kolektivní monografie

94(437) - Dějiny Česka a Slovenska [8]

Publikace byla zpracována v rámci řešení a s finanční podporou projektu NAKI II Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru), č. DG18P02OVV015.
Rukopis sestavili Eva Semotanová a Josef Žemlička.

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2022
© Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové 2022
© doc. PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D., Filozofická fakulta UHK, Hradec Králové; doc. Mgr. Petr Grulich, Ph.D., Filozofická fakulta UHK, Hradec Králové; prof. PhDr. František Musil, CSc., Filozofická fakulta UHK, Hradec Králové; Mgr. Petr Polehla, Ph.D., Filozofická fakulta UHK, Hradec Králové; prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha; doc. PhDr. Martin Šandera, Ph.D., Filozofická fakulta UHK, Hradec Králové; Mgr. Jan Vojtíšek, Filozofická fakulta UHK, Hradec Králové; doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D., Filozofická fakulta UHK, Hradec Králové; prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

ISBN 978-80-7286-393-8

Obsah

Věnná města jako badatelské téma
Eva Semotanová 7

Prostor a krajinná scéna věnných měst
Eva Semotanová 15

Dlouhá cesta k městům českých královen (východní Čechy jako „věnný" region)
Josef Žemlička 55

Věnná města za vlády lucemburské dynastie
Jan Vojtíšek 97

Hrady ve věnných městech
František Musil 139

Východočeská věnná města a šlechta v pozdním středověku
Zdeněk Beran 157

Věnná města jako rezidence královen vdov
Martin Šandera 195

Věnná města v souřadnicích církevní správy
Petr Polehla 229

Role věnných měst v habsburské monarchii
Jana Vojtíšková 265

Druhý život věnných měst
Petr Grulich – Eva Semotanová 315

Věnná města v průřezu staletí
Josef Žemlička 335

Resumé 349
Seznam pramenů a literatury 373
Seznam vyobrazení a tabulek 407
Seznam zkratek 413
Rejstřík jmenný osobní 415
Rejstřík jmenný místní 427

Věnná města jako badatelské téma

EVA SEMOTANOVÁ

Finanční a hmotné zabezpečování českých královen, tvořené především dary, koupěmi, výnosy z panství, statků a později i výnosy z měst, patřilo ve středověku k úkonům, které se staly součástí tehdejšího právního prostoru. Královny čerpaly své požitky především z několika měst v Čechách; Hradec Králové, Chrudim, Vysoké Mýto, Polička, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem, Trutnov, Nový Bydžov, Mělník a přechodně Teplice, poddanské město v přechodném majetku královny krátce v době poděbradské, daly vzniknout mezi českými královskými městy z řady pohledů zvláštní kategorii měst věnných. Spolu s vesnicemi, poplužními dvory a dalšími stavbami, které těmto městům patřily, tvořily až na Mělník a Teplice specifickou geografickou enklávu na východě Čech. Zároveň se staly unikátním jevem, jehož obdobnou existenci se ve střední Evropě odborníkům dosud nepodařilo prokázat (v poněkud jiném kontextu vznikala uherská věnná města za Zikmunda Lucemburského).[1]

Instituce královských věnných měst se začala utvářet počátkem 14. století, prošla složitým vývojem a svého vrcholu dosáhla v období středověku. Věnná města se stala zdrojem příjmů královen a v případě středověkého Hradce (Králové) a Mělníku na čas sídlem několika z nich včetně jejich dvorů. Tato města tak musela být architektonicky reprezentativním, pohodlným, ale současně eko-

1 Pojem věnné město jako majetek českých královen uvádí *Deutsches Rechtswörterbuch*, Leibgeding(s)stadt, königl. Stadt in Böhmen als Heiratsgut der Königin, online, dostupné z https://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw-cgi/zeige?index=lemmata&term=leibgedingsstadt [ověřeno 2021–07–05]; k majetkům českých královen Božena KOPIČKOVÁ, *Věnná města a jiné majetky českých královen ve 14. a 15. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015, s. 97–108; Zdeněk BERAN, *České královny a královská věnná města v pohusitské době (1436–1526)*, Mediaevalia Historica Bohemica 22, 2019, č. 2, s. 119–150.

Obr. č. 3 Náměstí v Novém Bydžově kolem roku 1900

nomicky velmi potentním sídlem, což obnášelo i nutnost jeho dobré vnitřní organizace. Hradec Králové stál svým významem hned za předními královskými městy, mimo jiné Prahou, Českými Budějovicemi, Olomoucí nebo Brnem.

S nástupem raného novověku došlo k uvolnění osobního vztahu královen (císařoven) se svými městy a věnná města poté plnila především roli ekonomickou. V 18. století, v době měnící se společnosti, již význam věnných měst jako specifického typu královského města mizel, a proto byla začleněna do struktury ostatních městských sídel bez výjimečnosti, dané jejich původním charakterem. České národní obrození, které s sebou přineslo nejen rozvoj národní

identity, ale i regionálního povědomí, vzpomínku na proslulost a význam věnných měst znovu oživovalo. Zejména v menších věnných městech tvořila jednu z tradic, k nimž se místní společnost upínala jako k nástroji svého nového sebeuvědomění a sebeprezentace, což se odráželo v kulturním i politickém životě obyvatel měst. Status královského věnného města byl de iure zrušen až v roce 1918, neboť královny (císařovny) si do té doby například nechávaly patronátní právo.

Reflexe jejich historického charismatu, které ožily během 19. století pod vlivem národního obrození i pozdějšího romantismu, trvají dosud jako jedna z náplní identity těchto měst ve vztahu k ostatním městům České republiky. Po roce 1989 se tato reflexe projevuje různými kulturními a propagačními aktivitami, včetně založení společenství věnných měst pod předsednictvím Hradce Králové. Přesto mezi nejširší veřejností, zejména mezi mladšími generacemi, není vnímání historické tradice specifického celku věnných měst natolik silné, jak by si tento pozoruhodný dějinný fenomén zasluhoval.

Problematika věnných měst z pohledu institutu samého doposud nebyla soustavněji sledována, přestože tento pojem není pro českou a hlavně regionální historiografii neznámý. Výjimkou bylo uspořádání konference *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova* ve dnech 4.–5. května 2004 v Mělníku a vznik stejnojmenného sborníku, vydaný rovněž roku 2004. Teprve v letech 2018–2022 se explicitně věnným městům věnoval projekt Národní a kulturní identita II (NAKI II), Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru).[2]

Publikace *Věnná města českých královen* vznikla v rámci uvedeného projektu NAKI II. Zabývá se mnoha problémy a otázkami, které se vznikem a vývojem věnných měst úzce souvisejí. Jakkoliv je řeší v samostatných, časově či tematicky pojatých kapitolách, vzájemně se prolínají a doplňují; nabízejí varianty pohledů, smě-

2 *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004*, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004. K projektu NAKI II *Věnná města českých královen.* (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru), č. G18P02OVV015, online, dostupné z https://www.kralovskavennamesta.cz/vm.html [ověřeno 2021–02–08].

řujících posléze k syntetizující, synergické spojitosti jednotlivých námětů při zachování jejich pestrosti a rozmanitosti. Pestrost námětů a skladba autorského kolektivu přitom dovolují nasvítit některé otázky z více stran, bez záruky, že vždy vyzní zcela jednotně; autorská volnost patří ke klíčovým postulátům, jimiž se práce v konečném účinku řídila. V různých modifikacích se vrací třeba otázka volby východních Čech jako věnného regionu. Úvahy se kříží, splétají nebo vylučují; nezní a stěží budou kdy znít jedním hlasem.

K hlavním tématům publikace patří ukotvení královských věnných měst v prostoru a čase, vzájemné vztahy a postoj k ostatním městům, právní a správní otázky, vnitřní život, organizace, hospodářství a záležitosti náboženství a víry, ale i příčiny, podoba a význam znovuzrození věnných měst v podobě reminiscencí 19. a poč. 20. století. S ohledem na specifičnost východočeské územní enklávy věnných měst je pozornost věnována především Hradci Králové, Chrudimi, Vysokému Mýtu, Poličce, Jaroměři, Dvoru Králové nad Labem, Trutnovu a Novému Bydžovu. Přesto nejsou především Mělník, ale ani Teplice opomenuty.

Autoři předkládané monografie se v rámci projektu věnovali studiu věnných měst s využitím široké škály pramenů, zejména z východočeských Státních okresních archivů, ale i ze Státního okresního archivu Mělník, Státního oblastního archivu Třeboň aj. Analyzovali dokumenty vydané v edicích středověkých a raně novověkých písemností, kartografické a obrazové materiály včetně leteckých snímků, uskutečnili průzkum v terénu. Využili desítky odborných titulů, které se zabývají historií, architekturou, památkami, významnými osobnostmi a mnoha dalšími zajímavostmi věnných měst, čerpali mimo jiné z portálů Bibliografie dějin českých zemí a Czech medieval sources.[3]

Z nejnovějších vydavatelských počinů stojí za povšimnutí zvláště přehledné dějiny Mělníku, Teplic a Hradce Králové v ediční řadě Dějiny měst (Nakladatelství Lidové noviny). V edici Zmizelé Čechy (nakladatelství Paseka) vyšly prozatím města Hradec Králo-

3 *Bibliografie dějin českých zemí*, Historický ústav AV ČR, online, dostupné z https://biblio.hiu.cas.cz/#!/ [ověřeno 2021–02–08]; *Czech Medieval Sources*, LINDAT/CLARIAH-CZ (projekt MŠMT č. LM2018101), online, dostupné z https://lindat.cz a z https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php [ověřeno 2021–08–16].

Obr. č. 4 Náměstí v Novém Bydžově, 2020

vé, Dvůr Králové nad Labem, Mělník, Nový Bydžov a Chrudim. Také Nový Bydžov a Polička mají své monografie, vydané mimo uvedené ediční řady.[4] Součástí ediční řady *Historických atlasů měst České re-*

4 Jan KILIÁN a kol., *Mělník: historie, kultura, lidé*, Praha 2010; Jan KILIÁN a kol., *Teplice: historie, kultura, lidé*, Praha 2015; Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ – Jan KOŠEK – Martin LANDSMANN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND, *Hradec Králové*, Praha 2017; Jan JAKL, *Hradec Králové nad Labem*, Praha–Litomyšl 2005; Pavel JANOUŠEK, *Dvůr Králové nad Labem*, Praha–Litomyšl 2006; Ivo ŠULC, *Chrudim*, Praha–Litomyšl 2010; Jan KILIÁN, *Mělník*, Praha–Litomyšl 2007; Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov. Zmizelé Čechy*, Praha–Litomyšl 2007; David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ, *Dějiny města Poličky*, Polička 2015; Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2005, 2013. Publikace spíše popularizační zde nejsou až na výjimky zmíněné, lze však uvést mimo jiné práce Jiřího CHARVÁTA, *Stará Chrudim. Vlastivědné vyprávění o minulosti českého města*, Chrudim 1991, Dagmar KRSKOVÉ, *Královny*

publiky jsou města Hradec Králové, Chrudim, Trutnov, Nový Bydžov, Polička, Jaroměř, Vysoké Mýto a Dvůr Králové na Labem. Věnná města byla předmětem zájmu rovněž v syntetizující publikaci *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku* z roku 2010.[5] V jednotlivých kapitolách publikace jsou uvedeny další, nejen současné tituly odborné literatury vztahující se ke sledované problematice. Obsáhlou bibliografii k dějinám věnných měst zahrnují rovněž zmíněné *Historické atlasy měst České republiky*, aktuální vždy k datu vydání příslušného atlasového svazku.[6]

Monografie *Věnná města českých královen* předkládá podstatné závěry dosavadního bádání nad jedinečným fenoménem městských dějin. Institut věnných měst je jednotícím prvkem, hlavní koncepční osou a záměrem této práce.

---

a jejich věnná města, Dvůr Králové nad Labem 2001, jako průvodce se prezentuje například kniha Tomáše ŽIŽKOVSKÉHO, *Královská věnná města. Turisticko historický průvodce*, Praha 1991.

5 Eva SEMOTANOVÁ – Miroslav RICHTER, *Historický atlas měst České republiky* (dále jen *HAM*), sv. 5 Hradec Králové, Praha 1998; Jiří BOCK – Günter FIEDLER – Luděk JIRÁSEK – Petr LANDR – Jitka LUKÁŠKOVÁ – Roman REIL – Eva SEMOTANOVÁ – Jan SLOVÍK – Michal VOJTĚCH – Vladimír WOLF, sv. 12 Trutnov, Praha 2004; Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Jan FROLÍK – Petr GRULICH – Vladimír HRUBÝ– Pavel KOBETIČ – František NESEJT – Pavel ŠRÁMEK – Ivo ŠULC – Vít VOKOLEK – Josef ŽEMLIČKA, sv. 13 Chrudim, Praha 2003; Robert ŠIMŮNEK – Zdeněk BERAN – Ivan BIČÍK – Tomáš BURDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Jan KABRDA – Jan KOHOUT – Karel KUČA – František MUSIL – Jaroslav PROKOP – Eva SEMOTANOVÁ – Přemysl ŠTYCH – Martina TŮMOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ, sv. 29 Nový Bydžov, Praha 2017; Robert ŠIMŮNEK – Tomáš BURDA – David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ – Karel KUČA – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Přemysl ŠTYCH – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Radka VOSTŘELOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, sv. 30 Polička, Praha 2019; Robert ŠIMŮNEK – Tomáš BURDA – Jaroslav CAVRNOCH – Günter FIEDLER – Karel KUČA – Olga MERTLÍKOVÁ – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Jiří SLAVÍK – Přemysl ŠTYCH – Eva TICHOMIROVÁ – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, sv. 31 Jaroměř, Praha 2020; Vojtěch BARCAL – Tomáš BURDA – Karel KUČA – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Přemysl ŠTYCH – Jan VOJTÍŠEK – Jana VOJTÍŠKOVÁ, sv. 33 Vysoké Mýto, Praha 2021; Robert ŠIMŮNEK – Zdeněk BERAN – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Karel KUČA – Günter FIEDLER – Josef LANGFELNER ml. – František MUSIL – Lukáš NEKOLNÝ – Roman REIL – Anna-Marie ELSNEROVÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Tomáš BURDA – Přemysl ŠTYCH, sv. 34 Dvůr Králové nad Labem, Praha 2022; Ondřej FELCMAN – František MUSIL a kol., *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009.

6 O *HAM* srovnej mapový portál, online, dostupné z http://towns.hiu.cas.cz/ [ověřeno 2021–08–16].

Obr. č. 5 Dvůr Králové nad Labem na šikmém leteckém snímku, 2015

Prostor a krajinná scéna věnných měst

EVA SEMOTANOVÁ

Královská věnná města – Dvůr Králové nad Labem, Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Mělník, Nový Bydžov, Polička, Trutnov, Vysoké Mýto a poddanské Teplice (věnným městem pouze po krátké časové období za vlády Jiřího z Poděbrad) – jejich dějiny, krajina, památky či osobnosti – tvoří zvláštní kategorii mezi českými královskými městy. Věnná města se stala zdrojem příjmů a někdy osobním útočištěm českých královen, v případě středověkého Hradce Králové (původně jen Hradce, od druhé poloviny 14. století s přívlastkem Králové) a Mělníku na čas i sídlem několika z nich. Koncem 14. století následovaly Dvůr Králové nad Labem (původně Dvůr, od počátku 15. století Dvůr Králové i Dvůr Králové nad Labem) a Trutnov, posledním věnným městem se stal Nový Bydžov po polovině 16. století. (Mělník a Teplice byly situovány zcela mimo východočeskou skupinu.) V raném novověku význam věnných měst poklesl, z právního hlediska zanikla instituce věnných měst teprve roku 1918 po vzniku Československé republiky. Svůj status věnného města si však udržela v kolektivní paměti od 19. století až do současnosti, často ve smyslu jejich druhého života.[7] Navzdory společné charakteristice jako specifické kategorie věnných měst a umístění v poměrně sevřené geografické enklávě se však utváření krajinných schémat měst a jejich bezprostředního okolí lišilo v mnoha aspektech.

Geografická poloha věnných měst

Kapitola sleduje hlavně přírodní scénu specifického uskupení většiny věnných měst ve východních Čechách. Přesto je třeba krátce připomenout krajinu v prostoru věnných měst Mělníku a Teplic; obě sídla se nacházela v geograficky zcela odlišných polohách ve středních a severních Čechách. Mělník, ležící ve staré sídelní oblasti na soutoku Labe a Vltavy (resp. na pravém labském břehu) v nadmořské výšce 215 m, se jako věnné město postupně stabilizoval od druhé poloviny 13. století, kdy zde byly roku 1278 zapsány příjmy královně Kunhutě Uherské (Haličské), druhé manželce Přemysla Ota-

7 Eva SEMOTANOVÁ, *Vnímání krajiny východočeských královských věnných měst v Ottových Čechách*, Historická geografie 45, č. 2, 2019, s. 263–292; Petr GRULICH, *Titul královské věnné město a jeho užíváni na konci 19. a na počátku 20. století*, Kralovéhradecko 10/2019, s. 35–60.

Obr. č. 6 Mělník na mapě Čech Jana Kryštofa Müllera z roku 1720, sekce č. VIII

kara II. Významné dálkové dopravní komunikace, nejprve vodní cesty a od 19. století i železnice tvořily spolu s vinařstvím jako hlavní zemědělskou komoditou základ hospodářské prosperity národnostně převážně českého města, které se již koncem 18. století stalo zemědělským zázemím Prahy.[8]

Teplice získaly status věnného města jen krátce za vlády Jiřího z Poděbrad. Jeho choť, královna Johana, (královnou 1458–1471, zemřela 1475) propůjčila poddanskému městu roku 1467 litoměřické městské právo, avšak město podle privilegia stále náleželo tamnímu hradu a klášteru. Město vzniklo asi v sedmdesátých letech 13. století na obchodní stezce do Saska. Je situované v nadmořské výšce 200–399 m, v široké kotlině mezi Českým středohořím a Krušnými horami mimo výraznější vodní toky. Od poloviny 12. století, kdy zde byl založen klášter benediktinek, jsou již v místě doloženy

8 Jan KILIÁN a kol., *Mělník: historie, kultura, lidé*, Praha 2010; Renata ŠPAČKOVÁ, *Putování za pamětí mělnické krajiny*, Mělník 2008; Robert ŠIMŮNEK, *Věnná města českých královen*, in: E. Semotanová – J. Cajthaml a kol., *Akademický atlas českých dějin*, s. 98; František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 213, 214.

Obr. č. 7 Teplice na mapě II. vojenského mapování Čech z let 1847–1848, reambulováno 1874, sekce č. III/4, westliche Colonne

teplé prameny, které položily základ teplickému lázeňství. Spolu s lázeňstvím se během 19. století formoval spíše průmyslový charakter města. Obyvatelstvo se až do konce druhé světové války řadilo k německému sociokulturnímu okruhu, početná byla i židovská menšina, jejíž příslušníci však holocaust až na výjimky nepřežili.[9]

Mělník a Teplice nespojovaly ani hlavní středověké suchozemské cesty, ani pozdější raně novověké poštovní spoje. Na Teplicku převažoval před průmyslovou revolucí zemědělský krajinný ráz s řadou vápencových dolů, na Mělnicku s vinařstvím. V rámci instituce královských věnných měst nelze hovořit o společných vazbách a kontaktech, chyběl zde prvek cílené lokalizace pěti věnných měst Rudolfem Habsburským do východočeské oblasti. Určitým pojítkem byla osobnost královny Johany, která v Mělníku sídlila po smr-

9 Zdeněk BERAN, *České královny a královská věnná města v pohusitské době (1436–1526)*, Mediaevalia Historica Bohemica 22, č. 2, 2019, s. 129; Jan KILIÁN a kol., *Teplice: historie, kultura, lidé*, Praha 2015.

ti Jiřího z Poděbrad; přitom již dříve podporovala Teplice jako své další věnné město.

Královská věnná města Dvůr Králové nad Labem, Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Nový Bydžov, Polička, Trutnov a Vysoké Mýto ležela v pomyslném oválu, orientovaném podél osy sever jih s malou odchylkou k jihovýchodu (Polička).[10] Žádné další královské město se v tomto prostoru, zahrnujícím rozdílné kulturní krajiny, nenacházelo, k nejbližším patřila západně od Chrudimi středočeská Čáslav. Vzájemná vzdálenost královských věnných měst nepřesahovala 40 km, nejsevernější město Trutnov a nejjižnější Polička ležely od sebe vzdušnou čarou kolem 115 km. V jejich bezprostředním okolí (v okruhu o poloměru kolem 10–12 km) se na počátku 14. století nacházela poddanská města a městečka. Poblíž Nového Bydžova Nechanice, jižně od Dvora Králové nad Labem Miletín, severovýchodně od Jaroměře Náchod, jihovýchodně Dobruška (první písemná zmínka k roku 1320). Nedaleko Poličky a Vysokého Mýta ležela Litomyšl, Ústí nad Orlicí, Česká Třebová a Svitavy, severozápadně od Chrudimi Přelouč.[11]

Pojem „východočeská" města nebo východní Čechy se však počátkem 14. století neužíval, poloha míst se obvykle určovala prostřednictvím názvu a směru jiné blízké či významné lokality. Od vzniku krajského zřízení byly pro oblast východních Čech užívány názvy dobových krajů nebo církevních správních regionů – v případě věnných měst kraj Hradecký (s Trutnovskem od první poloviny 16. století), Chrudimský, později Novobydžovský a další, či později královéhradecká diecéze, a to v písemných i kartografických pramenech. Sousloví východní Čechy se jako zeměpisný název začalo vyskytovat teprve na přelomu 19. a 20. století, kdy se formovala mo-

10 Za kulturní krajinu je považována část zemského povrchu tvořeného charakteristickým reliéfem, souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky. Vyznačuje se různou mírou přeměny přírodního prostředí lidskou činností. K pojmu kulturní krajina třeba Martin GOJDA, *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*, Praha 2000; E. SEMOTANOVÁ – P. CHROMÝ – Z. KUČERA, *Historická geografie. Tradice a modernita*, Praha 2018.

11 F. HOFFMANN, *České město*, Mapa měst a městeček k roku 1300, s. 48–49; *Müllerova mapa Čech z roku 1720* (*Mappa geographica regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano adjunctis …*), sekce IX, XIV, XV (k náhledu Laboratoř geoinformatiky UJEP, online, dostupné z http://old-maps.geolab.cz/map_region.pl?lang=cs&map_root=mul&map_region=ce [2021–03–03]); *Mapy.cz*, online, dostupné z https://mapy.cz

derní topografie a toponomastika, především v odborných kruzích představovaných významnými historiky (August Sedláček, Václav Vladivoj Tomek nebo Hermenegild Jireček).[12]

Volba pěti královských věnných měst, otázky a úvahy

Dosud se nepodařila pevně zjistit, zda byla lokalizace pěti královských věnných měst do východních Čech záměrná; odborníci to spíše vylučují. Určil východočeská věnná města již Václav II.? Český král Rudolf I. Habsburský (předtím byl rakouským a štýrským vévodou) pojistil své manželce Alžbětě Rejčce[13] věno 40 000 hřiven na výnosu z měst Hradce (Králové), Jaroměře, Vysokého Mýta, Chrudimi a Poličky před svou smrtí 3. července 1307. Josef Žemlička k tomu konstatoval: „Co vedlo krále Rudolfa, aby urbánní pětici zástavně přisoudil Rejčce, se obtížně hledá odpověď. Zatím nic, kromě umístění, tato místa nespojovalo. Snad aby ležela blíže její domovitě, vždyť ´Richenza´, později Alžběta zvaná Rejčka byla dcerou polského krále Přemysla II. Velkopolského (1295–1296)." Listinu, kterou vydal římský král Albrecht 5. října 1307 ve vojenském ležení u Opatovic a v níž on a jeho syn Fridrich přijali města Hradec (Králové), Jaroměř, Vysoké Mýto, Chrudim a Poličku do ochrany, považuje za „rodný list královských věnných měst."[14]

Otázka volby právě pěti uvedených měst se nabízí rovněž při studiu vývoje jejich krajinné scény. Snad by jedním z důvodů mohla být prostupnost krajiny, vyjádřená blízkostí hlavních zemských cest, směřujících do Polska, na Moravu a do Rakous (zejména Vídně) a vnímaných i jako únikové cesty v případě nebezpečí, které by

12 Eva SEMOTANOVÁ, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*, Praha 2001, s. 86–91; TÁŽ, *Atlas zemí Koruny české*, Praha 2002, s. 11–44; Tomáš KLIMEK, *Krajiny českého středověku*, Praha 2014, s. 131–139.

13 Robert ANTONÍN, *Rudolf I. Habsburský*, in: Marie Ryantová – Petr Vorel (eds.), *Čeští králové*, Praha–Litomyšl 2008, s. 147–153; Pavla VOŠAHLÍKOVÁ a kol. *Biografický slovník českých zemí 1*, Praha 2004, s. 71–72, online Alžběta Rejčka, dostupné z http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/AL%C5%BDB%C4%9ATA_Rej%C4%8Dka_1.9.1288-18.10.1335 [2021–02–08].

14 J. ŽEMLIČKA, kapitola *Dlouhá cesta k městům českých královen (východní Čechy jako „věnný" region)*. Listina viz *Codex juris municipalis regni Bohemiae*, *II. Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1225 až 1419*, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, s. 148–152, č. 83 (český překlad s. 152–154).

Alžbětě Rejčce hrozilo? Vídeň díky jejímu sňatku s Rudolfem Habsburským navíc představovala útočiště před nepřátelskými projevy straníků přemyslovských princezen Anny a Elišky. Nemalou roli mohl sehrát také význam měst jako center kastelánií, v tomto případě Chrudimi a Hradce Králové.

V případě, že by tato teorie či spíše domněnka, pro niž však nejsou přímé doklady v historických pramenech stejně tak jako pro samotný výběr měst, měla být podpořena kladením otázek a hledáním odpovědí, je třeba se nejprve ptát, jaké měly elity společnosti konce 13. a počátku 14. století, zejména čeští králové Václav II. a Rudolf I. Habsburský geografický horizont. Jaké byly jejich představy o tehdejší krajině českých zemí, do jaké míry znali oba panovníci její tvářnost, prostupnost, významné hrady, kláštery a sídla a zemské cesty? Odkud získali tyto znalosti? Mohl Rudolfovi někdo, kdokoliv, před smrtí u Horažďovic v červenci roku 1307 poradit, z jakých měst má výnosy své manželce připsat? Například opat zbraslavského kláštera Konrád Durynský a sedlecký opat Heidenreich, kteří měli sepsat Rudolfovu závěť a zmíněná města s výnosy pro královnu Alžbětu v ní uvedli?[15]

Rudolf Habsburský se účastnil válečných tažení a dalších cest do českých zemí jako adept na český královský trůn a později i jako král. Navíc již roku 1304 vpadl do Čech se svým otcem, římským králem Albrechtem, aby oslabil vliv a moc Václava II., pobývajícího v té době v Uhersku. Poznal tedy hlavní zemské cesty, směřující do Čech především z jihu a jihozápadu.

Při pohledu na rozmístění královských měst, z nichž mohl Rudolf na počátku 14. století vybírat, se nabízí oblast severozápadních, středních a východních Čech, kde byla v té době hustota královských měst největší. Určitou možnost skýtaly také jižní a jihozápadní Čechy, ty však byly poznamenané odporem české šlechty proti Habsburkům, vedené Bavorem III. ze Strakonic a Vilémem Zajícem z Valdeka. Přestože byl u Bavorových Horažďovic odpor potlačený, těžko by Rudolf vybíral města právě v této oblasti, kde mohlo

15 Marie BLÁHOVÁ, *Cisterciáci ve službách české politiky za posledních Přemyslovců*, in: Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym. De ordinum religiosum in societate medii et recentioris aevi patribus, Marie Bláhová (ed.), Opole – Wrocław1996, s. 363–368; Jana HYNKOVÁ, *Heidenreich Sedlecký*, in: 900 let cisterciáckého řádu, Kateřina Charvátová (ed.), Praha 2000, s. 97–160.

zůstat latentní ohnisko případného odboje. Severozápadní Čechy mohly být v případně vojenského konfliktu ve sféře vlivu braniborského markraběte Oty IV. se Šípem, který roku 1304 podpořil českou šlechtu proti Albrechtovi a Rudolfovi. Severní Čechy a jihovýchodní oblast Českomoravské vrchoviny byly královskými městy osazeny jen minimálně (Žitava, Jihlava), střední Čechy mohly odrazovat svojí blízkostí Prahy, která nebyla Alžbětě Rejčce příliš nakloněná.[16]

Naopak vzdálenější východní Čechy s cestami do Polska, na Moravu a do Rakous se tak jevily jako nejvhodnější volba. Chrudim a Hradec Králové, správní hrady prosperujících kastelánií, přerostly ve 13. století v městská sídla, Vysoké Mýto se nacházelo poblíž správního hradu Vraclav a Polička nedaleko zemské brány Hrutov, kudy vedla dálková cesta na Moravu s větvemi do Olomouce nebo Brna a Vídně. Jaroměř a Hradec Králové byly napojené na zemskou cestu do Kladska a Polska.[17]

Města Hradec Králové, Vysoké Mýto a Chrudim „s některými jinými" (míněna Polička a Jaroměř) zachytila Zbraslavská kronika v textu o sepsání Rudolfovy závěti roku 1307. „Když král Rudolf viděl, že těžkost jeho choroby vzrůstá a že snad nebude moci dojíti do Prahy, poslal své posly a povolal k sobě pány opaty Heidenreicha Sedleckého a Konráda Zbraslavského, které obzvláštní láskou miloval."[18]

Vzájemný vztah Rudolfa Habsburského a opatů se jevil jako příznivý, oba se roku 1306 po smrti Václava III. přiklonili k Rudolfově kandidatuře na český trůn. Mysleli již při formulování závěti na bezpečí budoucí královny vdovy Alžběty Rejčky pro období, kdy bylo lze předpokládat další vnitropolitické i mezinárodní spory spojené s volbou nového českého krále? Vybrali proto města hospodářsky stabilní, dostatečně vzdálená od Prahy jako panovnické-

16 Josef ŽEMLIČKA, *Královská města v českých zemích na počátku 14. století*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas, Praha 2014, s. 96–97.

17 Josef ŽEMLIČKA, *Osídlení českých zemí v polovině 13. století*, Robert ŠIMŮNEK, *Věnná města českých královen*, in: E. Semotanová – J. Cajthaml a kol., Akademický atlas, s. 54, 98.

18 *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regiae*, Zdeněk Fiala – František Heřmanský – Rudolf Mertlík – Marie Bláhová (eds.), Praha 1976, s. 153, 154.

ho sídla a centra Českého království a s blízkostí hlavních zemských cest?

Na výchozí otázku, proč zvolil Rudolf Habsburský k majetkovému zabezpečení Alžběty Rejčky výnosy východočeských měst Hradce Králové, Vysokého Mýta, Chrudimi, Jaroměře a Poličky, nelze ani nyní přes uvedené úvahy jasně odpovědět. Neexistuje jediný pramenný důkaz, který by je potvrdil či alespoň podpořil. Lze se jen domnívat, že k stanovení měst mohla přispět určitá Rudolfova znalost geografických podmínek a ekonomické situace v Českém království, založená na jeho vojenských taženích a dalších cestách jako českého panovníka; cesty tvořily v krajině výraznou orientační linii a hlavní zemské trasy byly obecně známé.[19]

Přítomnost a tím i vliv zbraslavského a sedleckého opata při sepsání Rudolfovy závěti jsou již zcela hypotetické, jakkoliv byli oba vzdělanými, diplomaticky zdatnými a zcestovalými představiteli tehdejšího veřejného i církevního života a mohli králi poskytnout cenné rady také v záležitosti věnných měst. Zůstává však nezodpovězenou otázkou, zda by král na prahu smrti jejich doporučení dostatečně vnímal a vyjádřil se k němu, případně zda pět východočeských měst zvolili podle vlastního uvážení.

Kladení otázek, hledání odpovědí, zvažování pravděpodobného i možného patří k analytickým a interpretačním postupům v práci historika i historického geografa. V tomto případě nebyly k dispozici konkrétní pramenné zdroje, pouze úvahy vyplývající z předpokládaných dobových znalostí hlavních aktérů, Rudolfa Habsburského a církevních hodnostářů, opatů Heidenreicha Sedleckého a Konráda Zbraslavského, s přihlédnutím k tehdejšímu pravděpodobnému geografickému horizontu vyšších společenských vrstev. Jako úvodní pasáž k analýze prostoru a krajinné scény východočeských královských věnných měst však bylo třeba problematiku výběru pěti měst, byť spekulativní, alespoň připomenout.

19 K vnímání zemských cest ve středověku Tomáš KLIMEK, *Krajiny*, s. 110.

Obr. č. 8 Polička na povinném císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1839

Širší krajinná scéna východočeských královských věnných měst

Východočeská věnná města a jejich rozdílné krajiny lze analyzovat z mnoha aspektů a v určitých vybraných časových rovinách, horizontálních i vertikálních. K hlavním rysům patří základní krajinotvorné prvky při založení měst, reliéf a voda, ale i postavení věnných měst v rámci územně správního vývoje Čech, vliv komunikací a hospodaření měst na proměny městské krajiny a využití strategic-

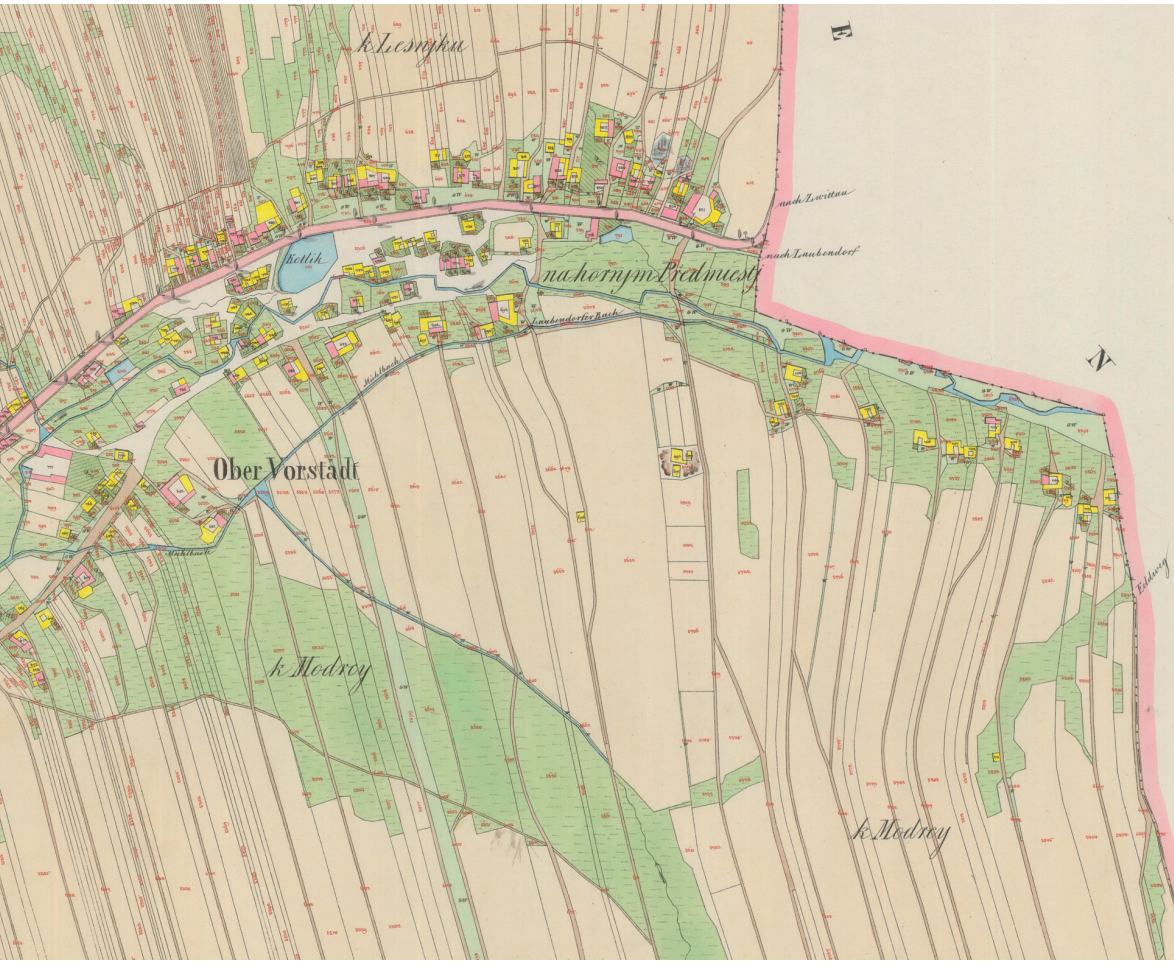

ké polohy měst pro obranu země. K časovým rovinám uplatněným při analýze a interpretaci městských krajin patří preindustriální krajina 13. a počátku 14. století s vazbami na individuální raně novověká a novověká vývojová specifika jednotlivých měst, mimo jiné i prvky barokní krajiny v okolní krajině.[20]

20 K typologii historických krajin českých zemí E. SEMOTANOVÁ – P. CHROMÝ – Z. KUČERA, *Historická geografie. Tradice*, s. 165–178.

Městská sídla vznikala v Čechách od 13. století v období preindustriální krajiny (též venkovské kulturní krajiny), datované od neolitu do konce 18. až poloviny 19. století. Stala se novým, avšak trvalým krajinotvorným prvkem, spjatým s vrcholnými kolonizačními procesy 13. století – vnější kolonizací a hornickou kolonizací. Spolu s vesnicemi, hrady a kláštery vytvářela podle své velikosti, polohy, tvaru a funkce i vzájemných prostorových vztahů sídelní strukturu, jejíž rozložení a hustotu (síť sídel v krajině) ovlivňovaly od počátků přírodní podmínky, zejména nadmořská výška, členitost povrchu, úrodnost půdy, vztah k vodě a vegetace. Přestože se podoba měst, jejich půdorys, topografie a vazby na blízké i vzdálenější okolí určitým způsobem přetvářely, výrazné změny městských krajin přinesla teprve epocha industriální krajiny, související s průmyslovou, dopravní a druhou městskou revolucí a časově zařaditelné přibližně od konce 18., v českých zemích spíše od poloviny 19. století do současnosti.[21]

Současnou krajinu východních Čech, kde leží historická věnná města, lze typově zařadit mezi krajiny nížin, resp. středoevropské zemědělské krajiny scelených otevřených polí (Dvůr Králové nad Labem, Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Nový Bydžov a Vysoké Mýto) a krajiny pohoří – vrchoviny (Polička) a podhorské oblasti (Trutnov).[22] V době jejich vzniku ve 13. století (Nový Bydžov počátkem 14. století) byly nížinné a střední polohy východních Čech odlesněné nebo pokryté listnatými, jehličnatými a smíšenými lesy mírného pásma. V odlesněných oblastech se nacházelo souvislejší osídlení s městy Hradcem Králové, Chrudimí a Vysokým Mýtem, Nový Bydžov ležel v zalesněném území s menšími osídlenými enklávami a Trutnov s Poličkou v téměř zcela zalesněné krajině. Doznívalo období středověkého klimatického optima s mírnějšími zimami a vyššími průměrnými teplotami.[23]

Kromě Trutnova a Poličky vznikala ostatní věnná města v nejstarších sídelních komorách, osazovaných již v 6.–10. století (Chru-

21 Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 2002, s. 143–161.

22 Tatiana HRNČIAROVÁ – Peter MACKOVČIN – Ivan ZVARA a kol., *Atlas krajiny České republiky*, Praha 2009, kapitola 4 Přírodní krajina, s. 102–154; Zdeněk LIPSKÝ, *Typy evropských krajin*, Geografické rozhledy 12, 2003, č. 5, s. 120–121.

23 J. ŽEMLIČKA, *Osídlení*; Wolfgang BEHRINGER, *Kulturní dějiny klimatu*, Praha–Litomyšl 2010, s. 107–120.

dim, Hradec Králové, Jaroměř, Vysoké Mýto) a na terénech rané kolonizace v 11.–12. století (Dvůr Králové nad Labem, Nový Bydžov). Polička a Trutnov patřily k dílům vrcholné kolonizace (Poličsko již od 12. století). Během 13. a 14. století se kulturní krajina v prostoru věnných měst a jejich okolí relativně stabilizovala a setrvala jako převážně zemědělská krajina do poloviny 19. století.[24]

Hlavní zemské cesty křižující území věnných měst směřovaly ve 13. a na počátku 14. století z Prahy do Polska, na Moravu a Rakousy. Kladská, také Slezská, Polská nebo Náchodská cesta vedla přes Sadskou, Poděbrady a Nový Bydžov do Hradce Králové, Jaroměře, k zemské bráně Branka u Náchoda a dále do Kladska s větvemi do Vratislavi a Krakova. Zemská cesta z Prahy na Kouřim, Chrudim, hrad Vraclav, Vysoké Mýto a Litomyšl procházela u hradiště Hrutov zemskou bránou na moravskou stranu. Zde se rozdělila a mířila k východu do Olomouce nebo k jihu do Brna a Vídně. Ve starší odborné literatuře je uváděna jako Trstenická cesta či stezka.[25] Středověká krajina byla rovněž protkána sítí menších regionálních cest. Jejich směry se měnily přírodními vlivy i zásahy člověka spjatými především s kolonizačními procesy.[26]

---

24 František MUSIL, *Vývoj středověkého osídlení ve východních Čechách*, mapa, in: Ondřej Felcman a kol., Území východních Čech od středověku po raný novověk, Praha 2011, s. 27.

25 E. SEMOTANOVÁ, *Historická geografie*, s. 165–169; Dušan CENDELÍN, *Staré komunikace česko-moravského pomezí. Trstenická stezka jako historický mýtus*, Vizovice 2000; Müllerova mapa Čech z roku 1720.

26 Dálkové a regionální komunikace na pomezí východních Čech a Moravy ve směru od Chrudimi, Hradce Králové, Vysokého Mýta a Poličky podrobně znázorňují specializované mapy s odborným obsahem zpracované na podkladě mezioborového výzkumu v rámci projektu Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech. Na mapě zachycující období vrcholného středověku je síť cest oproti období raného středověku mnohem hustší, zejména ve směru Chrudim a Polička, Vysoké Mýto a Polička, Kunštát a Brno. Jan MARTÍNEK a kol., *Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech*, projekt NAKI http://www.historicke-cesty.cz/, mapy Jan MARTÍNEK – Aleš LÉTAL, *Dopravní spojení východních Čech a severozápadní Moravy v raném středověku*, in: TÍŽ, Dopravní spojení Čech a Moravy ve vrcholném středověku, online, dostupné z http://www.historicke-cesty.cz/wp-content/uploads/2016/02/B_mapa_stredovek_R.pdf, hhttp://www.historicke-cesty.cz/wp-content/uploads/2016/02/C_mapa_stredovek_V.pdf, [ověřeno 2021–02–14]; *I. a II. vojenské mapování*, Laboratoř geoinformatiky UJEP, online, dostupné z http://oldmaps.geolab.cz/map_region.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=ce, http://oldmaps.geolab.cz/map_region.pl?lang=cs&map_root=2vm&map_region=ce, [ověřeno 2021–02–14]; *Povin-*

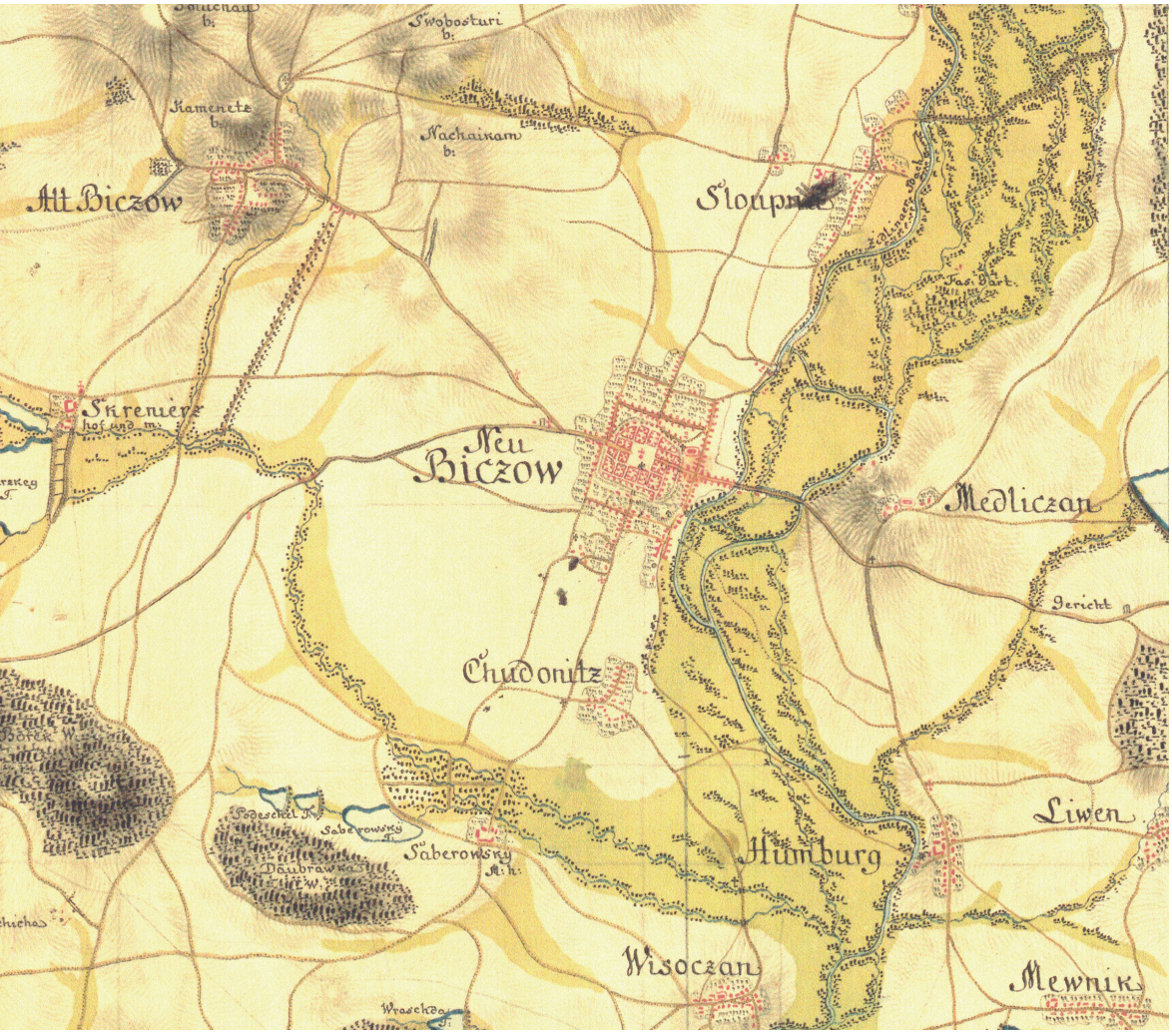

Obr. č. 9 Nový Bydžov na mapě I. vojenského mapování Čech z let 1780–1783, sekce 94

V období raného novověku v některých oblastech Čech výrazně prořídly lesy v souvislosti s prosperující těžařskou činností. Po potřeby dolů a hutí s vysokou spotřebou palivového dříví byly v před-

né císařské otisky map stabilního katastru, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, Archivní mapy, dostupné z https://archivnimapy.cuzk.cz [ověřeno 2020–06–18].

bělohorské době vyhrazeny lesní komplexy se zvláštním dozorem nad lesním hospodařením, třeba pro kutnohorské doly se dováželo dříví z Trutnovska. Na největší české a významné mezinárodní vodní cestě, Labi, se provozovala voroplavba; z podhůří Krkonoš se do Pardubic plavily vory, které zde voraři svazovali ve větší pltě a vypravovali je dále po proudu řeky.[27] Od konce 17. století se stávaly součástí krajiny kromě mlýnů a hamrů nové hospodářské provozy a manufaktury, ve východních Čechách zejména textilní zabývající se zpracováním vlny a plátna, nebo papírny, například trutnovská. Raně novověká dopravní síť ve svých hlavních tazích sledovala vrcholně středověké komunikace.[28]

Počátkem 19. století byly v českých zemích dobudovány hlavní císařské silnice a spolu s regionálními cestami zajišťovaly dopravní a poštovní spojení. K nejdůležitějším patřila císařská silnice z roku 1823; vedla z Prahy do Hradce Králové, Jaroměře a dále směrem na Náchod a za hranice českého státu do Pruska (Kladska) a sledovala trasu středověké zemské cesty.[29]

Rozvoj průmyslu a industrializace zemědělství se ve druhé polovině 19. století projevil i v krajinné scéně východočeských věnných měst. V nížinných polohách převládalo obilnářství s řepařstvím, poblíž Chrudimi doznívalo vinařství (návrší Pumberk). Na Trutnovsku a Poličsku se dařilo pěstování lnu a pícninářství, v okolí Poličky též bramborářství. Trutnovsko se stalo významným centrem textilního průmyslu.[30]

---

27 Josef NOŽIČKA, *Rezervované a montánní lesy v Československu*, in: Studie z dějin hornictví 2, Praha 1971, s. 132, 134; Karel HERČÍK, *Těžba dřeva pro kutnohorské báňské podniky v trutnovských a rychnovských lesích ve druhé pol. 16. a počátkem 17. století*, Acta musei Reginaehradecensis S. B, Scientiae sociales 3, 1959, s. 185–207; Jan HÁJEK – Milan HLAVAČKA, *Velké kanály do konce 19. století, voroplavba, nákladní doprava a počátky paroplavby*, in: E. Semotanová – J. Cajthaml a kol., Akademický atlas, s. 355.

28 EVA SEMOTANOVÁ a kol., *Česko. Ottův historický atlas*, Praha 2007, s. 172, 174.

29 J. MARTÍNEK a kol., Výzkum historických cest, mapa Jan MARTÍNEK – Aleš LÉTAL, *Dopravní spojení Čech a Moravy v novověku*, online, dostupné z http://www.historicke-cesty.cz/wp-content/uploads/2016/02/D_mapa_novovek.pdf [ověřeno 2021–02–14]; Jan HÁJEK – Milan HLAVAČKA, *Budování císařských silnic a hlavní silniční tahy v první polovině 19. století*, in: E. Semotanová – J. Cajthaml a kol., Akademický atlas, s. 353.

30 E. SEMOTANOVÁ a kol., *Česko*, s. 262–263.

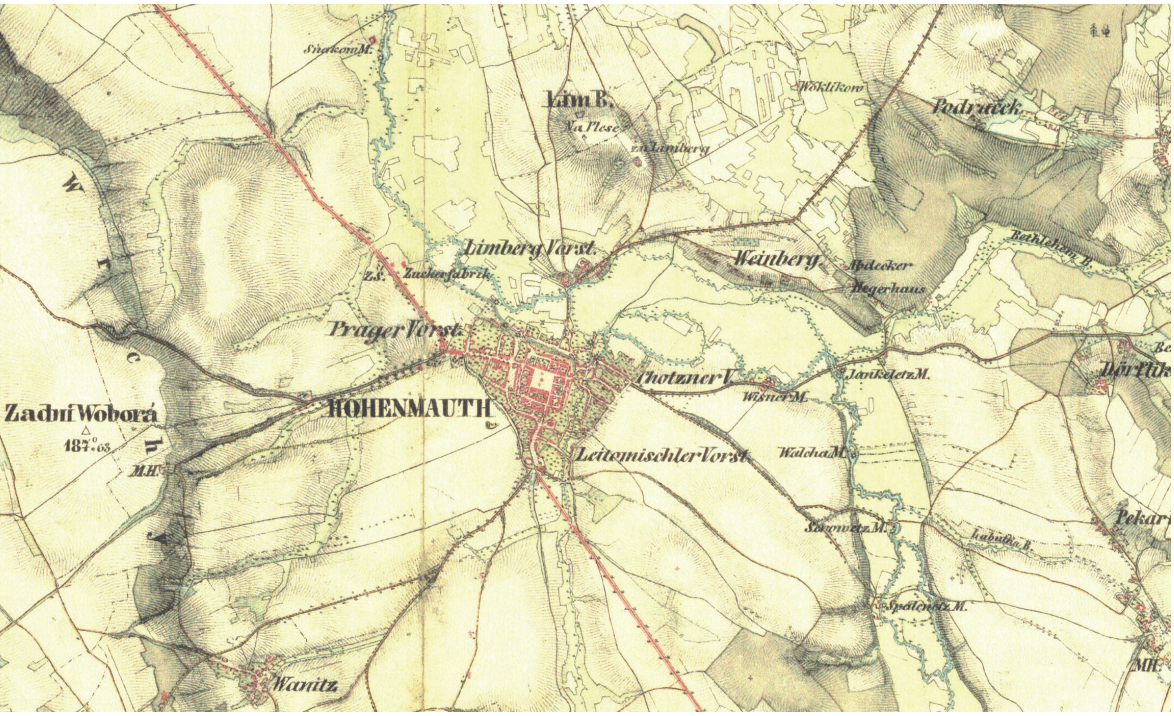

Obr. č. 10 Vysoké Mýto na mapě II. vojenského mapování Čech z let 1852–1853, reambulováno po 1868 (reambulace neuvedena), sekce č. IX/10, östliche Colonne

Zástavba na předměstích se od raného novověku postupně zahušťovala, nejprve podél hlavních cest, později i mimo ně a stala se prostorem pro rozšíření městských aglomerací; v případě Hradce Králové výrazně po zrušení pevnosti koncem 19. století. Novým dopravním fenoménem se stala železnice, která propojila významná správní a hospodářská centra. V oblasti věnných východočeských měst spojila nejprve Pardubice s Hradcem Králové a Jaroměří roku 1857. Do konce 19. století byly v krajině vybudovány nové lokální železniční tratě. Hlavní i regionální komunikace překračovaly hranice územních celků a spojovaly spádová správní centra s ostatními věnnými městy.[31]

31 Cesty na starých mapách: zejména Klaudyánova mapa Čech z roku 1518, Müllerova mapa Čech z roku 1720, I. a II. vojenské mapování a detailně povinné císařské otisky

Se vznikem měst se v českých zemích měnila národnostní situace. Ve stísněném městském prostoru započalo soužití dvou, někde i více národností, především české, německé a židovské. V první polovině 14. století si města s širším jazykově německým okolím udržovala převahu německého obyvatelstva, ve městech v českém prostředí se zvyšoval podíl českého živlu. Před husitskou revolucí počátkem 15. století, pokud historické prameny poskytují přesnější poznatky, převažovalo německé obyvatelstvo v Trutnově, Dvoře Králové, Jaroměři a Chrudimi (zde zřejmě s ohledem na výrobu sukna v německých rukou), k Vysokému Mýtu zasáhl německý výběžek ve směru od Lanškrounu. V Hradci Králové, Novém Bydžově a Poličce již v té době převládli Češi. Okolí Trutnova a Dvora Králové nad Labem se později začlenila do národopisné oblasti Podkrkonoší s homogenní a svébytnou lidovou kulturou.[32]

Židovské obyvatelstvo žilo v různém počtu ve všech věnných městech. V Chrudimi již od druhé poloviny 13. století, v Hradci Králové a Vysokém Mýtě asi od 14. století, v Novém Bydžově od první poloviny 15. století (na přelomu 15. a 16. století zde vznikla severovýchodně od náměstí segregovaná židovská čtvrť). V Jaroměři se Židé začali ve větším počtu usazovat teprve po polovině 18. století v době výstavby pevnosti Ples. Od druhé poloviny 19. století se početnější židovská komunita formovala v Poličce, v Trutnově a ve Dvoře Králové nad Labem, zde především v souvislosti s rozvojem bavlnářského a jutového průmyslu.[33]

---

map stabilního katastru; E. SEMOTANOVÁ a kol., *Česko*, s. 269; Jan HÁJEK – Milan HLAVAČKA, *Postupná výstavba železniční sítě v průběhu druhé poloviny 19. století*, in: E. Semotanová – J. Cajthaml a kol., Akademický atlas, s. 359–362.

32 F. HOFFMANN, *České město*, s. 224, 225, 226, 229, 232; Milan ŘEPA, *Národopisné oblasti Čech, Moravy a Slezska*, in: E. Semotanová – J. Cajthaml a kol., Akademický atlas, s. 407.

33 Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Jan FROLÍK – Petr GRULICH – Vladimír HRUBÝ– Pavel KOBETIČ – František NESEJT – Pavel ŠRÁMEK – Ivo ŠULC –Vít VOKOLEK – Josef ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 13 Chrudim, Praha 2003; Robert ŠIMŮNEK – Zdeněk BERAN – Ivan BIČÍK – Tomáš Burda – Eva CHODĚJOVSKÁ – Jan KABRDA – Jan KOHOUT – Karel KUČA – František MUSIL – Jaroslav PROKOP – Eva SEMOTANOVÁ – Přemysl ŠTYCH – Martina TŮMOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ, *HAM*, sv. 29 Nový Bydžov, Praha 2017; Robert ŠIMŮNEK – Tomáš BURDA – David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ – Karel KUČA – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Přemysl ŠTYCH – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Radka VOSTŘELOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 30 Polička, Praha 2019; Robert ŠIMŮNEK – Tomáš BURDA – Jaroslav CAVRNOCH – Günter FIEDLER – Karel KUČA – Olga MERTLÍKOVÁ – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Jiří SLAVÍK – Přemysl

(B. H. HOHENELBE)
O. H. TRUTNOVSKÉ
(B. H. TRAUTENAU)
O. H. VRCHLABSKÉ
O. H. KRÁL. HRADECKÉ
(B. H. KÖNIGGRÄTZ)
KRÁLOVÉ DVŮR
JAROMĚR
JOSEFOV
Vřesťov
Smiřice
Lit. Hynka Fuchse v Praze.

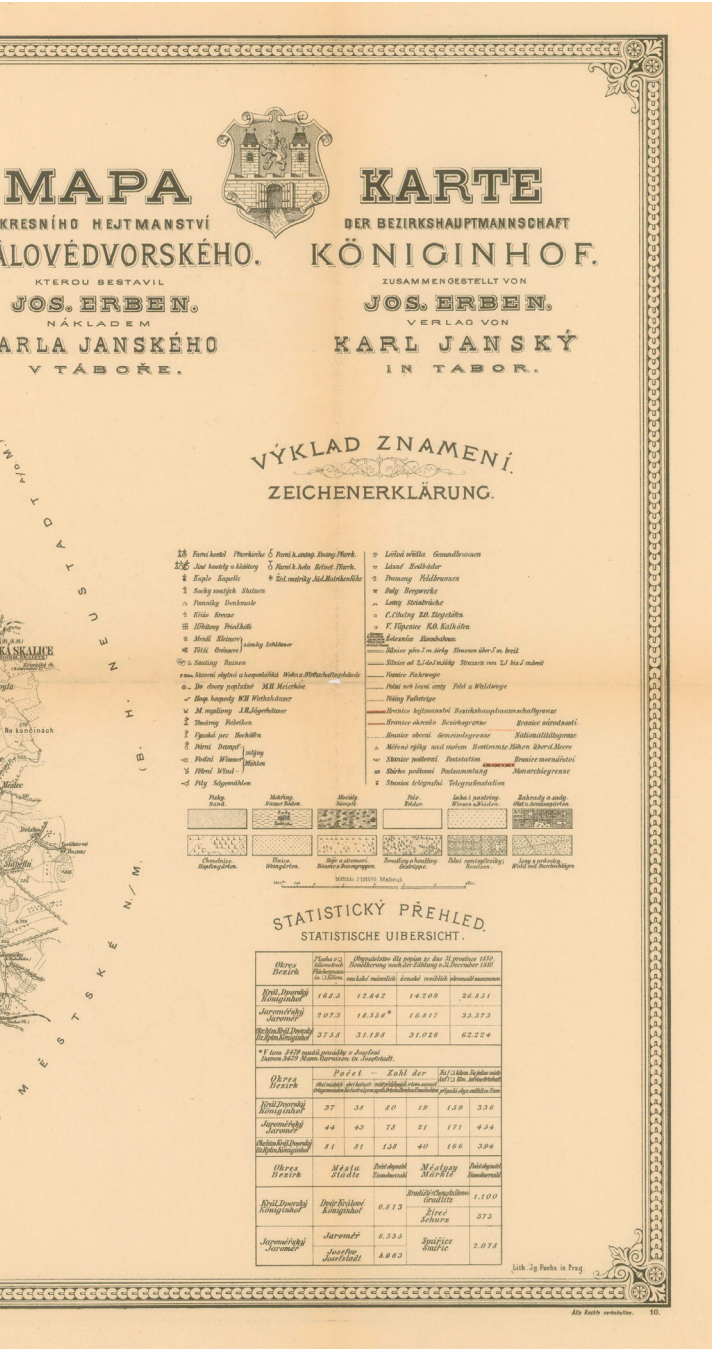

Obr. č. 11 Dvůr Králové a Jaroměř na mapě okresního hejtmanství Královédvorského po roce 1880

Východočeská královská věnná města v prostoru a čase

Urbanistický vývoj, historická krajina a způsob lokace východočeských královských věnných měst byly zpracovány s důrazem na mapové prameny a kartografické rekonstrukce v jednotlivých svazcích *Historického atlasu měst České republiky*, Karel Kuča v práci *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* sledoval mimo jiné proměny areálů a topografii věnných měst. V mnoha případech ji podrobně popisuje také regionální odborná literatura. Tato pasáž se proto zaměří na přehledné shrnutí vlivu krajinotvorných prvků na vznik věnných měst, jejich půdorys, strategickou polohu a výrazné změny krajinné scény ve městech, případně v okolí. Zmíní postavení věnných měst v rámci územní správy a uvede příklady písemných vyprávěcích (narativních) pramenů, které poskytují drobné črty o krajinách východočeských královských věnných měst s prvky osobního zaujetí vypravěče.[34]

ŠTYCH – Eva TICHOMIROVÁ – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 31 Jaroměř, Praha 2020; Karel KUČA, *Města a městečka, v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, I. A–G, Praha 1996, Dvůr Králové nad Labem, s. 802, VIII. V–Ž, Praha 2011, Vysoké Mýto s. 477; Ludvík DOMEČKA, *Dějiny Židů v Hradci Králové*, online, dostupné z http://www.hugogold.com/bohemia/koeniggraetz.pdf [ověřeno 2021–03–05]; Daniel VANĚK, *Židovské osídlení v Chrudimi a okolních obcích*, Praha 2012, netištěná práce, online, dostupné z https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102271/ [ověřeno 2021–03–05]; Pavel R. ZAHRADNÍK, Židé na Trutnovsku v 18. století, in: Židé v Čechách. 4. Sborník příspěvků ze semináře konaného v říjnu 2012 v Trutnově, Praha 2013, s. 65–70.

34 Eva SEMOTANOVÁ – Miroslav RICHTER, *HAM*, sv. 5 Hradec Králové, Praha 1998; E. SEMOTANOVÁ – R. ŠIMŮNEK – J. FROLÍK – P. GRULICH – V. HRUBÝ– P. KOBETIČ – F. NESEJT – P. ŠRÁMEK – I. ŠULC – V. VOKOLEK – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 13 Chrudim; Jiří BOCK – Günter FIEDLER – Luděk JIRÁSEK – Petr LANDR – Jitka LUKÁŠKOVÁ – Roman REIL – Eva SEMOTANOVÁ – Jan SLOVÍK – Michal VOJTĚCH – Vladimír WOLF, *HAM*, sv. 12 Trutnov; Z. BERAN – I. BIČÍK – T. Burda – E. CHODĚJOVSKÁ – J. KABRDA – J. KOHOUT – K. KUČA – F. MUSIL – J. PROKOP – E. SEMOTANOVÁ – R. ŠIMŮNEK – P. ŠTYCH – M. TŮMOVÁ – K. WOITSCHOVÁ, *HAM*, sv. 29 Nový Bydžov; R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – D. JUNEK – S. KONEČNÝ – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠKOVÁ – R. VOSTŘELOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 30 Polička; R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – J. CAVRNOCH – G. FIEDLER – K. KUČA – O. MERTLÍKOVÁ – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – J. SLAVÍK – P. ŠTYCH – E. TICHOMIROVÁ – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. WOITSCHOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, svazek 31 Jaroměř; Vojtěch BARCAL – Tomáš BURDA – Karel KUČA – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Přemysl ŠTYCH – Jan VOJTÍŠEK – Jana VOJTÍŠKOVÁ, *HAM*, sv. 33 Vysoké Mýto, Praha 2021; Robert ŠIMŮNEK – Zdeněk BERAN – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Karel KUČA – Günter FIEDLER – Josef LANGFELNER ml. – František MUSIL – Lukáš NEKOLNÝ –

Reliéf a blízkost vodních zdrojů patřily k základním krajinotvorným prvkům ovlivňujícím středověké urbanizační procesy. Na Labi, významné vodní cestě, ležela proti proudu řeky města Hradec Králové, Jaroměř a Dvůr Králové nad Labem. Hradec Králové na soutoku Labe a Orlice vznikl v podhradí původního hradu na oválném návrší v nadmořské výšce kolem 235 m, převyšujícím okolní terén labské a orlické nivy o 10–15 m. K vysazení středověkého města došlo pravděpodobně Přemyslem Otakarem II. roku 1225 nebo nedlouho předtím. Městem vedla zemská cesta, hlavní dálková komunikace do Polska, později nazývaná Hradecká, Náchodská, Polská nebo Slezská. Příměstské vesnické osídlení na rovinatém území pod návrším tvořilo Hradci Králové díky úrodné půdě prosperující zemědělské zázemí. Rozsáhlé lesní komplexy se rozkládaly jihovýchodně od města ve směru na Vysoké Mýto. K zásadní změně královohradecké krajiny došlo v souvislosti s vybudováním pevnosti ve druhé polovině 18. století (viz níže).[35]

Půdorys a topografii města Jaroměře, založené v nadmořské výšce kolem 254 m přibližně v šedesátých letech 13. století, výrazně ovlivnil soutok tří řek, Labe, Úpy a Metuje, říční terasy se sprašemi, vátými písky a údolními nivami a poměrně úzká ostrožna před ústím Úpy do Labe. Nevelká sídelní komora s úrodnou půdou a dostatkem pitné vody, napojená na zemskou cestu do Kladska a Polska, se stala základem pro další rozvoj Jaroměře jako spádového centra se strategickou polohou, využitou koncem 18. století k vybudování pevnosti Ples (Josefov). Jižně od města byla v souvislosti se stavbou pevnosti vykácena část lesního komplexu Pleský les (viz níže).[36]

Roman REIL – Anna-Marie ELSNEROVÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Tomáš BURDA – Přemysl ŠTYCH, *HAM*, sv. 34 Dvůr Králové nad Labem, Praha 2022; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku,* díl I. A–G, Praha 1996, II. H–Kole. Praha 1997, III. Kolín–Miro, Praha 1998, IV. Ml–Pan, Praha 1998, V. Par–Pra, Praha 2002, VI. Pro–Sto, Praha 2004, VII. Str–U, Praha 2008, VIII. V–Ž, Praha 2011. Přehled výběrové regionální literatury je uvedený v jednotlivých svazcích *HAM*. Ze starších regionálních prací například Hermenegild JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto. Obraz místopisný, dějepravný, životopisný i statistický* I, II, Vysoké Mýto 1884, z novějších mimo jiné Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov. Zmizelé Čechy*, Praha–Litomyšl 2007 aj.

35 M. RICHTER – E. SEMOTANOVÁ, *HAM*, sv. 5 Hradec Králové; srovnej zejména rekonstrukční mapy.; Müllerova mapa Čech z roku 1720, sekce IX.

36 R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – J. CAVRNOCH – G. FIEDLER – K. KUČA – O. MERTLÍKOVÁ – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – J. SLAVÍK – P. ŠTYCH – E. TICHOMIROVÁ – J. VOJTÍŠ-

Obr. č. 12 Hradec Králové na plánu kolem roku 1924

VĚKOŠE
POUCHOV
PLEZSKÉ PŘEDMĚSTÍ
MALŠOVICE
TŘEBEŠ
NOVÝ HRADEC KRÁLOVÉ
PLÁN
města
HRADCE KRÁLOVÉ
Měřítko 1: 5760
KRESLIL V. PETROVICKÝ.
BLOKY ZASTAVENÉ
PROJEKTOVANÉ
BUDOVY VEŘEJNÉ, PRŮMYSLOVÉ PODNIKY A POD.
KATASTRÁLNÍ HRANICE
1. Kostel sv. Ducha
2. Kaple sv. Klimenta s Bílou věží.
3. Kostel Panny Marie
4. Boromeum
5. Rudolfinum
6. Učitelský ústav
7. Obchodní akademie
8. Státní gymnasium (novost)
9. Kožešnická škola
10. Státní reálka
11. Zámečnická škola
12. Obecné a měst. školy
13. Residence
14. Divadlo
15. Klášter
16. Synagoga
17. Evangelický kostel
18. Městské úřady
19. Okresní pol. správa
20. Krajský soud
21. Věznice
22. Seminář
23. Vojenská nemocnice
24. Budova pošt. a telegr.
25. Komenium - Hurův dům
26. Průmysl. hosp. banka
27. Brigádní soud
28. Ymka
29. Studentský domov

Dvůr Králové nad Labem, původně Dvůr, jako město založený před rokem 1270 a osídlený německými kolonisty, leží s ohledem na svažitý terén ve výškovém rozpětí 290–485 m n. m. v širokém údolí Labe. Jádro města obtékal labský mlýnský náhon a Hartský potok. Ze severu chránil město mohutný hraniční hvozd Les Království, stejnojmenná vodní nádrž (původně Těšnovská, též Bílá Třemešná) byla vystavěna na Labi severozápadně od města v letech 1910–1920 na ochranu před ničivými povodněmi. Jihovýchodně od města vznikl v první polovině 18. století Braunův Betlém, galerie soch, součást Šporkovy komponované barokní krajiny v Kuksu a okolí (viz dále).[37]

V nížinných polohách s úrodnou půdou byla na přítocích Labe založena města Chrudim, Nový Bydžov a Vysoké Mýto, v zalesněném podhůří Krkonoš rovněž na přítoku Labe Trutnov. Chrudim vznikla pravděpodobně v šedesátých letech 13. století v nadmořské výšce kolem 240 m severozápadně od Železných hor. Vhodným místem k osídlení se stala výrazná a strategicky výhodná ostrožna, obtékaná obloukem řeky Chrudimky, levého přítoku Labe. Po katastrofálním požáru ve třicátých letech 14. století získalo město díky novému vyměření i nový půdorys, z větší části odpovídající jeho současnému historickému jádru. V příměstské krajině se v době založení města nacházely lužní louky, dubové a habrové háje. Severovýchodně od města se na nedaleké výšině Pumberky pěstovala od poloviny 15. století vinná réva. Městem procházela významná zemská cesta, vedoucí z Prahy přes Kouřim k zemské bráně Hrutov a na Moravu.[38]

Nový Bydžov (původně označovaný jen Bydžov) byl založený v blízkosti Starého Bydžova po roce 1305 při řece Cidlině, pravém přítoku Labe, na téměř čtvercovém půdorysu. Nacházel se podobně

KOVÁ – K. WOITSCHOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 31 Jaroměř, rekonstrukční mapy online, dostupné z https://www.kralovskavennamesta.cz/vysledky.html#jaromer [ověřeno 2021–03–05], zejména mapa č. 36 Eva SEMOTANOVÁ, *Krajinné schéma Jaroměře a okolí v polovině 19. století* se sondou před výstavbou pevnosti Josefov.

37 R. ŠIMŮNEK – Z. BERAN – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. KUČA – G. FIEDLER – J. LANGFELNER ml. – F. MUSIL – L. NEKOLNÝ – R. REIL – A. M. ELSNEROVÁ – E. SEMOTANOVÁ – T. BURDA – P. ŠTYCH, *HAM*, sv. 34 Dvůr Králové nad Labem, mapa č. 36. Eva SEMOTANOVÁ, *Krajinné schéma Dvora Králové nad Labem a okolí v polovině 19. století*.

38 E. SEMOTANOVÁ – R. ŠIMŮNEK – J. FROLÍK – P. GRULICH – V. HRUBÝ – P. KOBETIČ – F. NESEJT – P. ŠRÁMEK – I. ŠULC – V. VOKOLEK – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 13 Chrudim.

jako Hradec Králové a Jaroměř na zemské cestě z Prahy do Kladska a Polska. Původně Václav II. zřejmě povýšil Starý Bydžov na město s ohledem na výšinnou polohu sídla (kolem 259 m n. m., severně dokonce 291 m n. m.), avšak nedostatek vody vedl k jeho přeložení do rovinaté říční nivy řeky Cidliny s nadmořskou výškou kolem 250 m. V okolí města se rozkládala mírně zvlněná, úrodná zemědělská krajina s nivními loukami, menšími lesními celky, vodními toky a plochami.[39]

Vysoké Mýto, založené před rokem 1265, leží v mírně zvlněné zemědělské kulturní krajině na řece Loučné, levém přítoku Labe, v nadmořské výšce kolem 284 m. Venkovská zemědělská kulturní krajina se v okolí města v minulosti měnila jen nepatrně, s výjimkou zániku drobných vodních ploch severně a severovýchodně od města. Rybníky různé velikosti byly rušeny především za Josefa II. koncem 18. století a do druhého desetiletí 19. století proměněné na pole a louky. Charakteristický krajinný prvek tvořily mlýny, především na Loučné a Mlýnském náhonu, zakládané již v 15. a 16. století.[40]

Trutnov leží v nadmořské výšce kolem 414 m n. m. na řece Úpě, levém přítoku Labe, okolní vrcholy přesahují nadmořskou výšku 500 m. Založen byl asi v šedesátých letech 13. století v hlubokých pomezních hvozdech, osídlovaných od první poloviny 13. století moravským rodem Švábeniců. Původní starší osada Úpa v místě současného trutnovského Horního Starého Města byla v polovině 13. století přenesena do strategicky výhodnější polohy na ostrožnu mezi řekou Úpou a menší vodotečí, kde byl vyměřen městský půdo-

39 R. ŠIMŮNEK – Z. BERAN – I. BIČÍK – T. Burda – E. CHODĚJOVSKÁ – J. KABRDA – J. KOHOUT – K. KUČA – F. MUSIL – J. PROKOP – E. SEMOTANOVÁ – P. ŠTYCH – M. TŮMOVÁ – K. WOITSCHOVÁ, *HAM*, sv. 29 Nový Bydžov, mimo jiné mapa č. 32 Eva SEMOTANOVÁ, *Krajinné schéma Nového Bydžova a jeho okolí ve druhé polovině 18. století* a mapa č. 35 Eva CHODĚJOVSKÁ – Tomáš BURDA, *Významné krajinné prvky na Novobydžovsku ve druhé polovině 18. století*; Karel KUČA, *Chlumecko a Novobydžovsko 2*, Hradec Králové 1995; Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2005, 2013.

40 R. ŠIMŮNEK – V. BARCAL – T. BURDA – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠEK – J. VOJTÍŠKOVÁ, *HAM*, sv. 33 Vysoké Mýto, zejména mapa č. 29 Eva SEMOTANOVÁ, *Krajinné schéma Vysokého Mýta a okolí v polovině 19. století*.

rys. V poslední čtvrtině 13. století začali území Trutnovska kolonizovat němečtí osadníci.[41]

Polička, založená roku 1265, se nachází v ploché vrchovině o nadmořské výšce kolem 550 m v mělkém údolí při toku Bílého potoka, levého přítoku Svratky. Na rozdíl od nížinných měst ve staré sídelní zemědělské oblasti vznikla v prostoru pomezního hvozdu mezi Čechami a Moravou, postupně kolonizovaného teprve od 12. století. Zároveň s rozvojem města rostlo i jeho venkovské zázemí s řadou dalších sídel a s velkým podílem lesů. Z osmi věnných měst leží Polička v nejvyšší nadmořské výšce včetně okolních vrcholů, oscilujících kolem 600 m n. m. a více.[42]

Královská věnná města a územně správní vývoj

Město, uzavřená, kompaktní soustava sídelních prvků, tvořilo a tvoří v rámci svého spádového regionu centrum s určující správní, hospodářskou, společenskou a kulturní rolí. Se vznikem a formováním územně správního vývoje českých zemí a územních celků (jednotek) jako historických regionů se města postupně stala jejich centry. Funkci správních center si některá z měst udržela po staletí, jiná jen po dobu platnosti té které správní reformy. Relativní stabilitu východočeských královských věnných měst jako územně správních center vykazoval v minulosti Hradec Králové a Chrudim, méně Nový Bydžov a Jičín; tradice a stálost Hradce Králové jako územně správního centra přitom sahá hluboko do 15. století s návazností na raně středověkou kastelánii.[43]

V 11.–12. století spadaly dnešní východní Čechy pod pravomoci správních hradů přemyslovské hradské soustavy, Hradce (Králové), Chrudimi a Vraclavi. Hradská soustava, od poloviny 11. století v Če-

41 G. FIEDLER – E. SEMOTANOVÁ – J. BOCK – L. JIRÁSEK – P. LANDR – J. LUKÁŠKOVÁ – R. REIL – J. SLOVÍK – M. VOJTĚCH – V. WOLF, *HAM*, sv. 12 Trutnov.

42 R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – D. JUNEK – S. KONEČNÝ – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠKOVÁ – R. VOSTŘELOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 30 Polička; David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ, *Dějiny města Poličky*, Polička 2015.

43 Eva SEMOTANOVÁ – Tomáš BURDA, *Města jako centra hlavních územně správních celků od roku 1918*, in: Eva Semotanová – Zlatica Zudová-Lešková – Jitka Močičková – Jiří Cajthaml – Pavel Seemann – Jan D. Bláha a kol., Český historický atlas. Kapitoly z dějin 20. století, Praha 2019, s. 84–85.

chách i na Moravě základ státní správy, se však začala rozpadat již ve druhé polovině 13. století a počátkem 14. století ztrácela svoji funkčnost a její význam slábl. Přesto si držely nejvýznamnější a nejbohatší kastelánie stále svůj centralizační a správní význam, mimo jiné Chrudim a Hradec Králové, které přerostly ve 13. století v města a počátkem 14. století se začlenily do pětice východočeských královských věnných měst.[44]

Koncem 14. a počátkem 15. století funkci hradských obvodů převzaly kraje a postupně se měnily z berních krajů v samostatné polyfunkční správní jednotky. Chrudim a Hradec Králové převzaly status krajských center, Hradeckého a Chrudimského. V Chrudimském kraji se nacházela až do roku 1850 také města Polička a Vysoké Mýto, v Hradeckém do roku 1751 kromě Hradce Králové Nový Bydžov, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem a Trutnov, ten však do poloviny 16. století se správní samostatností jako středisko trutnovského manství. V letech 1751–1850 vznikl oddělením od Hradeckého kraje kraj Bydžovský a Nový Bydžov se stal do roku 1784 jeho správním centrem, poté převzal tuto funkci Jičín.[45]

Po správní reformě 1850 – 1855 náležela města Hradec Králové, Nový Bydžov, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem a Trutnov do Jičínského kraje, Chrudim, Polička a Vysoké Mýto do Pardubického; Chrudim a Hradec Králové tak krátce pozbyly tradičního postavení trvalých správních center. V letech 1855–1868 (1862) byla východočeská královská věnná města součástí Jičínského (Nový Bydžov, Trutnov), Královéhradeckého (Hradec Králové, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem) a Chrudimského kraje (Chrudim, Vysoké Mýto, Polička). Zároveň se od poloviny 19. století stala věnná města sídly okresů s výjimkou Jaroměře, která náležela k okresu (okresnímu hejtmanství) Královédvorskému.[46]

---

44 Josef ŽEMLIČKA – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Hradská organizace*, in: E. Semotanová – J. Cajthaml a kol., Akademický atlas, s. 51–52.

45 Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*, Praha 2005, příloha č. 1.

46 Soudní okres Jaroměř náležel do okresního hejtmanství Královédvorského v letech 1850–1855 a od 1868, samostatný okres Jaroměř existoval v letech 1945–1960. Tomáš BURDA, *Územněsprávní vývoj Jaroměřska v letech 1850–2019*, in: R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – J. CAVRNOCH – G. FIEDLER – K. KUČA – O. MERTLÍKOVÁ – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – J. SLAVÍK – P. ŠTYCH – E. TICHOMIROVÁ – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. WOITSCHOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 31 Jaroměř, mapa č. 39.

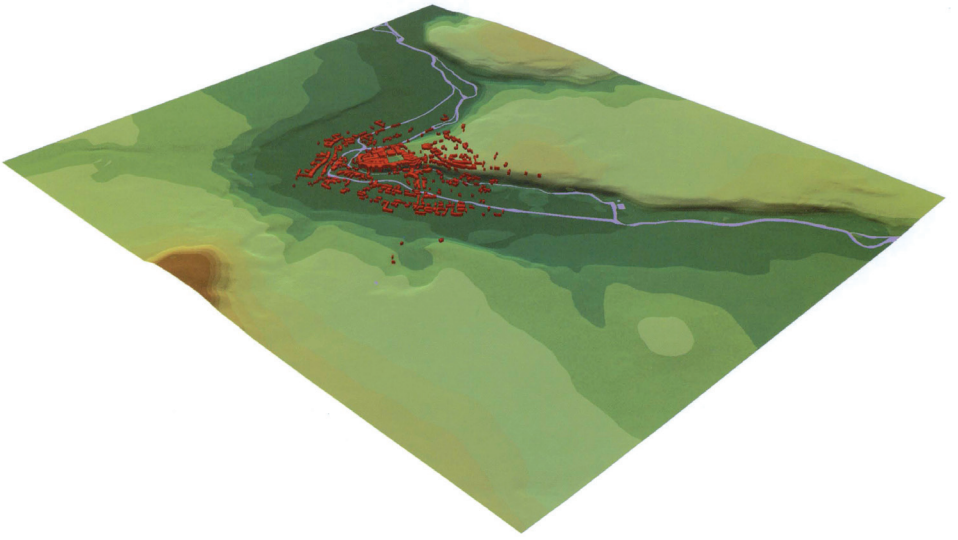

Obr. č. 13a Digitální model území Chrudimi a okolí s vyznačením půdorysu města a zástavby v polovině 19. století. Model znázorňuje svažitost terénu v krajině ve vztahu k vodnímu toku (Chrudimka, dříve Kamenice) a k vymezeným prostorům zástavby. Osídlení podle mapy povinného císařského otisku stabilního katastru z roku 1839

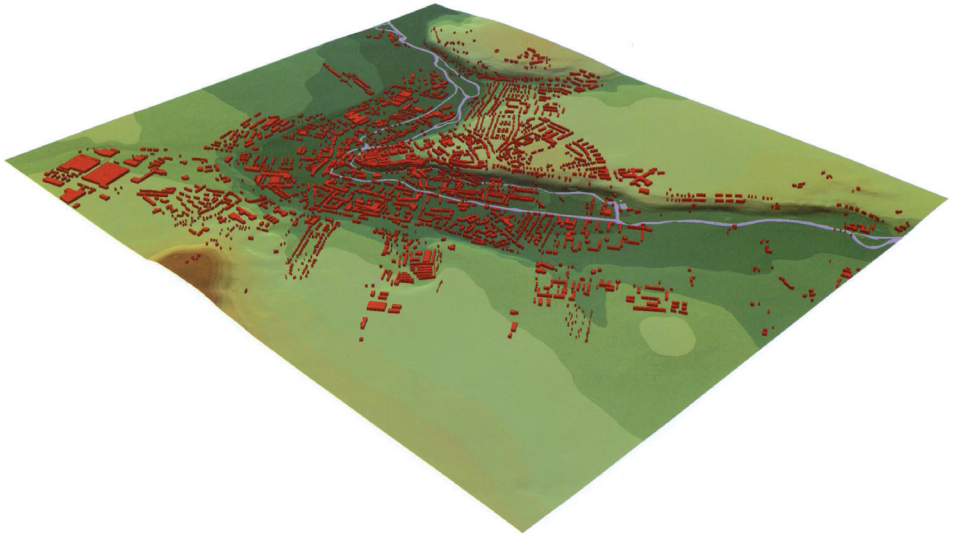

Obr. č. 13b Digitální model území Chrudimi a okolí s vyznačením zástavby koncem 20. století. Model znázorňuje svažitost terénu v krajině ve vztahu k vodnímu toku (Chrudimka, dříve Kamenice) a k vymezeným prostorům zástavby

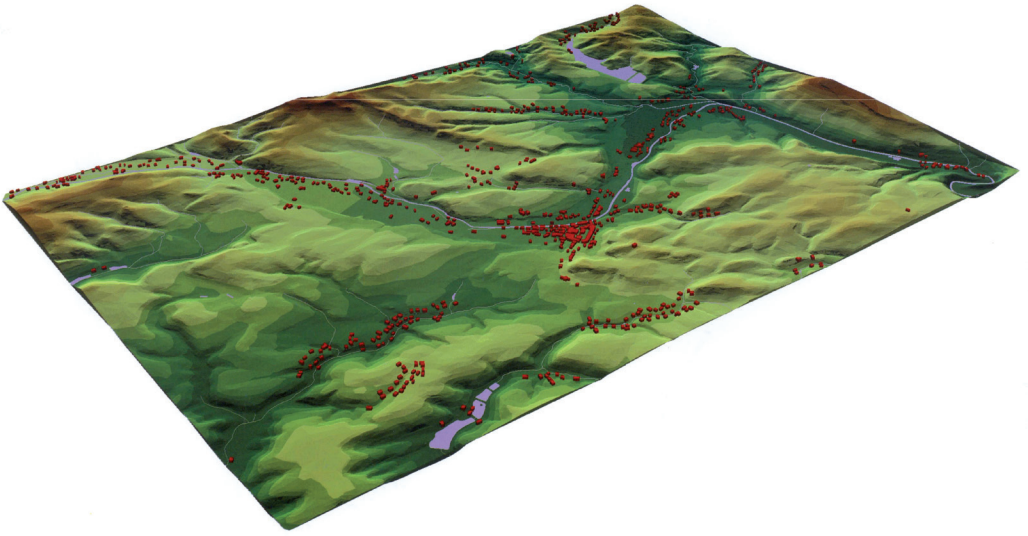

Obr. č. 14a Digitální model území Trutnova a okolí s vyznačením půdorysu města a zástavby v druhé polovině 19. století. Model znázorňuje svažitost terénu v krajině ve vztahu k vodnímu toku (Úpa) a k vymezeným prostorům zástavby. Osídlení dle speciální mapy III. vojenského mapování z let 1880 na 1881

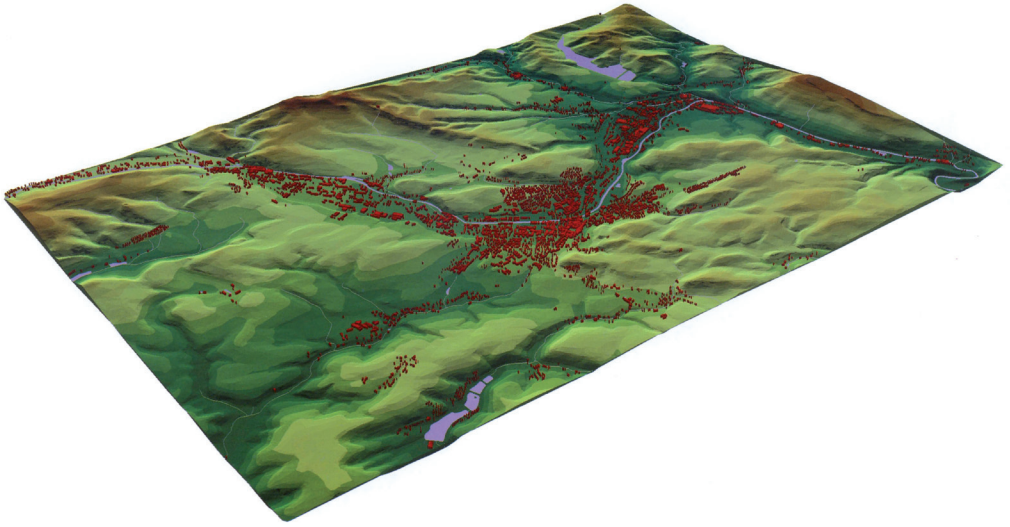

Obr. č. 14b Digitální model území Trutnova a okolí s vyznačením půdorysu města a zástavby koncem 20. století. Model znázorňuje svažitost terénu v krajině ve vztahu k vodnímu toku (Úpa) a k vymezeným prostorům zástavby

Královská věnná města a barokní krajina

Duchovní ideje a vlivy spolu s barokním stylem a uměním přispěly ke vzniku krajinného fenoménu označovaného jako česká barokní krajina a časově ohraničeného zhruba polovinou 17. až polovinou 18. století.[47] Ve vzdálenosti asi 10 km jihovýchodně od královského věnného města Dvora Králové nad Labem vybudoval hrabě František Antonín Špork v letech 1694–1724 zámek a lázně Kuks. Promyšlený architektonický záměr, citlivě zasazený do krajiny, byl realizován zrcadlově na protilehlých svazích řeky Labe. Krajinná úprava labského údolí vznikla na dvou protínajících se osách kompozice. Podélnou osu tvořil napřímený tok řeky Labe, příčnou na levém břehu zámek s lázněmi, na pravém špitál Milosrdných bratří a kostel Nejsvětější Trojice s rodovou hrobkou Šporků. Labe bylo přetvořeno v umělý kanál a překlenuto mostem. Stavby na levém břehu byly určeny zejména společenskému životu, na pravém spíše duchovnímu vyžití. Do okolních luk a lesů rozbíhaly promenádní cesty. V lesích založil hrabě Špork čtyři osamocené poustevny se zahradou a sochařskou výzdobou. Na nedalekém zalesněném návrší Nový les poblíž Žirče vytvořil Matyáš Bernard Braun v letech 1726–1733 areál s galerií soch, tesaných přímo do skal, zvaný Betlém, který je součástí světového kulturního dědictví a jedinečným unikátem. V areálu měli návštěvníci především rozjímat, podobně jako činili kajícníci či poustevníci ve svých poustevnách.[48]

Nedaleko Betléma a východočeských obcí Žireč (dnes součást Dvora Králové nad Labem) a Stanovice se od roku 2008 nachází soubor patnácti sochařských děl (patnácti zastavení) Příběh utrpení a nadějí člověka (též pod názvem Křížová cesta 21. století). Sochy z hořického pískovce znázorňují tradiční náměty běhu lidského života, v minulosti mnohokrát umělecky ztvárněné. Inspirací ke vzniku sochařského souboru byl Braunův Betlém, součást barokní kompo-

47 Eva SEMOTANOVÁ, *Barokní krajina globálním tématem historické geografie*, in: Inter laurum et olivam, Jiří Šouša – Ivana Ebelová (eds.), AUC-Ph et H 1-2, Z pomocných věd historických XVI, Praha 2002, s. 343–353; TÁŽ, *Raně novověká krajina českých zemí*, in: Václav Bůžek a kol., Společnost českých zemí v raném novověku, Praha 2010, s. 19–53.

48 Jiří KAŠE – Petr KOTLÍK, *Braunův Betlém*, Praha–Litomyšl 1999; Eva SEMOTANOVÁ, *Šporkova barokní krajina v Kuksu*, in: E. Semotanová – J. Cajthaml a kol., Akademický atlas, s. 172.

nované krajiny Františka Antonína Šporka. Podporu celému záměru poskytl Královéhradecký kraj, realizace myšlenky se ujal sochař Vladimír Preclík a přizval ke spolupráci další výtvarné umělce. V jeho slovech je vyjádřeno myšlenkové sepětí současného člověka s člověkem z první poloviny 18. století, avšak posunuté k novému vnímání životního poslání a smyslu: „Příběh utrpení a nadějí člověka je metaforou putování současného člověka. Každý z nás si nese životem svou vlastní křížovou cestu. A bez naděje se nikdo z nás neobejde."[49]

Komplex soch, vzdálený necelý kilometr od Braunova Betlému, propojil reálně i duchovně současnou kulturní krajinu s dědictvím barokní krajiny – vznikl moderní land art, který navázal na téměř tři století starého předchůdce. Avšak zatímco ikonografie Betlému představuje především téma kajícníků, poustevníků a biblických obrazů, Příběh utrpení hledá z přestálých duševních muk východiska, odráží optimismus, radost a naději. V současnosti oslovují oba komplexy nejen věřící, ale i návštěvníky bez vyznání a jsou jedinečným příkladem komponovaných krajin v bezprostřední blízkosti jednoho z východočeských věnných měst.[50]

Královská věnná města a strategie

V 17. a 18. století byly v českých zemích budovány z vojensko-strategických důvodů se značnými finančními náklady barokní, pozdně barokní a klasicistní pevnosti. K největším pevnostním stavbám patřily Praha, Brno-Špilberk, Olomouc, Hradec Králové, Terezín a Josefov. Významnou pozornost věnovali vojenští stratégové také Chebu a Kladsku, které patřilo do roku 1742 k Českému království.

Ve východních Čechách vznikly pevnosti v Hradci Králové a poblíž Jaroměře brzy po slezských válkách, které odhalily nedostateč-

49 *Sochy v krajině*, online, dostupné z https://www.galeriehk.cz/sochy-v-krajine.html [ověřeno 5. 8. 2019]; *Křížová cesta 21. století*, online, dostupné z http://www.revitalizacekuks.cz/tipy-na-vylet/krizova-cesta-21-stoleti-1/ [ověřeno 2019–02–15].

50 Eva SEMOTANOVÁ, *Graffiti, street art and land art in the historical and contemporary landscapes*, Comenius, journal of Euro – American Civilization 2019, Vol. 6. Nr. 2, pp. 237–250; R. ŠIMŮNEK – Z. BERAN – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. KUČA – G. FIEDLER – J. LANGFELNER ml. – F. MUSIL – L. NEKOLNÝ – R. REIL – A. M. ELSNEROVÁ – E. SEMOTANOVÁ – T. BURDA – P. ŠTYCH, *HAM*, sv. 34 Dvůr Králové nad Labem, mapa č. 36 Eva SEMOTANOVÁ, *Krajinné schéma Dvora Králové a okolí v polovině 19. století*.

nou obranu severní a severovýchodní hranice Českého království a tím i habsburské monarchie. Jako pevnosti byly tyto vrcholné skvosty vojenského stavitelství bastionového stylu zrušeny v osmdesátých letech 19. století.[51]

Hradec Králové zasáhly válečné události v průběhu 18. století několikrát: roku 1741, 1744 a 1762; tehdy jej dobyli, obsadili a vyplenili Prusové. Rakouští vojenští důstojníci shledali obranu města nedostatečnou a rozhodli se proměnit je v dokonalou vojenskou pevnost, podobně jako tomu mělo být v Josefově (Ples) a Terezíně. Vlastní stavba trvala třináct let, od roku 1766 do roku 1789. Pozdně barokní pevnost na principu bastionového pětiúhelníku o rozloze 330 ha s regulovaným Labem a Orlicí v nových řečištích a se soustavou kanálů, umožňujících ve chvíli ohrožení rovinné okolí města zaplavit vodou, znamenala ojedinělý zásah do života města a jeho okolí z hlediska urbanistického, hospodářského i politického. Vrch Rožberk, na dobových mapách z 18. století pojmenovaný „Croaten Berg" nebo „Rosshberg", stál původně v prostoru, vymezeném dnešními ulicemi Pospíšilovou, Orlickou a Slezskou; při výstavbě byl srovnán se zemí. Stavitelé zničili řadu památek, například minoritský klášter sv. Anny na Pražském předměstí ve východní části bývalého hradu, zbořili některá předměstí (Pražské a Mýtské, od počátku 19. století Slezské) a jejich obyvatele vystěhovali, jiné obce nově vystavěli (Kukleny, Pouchov a Nový Hradec Králové). Stavbu pevnosti zachycují četné plány a projekty, pečlivě vypracované vojenskými zeměměřiči a inženýry. Urbanistický rozvoj města, sevřeného hradbami, vzhledem k zákazu výstavby v pevnostním obvodu stagnoval; teprve po zrušení pevnosti a bourání opevnění roku 1884 se Hradec Králové postupně uvolňoval a rozšiřoval do blízkého okolí.[52]

Stavba pevnosti Ples (od roku 1793 jako Josephstadt, 1854 též Josefov) byla zahájena roku 1780 a dokončena 1789. Během výstavby došlo ke změnám toků Labe a Metuje – obě řeky byly regulovány

51 Vladimír KUPKA, *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002.

52 Ivan HONL – Antonín KUBÍČEK, *Bývalá pevnost Hradec Králové*, Praha 1934; Ivan HONL – Emanuel PROCHÁZKA, *Úvod do dějin zeměměřictví V. Novověk, 3. část*, Praha 1984; Antonín KUBÍČEK – Zdeněk WIRTH, *Hradec Králové, město českých královen, město Ulrichovo*, Hradec Králové 1939; M. RICHTER – E. SEMOTANOVÁ, *HAM*, sv. 5 Hradec Králové; V. KUPKA, *Pevnosti a opevnění.*

a jejich soutok posunut asi 700 m směrem na západ. Tok Labe jižně od Jaroměře byl zkrácen z původních 1000 m asi na polovinu. Pevnostní pásmo omezilo stavební rozvoj Jaroměře podobně jako v Hradci Králové, zejména v prostoru Cihelen. Došlo ke zboření vesnice Ples, zachována zůstala pouze její východní část pod názvem Starý Ples a západní část jako Dolní Ples. Za hranicemi pevnostního pásma byly založeny dvě nové vsi, jihovýchodně od pevnosti Nový Ples a jihozápadně Rasošky, vykácena byla severozápadní polovina Pleského lesa, aby neskýtal úkryt případným útočícím vojskům. Jeho přibližný rozsah na počátku 18. století dokumentuje Müllerova mapa Čech z roku 1720, sekce IX. Poblíž Dolních Dolců vznikly prachárny. Dotvořila se základní komunikační síť města; nová silnice spojila Jaroměř i pevnost Josefov s Trutnovem a Dvorem Králové. V roce 1888 byl zrušen status pevnosti, omezující výstavbu v okolí, roku 1948 byl Josefov připojen k Jaroměři.[53]

Krajinná scéna obou měst, vzájemně vzdálených asi 17 km a ležících na Labi a Orlici (Hradec Králové) a na Labi, Metuji a Úpě (Jaroměř) se stavbou pevností výrazně proměnila. K zásadním zásahům do krajiny patřily regulace a další úpravy Labe, Orlice a Metuje, změny ve struktuře reliéfu a sídel a vznik nové silnice z Jaroměře severním směrem jako hlavní páteřní komunikace mikroregionu. Zároveň mohla být po zrušení obou pevností zahájena další výstavba a tím i rozvoj Hradce Králové a Jaroměře v příměstské krajině.

53 Müllerova mapa Čech z roku 1720, sekce IX; Schmettauova Topografická a vojenská mapa z roku 1789, *Topographische und Militairische Carte desienigen Theils von Boehmen welcher zwischen Hohenelbe Pless und der Schlesischen Grentze gelegen ist… von* [Friedrich Karl Wilhelm] *Schmettau… 1789*; I. vojenské mapování Čech z let 1780–1783; Ivan HONL, Vztah Josefova k okolnímu krajinnému prostředí, in: Minulostí Jaroměře. Sborník příspěvků k dějinám města 1, Vladimír Wolf (ed.), Trutnov 1968 (= Krkonoše – Podkrkonoší, Supplementum IV), s. 64–70; Vlasta PROKEŠOVÁ, *Pevnost Josefov*, Česká Skalice 1972; V. KUPKA, *Pevnosti a opevnění*; R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – J. CAVRNOCH – G. FIEDLER – K. KUČA – O. MERTLÍKOVÁ – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – J. SLAVÍK – P. ŠTYCH – E. TICHOMIROVÁ – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. WOITSCHOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 31 Jaroměř.

Královská věnná města a vyprávěcí (narativní) prameny

Historickou krajinu analyzují odborníci s využitím mnoha typů pramenů, písemných, kartografických, obrazových, průzkumem v terénu apod. Z nich písemné vyprávěcí (narativní) prameny, zejména vlastivědné práce, paměti, deníky, cestopisy, korespondence, osobní pozůstalosti a vzpomínky, patří v humanitních oborech ke zdrojům mnohdy nestandardních poznatků. Jsou neopakovatelné, s postřehy, jejichž individualita je více než zřejmá. Je však třeba je analyzovat a interpretovat s určitou obezřetností, zejména s ohledem na možnou subjektivitu a osobní zaujetí autorů.[54]

Východočeská královská věnná města jsou ve starších vyprávěcích pramenech, středověkých či raně novověkých (kroniky, vlastivědná pojednání, topografické příručky) zachycena, pokud vůbec, jen stručně, prostými názvy či jako sídla územně správních celků. Pavel Stránský připomenul Chrudim, Vysoké Mýto a Poličku a pouze u Chrudimi připojil drobnou charakteristiku: „*Chrudim, ozdobená vinorodými svahy Paumberku* (Na Pumberkách)*, byla nazvána, jak někteří tvrdí, podle zakladatele Chruda, Vysoké Mýto, ležící v místě utěšeném a zjemnělými lidmi oceňovaném, podle vysokých kmenů vymýceného lesa, konečně Polička podle políčených nástrah*."[55] Bohuslav Balbín k tomu poznamenal: „*…Chrudim si zaslouží doporučení spíše pro své hrozny než víno*."[56]

Na přelomu 19. a 20. století byla věnná města barvitě zachycená vypravěči velkého vlastivědného díla, Ottových Čech. Karel Václav Adámek napsal o návrší Paumberku (dnes Pumberky nebo Na Pumberkách), zmíněném Stránským: „*Pumberky, jako i Vlčí hory, Skřivánky a jiné vrchy okolí Chrudimského byly za starodávna zarostly vinicemi*." K jejich současnému stavu konstatoval: „*Po svazích někdy viničních Pumberek rozkládají se zahrady plné ovocného stromoví.*" Povšiml si i vlivu železnice na krajinu: „*Dráha změnila idyllické zátiší Hyxova pekla* (dnes Hykšovo peklo, pomístní jméno severně od Pumberk)". „*Stráň se stromovím, v jehož stínu bujela bohatá pro*

54 Eva SEMOTANOVÁ, *Vyprávěné krajiny*, Praha 2018, s. 7–19; E. SEMOTANOVÁ – P. CHROMÝ – Z. KUCERA, Historická geografie. Tradice, s. 89–105.

55 Pavel STRÁNSKÝ, *O státě českém*, Bohumil Ryba (ed.), III. vyd. Praha 1946, s. 26, 27.

56 Bohuslav BALBÍN, *Rozmanitosti z historie Království českého*, Jiří A. Čepelák – Stanislav Komárek – Václav Cílek (eds.), Praha 2017, s. 268.

botanika kořist, zmizela. Stromy vykáceny a sráz probrán pro dráhu, jež tu vysokým násypem stoupá od chrudimského mlýna Májova nad Kalouskov (dnes Kalousov) *ke Hrochovu Týnci.*"[57]

Josefa Štolbu upoutaly při popisu Hradce Králové pevnostní stavby, které byly postupně bourány v letech 1884 až 1929: „*Překročivše ohromná ta luka kolkolem, nad něž Hradec jako ostrov vyniká a kteráž v čas potřeby v jedinou vodní plochu přetvořena býti mohou, ociťujeme se ve spletité soustavě mohutných a omšených sice, avšak velice střízlivých opevnění a kasemat, jež před více než sto lety vytvořeny byvše vypadají, jako by ze skály tesány byly a jichž středem kolem kolmých jejich zdí valí se vlny spojujících se tu řek*." Autora zaujal rovněž vnitřní hradební okruh: „*Na vysokém temeni stojí starobylé, bohužel z většiny moderním nátěrem opatřené domky, jež obracejí se k pozorovateli malebnou, namnoze vnitřní stranou svou, a od domků těch sestupují terasovité zahrádky plné prastarých, podpůrných zdí, starobylých altánů a přístavků, statných stromů a pestrých záhonů. Jest to bývalý parkán městský, jehož vinice znenáhla zašla…*"[58] Rovněž další pasáže z Ottových *Čech* lze využít jako vypravěcího pramene ke studiu zajímavých, nevšedních pohledů na krajinnou scénu východočeských věnných měst.[59]

Východočeská královská věnná města a jejich fázový růst

Krajobraz východočeských královských věnných měst se formoval již při jejich založení a v řadě případů i dříve, kdy se v jejich budoucím prostoru nacházelo starší osídlení. Hradec Králové se stal koncem 10. století hradským centrem, stejně tak Chrudim v 11. století. V případě Jaroměře se jednalo o hradiště asi z počátku 11. století. V prostoru trutnovského Horního Starého Města se nacházela tržní ves Úpa zřejmě z první poloviny 12. století, na místě Poličky existovala již kolem roku 1200 menší osada. Také Vysoké Mýto bylo zalo-

57 Karel Václav ADÁMEK, *Chrudim a okolí*, in: Čechy. Společnou prací, díl XIII, Východní Čechy, Praha 1905, s. 260; Mapy.cz; jedná se o železniční trať Heřmanův Městec – Chrudim – Hrochův Týnec, zprovozněnou roku 1899.

58 Josef ŠTOLBA, *Hradec Králové*, in: Čechy. Společnou prací spisovatelův a umělců českých, díl IV, Polabí, Praha [1888], s. 10.

59 Eva SEMOTANOVÁ, *Vnímání krajiny*, s. 263–292.

ženo v místě staršího trhového sídla (Staré Mýto), podobně i Dvůr Králové nad Labem. Pouze Nový Bydžov vznikl počátkem 14. století ve volném prostoru mezi Starým Bydžovem a Metličany v rovinaté říční nivě řeky Cidliny. Většina měst byla napojena na významné zemské cesty nebo se nacházela v jejich blízkosti; z Jaroměře vedla regionální komunikace do Dvora Králové nad Labem a Trutnova.[60]

Přírodní podmínky, zejména terén a řeka, i průběh komunikací, výrazně ovlivnily půdorys měst jako základní prostorové schéma. V rámci půdorysu, opevněného systémem hradeb s branami, se utvářel městský areál s centrálním náměstím – veřejným prostorem s mnoha funkcemi – s uliční sítí a významnými budovami.[61] Z východočeských věnných měst byly Vysoké Mýto a Nový Bydžov založené na pravidelném čtvercovém půdorysu s rovněž čtvercovými náměstími, v případě Vysokého Mýta o impozantních rozměrech 153, 147, 134 a 127 m, Nového Bydžova 119 x 102 m. Jaroměř se rozložila na poměrně stísněném území podél hlavní ulice, rozšířené ve střední části v náměstí, Polička byla založena na oválném půdorysu s prostorným náměstím ve tvaru lichoběžníku. Dvůr Králové nad Labem disponoval mírně lichoběžníkovým náměstím v severojižně orientovaném oválu hradeb, Trutnov se čtvercovým náměstím na půdorysu a nepravidelného oválu přibližně ve směru východ západ. Půdorys Chrudimi, zcela nově založený po požáru města ve

60 M. RICHTER – E. SEMOTANOVÁ, *HAM*, sv. 5 Hradec Králové; E. SEMOTANOVÁ – R. ŠIMŮNEK – J. FROLÍK – P. GRULICH – V. HRUBÝ– P. KOBETIČ – F. NESEJT – P. ŠRÁMEK – I. ŠULC – V. VOKOLEK – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 13 Chrudim; G. FIEDLER – E. SEMOTANOVÁ – J. BOCK – L. JIRÁSEK – P. LANDR – J. LUKÁŠKOVÁ – R. REIL – J. SLOVÍK – M. VOJTĚCH – V. WOLF, *HAM*, sv. 12 Trutnov; Z. BERAN – I. BIČÍK – T. Burda – E. CHODĚJOVSKÁ – J. KABRDA – J. KOHOUT – K. KUČA – F. MUSIL – J. PROKOP – E. SEMOTANOVÁ – R. ŠIMŮNEK – P. ŠTYCH – M. TŮMOVÁ – K. WOITSCHOVÁ, *HAM*, sv. 29 Nový Bydžov; R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – D. JUNEK – S. KONEČNÝ – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠKOVÁ – R. VOSTŘELOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 30 Polička; R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – J. CAVRNOCH – G. FIEDLER – K. KUČA – O. MERTLÍKOVÁ – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – J. SLAVÍK – P. ŠTYCH – E. TICHOMIROVÁ – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. WOITSCHOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 31 Jaroměř; V. BARCAL – T. BURDA – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – R. ŠIMŮNEK – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠEK – J. VOJTÍŠKOVÁ, *HAM*, sv. 33 Vysoké Mýto; R. ŠIMŮNEK – Z. BERAN – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. KUČA – G. FIEDLER – J. LANGFELNER ml. – F. MUSIL – L. NEKOLNÝ – R. REIL – A. M. ELSNEROVÁ – E. SEMOTANOVÁ – T. BURDA – P. ŠTYCH, *HAM*, sv. 34 Dvůr Králové nad Labem.

61 Půdorys mnoha typů (plánovitý, rostlý, smíšený, nepravidelní aj.), F. HOFFMANN, *České město*, s. 114.

třicátých létech 14. století, tvořil nepřesný, na jihovýchodě oříznutý ovál se čtvercovým náměstím. Hradec Králové podobně jako Jaroměř disponoval poměrně omezeným prostorem, v tomto případě tvořil jeho půdorys zaoblený trojúhelník s protáhlým, rovněž trojúhelníkovým náměstím.[62]

Zemědělské a řemeslné zázemí skýtaly věnným městům příměstské obce, aby se po polovině 19. století s rozvojem železniční dopravy staly předměstími, prostorem pro novou obytnou i průmyslovou zástavbu i tovární objekty a nakonec jejich součástí (například Kukleny u Hradce Králové, Markovice či Pišťovy u Chrudimi, Vanice nebo Knířov u Vysokého Mýta apod.). Zastavována byla především zemědělská půda, pole, louky, pastviny a zahrady, případně pozemky ležící ladem, které postupně zaplňovala nová obytná zástavba a během 19. století a 20. století i průmyslové objekty. Východočeská královská věnná města rozšiřovala svůj areál od sklonku raného novověku, především však od druhé poloviny 19. století.[63]

Hradec Králové expandoval do příměstské krajiny po zboření pevnosti roku 1884, nejprve na severozápad a severovýchod podél hlavních komunikací, pak hvězdicovitě dalšími směry; východně podél toku Orlice byla s ohledem na meandrující řeku a mokřady

62 I. a II. vojenské mapování; Povinné císařské otisky map stabilního katastru, spojené; M. RICHTER – E. SEMOTANOVÁ, *HAM,* sv. 5 Hradec Králové; E. SEMOTANOVÁ – R. ŠIMŮNEK – J. FROLÍK – P. GRULICH – V. HRUBÝ– P. KOBETIČ – F. NESEJT – P. ŠRÁMEK – I. ŠULC –V. VOKOLEK – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 13 Chrudim; G. FIEDLER – E. SEMOTANOVÁ – J. BOCK – L. JIRÁSEK – P. LANDR – J. LUKÁŠKOVÁ – R. REIL – J. SLOVÍK – M. VOJTĚCH – V. WOLF, *HAM*, sv. 12 Trutnov; Z. BERAN – I. BIČÍK – T. BURDA – E. CHODĚJOVSKÁ – J. KABRDA – J. KOHOUT – K. KUČA – F. MUSIL – J. PROKOP – E. SEMOTANOVÁ – R. ŠIMŮNEK – P. ŠTYCH – M. TŮMOVÁ – K. WOITSCHOVÁ, *HAM*, sv. 29 Nový Bydžov; R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – D. JUNEK – S. KONEČNÝ – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠKOVÁ – R. VOSTŘELOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 30 Polička; R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – J. CAVRNOCH – G. FIEDLER – K. KUČA – O. MERTLÍKOVÁ – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – J. SLAVÍK – P. ŠTYCH – E. TICHOMIROVÁ – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. WOITSCHOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 31 Jaroměř; V. BARCAL – T. BURDA – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – R. ŠIMŮNEK – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠEK – J. VOJTÍŠKOVÁ, *HAM*, sv. 33 Vysoké Mýto; R. ŠIMŮNEK – Z. BERAN – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. KUČA – G. FIEDLER – J. LANGFELNER ml. – F. MUSIL – L. NEKOLNÝ – R. REIL – A. M. ELSNEROVÁ – E. SEMOTANOVÁ – T. BURDA – P. ŠTYCH, *HAM*, sv. 34 Dvůr Králové nad Labem.

63 Eva SEMOTANOVÁ, *Prostor města a jeho fázový růst v českých zemích od konce 19. století*, Historická geografie 36, 2010, č. 2, s. 225–254.

(dnes Přírodní park Orlice) zástavba minimální. Rovněž blízký lesní komplex jihovýchodně od města nebyl novou výstavbou dotčen.[64]

Trutnov rozšiřoval svůj areál na nezalesněné plochy severozápadně i severovýchodně podél levého břehu toku Úpy a západně od historického jádra na jižním břehu Úpy, Dvůr Králové nad Labem rovnoměrně od historického jádra podél hlavních komunikací a severně na svažité pozemky podle Hartského potoka. Jaroměř expandovala severovýchodně mezi historické jádro a Jaroměřský rybník a jižně mezi jádro města a pevnost Josefov, nezastavěná zůstávala východní oblast s mokřady mezi Úpou a Metují. Vysoké Mýto se rozšiřovalo na okolní plochy polí, nejméně zastavované zůstalo území severně od historického jádra na pravobřeží toku Loučné.[65]

Chrudim se rozrůstala severním směrem od historického jádra, kde se od přelomu 19. a 20. století budovaly tovární objekty a městský park, dále na jihozápad a jih podle toku Chrudimky, na východ k Pumberkám. V Novém Bydžově vznikla nevelká zástavba rovnoměrně rozložená kolem od historického jádra a v orientaci sever jih v zemědělsky obdělávané krajině. Polička zvětšovala své území v pásu východně od historického jádra podél toku Bílého potoka a na severu kolem železnice.[66]

Jedním z aspektů krajinné scény východočeských královských věnných měst je jejich velikost a počet obyvatel, který úzce souvisí s dalším rozšiřováním městského areálu do blízkého okolí s příměstskými obcemi. Východočeská královská věnná města jsou od středověku součástí sídelní struktury českých zemí, počet obyvatel však nelze pro předstatistické období přesněji určit. Pro 14. století lze považovat za velkoměsto sídlo s více než dvaceti tisíci obyvateli, za velké město sídlo se čtyřmi až dvaceti tisíci – z věnných měst pravděpodobně Hradec Králové. Ostatní věnná města náležela mezi střední sídla s počtem obyvatel kolem dvou tisíc. Rozlohou převažovala mezi věnnými městy spíše malá sídla do 20 hektarů (třeba Po-

64 II. vojenské mapování, E. SEMOTANOVÁ – M. RICHTER, *HAM,* sv. 5 Hradec Králové, rekonstrukční mapy. Mapy.cz 3D pohled.

65 II. vojenské mapování; *Mapový portál Historického atlasu měst ČR*, online, dostupné z http://towns.hiu.cas.cz/ [ověřeno 2021–03–04]; Mapy.cz 3D pohled.

66 II. vojenské mapování, Mapový portál Historického atlasu měst ČR, online, dostupné z http://towns.hiu.cas.cz/ [ověřeno 2021–03–04]; Mapy.cz 3D pohled.

lička asi 12 hektarů), Hradec Králové náležel do kategorie středních měst (mezi 20–50 hektary). [67]

Od druhé poloviny 19. století se v souvislosti s industrializačními procesy počet obyvatel a posléze i rozloha měst zvyšovaly.[68] V současnosti dosahuje v České republice míra urbanizace 70,3%, avšak s relativně nízkým počtem velkoměst a výrazným zastoupením malých a středních měst. Z věnných měst se pouze Hradec Králové (statutární město) nachází ve skupině patnácti měst s padesáti až devadesáti devíti tisíci obyvateli, Nový Bydžov a Polička patří k malým a menším městům, která tvoří tři čtvrtiny všech městských sídel (do deseti tisíc obyvatel). Chrudim, Jaroměř, Trutnov, Vysoké Mýto a Dvůr Králové nad Labem jsou města střední velikosti (deset tisíc až čtyřicet devět tisíc obyvatel). Střední a malá města však hrají významnou roli při stabilizaci sídelní struktury jako mikroregionální střediska.[69]

Krajinná scéna východočeských královských věnných měst nijak neovlivnila institut věnných měst; v době jeho vzniku počátkem 14. století se rozvíjela v určitých přírodních podmínkách a na nich závislé formě. Stejně tak institut věnných měst výrazně nepůsobil na jejich další urbánní změny. Mohl však podpořit hospodářský rozkvět měst a jejich význam a postavení v sídelní struktuře českých zemí. Ke společnému převažujícímu krajinnému rázu patřila poloha měst na toku Labe a jeho přítocích (s výjimkou Poličky), v nížinné zemědělské oblasti (s výjimkou Trutnova, Dvora Králové nad Labem a Poličky) a napojení na hlavní zemské cesty (s výjimkou Trutnova a Dvora Králové nad Labem). Krajina historických jader jednotlivých měst se však vyznačuje zřetelnou individualitou, formovanou již ve druhé polovině 13. století při jejich založení.

---

67 Kategorie středověkých měst podle počtu obyvatel a jejich předpokládaná rozloha viz F. HOFFMANN, České město, s. 81–82, 215–216; srovnej též Josef ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, Praha 2014, s. 250–252.

68 *Historický lexikon obcí 1869–2011*, Praha, online, dostupné z https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [cit. 2021-02-08].

69 Uvedené kategorie sídlení struktury viz Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky, *Zásady urbánní politiky*, Praha 2010, s. 9, 10. *Počet obyvatel v obcích – k 1. 1. 2021*, online, dostupné z https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-v-obcich-k-112019, [cit. 2021-06-16].

Obr. č. 15 Hradec Králové na šikmém leteckém snímku, 2015

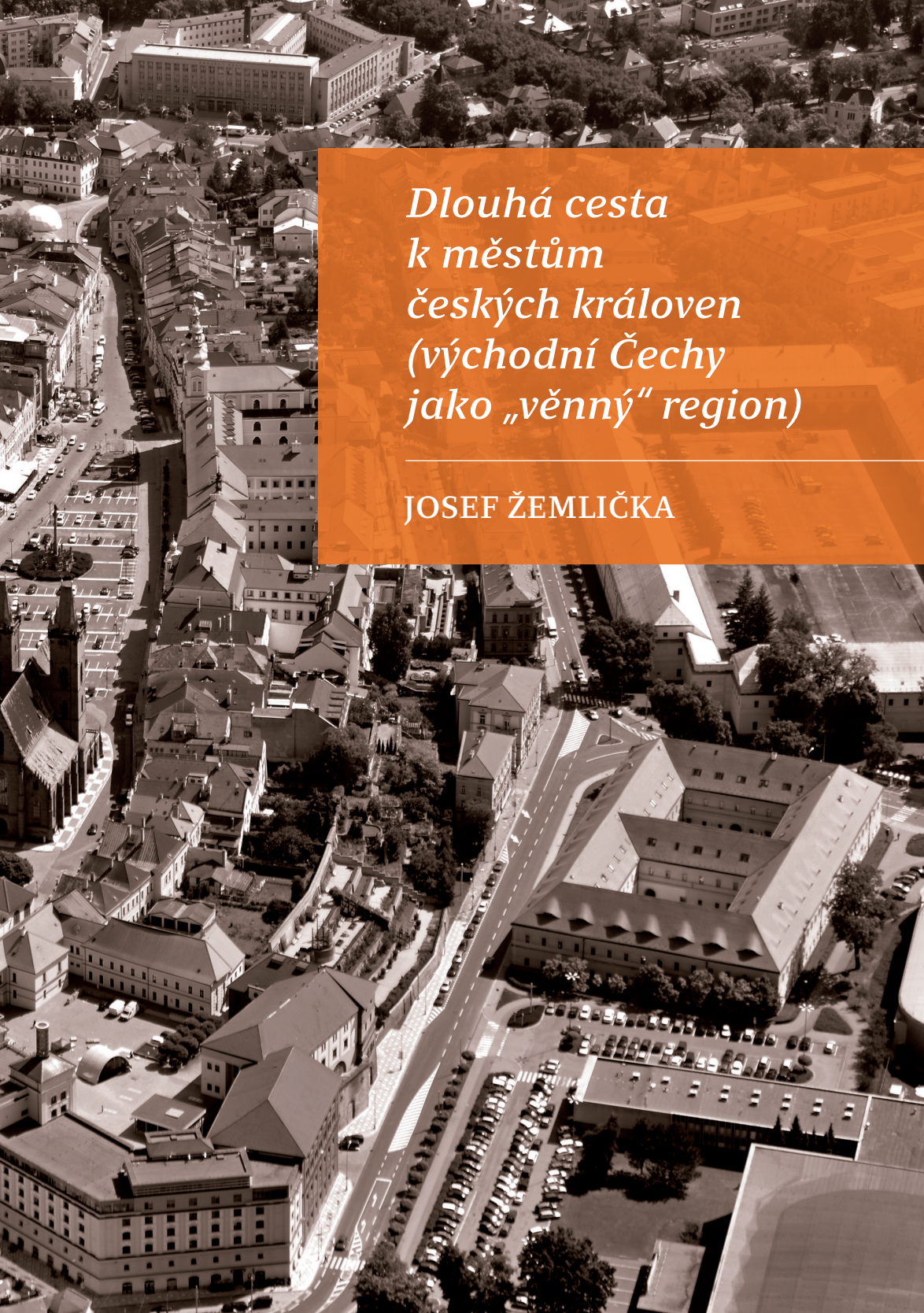

Dlouhá cesta k městům českých královen (východní Čechy jako „věnný“ region)

JOSEF ŽEMLIČKA

K běžným zadáním už raných útvarů střední Evropy patřilo nejen zajišťování funkčního chodu celého *regnum* (ve smyslu Herrschaft, panství), nýbrž i vládce a jeho dvora. V Čechách se knížecí dvůr od konce 9. století vázal k Praze, rozuměj k ústřednímu „hradu" nad ohybem Vltavy.

Fenomén věnných měst

Osobní potřeby do Čech provdaných žen měly v římském právu zajišťovat instituty „věna" (*dos*) a „obvěnění" (*dotalicium*). První dávala nevěstina rodina, druhé manžel své choti. Vždyť podle církevních kánonů se žena měla starat o muže, ten o její slušné zaopatření. Tyto pojmy neměly v českém právu setrvalou náplň, někdy splývaly. Majetky kněžen a královen mohly navíc zmnožovat občasné dary, později i vlastní aktivita (směny, koupě, prodeje). Do jejich skladby vstupovaly újezdy, vesnice, mlýny, trhy, regální výnosy, v mladší fázi rostl zájem o města a příjmy z nich. Za rodný list královských věnných měst se dá s trochou vůle považovat listina římského krále Albrechta z 5. října 1307 vydaná ve vojenském ležení u Opatovic, v níž Albrecht a jeho syn vévoda Fridrich přijali do ochrany Hradec, Jaroměř, Chrudim, Mýto a Poličku (*Grecz, Jermer, Chrudim, Mutha et Policz*). Nechme stranou, zda byli k takovému aktu vůbec oprávněni, neboť i římští panovníci respektovali dosavadní praxi, že v *regnum Bohemiae* třímá takové dispoziční právo český panovník (extrémních výjimek je pomálu), na druhé straně měl Fridrich k zisku české koruny tehdy slibně nakročeno (viz dále). Ještě dřív se začal těsněji vázat ke královnám Mělník, střídavě přibývají Trutnov, Dvůr Králové nad Labem, Nový Bydžov, dočasně i jiná města (Tachov, Domažlice, Stříbro, Klatovy), nicméně pevným jádrem zůstala východočeská skupina.[70]

---

70 Listina z října 1307 *Codex juris municipalis regni Bohemiae*, II. Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1225 až 1419, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895 (dále *CIM*), s. 148–152, č. 83. K hmotnému zajišťování žen ve středověku a raném novověku Jan KAPRAS, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského,* Praha 2008, s. 19–28; Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926 (= Práce ze semináře českého práva na Karlově univerzitě v Praze 11).

Nic zásadního o královniných majetcích neříká *Maiestas Carolina* (1355). Ačkoli *de facto* nevstoupila v platnost, vyjádřila se, byť nesystémově, k širokému spektru králových zájmů. Sevřené uskupení věnných měst *Maiestas* nezná, v okamžiku jejího sepsání totiž netvořila soudržnou skupinu, neboť od roku 1318 se ocitla vně dosahu českých panovnic. Až za polovinou 14. století se obnovovala jejich společná minulost. V tomto mezidobí se podle váhy a důležitosti přiřazují k ostatním královským městům. K nejvýše ceněným a „nezcizitelným" mají podle Karlova zákoníku náležet Hradec a Chrudim, zatímco Jaroměř, Trutnov, Dvůr Králové nad Labem a Mělník se spojují s městy, která lze až na deset let uvolňovat ženám s vazbou k dynastii. Polička i Vysoké Mýto, aniž by se jmenovaly, náleží do poslední skupiny. K požitkům královen se *Maiestas* vrací ještě v momentě, kdy se královna podruhé vdá.[71]

Spíš okrajově se majetků královny dotklo Vladislavské zemské zřízení (1500). Obvěnění (zde jako věno) má užívat doživotně a nemůže ho darovat ani zastavit, po smrti ať se vrátí koruně („*... nemohly sú věna svého preč dávati ani zapisovati, ani ještě nebudú moci, než mají toho věna do své živnosti užívati. A po smrti každé má to zase k Koruně připadnúti...*"). Soustavnější exkurs o poslání věnných měst, určený zahraniční veřejnosti, podal až náboženský exulant a znalec předbělohorských poměrů Pavel Stránský ze Zápské Stránky († 1657) ve své „Respublica Bojema" (Leyden 1643). Jednu kapitolu věnoval i českým kněžnám a královnám. Jak rozvádí, mívaly manželky panovníků 20 000 stříbrných hřiven jako peněžitý důchod, za krále Rudolfa I. (Habsburského) se změnil v nemovitosti. Odtud se ustálil obyčej, že „v našem království jsou... královskými věnnými městy Hradec nad Labem, Jaroměř, Trutnov, Dvůr, Bydžov, Chrudim, Vysoké Mýto, Polička, jakož i Mělník s hradem, poplužím a velmi rozsáhlými statky, bohatě úrodnými vínem a obilím" („*ut reginarum in hoc regno dotales sint, quemadmodum jam ante diximus, urbes, Hradecium ad Albim, Jaromierza, Trutnovum, Dvvurum, Bydziovum, Chrudim, Alta-Myta, Policza, Mielnicum cum arce praediisque, ac amplissimus latifundiis vini frumentique feracissimus....*"). Stránský podtrhl dispoziční právo královen ohledně požit-

71 *Maiestas Carolina.* Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355, Bernd U. Hergemöller (ed.), München 1995 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 74), kap. VI–XIII, s. 44–65, kap. XXXVII, s. 110–111.

ků z věnných měst, totiž že je může po své vůli prodejem, směnou nebo jinak převést na krále či někoho jiného.[72] Věnná města českých královen vstoupila do českých a zejména urbánních souřadnic, s otázkou, jak se ustavily a v čem tkvěl jejich smysl.[73]

Zaopatřování manželek středověkých panovníků

V medievální produkci se ženám, zejména panujícím, dostává hodně pozornosti. Stačí uvést Adelheidu († 999) či Theofanu († 991), svázané s císaři saské dynastie. Při akcentování jejich politické role zaniká výseč, která je pro sledované téma zajímavá, totiž jakému hmotnému pojištění se těšily ať po boku manželů, ať jako vdovy. Svým dílem to způsobilo nejen tradiční zaostření, v němž žena stojí v zákrytu za mužským protějškem, ale i stav pramenů, jen náhodně otvírající průzory do jejich výbavy. I ve střední Evropě shodný jmenovatel uniká. Někdy ženy panovníků oplývaly velmi slušným věnem, to však jako součást svatebních úmluv vycházelo vstříc ambicím jejich manželů, než aby sloužilo vyvdané dceři nebo sestře.[74]

Pokud taková žena ovdověla, zůstávala titulární kněžnou či královnou, ale své místo uvolňovala manželce nového panovníka. K výživě jí býval přidělen nějaký úděl nebo podíl na státních příjmech, mohla žít u dvora nebo se stáhnout do ústraní. Kronikáři se o ni přestávali zajímat, leckdy se musí pracně zjišťovat i čas jejího

72 *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Petr Kreuz – Ivan Martinovský – Jana Vojtíšková (eds.), Praha 2007, Hradec Králové 2007, č. 476, s. 238; Pavel STRÁNSKÝ, *Český stát*, přeložil Bohuslav Ryba, Praha 1953, kap. IX, s. 244, latinské pasáže citovány podle vydání Paulus STRANSKY, *Respublika Bojema.* Opus utilissimum, quod propter excellentiam suam typo novo donatum, Amstelaedami 1713, s. 400.

73 Ze shrnutí o věnných městech v nestejné kvalitě Dagmar KRSKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, Dvůr Králové nad Labem 2001, směrodatně František MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století,* in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 1-15; František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, 2. vyd. Praha 2009, s. 269–270; Božena KOPIČKOVÁ, *Věnná města a jiné majetky českých královen ve 14. a 15. století,* in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kolektiv, Ženy a děti ve dvorské společnosti, Praha 2015, s. 97–108.

74 Průřezově *Frauen im Frühmittelalter: eine ausgewählte, kommentierte Bibliographie*, Werner Affeldt (ed.), Frankfurt a. M. 1990.

úmrtí (místy pomáhají nekrologia). Mezi vdovou a novou dvorskou garniturou mohlo docházet k nesouladu. Přeléval se do politické roviny, v mírnější verzi do soutěžení o zbožná nadání. Důvěrně to poznaly i české poměry (Konstancie Uherská versus Kunhuta Štaufská versus Anežka Přemyslovna, v zostřené formě Alžběta Rejčka a Eliška Přemyslovna). Nechyběla vypuzení, kdy manželka ztratila i přístup ke svým zdrojům, takže Adléta Míšeňská († 1211), první choť Přemysla Otakara I., se musela uchýlit k bratrovi do Míšně. Rychlé politické zvraty mohly uvést na scénu v jeden moment dokonce čtveřici královen. V úseku 1310–1313 dvojnásobnou vdovu Alžbětu Rejčku, vyhnanou Annu Přemyslovnu provdanou za Jindřicha Korutanského i „úřadující" Elišku Přemyslovnu, nevěstu lucemburského prince. Nezřídka se zapomíná na neprůbojnou Violu, dceru těšínského knížete a vdovu po Václavovi III. Po srpnu 1306 se obloukem vyhnula politické mlýnici a stáhla se do ústraní. Zemřela v roce 1316 jako manželka Petra z Rožmberka.[75]

Ani za hranicí Čech se nedá potvrdit, že by se panovnice, i jako vdovy, ujímaly (byť s přeryvy) jedněch a týchž konstantně vyčleněných statků, jak je to patrné u českých věnných měst. Vzdáleně se tomu blíží poměry v Uhrách, kde se též nacházely majetky, co by se daly označit za věnné. Jejich institucionální počátky mají sahat k roku 1424 s trváním do poloviny 16. století. Vázaly se k báňské oblasti středního Slovenska a dalším hradům i městům.[76]

Majetky českých kněžen

Do svazků s vládnoucími i nepanujícími Přemyslovci vcházely dcery a sestry řady dynastií, počínaje Babenberky, Wettiny a Wittelsbachy a konče Piastovci, Arpádovci, Rurikovci, srbskými Nemanjiči nebo Byzantinci. Ještě než dorazily k českým ženichům, podle zvyku a možností je rodina vybavila majetky na jejich domácí půdě.

75 Marie L. ČERNÁ, *Rozvod Přemysla I. s Adélou Míšeňskou*, Časopis Společnosti přátel starožitností 30, 1922, s. 9–44, biografické údaje o Viole Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich III. Piastowie Opolscy, Cieszyńscy i Oświęcimscy,* Wrocław 1977, s. 123–124.

76 Martina KALÁBOVÁ, *Venné majetky uhorských kráľoven v stredoslovenskej banskej oblasti do roku 1478*, Historický časopis 52, 2004, č. 1, s. 3–30.

O tom referují první dva nesporné doklady o jmění českých kněžen, a to Herbirky z rodu rakouských Babenberků († 1142) a manželky Bořivoje II., a Richenzy z Bergu († 1125) provdané za Vladislava I. Nepodržely tyto statečky dlouho a brzy je obětovaly na zbožné účely, Herbirka v Rakousích a Richenza ve Švábsku.[77]

Podle tradice měla Piastovna Svatava († 1126), už jako královská choť Vratislava II., darovat vyšehradskému kostelu jakýsi újezd (*circuitum*) bez bližšího určení. Zrovna tak mohla působit jako mocný přímluvce. O tomto zisku svědčí falzum vystavené na knížete Bedřicha v květnu 1187, výtvor 13. století. Pozdní sestavení textu prozrazuje i košatá imunita. Sám újezd měl být obsáhlý, uvnitř s vesnicemi, ba s trhem. Nejspíše jde o újezd na řece Želivce (zvána dříve Sázavou), který Soběslav II. v roce 1178 potvrdil Vyšehradu a vypsal jeho hranice. V polovině 14. století se zve Svataviným újezdem. V téže listině Soběslav II. daroval vyšehradským kanovníkům „újezd v pražském podhradí, který byl jeho matky" („*circuitum in suburbio Pragensi, qui matris mee fuerat*"), tedy Adléty Uherské († 1140), manželky Soběslava I. Jako „újezd sv. Martina" („*de circuitu, qui vocatur sancti Martini*") patřící Vyšehradu se týž újezd vzpomíná i v dotčeném falzu k roku 1187. Zdá se to být pevný bod v historii pražského kostela sv. Martina Ve zdi, vtaženého do staroměstské hradby.[78]

Zlomkovité doklady se po časové ose množí, aniž by nabídly hlubší vhled do výbav českých kněžen. Částečně je tvořilo manželovo obvěnění (*dotalicium*), otázkou zůstává, zda kněžny mohly se „svými" majetky nakládat. K osobním potřebám jejich stolu se již časně mohly vázat některé naturální odvody. Sladidla se žádala vždy a všude. Bohaté na včelstvo a med bylo lesnaté Záosečí v severovýchodním koutu Hřebenů, ještě v Pražsku. Odtud měl Vratislav II. svojí nové vyšehradské fundaci přidat třetí džbán z včelích produktů náležejících kněžně („*Tercia urna de apibus ductricis ultra*

77 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I. (805–1197), Gustav Friedrich (ed.), Praha 1904–1907 (dále *CDB*), s. 108–110, č. 106–108.

78 *CDB* I, s. 252–253, č. 287, s. 439, č. 406 (f.); k propletené následnosti vyšehradských listin Rostislav NOVÝ, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, Studia mediaevalia Pragensia 2, 1991, s. 133–136, o tzv. Svatavině újezdu Josef V. ŠIMÁK, *České dějiny*, *I. 5. Středověká kolonisace v zemích českých,* Praha 1938, s. 1177.

montem Ozecs"). Panovník dávku věnoval, aniž bychom slyšeli o souhlasu adresáta takového příjmu, tedy kněžny či královny. Přes vágnost vyšehradských listin, vlastně falz, se dá taková praxe očekávat i jinde, třebaže prameny o ní zarytě (a pochopitelně) mlčí.[79]

I proto se později rozmohla praxe společných darování vládnoucího páru. Ještě před polovinou 12. století tento způsob rozvíjela předčasně zemřelá Gertruda Babenberská († 1150), první choť Vladislava II. Ve čtyřicátých letech se podílela na zřízení strahovské premonstrátské kanonie. Spolu s manželem se uvádí jako donátorka radonického dvora na Lounsku i s jeho příslušenstvím („*curiam suam Radunice cum omnibus appendiciis suis, videlicet villis, servis…*"), byť to vše pocházelo z „knížecího". Gertrudě patří zásluha o vznik Doksan a darem měla přispět k ustavení Litomyšle, Sedlce a Plas, i když víc duchovně než hmotně (královská konfirmace doksanských majetků z roku 1226 mluví o Vladislavovi). V trendu sebevědomé mecenášky pokračovala Judita Durynská († po 1174), druhá žena Vladislava II. Z jejího odkazu se Doksany obohatily o Břehoryje a Rochov na Litoměřicku a královnino úsilí se dovršilo mezi léty 1160 a 1167 zřízením opatství benediktinek v Teplicích. Juditiny věnné statky v plíseňském Meerane (jižně od Altenburgu) posloužily královské rodině jako útulek po vynuceném exilu. V darech církvi se hodně angažovala Alžběta Uherská († po 1190), rázná manželka knížete Bedřicha, ať s chotěm nebo s jeho vědomím. Míst, o nichž rozhodovala, je víc. V roce 1186 obdarovala svatojánské špitálníky kostelem sv. Jana na pražském Bojišti, který dala vystavět v místě triumfu svého manžela („*ecclesiam, quam edificavi in loco, ubi triumphavit vir meus*"), včetně několika vesnic v Polabí. Na přání a z vůle Alžběty kníže Bedřich postoupil johanitům plat 12 hřiven ze stříbrných výnosů nad Mží v oblasti Stříbra („*XII marcas argenti solvendas de argentaria super Mzea*"). Jak přišla k „majetku, položeném v Čečíně" („*predium meum, quod situm est in Shexhin*"), dnes snad Babinou u Plas, kněžna Helicha z Wittelsbachu, žena Konráda II. Oty, se lze jen domnívat. Asi formou manželova daru. S jeho sou-

79 *CDB* I, s. 386–387, č. 387(f.); k Záosečí a hoře Osek se již navršila řada titulů, naposledy důkladně Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK – Václav CÍLEK, *Staré cesty v krajině středních Čech*, Praha 2018, s. 122–135, o raně středověkém včelařství Vratislav ŠMELHAUS, *Vývoj zemědělské výroby v českých zemích v době předhusitské,* Praha 1980, s. 52–53.

hlasem („*assentiente thori mei socio, Ottone duce illustrissimo*“) odkázala Čečín cisterciákům z Plas (1189).[80]

V knížecím období působily ženy panovníků spíš jako trpné držitelky skromných majetečků, zřídka větších než pár vesnic nebo újezd. Záleželo na rodině ženicha, nakolik se uvolí nevěstu obvěnit. Někdy se v tom skrývaly průběžné dary, nejspíše z rukou manžela. Často se měnily v jednoúčelové dotace, jichž se kněžny vzápětí zříkaly ve prospěch zbožných nadání, aby mohly posílit svou memorii a upravit si cestu ke spasení. Ponouká k tomu i dar Čečína, ztraceného v lesích plzeňské kastelánie. Souhrn nedává obraz konstantní báze, o níž by se kněžny mohly opírat. Proto i velký rozptyl lokalit, k nimž se kněžny nějak vztáhly. Se svými majetky, jakkoli nabytými, nijak nehospodařily, ani neusilovaly o jejich hospodářské využití. Nic je k tomu netlačilo, vše potřebné si braly z režie dvora.[81]

Situace se měnila, jakmile se kněžna stávala vdovou, zvláště pokud na pražský stolec nastoupil kníže, nevlídně laděný vůči předchůdci. Po smrti Bedřicha (1189) to postihlo Alžbětu Uherskou, marně usilující o Pražský hrad a tím o vládu. Zakrátko asi zemřela a tím se bezděky vyřešilo její vdovské zajištění. Na Vyšehradě i po Vratislavově smrti (1092) přes tři dekády ještě žila královna Svatava. Měla usnadněnou pozici, u vlády v Praze se střídali (až na nevlastního Břetislava II.) její synové. Zřídka se ovdovělá kněžna vracela do rodné země (Herbirka Rakouská † 1142) nebo se ještě stačila provdat (Jitka ze Schweinfurtu † 1058; Eliška Polská, manželka Soběslava II. † 1209). Nemusela totiž doma nalézt podmínky, za nichž odcházela. Jiné řešení ukázal konec života kněžny Ludmily († 921), vdovy po prvním křesťanském knížeti Bořivojovi. K výživě jí „rodina“ přikázala Tetín, kde svou pouť brzy skončila. Systém údělů, svě-

80 *CDB* I, s. 158–161, č. 156, s. 261, č. 292, s. 275, č. 305, s. 277, č. 307, s. 285, č. 312, s. 290, č. 318, s. 295–296, č. 322, s. 413, č. 399 (f.); *CDB* II, s, 282–283, č. 286. O majetcích českých kněžen učinil nárys Ferdinand KLOSS, *Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, Gablonz a. N. 1934, s. 57–59, pro přemyslovské období Jitka FRIEDLOVÁ, *Příspěvek k majetkové a pozemkové držbě kněžen a královen do roku 1310*, Mediaevalia Historica Bohemica 20, 2017, č. 2, s. 45–83, leckde s nepřesnostmi. K počátkům dotčených korporací Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.

81 K lokalizaci Čečína Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, 1. Fundace 12. století, Praha 1998, s. 162.

řovaných nepanujícím synům a bratrům (Stará Boleslav, Žatec, Hradec, východočeské kastelánie, Plzeň), mohl být inspirací i pro „přebytečné" kněžny. Na takovou, ač neprokázanou praxi ukazuje záměr Vladislava II., který si chtěl po předání vlády nechat k zaopatření dvůr v Budyni nad Ohří i jiné statky (*„solum Bvdim et alia nonnula reservans sibi ad usum uitae"*).[82]

Nové prvky v přístupu královen

Třináctého století otvíralo svými nástroji (emfyteuze, městské zřízení, technické a organizační inovace) prostor k důslednějšímu uplatnění trhu a peněžního obratu, jedním slovem k urbanizaci a modernizaci. I královny se vyvazovaly z pasivního vztahu ke svým majetkům a svou držbu začaly zmnožovat a vylepšovat hospodářskou čilostí. I jejich zájem mířil k nadějnému zdroji příjmů, skrytému ve městech.[83]

V porovnání s minulostí pojímala své majetky jako prostředek k naplnění svých představ Konstancie Uherská, druhá choť Přemysla Otakara I. (o první Adlétě se neví zhola nic). Jako manželka panovníka, respektovaného jako král, běžně vystupovala jako královna, ač nekorunovaná. Zprvu se nic nedělo. Od příchodu do Čech jí z titulu obvěnění (*„ad te ratione dotalicii asseris pertinere"*) připadly břeclavská, přibyslavická, kunovická, hodonínská, bzenecká a moravskobudějovická „provincie", tedy nemalá část hlavně jihovýchodní Moravy, odkud jí po zvyku starých údělů plynuly užitky. S dalšími majetky to Konstancii potvrdil a současně ji v dubnu 1231 bral v ochranu papež Řehoř IX. Většinou s chotěm se Konstancie podílela na bohulibých donacích, někdy jako svébytný subjekt. Když v roce 1205 Přemysl Otakar daroval velmoži Slavkovi ves Týnčany, mělo k tomu dojít na královninu intervenci, přičemž Přemys-

82 K zámyslu Vladislava II. *Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského* (Gerlaci abbatis Milovicensis Annales), in: Fontes rerum Bohemicarum II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 464.

83 Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, 2. přepracované vyd. Praha 2012, v anglické verzi: The Czech Lands in Medieval Transformation, Leiden – Boston 2012 (= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450, 17); Josef ŽEMLIČKA, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy,* Praha 2014.

lem udělená vesnice náležela „k právu královny" („*villam ad ius regine pertinentem, Tynsan nomine*"). Zároveň sílí tendence k profesionalizaci. Roku 1218 se vzpomíná královnin podkomoří Holas (*Holatz subcamerarius regine*), jistě se vztahem k jejím majetkům, skrývaný i pod označením komorník.[84]

Po smrti autokratického manžela v prosinci 1230 se královna Konstancie nestáhla, nezůstala tak říkajíc „v koutku", naopak rozvinula své organizační schopnosti. Vstoupila do kolotoče směn, které vrcholily dlouho rozvažovaným klášterem cisterciaček (nakonec Předklášteří u Tišnova). Své jihomoravské državy postoupila králi Václavovi I., svému synovi, ten je v roce 1237 jako léno přepustil bratranci Oldřichovi Korutanskému, jenž spravoval „Břeclavsko" asi po deset let. Se synovým krytím si mohla Konstancie leccos dovolit, složitěji se vyvíjel její poměr k dceři Anežce (pozdější Anežka Česká), soupeřící s matkou ve zbožných nadáních. Před rokem 1233 získala Konstancie pražský Hloubětín i několik míst na Příbramsku, vše v kolotoči přesunů. Ještě v roce 1233 obratem prodala čerstvý synův dar v západních Čechách, sestávající z újezdu Vidžín (*circuitum Withsin*), Úterý a dalších lokalit. Jako věno od své uherské rodiny užívala Konstancie i majetky na slovenské straně v okolí Trnavy. S její osobou se pojí i známá listina pro Hodonín, vztažená nejspíše k roku 1238 a vykazující podobu s uherskými zvyklostmi. Královna v ní svoluje k usazení „*viros honestos Theutunicos*" a mluví o městě, tedy o kvalitativně vyšší urbánní jednotce. Ač zkrušena smrtí mladšího syna Přemysla († 1239), moravského markraběte, mohla umírat vcelku uspokojena. Své záměry naplnila a spočinula v půdě „svého" tišnovského kláštera († 1240).[85]

---

84 *CDB* II, s. 67, č. 75, s. 143, č. 153, s. 428–430, č. 381 (f.); *CDB* III.1, s. 4–5, č. 6,. O královniných moravských nárocích Jiří MITÁČEK, *K interpretacím Kunovicka v listině královny Konstancie z roku 1231*, Slovácko 50, 2008, s. 217–227.

85 Jiřina JOACHIMOVÁ, *Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů*, Umění 16, 1968, s. 495–502, z novějších pojednání k opatství *Porta coeli* u Tišnova Jiří KUTHAN, *Česká architektura doby posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely*, Vimperk 1994, s. 393–407, z dokladů *CDB* III. 1, s. 28–32, č. 30–32, s. 59–61, č. 57, s. 121–123, č. 103; *CDB* III. 2, s. 350, č. 258. O Břeclavsku v držení Oldřicha Korutanského Václav NOVOTNÝ, *České dějiny*, I. *3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253),* Praha 1928, s. 669–671 (a dále), k hodonínské listině Jiří KEJŘ, *O nejstarší listině města Hodonína*, Studie o rukopisech 22, 1983, s. 77–86; TÝŽ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 100, víc zajímavá než důležitá je stať Aleksandra Nikolajeviče GALJAMIČEVA, *Iz istorii sredne-*

Konstancie nasadila vysokou laťku. Nejen taktikou, jak získat mecenáše, i schopností přeskupovat a zhodnocovat své majetky. V jejích stopách se snažila méně úspěšně pokračovat Kunhuta Štaufská († 1248), choť Václava I., společně s ním řádně korunovaná v únoru 1228, a to ještě za života Přemysla Otakara I. († 1230). Kunhuta se dílem vracela ke starým praktikám. Spolu s manželem a za shody purkrabích z Donína se v třicátých letech zasloužila o zřízení kláštera cisterciaček v lužickém Marienthalu severně od Žitavy, tehdy v Čechách. Aby se fundace ocitla na území pražského biskupství, bylo třeba posunout diecézní hranici. Neobešlo se to bez třenic s Míšní. I pohyb majetků spojených s Kunhutou nebo s jejím schválením se proto váže hlavně k Žitavsku a Lužici. Začátkem třicátých let se dočkala slíbeného věna ve Švábsku (další zprávy mizí), v roce 1244 prodala johanitům za 40 hřiven dvůr v Týnici čili Týnci (*in Tinêc*). Tvořil výbavu královniny kaple sv. Desideria v nedaleké Lysé nad Labem („*pertinentem ad capellam nostram in Liza sancti Desiderii*") a výtěžek z tohoto dvora (zaniklý u Českého Brodu, na indikační skice Kounic *Teinitzer Hof*) měl sloužit další transakci. V roce 1245 se vzpomínají její majetky Střemy a Zelčín u Mělníku („*in villis nostris Stremi et Zelchin ad nos pertinebat*"), jichž se pro dluhy vzdala ve prospěch svého „rytíře" Lambina. I z toho se dá vyvodit nejen vlažnost osobního poměru k manželovi, který v nouzi nepomohl, ale také svébytnost královnina hospodaření. V té chvíli se také Kunhuta ocitla v kolotoči směn, mířících k dostavbě pražského kláštera Anežky, sestry Václava I. Epizodický byl proto královnin vztah k přeštickému újezdu (*circuitum Prestycz*), který za 1200 hřiven prodala kladrubskému klášteru (1245). Občas se mihne souhlas Kunhuty s některými dalšími převody. Později, ale v málo přesvědčivém dokumentu k roku 1260 se uznává její vztah k Chraštici v Bozeňsku (jižně Příbrami), věnované břevnovskému klášteru. Bolestně Kunhuta prožívala rozkol mezi otcem a synem (budoucí Přemysl Otakar II.).[86]

---

vekovogo gorodskogo prava v češskich zemljach. Godoninskaja gramota, Voprosy istorii slavjan 16, 2004, s. 101–106. O českých i uherských listinách, které se týkají zájmů Konstancie v západním Slovensku, pojednala Sáša DUŠKOVÁ, *Listiny na trnavské statky královny Konstancie*, Folia diplomatica 4, 1955–1956, s. 35–48.

86 *CDB* III. 1, s. 93–94, č. 86; *CDB* III. 2, s. 267–269, č. 207; *CDB* IV. 1, s. 143, č. 57, s. 167–170, č. 79–81, s. 174–176, č. 85–86; *CDB* V. 1, s. 380, č. 247 (f.) (listina silně

Nijak se nezapsala do hospodaření se svými majetky v Čechách Markéta Babenberská, s jejíž rukou si král Přemysl pojišťoval nároky k Rakousům a Štýrsku. Především a hlavně proto, že movitá babenberská dědička, v době sňatku (1251) již přezrálý „sirotek", v Čechách ani na Moravě žádné podstatné *dotalicium* od Přemyslovců nezískala. Jako vdova po římském králi Jindřichovi (VII.), zemřelém roku 1247, se mohla zvát královnou, v Čechách se korunovace nedočkala. Asi po svých předchůdkyních se ujala jakýchsi práv v Neprobylicích na Lounsku a vrátila výše dotčené Chraštice, jichž se na úkor Břevnova zmocnili její správci. V rakouských državách občas připojila souhlas s manželovými dispozicemi. Po rozvodu, slušně zaopatřena, dožila v rakouském Krumlově na Kambě (Krumau am Kamp) poblíž českomoravské hranice († 1266).[87]

Výdaje na královnino zaopatření vzrostly ve druhé polovině 13. století v úměře k rozbujení pražského dvora. Z okruhu Kunhuty Haličské († 1285), druhé choti Přemysla Otakara II., jsou známí její komorníci, podkomoří, stolníci, číšníci, maršálek. Na zajištění dvora Kunhuty, spolu s manželem korunované o Vánocích 1261, se zřejmě vyčleňovala částka z ústředního „rozpočtu", s níž se hospodařilo. Mluví o tom fingovaný Kunhutin list, v němž manželovi oznamuje, že finančně vystačí „jen do příštího čtvrtka" (*„usque quintam feriam proxime venturam expense nobis sufficere estimantur*").

---

podezřelá), o Kunhutině věnu ve Švábsku Pokračování IV. kolínské královské kroniky, srovnej *CDB* III. 1, s. 154, č. 122. O zřízení Marienthalu K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420,* 3. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech, Praha 2009, s. 11–24, nověji Lars-Arne DANNENBERG, *Das Kloster St. Marienthal und die Burggrafen von Dohna. Überlegungen zur Gründung des Zisterzienserinnenklosters an der Neisse*, Neues Lausitzisches Magazin, Neue Folge 11, 2008, s. 89–104, o posunu diecézní hranice Markéta MARKOVÁ, *Hranice přemyslovského státu*, in: Přemyslovci. Budování českého státu, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička (eds.), Praha 2009, s. 485–486. O poloze týnického dvora František ROUBÍK, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959, s. 23, ke spletitým transakcím s přeštickým újezdem Jiřina JOACHIMOVÁ, *Prodej přeštického újezdu v stavebních dějinách kláštera Anežky Přemyslovny*, Umění 12, 1964, s. 96–98. Medailónek Kunhuty představil Thomas KRZENCK, *Eine Stauferin am Prager Hof: Kunigunde von Schwaben (1202–1248),* Bohemia 31, 1990, s. 245–259.

87 *CDB* V. 1, s. 372–373, č. 241. O Markétě Sabine PENTH, *Margarete von Babenberg. Römische Königin – Herzogin von Österreich – Königin von Böhmen*, in: Frauen der Staufer, Göppingen 2006, s. 90–112, k jejím posledním létům i J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 118.

O důvěryhodnosti listu se dá pochybovat, že však popisoval a odrážel praxi, bude jisté.[88]

Obsah svatební smlouvy (byla-li jaká) o zajištění Přemyslovy mladičké nevěsty se neuchoval. Co Kunhuta získala jako věno od rodiny, se ztrácí, od haličského knížete z rodu Rurikovců s nepevným politickým ukotvením se nedalo nic moc očekávat. Stopy po *dotaliciu* se rýsují teprve za sporů Záviše z Falkenštejna po jeho zatčení. Skrze Kunhutu, snad jako majetku zapsaného jí královským manželem, ovládal Záviš od dřívějška hrad Svojanov a další místa. Ne naslepo asi Přibík Pulkava vypsal, jak Záviš s rukou Kunhuty získal i moc nad všemi věnnými hrady královny („*omnia castra dotalicii dicte regine in suam recipiens potestatem*"). Věc rozvedl Otacher Štýrský. V pražském vězení měl Záviš dokládat, že tyto statky patří Janovi či Ještkovi z odkazu jeho matky. Na nich prý měla zapsáno 50 000 hřiven od krále Otakara („*ir sun Jaetschken geschaffen// fungzic tûsent marc varunder hab,// die ir ze rehter morgengâ// kunic Ottacker het geheizen*"). Žádost Václava II., aby hrady odevzdal, Vítkovec odmítl. Silnější prosadil svou a než začal proces, byl Záviš těchto držebností zbaven.[89]

Ze Svojanovska jiné důkazy o Kunhutině obvěnění chybějí, jinde její majetky nabíhají. V polovině šedesátých let mluví o svých statcích v okolí Blučiny u Židlochovic („*montem cum vineis antiquis et quasi abolitis in bonis nostris circa Bluchinam sitis*"), v březnu 1269 darovala dominikánkám v Brně dvůr „v Pohořelicích, našem trhovém místě našeho markrabství na Moravě" („*curiam quandam sitam in Pohorlich, foro nostro, dominio videlicet marchionatus nostri in Morauia*"), které se vyvinuly v městské sídliště. Další královniny majetky se hlásí ze středních Čech. Dle podezřelé listiny z října 1271 udělila špitálu sv. Františka v Praze patronát kostela v Řevnicích s jeho filiálkami ve Václavicích (tehdy Vladislavicích) a Živohošti, dále příjmy z volyňské, vladislavické a jedné obtížně zjistitel-

88 *Listy královny Kunhuty králi Přemyslovi*, Bedřich Mendl (ed.), Praha 1928, s. 30–31, k tomu J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 195–196.

89 *Přibíka z Radenína řečeného Pulkavy Kronika česká*, in: Fontes rerum Bohemicarum V, Josef Emler (ed.), Praha 1893, text B, kap. 79, s. 170; *Ottokars österreichische Reimchronik*, in: Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken 5/1, J. Seemüller (ed.), Hannoverae 1890, kap. 207, s. 272–273, verš 20603–20621, v širším kontextu Josef ŽEMLIČKA, *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301),* Praha 2017, s. 150–154.

né provincie („*de provincia Wolynensi et Wogamensi … de provincia Wadizlabicensi*“) jakož i z řady vesnic na Berounsku a Benešovsku. Výraz *provincia* je tu třeba chápat ve skromnějším než klasickém rozměru. Po Moravském poli, kdy se Kunhuta stáhla do Hradce nad Moravicí a projevila vládní ambice, se znásobily její styky s městy Opavska (Krnov, Hlubčice aj.), čitelné v konfirmacích a různých svoleních.[90]

Ještě dřív se však věno, uchovávající zdání nevěstina spojení s domovem, stalo nástrojem politických řešení a dalece přerostlo obvyklých pár míst. Při vídeňských jednáních z podzimu 1276 dosáhl pokořený Přemysl Otakar II. zdánlivě úspěchu, když při chystaných svazcích s Habsburky vykřesal teoretickou naději na část ztracených zisků. Dcera krále Rudolfa jako budoucí manželka Přemyslova syna měla získat věno 40 000 hřiven, jištěných na vévodských majetcích v Rakousích severně od Dunaje („*in terra Austrie ultra Danubium versus Boemiam, Morauiam et Vngariam*“), arci s vynětím měst Kremže a Steinu („*Chremsa et Stein opidis*“). Jestliže by to nestačilo sumu pokrýt, měla se do ujednání pojmout i místa za Dunajem („*in alia parte Austrie citra Danubium*“). Odtud plynoucí důchody si měl český král nechat, i pokud by jeho syn zemřel, neměly tedy připadnout vdově. Pod vlivem známých okolností k naplnění dohody nedošlo, tak jako ke slibu z dodatkové smlouvy z května 1277 zajistit věno habsburské nevěsty na říšském městě Chebu a Chebsku jako zástavy oceněné 10 000 hřivnami. Později česká strana tyto nároky čas od času oživovala.[91]

Teprve v létě 1287 se Guta Habsburská, snoubenka a poté manželka Václava II. (1283–1305), usadila v Praze. Zda se udrželo zaopatřování královny a jejího okolí přikazováním určitých peněžních

90 *CDB* V. 1, s. 666, č. 451; *CDB* V. 2, s. 165, č. 581, s. 267–269, č. 643 (f.); *CDB* VI. 1, s. 70, č. 28, s. 112–113, č. 66, případně další. Ke Kunhutině činnosti na Opavsku a jejímu vypuzení Mikulášem Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 231–234, 259–260; Martin WIHODA, *Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky*, Český časopis historický 99, 2001, s. 209–230; J. ŽEMLIČKA, *Do tří korun*, s. 55–57, 82–83.

91 *CDB* V. 2, s. 519, č. 822, s. 542, č. 836; o těchto závazcích J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 422–423, 436–437. K otázce naddunajských Rakous i Reinhard HÄRTEL, *Böhmens Ausgriff nach Süden*, in: Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit, Ivan Hlaváček – Alexander Patschovsky (eds.), Ostfildern 2011 (= Vorträge und Forschungen 74), s. 225–226.

částek, jak by svědčila praxe Kunhutina dvora, odnikud nevysvítá. Zároveň trvají doklady o královniných majetcích, také na Moravě. Hlásí se k Pohořelicům a jejich kostelu, v čemž Guta navazovala na svou předchůdkyni. V Čechách se ve vztahu ke královnám a jmenovitě Gutě a její komoře v roce 1327 vzpomínají Brozany na Ohři u Litoměřic. Dohled nad tímto segmentem královniných zájmů náležel jejímu podkomořímu, dosvědčenému v lednu 1289 Protivenem z Borovska („*camerarii serenissime domine mee regine Boemie*").[92]

Zároveň se množí příznaky, že v době organizačně technických inovací rovněž královny začínaly víc pečovat o svoje hospodaření. „Nová doba" zasáhla i královnino panství okolo Lysé nad Labem. Samotná Lysá s knížecím dvorem (Stará Lysá) byla odedávna součástí zeměpanského fondu, ke dvoru původně náleželi i čtyři „dědici" z nedalekého (Kostelního) Hlavna („*heredes quatuor in villa Glauuen qui ad Lisa pertinebant*"), o nichž mluví spuriální listina Přemysla Otakara I. pro špitál johanitů (1199). Ve vztahu ke zdejší kapli sv. Desideria, jak víme, činila opatření již Kunhuta Štaufská, takže královniny majetky tu vykazují delší trvání. Nedosti na tom. V roce 1291 svěřila královna Guta svému služebníku Rudlinovi nelehký úkol, aby Lysou a okolní vesnice převedl na německé právo (*ad ius theutonicale*). Osadníci, kteří by se tam usadili podle „skutečného purkrechtního práva" (*iuxta verum purkrecht*), se měli těšit dvouleté svobodě, poté by platili z lánu ¾ hřivny. Sám Rudlin se měl stát dědičným fojtem v Lysé a vesnicích, nejspíše v Litolu, Ostré, (Benátecké) Vrutici a Milovicích, nadto získával i jiné požitky (tři lány, krčma aj.). Z labského ramene zvaného Tůň nechť dodává část rybích úlovků na královnin stůl. Projekt se zčásti vydařil, o čemž svědčí mladší zprávy s označením Lysé jako trhového místa („*in foro nostro Lysa*"). Jedním dechem to vše svědčí o systémových úpravách pražského zázemí, nastavených jednak k pokrytí nároků demograficky sílí-

92 *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, II. (1253–1310), Josef Emler (ed.), Praha 1882 (dále *RBM*), s. 665, č. 1544, s. 666, č. 1550, viz i *Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomatáře*, *I. Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283–květen 1297,* Dalibor Havel (ed.), Brno 2011 (dále *KLL*), s. 224, č. 575, s. 228, č. 589, dále *RBM* III., s. 541–542, č. 1380; *Archivum Coronae regni Bohemiae*, I.1. (1086–1305), Václav Hrubý (ed.), Praha 1935 (dále *ACRB*), s. 51, č. 32.

cího pražského souměstí, jednak pražského královského dvora. Roku 1341 se Lysá označuje jako městečko („*oppidum dictum Lis*“).[93]

S kaplí sv. Desideria (1244) patřil královnám patronát v Lysé, jak dokládá i zpráva o biskupově instalaci zdejšího plebána ke Gutinu návrhu (1291). I když ne vždy se patronát vázal k místům, kde nechyběl pozemkový fundus, nebyl to případ Lysé. Zpětně se dají vzpomenout Pohořelice a jejich kostel, také (s jistým váháním) farní centrum v Řevnicích s filiálkami ve Vladislavicích (dnes Václavicích) a Živohošti. Nějaká práva ke kostelu v Blučině (*Luchens*) na Brněnsku, okolo níž měla statky již Kunhuta Haličská, asi vykonávala i Guta, neboť roku 1288 dala manželovi souhlas k udělení zdejšího patronátu žďárskému konventu. Následovaly konfirmace mohučského metropolity i olomouckého biskupa („*ius patronatus ecclesie in Lucens siue Blucina*“). Před létem 1262, kdy ho předala Vyšehradu, užívala Kunhuta Haličská i kostel v Budči („*ius patronatus ecclesie de Budech cum omnibus attinentiis*“), v jednom ze starých knížecích sídel. O něco později rezignovala na uvádění faráře v Novém Kostele (Nowa Cerekwia) v Opavsku, dnes na polském území.[94]

Neví se, jak velký díl zaujímalo lyské panství v souhrnu královniných majetků. Dílčí průhled do jejich rozptýlené skladby poskytla Guta v roce 1293 při úpravě hmotného zázemí plebánie v Lysé. Kromě většinou drobných položek v bližším i vzdálenějším okolí zaujme statek řečený Jičín. Odedávna prý náležel k jejímu „stolu“ a vynášel (ročně) 60 hřiven, z něho teď odkrojila 6 hřiven plebánovi v Lysé („*in bonis dictis Giczin ad mensam nostram spectantibus ex antiquo de censu sexaginta marcarum sex marcarum argenti decimam*“). Jičínská država, která by se mohla stát nadějným pilířem královniny pozemkové výbavy, však zmizela s Gutinou smrtí. Až později, za vlastnického a zástavního střídání a po přesunu ze Starého Místa do současné polohy se Jičín okolo roku 1300 ustavil jako

93 *CDB* II, s. 361, č. 350 (f.); *RBM* II., s. 661, č. 1534, s. 697–698, č. 1624; *RBM* IV., s. 414, č. 1032; o efektech akce v Lysé J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 219–220; J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 186–187, ke Gutinu dvoru Irena PROKOPOVÁ, *Guta Habsburská – česká královna a její dvůr*, Časopis Společnosti přátel starožitností 113, 2005, s. 189–211.

94 *CDB* V. 1, s. 512–513, č. 344; *CDB* V. 2, s. 29–30, č. 486 (f.); *RBM* II., s. 616–617, č. 1429 (srovnej konfirmace s. 753, č. 1755, s. 755, č. 1757), s. 669, č. 1558.

město, zprvu městečko. Mluví o něm listina Václava II. z června 1305, jejímž zněním král potvrdil Gutin dar („*de oppido nostro Giczin*"). Náležitost hradu Veliše a města Jičína k dříve královským majetkům („*castrum suum Weluss et ciuitatem suam Giczin… sicut antecessores eius reges Boemie tenerunt*") přiznal v roce 1316 Půta z Frýdlantu, syn Hynka z Dubé, když se jich zástavně ujímal v sumě 2000 kop grošů. Královnám se Jičín vzdálil.[95]

Guta patřila k dobrým hospodářům. Nakonec se dočkala i korunovace, třebaže korunu obrazně nesla něco málo přes dva týdny. Této slavnostní pocty se spolu s manželem Václavem II. dočkala 2. června 1297, ale již 18. června následkem vysílení zemřela.[96]

Někdy museli čeští králové zaopatřovat „obživu" nejen manželkám, ale i svým ženským příbuzným, jako Václav II. tetě Gryfině, vdově po krakovském knížeti Leškovi Černém a sestře své matky Kunhuty. Pomáhala synovci razit cestu do Polska a posléze se odebrala do Čech. I tady se nabízelo propůjčení jistých majetků. Po míšeňském biskupovi Bernardovi z Kamence († 1296) právě Gryfině svěřil Václav úrodné panství v Budyni na dolní Ohři. V té chvíli procházelo emfyteutickou rekonstrukcí. Sama Budyně patřila ke starým zeměpanským statkům a po své rezignaci si ji zamýšlel ponechat Vladislav II. († 1173). Přestavbu budyňské oblasti na konci 13. století nejspíše řídila královská komora, avšak Gryfina měla nechat svěřenou državu znovu přeměřit, což spolu s výsledkem uznal král Václav listinou z 2. listopadu 1302. Jakmile králova teta mezi léty 1303 a 1309 zemřela, Budyňsko se vrátilo komoře. Nebyl to jediný příjem Gryfiny. O jiné položce mluví písemnost Anny Přemyslovny († 1313), manželky Jindřicha Korutanského, v níž pražskému měšťanovi Rudolfovi Junošovu potvrzuje majetek v Habrové (*bona in Habroua*), náležitý ke královninu stolu („*ad nos et mensam*

95 *RBM* II., s. 698, č. 1624, s. 881, č. 2037; *RBM* III., s. 129–130, č. 319, k nejednoznačně vykládaným počátkům města J. V. ŠIMÁK, *České dějiny* I. 5, s. 865–866; Jindřich FRANCEK, *Dějiny Jičína*, Praha 2010, s. 26–38; Eva CHODĚJOVSKÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Eva BÍLKOVÁ – Markéta ČESÁKOVÁ – Tereza DUBINOVÁ – Jaromír GOTTLIEB – Radka JANKŮ – Jan KINDERMANN – Barbora KLIPCOVÁ – Milan KUDYN – Tomáš RESL – Petr ULIČNÝ – Eva ULRYCHOVÁ, *HAM*, sv. 18 Jičín, Praha 2008. Když v srpnu 1283 Jan z Michalovic v rámci směny převáděl na Václava II. co dosud měl ve třech vesnicích a také „in civitate Gechin" (*ACRB* I. 1, s. 39–40, č. 24), má listina na mysli Děčín, jak vyvodil už J. V. ŠIMÁK, *České dějiny* I. 5, s. 674.

96 Ke Gutině korunovaci a smrti naposledy J. ŽEMLIČKA, *Do tří korun*, s. 297–308.

nostram reginalem pertinebant“). S poznámkou, že ho z vůle Václava II. doživotně užívala Gryfina. Tento stateček neznámé polohy dala Anna Rudolfovi na úhradu svých dluhů.[97]

Jen zřídka přecházely majetky královen z jedné na druhou, tak aby se dalo hovořit o setrvalých či „věčných“ královniných statcích. Obvykle se k jejich jménům váží menší lokality, řídce středisková místa. Výrazněji Pohořelice, Blučina, Lysá nad Labem nebo volyňská provincie. Někdy královna majetek jen zakoupila, vzápětí ho za zbožným účelem darovala. Na úmrtním loži to v prosinci 1240 učinila Konstancie Uherská, když pro tišnovské cisterciačky získala Komín u Brna. Ani nad výbavami královen se přitom neustalo prostírat vrchní panovníkovo dispoziční právo. Záleželo na pozici, kterou si královny či vdovy uměly vymoci. Odtud se přispívalo na chod královnina dvora, tvořící větší nebo menší výseč „velkého“ pražského dvora.[98]

Nejdříve se spojení ke královnám projevilo u Mělníku, či lépe k jeho ranému hradu. Po „královně Emmě“ († 1006), manželce Boleslava II. (odkud pocházela, není jednoty) a jejím vztahu k Mělníku, se otvírá bezmála třistaletý hiát, v němž se české kněžny i královny k Mělníku nijak nehlásí. Mlčí privilegium Přemysla Otakara II. z roku 1274 i jeho konfirmace Václavem II. z roku 1290. Není tam nic víc a nic méně, než že Mělník patří mezi královská města. Až noticka Kosmova pokračovatele k roku 1279, jak královna-vdova Kunhuta během svého nuceného pobytu na Bezdězu vyjela „do města Mělníku, které bylo zvláště její“ (*„venit in Mielnik civitatem, quae specialis eius erat*“) a pobyla tam tři dny na náklady měšťanů, svědčí o propojení královen a města. Následovaly represe braniborské správy proti Kunhutiným stoupencům. Kontakt s královnami si

97 *CIM* IV.1, s. 31–33, č. 17; *RBM* II., s. 958, č. 2203, o držbě Gryfiny Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice 2011, s. 102, k proměnám Budyně a Budyňska J. ŽEMLIČKA, *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století*, Praha 1980, s. 147–154; Oldřich KOTYZA – Jindřich TOMAS, *Počátky Budyně nad Ohří*, Litoměřicko 27–29, 1991–1993, s. 19–56. O důchodech Gryfiny v Krakovsku a jejích tamních správcích J. ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců. Skladba a fungování jejich pozdní monarchie,* Praha 2020, s. 286.

98 O Komínu Libor JAN, *Pod klášterní vrchností 1240–1621*, in: Libor Jan a kol., Komín v historii 1240–2006, Brno – Komín 2006, s. 47–49, o prolínání dvora královen s panovníkovým dvorem Markéta ŠPŮROVÁ, *Svědkové na listinách Václava I. a jeho bratra markraběte Přemysla (třicátá léta 13. století),* Mediaevalia Historica Bohemica 9, 2003, s. 57–95.

Mělník i nadále uchoval. Ne však s Alžbětou Rejčkou, nýbrž s Eliškou Přemyslovnou († 1330). Ta označila Mělník za „město naše" a v roce 1320 tam dala přeměřit městskou půdu. S jejím svolením mohl v roce 1324 měšťan Jindřich řečený Hebriner prodat zahradu, s níž se vázala údržba dvou mostů („*onere, quod duos pontes, si necesse foret, reficere fuerint asstricti*"). Sdělnější je až listina Karla IV., Eliščina syna, kterou vydal v srpnu 1348. Mělníku tehdy svěřil správu krajských zemských desek včetně odtud plynoucích důchodů („*stilum, regimen et annotacionem tabularum terre*"), kterou městu udělila jeho matka. Kromě jiného vrhá zpráva víc světla na institut krajských desek, o němž se jinak moc neví.[99]

V oblasti Mělnicka nesahaly zájmy královen jen k městu nad soutokem dvou velkých řek. Níže po Labi leží Štětí, zřejmě starý knížecí majetek rovněž svázaný s manželkami panovníků. V roce 1312 pověřila královna Eliška pražského měšťana Balduina, muže patrně vlámského původu, aby se zasadil o emfyteutické vysazení Štětí „z vesnice na město" („*in Stiet civitate de villa facta*"), ještě v prosinci to stvrdil král. V červnu 1314 vydal Balduin jako lokátor „prováděcí" listinu, počítající s vysazením 24 lánů lidmi z okolních vesnic. Blízký vztah městečka k panovnicím stvrdila v březnu 1467 královna Johana, když všechny tyto dokumenty prohlásila za platné. O něco výše proti Labi se to opakovalo v Kostelci. V prosinci 1317 darovala královna Eliška zbraslavskému klášteru zdejší labský mlýn o čtyřech kolech s ročním výnosem čtyř hřiven. Zároveň se dotkla milostí, jimž se mlýn těšil od předchůdkyň („*Libertates... et gracias, quas molendinum memoratum ab aliis reginis habuit*"), možné svědectví o delším setrvávání v rukách panovnic. Asi začátkem dvacátých let zastavil král Jan „*civitatem Kostelec super Albea*" pražskému purkrabí Hynkovi Berkovi z Dubé, který se v roce 1323 dohodl s pražským proboštem, svým bratrem, o stavbě mostu přes Labe.

99 *CDB* V. 2, s. 423–424, č. 758; *CIM* II, s. 108–109, č. 43, s. 189–191, č. 113, s. 588–590, č. 406; *RBM* III., s. 386–387, č. 995 (*CIM* II, s. 205–206, č. 128); *CIM* II, s. 410–411, č. 274; *Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, in: Fontes rerum Bohemicarum II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 348–349. O vztahu královen a Mělníku J. V. ŠIMÁK, *České dějiny* I. 5, s. 809–812; Jiří RÁC, *Nástin dějin předhusitského Mělníka,* Vlastivědný sborník Mělnicka 1, 1982, s. 41–59, nedávno i příslušné kapitoly Jan KILIÁN a kol., *Mělník. Historie, kultura, lidé*, Praha 2010. O krajských zemských deskách naposledy J. ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců*, s. 171–172.

Pražský kostel totiž držel protilehlý břeh a spojení přes řeku dosud obstarávaly dvě lodě řečené *pram.* Král jejich úmluvu schválil a v roce 1327 Hynkovi zástavu Kostelce obnovil. Na žádost saského vévody Rudolfa, dalšího zástavního pána, stvrdil Karel IV. v srpnu 1364 městečku Kostelci mílové právo. Po dočasném vyplacení, již roku 1371, spolu s Hradcem, Mýtem a Chrudimí též *„vniversitas ciuitatis Kostelycz"* slíbila věrnost Alžbětě, manželce císaře Karla IV., ani poté se však městečko zástavám nevyhnulo (1404 Aleš z Dubé).[100]

Ve hře část východních Čech

Ještě než se začala rýsovat „věnná" skupina, hrozilo východu Čech, že se jejich podstatný díl stane cizí enklávou v království. Z úmluv mezi Václavem II. a nejmladším synem míšeňského markraběte Jindřicha Jasného († 1288) Fridrichem Klementem, jehož pozice v rodě Wettinů byla křehká, se schylovalo k dohodě, v níž by se český král vzdal části území na východě Čech výměnou za Fridrichovy majetky v Míšeňsku. Zájem byl oboustranný: Václav by si otvíral cestu za Krušné hory, Fridrich by se vymanil z tlaku příbuzných.[101]

Začátkem února 1289 vydali hlavní aktéři v Praze dvě stvrzující listiny, každý za sebe. Fridrich Klement popouštěl českému protějšku hrad Scharfenberg, město a hrad Drážďany, hrad a město Pirnu, hrady Donín, Tharandt s lesem a Boršenštejn (*Borsenstein*), město Dippoldiswalde, hrady Frauenstein, Lauenstein, město a hrad Saydu (Zavidov), město Grossenhain (Hain), dále hrady, městečka a majetky kláštera v Hersfeldu či statky míšeňského biskupství, které drželi Wettinové lénem. Za to měl Fridrich získat v Čechách hrady a pevnosti *„Furstenberc, Polytz, Landescrone, Landesberc, Orthe, Muta, Sebin Wyschonis, Zkuts, Hoenstein, Hoenstat, Zwythauia*," k tomu fojtství litomyšlského kláštera. Takto vypočtené majetky by Fridrich užíval jako dědičné léno v mužské linii, jeho

100 Štětí *CIM* IV. 1, s. 37, č. 22, s. 37–38, č. 23, s. 39–40, č. 25; *CIM* IV. 2, s. 130–131, č. 403, Kostelec *RBM* III., s. 163, č. 406, s. 361–362, č. 929, s. 487 č. 1251; *CIM* II, s. 590, č. 406; *CIM* IV. 1, s. 135–136, č. 88, s. 261–262, č. 182.

101 K wettinské dynastii ve středověku přehledně Jörg ROGGE, *Die Wettiner. Aufstieg einer Dynastie im Mittelalte*r, Ostfildern 2005.

výnosy by neměly klesat pod 4 500 hřiven. Václavovi i jeho dědicům se Fridrich sliboval odevzdat jako svému pánovi („*ipsum dominum regem ex nunc in dominum meum recipio et sibi ac heredibus suis... obedire et intendere promitto*"). Zemřel-li by bez řádného dědice, měly tyto majetky přejít na krále, ale se zajištěním Fridrichovy matky a manželky. Pokud by nebylo možné včas předat Fridrichově matce místa daná jí k užívání, měla zástavně převzít město Hradec a kdyby to nestačilo, tak s Hradcem ještě Chrudim („*civitatem Gretz et, si non sufficit ipsa civitas Gretz.... tunc Crudim civitatem cum eadem civitate Gretz*"). Odmítal-li by to král, přišly by ke slovu jiné náhrady. Představuje se členitá pyramida majetků, lén a zájmů, z nichž ne všechny byly v té chvíli pro směnu uvolněné.[102]

Poprvé tím města Hradec nad Labem a Chrudim míří k ženám, zde k matce Fridricha Klementa, ne tedy ještě k manželkám českých panovníků. Co upoutá, Václav „odkrajoval" z území, kde měl silné pozice v té chvíli vězněný Záviš z Falkenštejna. Jeho držba ve východních Čechách byla čerstvá. Vznikla tím, že Václav II. po smrti svojí matky věnoval otčímovi štědrý dar. Nejen Závišovi, i jeho a Kunhutinu synáčkovi Janovi čili Ješkovi (a svému nevlastnímu bratrovi) dědičně udělil město Poličku, hrad Lanšperk a město Lanškroun s příslušenstvím, vesnicemi a všemi právy („*civitatem nostram Policz cum omnibus villis et juribus ad eandem civitatem spec-*

102 Z řady edic *ACRB* I. 1, s. 52–58, č. 33; *RBM* II., s. 630–633, č. 1467 (*KLL* I, s. 161–163, č. 410–411, Fridrichova listina pojata i do *Codex juris Bohemici* I. Aetatem Přemyslidarum continens, opera Hermenegild Jireček, Praha 1867, s. 234–241, č. 81). Literatura o chystané transakci má slušnou minulost. Po Františku PALACKÉM (*Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův II1. Od roku 1253 až do roku 1403*, 2. vyd. Praha 1877, s. 254–256) a Bedovi DUDÍKOVI (*Dějiny Moravy VII. Od roku 1278 až do roku 1306*, Praha 1880, s. 88–90) se jí věnovali August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* 2. Hradecko, Praha 1883, s. 246–248; Fritz GRAEBNER, *Böhmische Politik vom Tode Ottokars II. bis zum Aussterben der Přemysliden*, Prag 1903, s. 53–56; Oswald REDLICH, *Rudolf von Habsburg. Das Deutsche Reich nach dem Untergange des Alten Kaisertums*, Innsbruck 1903, s. 717–718; K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský*, Praha 2007, s. 105–106; L. JAN, *Václav II. Král na stříbrném trůnu 1283–1305*, Praha 2015, s. 108–110, naposledy J. ŽEMLIČKA, *Projekt územní směny z roku 1289 ve vztahu k věnným městům ve východních Čechách*, in: Hranice v krajinách, Eva Semotanová (ed.), Praha 2020, s. 116–139.

tantibus, insuper castrum Lantsperch, ciuitatem Landescron et omnes civitates et villas pertinentes…“).[103]

Z míst, jichž se Václav vzdával, se dají určit Svojanov (*Furstenberc*), dále zčásti hrady, zčásti města Polička, Lanškroun, Lanšperk, Vysoké Mýto (*Muta*), Skuteč (*Zkuts*), Hoštejn, Zábřeh (*Hoenstat*) a Svitavy, místo *Orthe* patří k Ústí nad Orlicí. V německé formě vystupuje roku 1292 jako věno zbraslavského kláštera („*Item in territorio Vzci, quod in teutonico Wilhelmswerd vocatur*“). Větší těžkosti s sebou nese *Sebin Wyschonis.* Uvozuje jednu nebo dvě lokality? Podobné toponymum uvádí i Dalimil, když se věnuje „Němcobijci“ Paltramovi a jeho erbu („*Beltram s trúbú Zebínský*“). Podle Františka Musila se Zebínští usadili v okolí Chocně, v další fázi přenesli svoje zájmy a hlavně sídlo na pravobřeží Tiché Orlice a začali se psát podle Žampachu. Neopustili však ani původní označení. Lovecká trubka jako Paltramovo znamení se hlásí co erb Žampašských. Jak Paltramův Zebín (dle Dalimila), tak Zebín z projektované směny mohly ležet v Choceňsku. Byl by severozápadní výspou domény, kterou Václav přepouštěl Fridrichovi.[104]

Majetky nabídnuté Fridrichovi „Drážďanskému“ vytvářely útvar nepravidelného oválu. Sahal od Skutče po Zábřeh, od Choceňska ke Svojanovu v rozsahu téměř 200 km^2. Uprostřed s litomyšlským klášterstvím, nad nímž si měl Fridrich podržet fojtství. Nehledě na místa odebraná Závišovi tam neleželo jen zeměpanské zboží. Svitavy patřily olomouckému biskupství, za Václavova druhého moravské-

103 *RBM* II., s. 586–587, č. 1358. Z hodnocení darovací listiny Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české III. 1250–1310*, Praha–Litomyšl 2002, s. 396–397, srovnej i Josef ŠUSTA, *Záviš z Falkenštejna*, Český časopis historický 1, 1895, s. 295–296; Jaroslav POLÁCH, *Páni z Krumlova. Rod Záviše z Falkenštejna*, České Budějovice 2014, s. 107–108; L. JAN, *Václav II.*, s. 81–82.

104 K Ústí *Listy kláštera zbraslavského*, sebral a upravil Ferdinand Tadra, Praha 1904 (= Historický archiv 23), č. 1, s. 2, viz též *KLL* I, s. 261–262, č. 665, k dalšímu *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková (eds.), 2. vyd. Praha 1988 (dále *Dalimil*), II, kap. 87, s. 421; *RBM* IV., s. 861–862, č. 2207, z názorové škály J. V. ŠIMÁK, *Hrady Zebín a Wyschonis r. 1289*, Český časopis historický 23, 1917, s. 391–399; TÝŽ, *České dějiny* I. 5, s. 902–903; František MUSIL, *Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy,* Ústí nad Orlicí 2002, s. 167–171.

ho tažení (1286) byl obležen a dobyt hrad Hoštejn u Zábřeha. Prý sloužil jako útulek loupežníků.[105]

Přes slibné náběhy z územní výměny sešlo, třebaže s ní 13. března 1289 vyslovil souhlas i římský král Rudolf. Zvítězila opatrnost. Obě strany ani nebyly v držení všech položek, o nichž se jednalo. Nevlídný postoj zaujali ostatní Wettinové, znepokojení vstupem českého krále do svého teritoria. Hektická a uspěchaná akce svedla na okamžik pod jednu střechu pestrou směs držebností, jejichž páteří se staly Závišovy pohledávky spolu s nároky malého Ješka. Přes své nenaplnění projekt zaujme. V různé úrovni se dotkl hned čtyř pozdějších věnných měst. Vedle Hradce a Chrudimi také Poličky a Vysokého Mýta, obou posledních jako přímého objektu zamýšlené směny.[106]

Vykročení k věnným městům

Majetky s osobní vazbou k manželkám českých panovníků až do počátku 14. století netvořily trvalejší a pevnější uskupení. Jen zřídka se projeví vícekrát, tak aby se dalo uvažovat o jejich svázání s institucí královny jako takové. K většině svých majetků se královny jako manželky i vdovy dostávaly porůznu, hlavně dary, koupěmi a směnami. Převážný výsek hmotných potřeb královnina okruhu se stále obstarával z režie dvora. Naturální a peněžní výnosy jejich majetků měly spíše doplňkovou funkci a sloužily ke zpestření královnina stolu (dodávky ryb z Lysé). S tempem modernizace se však dřívější způsob zaopatřování dvora stával minulostí. Starší praxi svázanou s břemeny a úsluhami hradské populace střídal model, v němž se uplatňovaly služby dvorských dodavatelů. Obvykle pocházeli z měšťanských elit svázaných s obchodem nebo horním či mincovním podnikáním. Na jedné straně to zjednodušovalo chod králova „osobního" hospodářství, na druhé kladlo vyšší nároky na rytmický přísun finančních zdrojů, jejichž výpadky se řešily kolotočem půjček, zástav a kompenzací.[107]

105 S poznatky k Hoštejnu Miroslav PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2001, s. 239–241, dále J. V. ŠIMÁK, *Hrady*, s. 395.

106 Rudolfův souhlas *ACRB* I. 1, s. 59–60, č. 35, též *KLL* I, s. 167, č. 421.

107 J. ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců*, s. 112–117.

Rozptýlené, nečetné a izolované majetky královských manželek, aby se vyplácely a byly přínosem, musely být dobře a efektivně spravovány. O takové pozornosti mluví doklad o Lysé nad Labem (1291). Se začátkem 14. století však tížil pražský dvůr jiný problém, totiž jak se vyrovnat se zaopatřením Alžběty Rejčky, rychle za sebou vdovy nejen po Václavovi II. (to česká veřejnost chápala), ale i Rudolfovi Habsburském (1306–1307). Její korunovace proběhla v závěru května 1303, ihned po sňatku s Václavem II. Zkušenosti, pokud byly, se nedaly příhodně aplikovat. Konstancie Uherská i Kunhuta Haličská i ve svém vdovství zůstávaly součástí panující rodiny, ne tak Alžběta Rejčka, vrstevnice Václavových dcer. Po nástupu Jindřicha Korutanského (1307–1310) jakoby se ocitla v politickém vakuu. Rychle se valící dramatické události ji po červenci 1307 vysunuly na okraj dění. Úplně z kola vypadla Viola Těšínská, vdova po Václavovi III. Jako královna se z veřejné paměti vytratila.[108]

Ještě než se okolo Rejčky začala stahovat skupina měst z východních Čech, dočkala se zajištění Anna Přemyslovna, nejstarší dcera Václava II. a manželka Jindřicha Korutanského. Neobyčejně důkladná svatební smlouva, sepsaná v bavorském Landshutu, se hlásí k 28. únoru 1306. Vystavila ji skupina urozených pánů v čele s bavorskými vévody a současně rýnskými falckrabaty Rudolfem a Štěpánem. Co nový pár asi málo uspokojilo, bylo nízké věno od nevěstina bratra Václava III., a sice 10 000 hřiven („*videlicet X millibus a dicto rege fratre suo, dotis sue nomine*"). Protože pražský dvůr musel šetřit. Ženich přislíbil jako obvěnění 15 000 hřiven („*propter nupcias sibi datis*"), jištěných na více místech v Tyrolsku (hrad a město Hall, hrady Thaur a Tratzberg).[109]

---

108 O létech po smrti Václava II. Josef ŠUSTA, *České dějiny*, II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935, s. 679–734; V. VANÍČEK, *Velké dějiny* III, s. 483–514; Karel MARÁZ, *Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně*, České Budějovice 2007; J. ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců*, s. 401–437.

109 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, I. 84, s. 106, o věnu *RBM* II., s. 898–900, č. 2083, v plném znění Ludwig SCHÖNACH, *Beiträge zur Geschichte der Königin Anna von Böhmen (†1313)*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 45, 1907, s. 126–129, v kontextu Kateřina TELNAROVÁ, *„Anna, královna česká". Nejstarší dcera Václava II. a její osudy*, Mediaevalia Historica Bohemica 13, 2010, č. 1, s. 77–110.

I Alžběta Rejčka se brzy mohla o něco opřít. Umírající Václav II., vědom si žárlivosti až nevraživosti, které mladičké vdově i její právě narozené dcerušce hrozilo ze strany jeho syna i dcer, ji chtěl dobře zaopatřit. Král dodýchal 21. června 1305 a jak píše Petr Žitavský, odkázal svojí choti jako věno 20 000 hřiven stříbra („*viginti millia marcarum legavit rex dotis nomine*"), aniž by rozváděl technickou stránku věci. Druhý zbraslavský kronikář se k sumě vrací při popisu smrti krále Rudolfa (Kaše) začátkem července 1307. Habsburk ji zdvojnásobil, takže vystoupala na 40 000 hřiven. Královnin (roční) příjem měly jistit důchody z královských měst Hradce, Mýta, Chrudimi a některých dalších („*civitates has, Grecz, Mutam, Crudim cum quibusdam aliis*"), nepochybně Poličky a Jaroměře. Princip byl jednoduchý. Města zůstávala královská, avšak platby odváděné králi se přesměrovaly na nového adresáta, na královnu.[110]

Zda odkazy Václava i Rudolfa provázela nějaká písemná stvrzení, se nedá doložit, v každém případě tato města vstupují do vztahu k Alžbětě Rejčce. O Rudolfově pořízení mluví její listina z 18. srpna 1308, v níž královna pro měšťany v Hradci, Jaroměři, Chrudimi, Mýtu a Poličce („*ciuibus in Grecz, Germier, Crudin, in Alta Muta et in Policz regali*") schválila práva a svobody udělené jim Alžbětiným druhým mužem, aniž by tyto zisky rozvedla. Přesně po roce vydala jaroměřská obec a patrně i některá z vyjmenovaných měst Rejčce revers, v němž královně i její dceři Anežce slibují poslušenství (*homagium*) a bránit je v jejich právech („*in juribus suis defendere ac tueri rebus ac corpore fideliter volumus et debemus*"). O privilegiích Václava a Rudolfa na Rejččino obvěnění („*super assignacione eius dotalitii*") se jen obecně mluví v potvrzení, které jí v říjnu 1315 vydal král Jan. Nic o písemném záznamu ještě při životě obou králů nemá ani slavnostní listina římského krále Albrechta a vévody Fridricha z 5. října 1307 (o ní dále). Pečliví Habsburkové by takové doklady neváhali zmínit, na Rudolfa ve své optice navazovali. Z říjnového diplomu 1307 vysvitne opět jen generální odkaz na všechny výsady dřívějších českých králů. Oba Habsburkové je slibují zachovávat

110 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, l. 74, s. 94; l. 85, s. 111.

Obr. č. 16 Královny Kunhuta Haličská, Guta Habsburská a Alžběta Rejčka na vyobrazení ve Zbraslavské kronice z let 1305–1339

(*„omnia priuilegia, libertates, gracias et omnia jura… volumus inuiolabiliter obseruare*“).[111]

Jaké listiny, svobody a práva mohli mít římský král i jeho syn na mysli? K nejstarším se hlásí „milost“ Přemysla Otakara I. pro Hradec (1225), v níž král městu přidal jednu z okolních vesnic a odškodnil její šlechtické držitele. Další známe z formulářů. Není jich málo, nicméně jejich věrohodnost je podvázaná. Z doby před rokem 1278 to je královo svolení k založení nového města u Staré Chrudimi, tudíž Chrudimi (*„civitatem novam apud Crudin antiquam eidem loci proximitate*“), podobně jako opevnit Vysoké Mýto s přidáním daňových úlev (*„ut civitas nostra Alta mura* /sic! *Muta/*“). Kolektivní povahu má výsada Václava II. pro královská města Čech z 24. května 1285,

111 *CIM* II, s. 159–160, č. 87 (*RBM* II, s. 945, č. 2184, s. 953, č. 2192); *RBM* III., s. 114, č. 282 (*Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, VI. 1307–1333, Joseph Chytil (ed.), Brünn 1854 /dále *CDM/,* s. 69, č. 97).

ojedinělá svým určením a zdůrazňující ochrannou a odvolací roli královské moci. Samozřejmě by se vztáhla i na východočeskou skupinu. I „formulářové" osvobození hradeckých měšťanů od úroků a berní, vyvolané požárem města a učiněné Václavem II., skrývá pochybnost. Do městských privilegií ovšem nepatří udílení rychtářských úřadů, opět ve formulářích (Hradec, Vysoké Mýto), tak jako prohlášení Tobiáše čili Dobeše z Bechyně, snad z roku 1284. Z pověření Václava II. se měl tento biskupův příbuzný ujmout Poličky i její provincie a slíbit, že nebude měnit jejich postavení. Ani tady nechybí formulářový původ, ostatně král ani není vydavatelem. Počítat se dá až finanční ulehčení Hradeckým z vůle Václava II. z května 1297.[112]

Sečteno a podtrženo, jen „z doslechu" známá privilegia Václava II. i Rudolfa pro Alžbětu Rejčku zůstávají poněkud virtuální. Pokud Václav těsně před 21. červnem zaopatřil svou choť i dceru bohatou rentou, jištěnou královskou komorou, přecházela by věc do její agendy. Král Rudolf sumu zdvojnásobil a měla se odvádět z pětice východočeských královských měst, tedy sféra hlavně podkomořího, jímž se v roce 1308 stal Jindřich z Lipé. Okolnost ne bezvýznamná. Jelikož král Rudolf zemřel nečekaně počátkem července 1307 v ležení před Horažďovicemi, mohl eventuálně potvrdit svou vůli ústně před důvěryhodnými svědky. Není to v rozporu se svědectvím Petra Žitavského, dobře zpraveného opatem Konrádem, který u Rudolfova lože prodléval. Jistě, těsně před smrtí měl Rudolf vydat v němčině stylizovanou listinu s datem 4. července, v níž připsal čerstvě získaný Zvíkov „věrnému" Jindřichovi z Rožmberka. Skutečně? K tomu se pojí historka Františka Pražského o lsti, jak se Bavor ze Strakonic vzdával mrtvému králi. I to spolu s dalšími příznaky vrhá pochyby i na Rudolfovu listinu pro Rejčku.[113]

---

112 *CDB* II, s. 272, č. 278; *Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Henricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen,* Johannes Voigt (ed.), in: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 29, 1863, s. 125, č. 113, s. 129, č. 117, s. 134, č. 124, s. 147, č. 147, s. 156–157, č. 165, (*RBM* II., s. 1030–1031, č. 2380, s. 1036–1037, č. 2393, s 1040–1041, č. 2403, s. 1051, č. 2438); *CIM* II, s. 128–129, č. 67 (*RBM* II., s. 752, č. 1752). Listina z roku 1285 *CIM* I, s. 13–15, č. 6, o jejím významu L. JAN, *Václav II.*, s. 76–79; J. ŽEMLIČKA, *Do tří korun*, s. 116–117.

113 Listina odevzdání Zvíkova Jindřichovi z Rožmberka *RBM* II., s. 919, č. 2133, přičemž nechybí pochybnosti o jejím řádném původu. K okolnostem Rudolfovy smrti podrobněji J. ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců*, s. 412–413.

Prvotní věnné jádro sestávalo z pětice měst. Z nadhledu by vykroužily ovál protažený od severu k jihu, od Jaroměře k Poličce v délce 75 km. Z geografického pohledu se dá mluvit o hornolabskoloučenské oblasti, podle říčky Loučné pramenící nedaleko Poličky a skrze Vysoké Mýto vtékající u Pardubic do Labe. V jádru i po okrajích takto ohraničeného regionu se neusadilo žádné jiné královské město, zato časem přibývala městečka jiných vrchností jako Litomyšl, Svitavy, Pardubice. Až dál pod Orlickými horami vyrůstaly Náchod, Rychnov nebo Ústí nad Orlicí. Skladba takto vykrouženého území byla pestrá, vedle statků a statečků šlechty nechyběly majetky klášterů v Opatovicích, Litomyšli i jiných subjektů, ležících již mimo. Stažením do východních Čech shoda končí, historií i podstatou se města přisouzená Alžbětě Rejčce vzájemně lišila. Na správní a spádovou roli v síti hradských center navázaly Hradec nad Labem a Chrudim, brzy přerůstající v respektovaná královská města. Naopak Polička s Vysokým Mýtem a Jaroměří patří k otakarovským dílům a také Trutnov, Dvůr a Nový Bydžov se hlásí k pozdně přemyslovským založením. Vysoké Mýto a Polička aktivně figurují i v záměrech směny českého krále s Fridrichem Klementem (1289).[114]

Počátky Nového Bydžova, který vstoupil mezi věnná města až ve druhé polovině 16. století (1569), se ujímaly na pozadí sídelně ekonomické rekonstrukce kraje mezi Labem, Jizerou a Cidlinou, zčásti organizačně zajišťované hradeckým vilikem. Kromě Poděbrad a Nymburka vstupuje do tohoto spektra s Městcem Králové právě Nový Bydžov. Poprvé se objeví v červnu 1305 v pasáži o náhradách pro kostel ve Starém Bydžově, prebendě sadské kapituly. Listinný text mluví o translaci původního „města" do nové, rozuměj dnešní polohy (*„que ecclesia ipsa antequam ciuitatem ipsam de loco antiquo ad illum, in quo nunc est, transtulissemus*"). Městská obec se měnila se v hospodářský punkt okolního kraje.[115]

S královnami měl kupodivu málo společného Městec, o něco později obdařený sugestivním přívlastkem, dohromady Městec Králové. K vysazení protáhlého *oppida* došlo za posledních Přemyslovců, v roce 1360 získal Městec (*Kynygfeld*) od Karla IV. práva Nym-

114 Podrobněji ke kořenům věnných měst příslušné svazky *Historického atlasu měst České republiky.*

115 *CIM* II, s. 143–144, č. 78 (*RBM* II., s. 883, č. 2044), k proměnám oblasti J. ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců*, s. 204–209.

burka i další milosti. Roku 1395 je potvrdil a rozšířil Václav IV. Nositelem patronátu farního kostela byl roku 1374 Markvart z Kosti z vartenberské odnože Markvarticů, v roce 1414 městecká obec („*communitas in Miestecz Regine*"), střídaná v roce 1418 králem Václavem.[116]

Opatovická listina

Co vedlo krále Rudolfa, aby zrovna pětici východočeských měst přisoudil Rejčce, se obtížně hledá odpověď. Zatím nic, kromě umístění, tato místa nespojovalo. Snad aby ležela blíže její domovitě, vždyť „Richenza", později Alžběta zvaná Rejčka byla dcerou polského krále Přemysla II. Velkopolského (1295–1296). Ani žádné z prvotních věnných míst nevykazuje před začátkem 14. století bližší vztah k ženám svázaným s dynastií. Třebaže ne tak docela, bereme-li v potaz nedatovaný záznam z formulářové sbírky Jindřicha Vlacha, v němž biskup Tobiáš mluví o statcích, jež Guta Habsburská získala z titulu obvěnění v hradecké provincii („*in Grecensi provincia nomine dotalicii*"). Evokuje to Hradec (Králové), jelikož se však mluví o celé provincii, nelze vyloučit majetky v jeho spádovém dosahu, mezi jiným i Jičín.[117]

Smrt Rudolfa, syna římského krále Albrechta (1298–1308), Habsburky zaskočila. Než mohli cokoliv podniknout, domohl se českého trůnu Jindřich Korutanský, manžel Anny Přemyslovny. Navzdory tomu se král Albrecht a jeho druhý syn, rakouský a štýrský vévoda Fridrich, nevzdali. V pozdním létě 1307 podnikli ničivý výpad do Čech, provázený snahou o dobytí Kutné Hory. Marně, stříbrná pokladnici království se opět ubránila (poprvé na podzim 1304). Přesto mohli Habsburkové jeden úspěch zaznamenat. Pro svou věc

116 Výsada z roku 1360 je známá z českého opisu 16. století, ten je překladem latinského originálu, spolu s Václavovou konfirmací *CIM* IV. 1, s. 117–119, č. 75, s. 220–221, č. 149. K patronátu *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim*, I–X, František Tingl – Josef Emler (eds.), Praha 1867–1889 (dále *LC*), zde *LC* III+IV, s. 23; *LC* VII, s. 133, 250. O Královéměstecku J. V. ŠIMÁK, *České dějiny* I. 5, s. 828–829.

117 *Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Henricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen*, Johannes Voigt (ed.), in: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 29, 1863, s. 36–37, č. 20.

HRADETZKY
KRAG
COM
TUS
Kotzkenstein
Winschelburg
Politz
Starcstetl
Trautnow
Glatz
Rickers
Schwadefass
Homole
Reinertz
Lewin
Kolnaw
Nathod
Rismberg
Taromirz
Nowe mesto
Midwala
Neustatt
Opotschno
Dobrussko
Trebochoff
Konig
ingraczer kraiss
Solnitz
Rokitnitz
Boruhradek
Reichenow
Cschastolowitz
Kosteletz
Lititz
Orlitz
Brandeys
Austy
Chrast
Choeznie
Orlitz
Lusse
Dschbanitz
Rossumberg
Slaupnitz
Landsberg
Hohemauth
Landskron
Neuberg
Leutomyssl
Rychemburg
Leschuik
Politzka
Swraka
Swilta
Heraltz
Lanberg
Tirnow
Brisen
Krene
Gewitsch
Swaganow
Bystry
Letowit
Olsnitz
Suberstein
Switawka
Neustettel
Bystritz
Sdiar
Przibslow
Heraletz
Borowa
Wrzisst
Frischow
Swoysch
Meistetz Wogna
Krutzburg
Habr
Chotieborz
Biela
Nemecky
Lichtenberg
Wilinow
Ienikow
Ronoff
Lipka
Setsch
Skutz
Studentz
Hlinsko
Chrudimer
kraiss.
CHRUDIMSKY KRAG
Chrudimka
Perzelautsch
Pardubitz
Chudim
Meistetz
herzman
Teynetz
Stolan
Chrudimka
Konetitzka
Hora
Hradissko
Sesemitz
Tinisst
Czillina flu.
Schishehtz
Schehounie
Clumitz
Kuntschitz
Kralowyhradecz
Konigingretz
Bodanetz
Nechamitz
Skschiwan
Petrowitz
Sadowi
Smuschitz
Wrzeschtioff
Horschitz
Cerckwitz
Wostomirs
Aulibitz
Miletin
Konigshoff
Direwenitz
Bradhcz
Petzka
Rumburg
Paka
Welehradek
Woleschnitz
Hostinny
Kotzlirschoff
Kraludwur
Hradisst
Skolitz
Wlczitz
Pilnikow
Forsst
Brauna
Semile
Hoelb
Glemnitz
Skaly
Alius
Metucze flu.
Alius flu.
fluvius
Albus

◀ **Obr. č. 17** Východočeská královská věnná města na mapě Čech Johanesse Janssonia po roce 1619

získali Alžbětu Rejčku, která se v nové „pražské" královské rodině stávala přebytečnou. Od počátku stála v tiché, posléze zjevné opozici ke korutanskému vládnutí. Když ji v září 1307 z Prahy potajmu odvedl vévoda Fridrich, mladší bratr zemřelého Rudolfa, otevřeně přešla do habsburského tábora.[118]

Po selhání před Kutnou Horou odvedli habsburští vůdcové své vojsko do východních Čech a chystali tam jeho přezimování. Útočiště a opěrnou bázi jim poskytla zdejší královská města. Jejich ujednání s Habsburky popsal tak řečený Dalimil, jak „Němci" z Hradce, Mýta, Chrudimi, Bydžova a Poličky vpustili do svých zdí Švába a uškodili tím zemi (*„Hradčené, ti vše zlé zemi počěchu,// Mýtěné, Chrudiměné, Bičověné, Poličěné doskončechu.// Ti Švába na své města vzpustichu*"), aniž by nějak vytkl roli Alžběty Rejčky. Sdělení, nepočítáme-li záměnu Jaroměře za Bydžov, přesně zapadá do již avizovaného privilegia z 5. října 1307, vydaného králem Albrechtem a vévodou Fridrichem ve vojenském táboře v Opatovicích. Kruh se uzavírá. Patří sem i zpráva Beneše Minority o devíti (nejen východočeských) městech, do nichž Habsburkové vkládali Švába a Rakušany (*„in quibus Svevos et Australes reliquit*"). I když se v privilegiu o vztahu pětice měst ke královnám přímo nemluví, jasně a pospolu vystupují jako kolektivní subjekt.[119]

---

118 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, I. 86, s. 113–114. Tímto zběhnutím se vřadila Alžběta Rejčka mezi „politické" figury, biograficky k ní Małgorzata DUCZMAL, *Ryksa Piastówna*. Królowa Czech i Polski, Poznań 2010, k tomuto časovému výseku i některé statě sborníku *Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008*. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009.

119 *Dalimil* II, kap. 95, s. 484; *CIM* II, s. 148–152, č. 83 (srovnej i *RBM* II., s. 927–928, č. 2149); *Benedicti Minoritae dicti Chronica et eius continuatio*, Ladislav Dušek (ed.), in: Zakony Franciszkańskie w Polsce II, red. Jerzy Kłoczowski, Kraków 1993, s. 375, k tomu J. ŠUSTA, *České dějiny* II. 1, s. 730–732, s ohledem na počátky věnných měst F. MUSIL, *Ke vzniku*, s. 1–15; TÝŽ, *Politické a společenské poměry za přemyslovských králů*, in: O. Felcman – F. Musil a kol., Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526), Praha 2009, s. 276–277; B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 97–108; Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ – Jan KOŠEK – Martin LANDSMANN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAV-

Z dikce pramenů se nedá vyčíst, zda města v popředí s Hradcem přijímala habsburské posádky z vlastní vůle a uvážení, nebo zapůsobilo slovo královny a již dvojnásobné vdovy Alžběty Rejčky. Patrně se v jedno slilo obojí, včetně úsilí diplomaticky zdatných Habsburků, jimž sliby nikdy nečinily obtíže. Sami se považovali za oprávněné dědice po Rudolfovi, vždyť v lednu 1307 Albrecht ze svého římského titulu udělil české země v léno nedílně všem svým synům, tedy i Fridrichovi, teď horkému uchazeči o český trůn. Panování Korutance neuznávali s vírou, že jim vláda v českých zemích neunikne a jaro dalšího roku přinese toužený zvrat. A obdařená města přijímala dar s vědomím, že po nastolení Habsburků bude stačit nabídnuté svobody pro jistotu potvrdit.[120]

V privilegiu z 5. října, zprostředkovaném mladší kopií (český překlad z 15. století pochází z chrudimské městské knihy, s vynecháním pasáží vztažených jen k Hradci), se král Albrecht i vévoda Fridrich hlásí k právu udělovat taková oprávnění. Především oznamují, že berou do své ochrany a přízně města *„Grecz, Jermer, Chrudim, Mutha et Policz",* v závěru jim potvrzují svobody a práva dříve udělená českými knížaty a králi. I za ostatní zúčastněná města vedla asi vyjednávání s Habsburky zejména hradecká delegace, která také listinu převzala. Sice dost stručný, leč obsažný text reaguje na bolavá místa. Podle jeho znění měla být podstatně omezena práva podkomořího (vydavatelé o něm mluví jako o „svém podkomořím", *camerarius noster*). Vznikne-li v některém z měst rozepře, nemá ji podkomoří přenášet jinam, ale má se o ní jednat na soudu tohoto města („*nisi in illa ciuitate, in qua cause sunt suborte*"), přičemž rychtář a přísežní nechť soudí podle jeho práva („*secundum formam iuris civitatis*"). Podkomořímu se vyhrazuje rozhodování pouze ve třech případech, totiž při falšování mince, znásilnění a útoku na dům („*exceptis tribus causis, videlicet falso, stupro et presumpcione temeraria*"). Pětice obdařených měst se nadále zprošťovala berní („*vt nullam collectam uel steuram nobis dare et exsoluere teneaktur*"),

LÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 57–59.

120 K lennímu udělení ve Znojmě v lednu 1307 a tehdy vydanému „nástupnickému řádu" *RBM* II., č. 2123, s. 914–915, za „první přesně stanovený řád dědický" označil tento akt J. ŠUSTA, *Poslední Přemyslovci*, s. 481.

ponechala se vyměřená činže („*solum censum exsoluent*"). Jen pokud by král vdával dceru, tehdy z lidí na svých venkovských statcích („*vt homines ciuium in villis residentes*") mají měšťané tak jako šlechta odvést po věrduňku z lánu (16 grošů, zde mylně „čtyři groše z věrduňku"). Řemeslník platí 4 groše, podle velikosti i z mlýnů.[121]

V dalším článku Albrecht i Fridrich slíbili „věčně" zachovávat současný peníz v groších i jeho dílech. Městská i měšťanská hospodaření asi dost trápily obtíže s cirkulací kutnohorského stříbra, nad níž si opravňovali dohled královští urburéři a správci mince („*per vrburarios vel magistros monete*"). Neražené stříbro bez náhrady zabavovali. Uplynulo jen sedm let od reformy mince, k níž se vázala další opatření, též zákaz oběhu neraženého stříbra. V nepokojných časech po srpnu 1306 se však vracela stará praxe, totiž platby hřivnami stříbra namísto kop „oficiálních" grošů. I k tomu se privilegium nepřímo vyjádřilo. Pokud by bylo kutnohorské stříbro zachyceno na míli od Kutné Hory, za každou hřivnu se mělo vyplatit 42 grošů („*extunc pro qualibet marca sibi recepta quadraginta duo grossi denarii restituantur*"), sice „pod cenou", ale s jistou kompenzací. Za hranicí jedné míle se mohlo se stříbrem obchodovat. Byl to podstatný řez do opatření Václava II. Další passus se vztahuje na dluhy šlechty vůči měšťanům a jejich vymahatelnost. Panovník v zastoupení obou Habsburků sliboval, že poskytne kámen potřebný pro výstavbu měst („*ut lapides, ex quibus comburitur cimentum, et aliis lapides necessarii ad domos in ciuitate construendas*"), mílové právo je mělo chránit před konkurencí venkovských krčem a neměstských řemeslníků („*ad instanciam vnius miliaris nulla thaberna atque artifex mechanicus habeatur*"). V platnosti měly zůstat všechny svobody, udělené předchozími králi. Některých výsad šitých „na tělo" se domohli jen Hradečtí, hlavní vyjednavači. Římský král i jeho syn přenechali jejich obci velkou část lesa zvaného Bor („*siluam ante fores ciuitatis... nuncupatam wlgariter Boronem*"), postoupili Hradci

121 O náplni podkomořského úřadu se navršila početná literatura, z hlavních titulů Václav VANĚČEK, *Komorník a podkomoří. Příspěvek k dějinám českých úředníků*, in: Sborník prací z dějin práva československého, I. K padesátým narozeninnám profesora J. Kaprasa jeho žáci, Praha 1930, s. 60–64; Zdeněk FIALA, *Komorník a podkomoří* (Pojednání o počátcích a vzájemném poměru obou do konce 13. století), Sborník historický 2, 1954, s. 57–82, s korekcemi Libor JAN, *Moravští podkomoří v době Václava II.*, Český časopis historický 95, 1997, s. 315–348, nedávno J. ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců*, s. 106–109.

právo skladu („*deposicio in mercimoniis et aliis rebus, que dicitur wlgariter niederlage*“) a přidali dvoutýdenní výroční trh ve svátek Narození P. Marie („*annuale forum in natiuitate beate Marie Virginis*“) včetně celních ulehčení.[122]

I když udělené výsady mířily k pětiměstí na východě Čech, jistě by jejich zásady braly i další královské obce. Natolik souzněly s ambicemi měst jako takových. Za svou vstřícnost žádala „královnina“ města jen vyvažující reciprocitu. Pod autoritou římského krále i jeho syna, rakouského a štýrského vévody a tehdy *in spe* českého krále, to byla po roce 1285 (viz níže) další, aspoň částečně kolektivní nebo lépe řečeno skupinová výsada pro města. Pokud by habsburská strana získala navrch, mohla se stát předzvěstí dalších milostí. Leč nestalo se, i proto se od budoucích českých králů nedočkal diplom z 5. října potvrzení. Čas tlačil a v mlýnici politických zvratů docházelo k vystřízlivění. Posádky Švábů a Rakušanů ve východních Čechách se přes zimu 1307/1308 sice udržely, ale musely čelit zásobovacím obtížím i atakům okolní šlechty. Fatálně zbrzdila rozlet Habsburků smrt krále Albrechta, ubitého začátkem května 1308 v okolí Basileje vlastním synovcem Janem zvaným poté Parricida, po matce Přemyslovcem (byla jí Anežka, sestra Václava II.). Uspíšilo to dohodu Jindřicha Korutanského s Albrechtovými syny, stvrzenou 14. srpna 1308 ve Znojmě. Vévoda Fridrich se s bratry vzdal práv k oběma českým zemím se závazkem vydat stále ještě držená města, královna-vdova Alžběta Rejčka se měla dočkat vrácení práv a majetků („*daz si bei allen dem gute vnd bi dem recht beleiben sol an allen ierresal, daz si bei Chunig Wentzlaben vnd bi Chunig Rudolfen gehabt hat*“). Vzápětí Rejčka potvrdila v rakouském Klosterneuburgu (starší bádání se klonilo k Nymburku) privilegia Hradci, Jaroměři, Chrudimi, Mýtu a Poličce.[123]

---

122 K doprovodným opatřením Václava II. při zavádění grošové měny J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 369–390.

123 *RBM* II., s. 942–945, č. 2183 (*CDM* VI, s. 375–379, č. 15); *CIM* II, s. 159–160, č. 87 (*RBM* II., s. 945, č. 2184). K smlouvě Beda DUDÍK, *Mährens allgemeine Geschichte, I. Die Zeit Rudolfs und Friedrichs von Österreich, Heinrichs von Kärnten und des Luxemburgers Johann*, Brünn 1886, s. 38–39, 84–85 (ohledně Rejččina privilegia Dudík uvažuje, tak jako i jiní, o Nymburku), obsáhle J. ŠUSTA, *České dějiny* II. 1, s. 749–751, v kontextu habsburských usilování Jacques KAUFMANN, *Die Beziehungen der Habsburger zum Königreiche Ungarn in den Jahren 1278 bis 1366*, Eisenstadt 1970 (= Burgenländische Forschungen 59), s. 58–59.

Královnina města se podrobila Jindřichovi, přesto jeho pozice zůstala nepevná. V Jindřichově vztahu k Alžbětě Rejčce došlo k úpravám, také že jí bude komora nejspíše z jistiny na městech vyplácet jistou částku. V závěru Korutancova vládnutí se i Rejčka přihlásila k Janovi Lucemburskému, ten se jí 30. listopadu 1310 v táboře před Prahou zavázal splatit 6 000 hřiven grošů, co jí na urbuře a minci odpíral král Jindřich („*sex millia marcarum gr, prag.... olim de vrbura et moneta inuiriose abstulit*"). Uctivě Rejčku tituloval jako „kdysi královnu našich království", tj. českého a polského („*quondam regnorum nostrorum regine*"). Později, v roce 1319, v návaznosti na dotčenou rentu král Jan přiznal Rejčce rozšířený důchod z urbury a mince v Kutné Hoře z titulu obvěnění (*pro suo dotalicio*).[124]

Dvě královny

Jakmile 3. prosince padla do Janovy moci Praha, začalo dlouhé „lucemburské" století. Po holdu české šlechty a slavnostní korunovaci mladého páru 7. února 1311 v pražské katedrále se vedle královny-vdovy Alžběty Rejčky objevila na scéně nová královna, Eliška Přemyslovna, choť lucemburského prince. Sňatek druhé z dcer Václava II. s příštím králem byl podmínkou (nejmladší Markéta byla roku 1303 provdána za Boleslava III. Lehnicko-Vratislavského), aby ho česká veřejnost přijala. Pokud za Rejčkou stála jistá hmotná základna, ani Eliška nebyla bez prostředků. Už jako královna zachází po roce 1310 se svými majetky. Kdy a jak se k nim dobrala, se moc neví. Stěží za otcova života, spíš za krátké vlády Václava III., možná souběžně s věnem pro Annu jí bratr potěšil. Ani začátky Korutance by se ve snaze zklidnit poměry v rodině nedaly vyloučit, stěží by se k tomu uvolil Rudolf I. Habsburský.[125]

Hned v začátcích manželství se Eliška ukazuje jako pečlivý správce rozptýleného, leč vcelku slušného jmění. Pouze zčásti se

124 *RBM* II., s. 970–971, č. 2241; *RBM* III., s. 206, č. 502.

125 K lucemburským začátkům Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba (1296–1346). K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*, Praha 1994, s. 150–178; Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018, s. 69–91.

překrývalo s majetky dřívějších královen. I jejich zájmy na Volyňsku sahají do starších časů. Roku 1315 je Eliška nechala za souhlasu a s vůlí svého manžela vysadit německým právem (*jure theotonico*) formou odprodeje poddaným. Lokační akci svěřila svému správci Ondřejovi („*Andreas, villicus noster*"). V bezmála 30 vsích (bez Volyně, která sdílela jiné osudy) se napočetlo 139 lánů mělnické míry („*sub melnicensi mensura*") s výší zákupu a ročního úroku. Vázanost na mělnické způsoby naznačuje, že majetky královen se začaly se řídit stmelujícími normami. Jiný z královniných viliků, už dotčený pražský měšťan Balduin, působil v roce 1312 jako správce jejích statků ve Štětí na Labi (*in Sczech*) a vysazuje Butovice, Jinonice, Malé a Velké Košíře (vše dnes Praha), což královna schválila. V témže roce Eliška svolila k emfyteutické lokaci Štětí na město, spíš městečko, v červnu 1314 o tom Balduin vydal listinu, v níž ohlásil podmínky svého záměru. Souhlas přidal král Jan. Nejspíše z majetku královského Zvíkova mohla v roce 1312 královna Eliška zapsat 234 kop grošů ze sedmi vesnic na severním Písecku a západně od hradu Orlík (Lety, Probulov, Ohař aj.). Jakési ochranné zájmy měla v téže době i vůči klášteru cisterciaček v Oslavanech, když jim stvrdila dar osmi vesnic od Izoldy, manželky Matyáše z Fulštejna. V další položce vzdala Oslavanům práva, která měla k mlýnu „*iuxta villam Veczmans*", nejspíše v brněnské oblasti. Náklonnost ke zbraslavskému klášteru potvrdila v roce 1317 rezignací na mlýn u Kostelce nad Labem („*situm super Albeam iuxta oppidum Costelicz*"). Duben 1318 přináší údaj o jiném ze správců královny Elišky, totiž Mikulášovi („*Nicolaus, magister curie dominae Elyzabet, B. et Pol. Reginae*"). Svědectví, že Eliška vedla a řídila svoje hospodářství, vydělené z králových majetků.[126]

Při srovnání obou královen vyniknou dva přístupy. Zatímco Eliška zpočátku osobně dbala a skrze své správce dohlížela na ekonomický přínos svých držav, sestávajících z vesnic, městeček i újezdů, spokojovala se Rejčka hlavně s rentou v přisouzených králov-

126 K Volyňsku *RBM* III., s. 108–109, č. 269, srovnej J. V. ŠIMÁK, *České dějiny* I. 5, s. 1042–1043, dále *RBM* III., s. 23, č. 54, s. 31–32, č. 73–74, s. 40, č. 90 (*CDM* VI, s. 46–47, č. 62), s. 40, č. 92 (*CDM* VI, s. 47, č. 63), s. 163, č. 406, s. 177, č. 435; *CIM* IV. 1, s. 37–38, č. 22–23, s. 39–40, č. 25. Královně Elišce věnovala biografii Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292–1330*, Praha 2003 (= Velké postavy českých dějin 2).

ských městech. Cestu k druhé z možností usnadňovalo gradující využití peněžní směny, od začátku 14. století podepřené „pevným a stálým" grošem. Nejinak se chovala řada jiných vlastníků včetně zakupování platů ve městech i na vesnicích.[127]

Na jedné straně Mělník, na druhé svazek východočeských měst se hned zkraje 14. století profilují jako základní, byť nesouměrné věnné oblasti. Obě v užívání dvou královen, první v rukách Elišky Přemyslovny, druhý Alžběty Rejčky. I jejich právní a věcná podstata se různila. Zatímco Mělník, snad i s Kostelcem nad Labem se mohl v poměru ke královnám opírat o tradici posílenou za Přemysla Otakara II. (doklady o Kunhutě Haličské), tak na městech českého východu pojistili Václav II. a Rudolf Habsburský své manželce obvěnění, jímž chtěli ulehčit její vdovství. V říjnu 1315 to Rejčce potvrdil Jan Lucemburský. Královna-vdova, prodlévající léta v Hradci, kulturně i jinak městu přála a v říjnu 1323 král Jan hradeckým měšťanům dosvědčil privilegia, daná jim Rejčkou i jím samým. Neříká která, příznačně označuje Rejčku za vdovu jen po Václavovi II., z jehož vůle ostatně získala korunu (s Habsburky byl král Jan navíc ve sporu). K Hradci se hlásí jako ke svému městu („*ciues ciuitatis nostre Grecensis*").[128]

K prvkům, které ve středověku doplňovaly barvitou paletu majetkových a uživatelských nároků, patřil i výkon patronátních práv. Náležely k nesporným měřítkům prestiže, pro duchovní ústavy mívaly i praktický smysl (usilovali o ně zejména premonstráti). Jak se patronáty vyvinuly a zda nějak dosvědčují starší nároky, se nedá jednoznačně říci, ani praxi nelze ze sousedství mechanicky transponovat do Čech. Buď jak buď, náleží i sledování patronátních práv k ukazatelům vlivu, někdy i k otiskům dřívějších situací.[129]

Jak se patronáty v rukách královen uplatnily ve věnných městech, tvořících součást královských *civitates*?

---

127 S dalšími odkazy J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 304–315.

128 *RBM* III., s. 114, č. 282, (*CDM* VI, s. 69, č. 97); *CIM* II, s. 204, č. 126.

129 Patronátům se věnují u nás i v sousedství četné rešerše, obecné vyhodnocení předložil Peter LANDAU, *Jus patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Köln–Wien 1975, pro Čechy již nevyhovuje bezmála sto let stará práce Johanna SCHLENZE, *Das Kirchenpatronat in Böhmen. Beiträge zu seiner Geschichte und Rechtsentwicklung*, Prag 1928.

Obr. č. 18 Šikmý letecký snímek královského věnného města Mělníku, 2008

Poznávací horizont českého východu v tomto směru omezilo zřízení litomyšlské diecéze po roce 1344, pod jejíž dohled přešly v Čechách děkanáty chrudimský, mýtský, poličský a lanškrounský. Ocitly se vně zájmu pražských konfirmačních knih, z nichž hodně čerpáme. O tom, že prvotní vazbu městských farních kostelů ke královskému zřizovateli mohla zastoupit minulá nebo současná královna, ukazuje časně Polička. V červnu 1321 tam král Jan udělil obsazování městského kostela Alžbětě Rejčce, vdově po Václavovi II., následoval souhlas pražské kapituly. Roku 1385 zde prezentovala abatyše konventu cisterciaček na Starém Brně, též dědictví po Rejčce („*de consensu domicelle Berthe, abbatisse mon. Reginalis aule in Antiqua Bruna*"). Bez újmy na právech císařovny Alžběty (*iuribus semper saluis*) potvrdil v červenci 1392 otakarovskou „zaklá-

dací" listinu Poličky zdejšímu rychtáři král Václav IV., neboť město (*oppidum*) patří k jejím obvěnění (*in suo dotalicio*). V Hradci se v letech 1365 a 1367 ke Svatému Duchu jako patron hlásí císař Karel IV. („*de consensu imperatoris, dicte ecclesie patroni*"), v roce 1375 jeho manželka císařovna Alžběta („*de consensu d. Elisabeth, Roman. Imperatricis*").[130]

Ne vždy se královské město usazovalo zcela v panovníkově režii. Mnohde působily relikty „předměstských" poměrů s ohlasem v patronátech. Některá z těchto měst podléhala starším farním centrům „mimo hradby". I díky tomu se poměry spletitě utvářely v Jaroměři. Na městský areál se nadlouho vztáhl farní kostel P. Marie na Pražském předměstí, za hradbami. Jeho patronát držel panovník, ten ho ve třicátých letech 14. století postoupil kapitule Všech svatých na Pražském hradě. Po tahanicích skončil v rukách augustiniánů kanovníků, jejichž konvent se v počátcích Karla IV. při Jaroměři usadil (později se přemístil ke sv. Mikuláši ve městě). V konfirmačních knihách sdělení o obsazení fary chybějí, na rozdíl od výměny probošta (1371, 1418). Právem navrhovat plebána v Mělníku disponoval probošt kolegiáty, z jejíchž kanovníků farář obvykle pocházel. K dokreslení, ve Štětí dosazovala faráře v roce 1377 císařovna Alžběta, v roce 1407 královna Žofie, v Kostelci nad Labem Karel IV. (1363: „*ad pres. d. Purkardi comitis, purgrauii Maydburgensis, magistri curie imperatoris, nomine domini imperatoris*") a v roce 1371 císařovna Alžběta. Urbánní ráz Nového Bydžova podtrhlo usazení minoritů, ale městský kostel P. Marie (dnes sv. Vavřince) zůstával podřízen Starému Bydžovu. Prezentovala tam kapitula v Sadské i její právní nástupce u sv. Apolináře na Novém Městě pražském, v Trutnově setrvávali zderazští božehrobci (1364: „*ad pres. Nicolai, prepositi monasterii ad eccl. in Noua Truthnow*").[131]

130 Srovnej Polička *LC* III+IV, s. 173; Hradec *LC* I. 2, s. 70, 86, 112, *LC* III+IV, s. 32. K Poličce i *CIM* II, s. 199–200, č. 122 (*RBM* III., s. 292, č. 699, s. 321, č. 797), s. 838–839, č. 651. Pro církevní poměry v nově zřízené litomyšlské diecézi Josef KURKA, *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská (místopis církevní do r. 1421)*, Praha 1914, s. 593–709, v tom poličský děkanát, s. 684–695.

131 Jaroměř *CIM* II, s. 436–437, č. 296; *LC* II, s. 57, VII, s. 267, srovnej R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – J. CAVRNOCH – G. FIEDLER – K. KUČA – O. MERTLÍKOVÁ – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – J. SLAVÍK – P. ŠTYCH – E. TICHOMIROVÁ – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. WOITSCHOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM sv. 31 Jaroměř*; Mělník *LC* I. 2, s. 89, *LC* VII, s. 4, 159;

Do nástupu Lucemburků se jádro věnných měst s těžištěm ve východních Čechách ustavilo, později k nim trvaleji či krátce přistupovaly další. Ustálenou situaci reflektuje svolení uherského krále Zikmunda z roku 1412 k zapsání částky 100 000 uherských zlatých Žofii, manželce Václava IV., na městech Hradec, Chrudim, Vysoké Mýto, Jaroměř, Polička, Mělník, Trutnov a Dvůr (*Grecz, Chrudin, die Hoemawte, Jermier, Policz, Melnik, Truthnow vnd zu dem Houe*). Učinil tak ze svého titulu dědice a čekatele České koruny.[132]

Města královen: obecný nebo zvláštní jev?

Věnná města patří k jedinečným úkazům českého středověku. Nevznikla úplně překvapivě a naráz. Měla předchůdce ve starších majetcích a pohledávkách královen, popřípadě kněžen, ať manželek zrovna panujících Přemyslovců, nebo jejich ovdovělých žen. Shodou historických okolností se počátkem 14. století „věnné" jádro soustředilo ve východních Čechách v popředí s městem Hradcem, jehož adjektivní přídomek to později jasně sděloval (Hradec Králové). Václavův odkaz 20 000 stříbrných hřiven pro Alžbětu Rejčku, zdvojnásobený Rudolfem I. a krytý příjmy z východočeských měst Hradce Králové, Vysokého Mýta, Chrudimi, Poličky a Jaroměře, umocnilo kolektivní privilegium z října 1307 římského krále Albrechta Habsburského a jeho syna vévody Rudolfa. I když věnná města náležela do kategorie královských měst, poměr ke královnám z nich činil sevřenou skupinu. Vývoj neustrnul, ani soubor věnných měst se v sobě neuzavřel a zůstával otevřený korekcím a posunům. K východočeské skupině přibyl Mělník, na východě Dvůr Králové nad Labem, později i Trutnov a Nový Bydžov. Ve správě věnných měst a dohledu nad nimi byl posléze ustaven vyčleněný úřad v čele s podkomořím královských věnných měst. Nechyběly zástavy, někdy přerušování, po krátkém setrvání i vypadnutí. Přes to všechno se dá institut věnných královských měst v Čechách označit za osobitý vklad ke středověkým formám existenčního zajišťování ženských členů panujících rodů.

Štětí *LC* III+IV, s. 73, *LC* VI, s. 222; Kostelec *LC* I. 1, s. 108, *LC* I. 2, s. 3, *LC* II, s. 61; Nový Bydžov *LC* II, s. 63, *LC* III+ IV, s. 14; Trutnov *LC* I, s. 28, 91, 143, I. 2, s. 40 aj.

132 *CIM* II, s. 1152–1153, č. 854.

Obr. č. 19 Chrudim na šikmém leteckém snímku, 2000

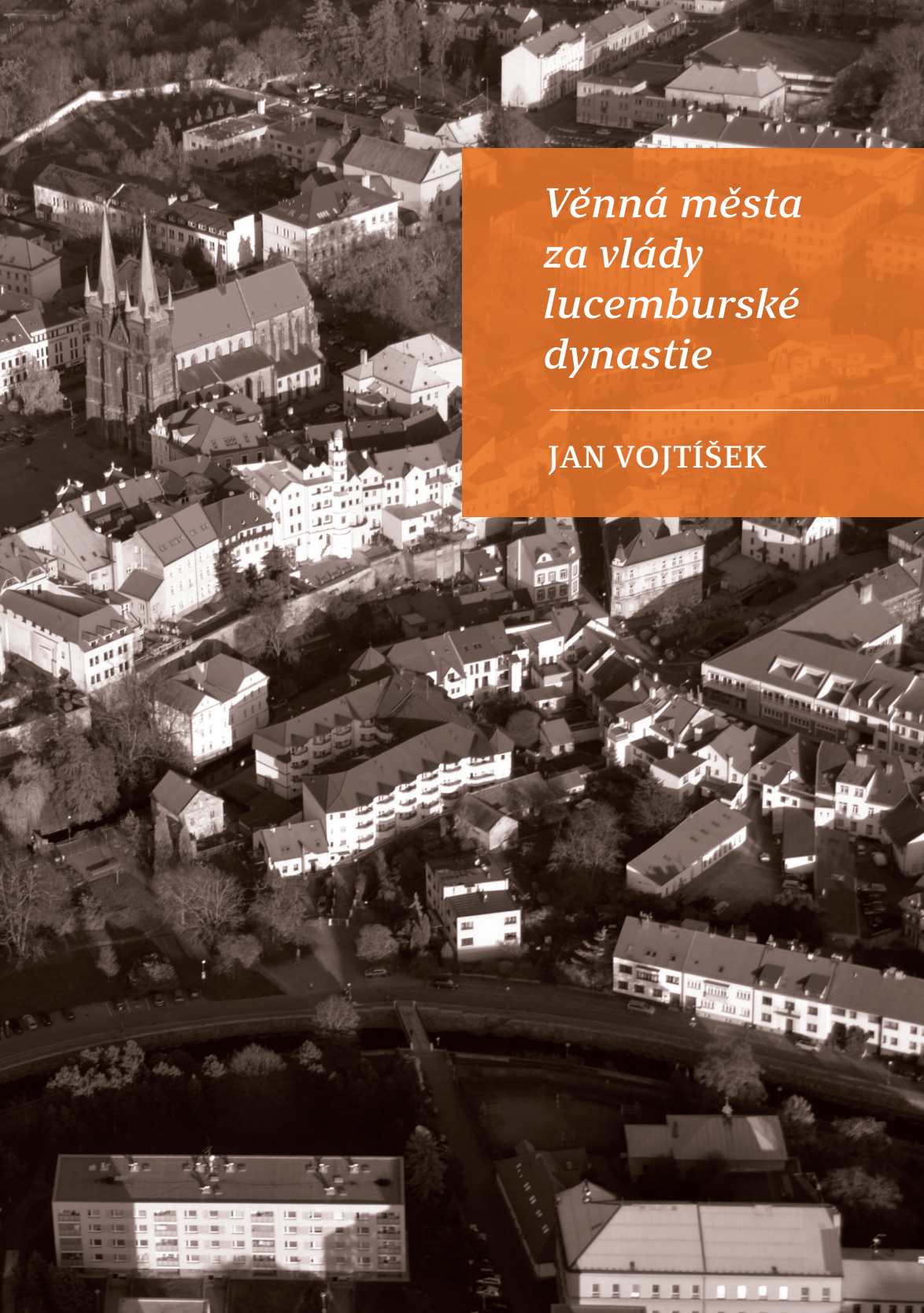

Věnná města za vlády lucemburské dynastie

JAN VOJTÍŠEK

Období 14. a počátku 15. století, kdy v českých zemích panovala lucemburská dynastie, bylo zásadní ve vývoji instituce věnných měst. Tehdy došlo k ustálení skupiny východočeských královských měst jako základu věnných majetků českých královen, které se udrželo po dalších pět století. Byla to také jediná doba, kdy východočeská věnná města – jmenovitě Hradec Králové – zastávala funkci rezidence české královny za jejího vdovství, nejprve na počátku 14. století pro Alžbětu Rejčku a v jeho poslední čtvrtině pro císařovnu Alžbětu Pomořanskou.[133]

Jakožto konstitutivnímu období, kdy se do držby českých královen dostal soubor královských měst, věnovala historiografie právě této době relativně největší pozornost. Vedle dílčích zmínek v obecných pracích o lucemburském období, monografických děl o jednotlivých městech a několika biografických prací o českých královnách bylo publikováno i několik studií zaměřených na jejich věnné majetky v pozdním středověku. Zmínit je třeba i některé nepublikované diplomové práce zaměřené jak na otázku věnných měst, tak na jiné aspekty vlády českých královen. Díky těmto specializovaným studiím byly načrtnuty základní obrysy a chronologická linie držby měst jednotlivými královnami v pozdním středověku. Tématem předkládané kapitoly tak může být otázka, co znamenala držba věnných měst pro českou královnu ve 14. a na počátku 15. století. Základem bude analýza, jaký vojensko-strategický a ekonomický potenciál královnám držba věnných měst poskytovala a jak jej ve svém postavení využívaly. Nedílnou součástí rozboru bude i otázka správy věnných měst a personálního obsazení zásadních úřadů, kterých královny užívaly pro vládu nad svými městy.[134]

---

133 Tato kapitola využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101), dostupné z *Czech Medieval Sources*, LINDAT/CLARIAH-CZ, online, dostupné z https://lindat.cz a z https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php [ověřeno 2021–08–16].

134 Ze základních děl Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin: kus středověké historie našeho kraje. Kniha první. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*, Praha 2001; TÝŽ, *Dvě knihy českých dějin: kus středověké historie našeho kraje. Kniha druhá. Počátky lucemburské 1308–1320*, Praha 2002; TÝŽ, *České dějiny* II/1–4, Praha 1938–1948; František Michálek BARTOŠ, *České dějiny* II/6, Praha 1947; František KAVKA, *Vláda Karla IV.* I–II, Praha 1993; Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba (1296–1346). K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*, Praha 1994; TÝŽ, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979; TÝŽ, *Václav IV.*

Mělník a východočeská věnná města

Věnné statky českých královen tvořily v lucemburské době dvě hlavní oblasti, východočeská věnná města a Mělnicko. Nejprve je třeba uvést několik poznámek ke vzniku těchto držav a jejich vývoji.

První z nich je postavení Mělníku v rámci majetků českých královen. Mezi věnnými městy zaujímal výjimečné místo. Je totiž prvním doloženým městem, které česká královna držela. Nejpozději

(1361–1419). K předpokladům husitské revoluce, Praha 1986; Lenka BOBKOVÁ – Milena BÁRTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české* IVa–b, Praha – Litomyšl 2003; *Lucemburkové: česká koruna uprostřed Evropy*, František Šmahel, Lenka Bobková ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným (eds.), Praha 2012. Z novějších monografií k jednotlivým městům Jan KILIÁN a kol., *Mělník: historie, kultura, lidé*, Praha 2010; David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ, *Dějiny města Poličky*, Polička 2015; Jan FROLÍK – Jan MUSIL – David RICHTER – Jan VOJTÍŠEK, *Chrudim v době Karla IV.*, Chrudim 2016; Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ – Jan KOŠEK – Martin LANDSMANN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND, *Hradec Králové*, Praha 2017. Z literatury k východočeskému regionu je třeba ještě zmínit Ondřej FELCMAN – František MUSIL a kol., *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009. K panovnicím zejména *Královny, kněžny a velké ženy české*, Karel Stloukal (ed.), Praha 1940; František KAVKA, *Čtyři ženy Karla IV. Královské sňatky*, Praha – Litomyšl 2002; Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292–1330*, Praha 2003; TÁŽ, *Česká královna Žofie. Ve znamení kalicha a kříže*, Praha 2018. Studie k věnným majetkům František MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 1–15; B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města a jiné majetky českých královen ve 14. a 15. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., Ženy a děti ve dvorské společnosti, Praha 2015, s. 97–108; Jitka FRIEDLOVÁ, *Statky a majetky královen v předhusitských Čechách*, in: Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť, Daniela Dvořáková (ed.), Bratislava 2017, s. 243–248, jejíž studie ale nepřekračuje rok 1310. Kniha Dagmar KRSKOVÉ, *Královny a jejich věnná města*, Dvůr Králové nad Labem 2001, nepřináší k problematice věnných měst nic podstatného. Z diplomových prací lze vedle práce Mirky SEJTKOVÉ, *Královny a věnná města v Čechách za vlády Lucemburků*, nepublikovaná diplomová práce obhájená na FF UK, Praha 2008, ocenit především kvalitní studii Jany WIESENBERGEROVÉ, *Příspěvky k diplomatice manželek Karla IV. – Blanky z Valois, Anny Falcké, Anny Svídnické a Elišky Pomořanské*, nepublikovaná diplomová práce obhájená na FF UK, Praha 1961, která v úvodní kapitole svého rozboru písemné produkce manželek Karla IV. podala dosud nejdetailnější a nejvýstižnější popis vývoje věnných držav těchto českých královen, s. 14–24.

v roce 1279 se nacházel v majetku královny Kunhuty Haličské. Ovšem vazby mezi Mělníkem a českými panovnicemi jsou výrazně starší a sahají až do raného středověku. První křesťanská kněžna sv. Ludmila je s Mělníkem spojována svým původem. Tamější hradiště bylo v dobové historiografii a paměti identifikováno s hlavním sídlem Ludmilina kmene Pšovanů. Kněžna Emma, manželka Boleslava II., již prokazatelně držela hradské centrum Mělník kolem roku 1000 a nechala zde razit mince.[135]

Mělník se nacházel v majetcích královen vždy, když jsou o nich pramenné zprávy. Do vypuknutí husitských válek držely toto město po Kunhutě Haličské i Guta Habsburská, Eliška Přemyslovna, Anna Falcká, Anna Svídnická, Alžběta Pomořanská a Žofie Bavorská. U Violy Těšínské a Blanky z Valois se o jejich majetkové držbě nezachovaly žádné doklady. Svou druhou manželku Beatrix Bourbonskou král Jan Lucemburský obvěnil majetky v lucemburském hrabství. V případě Anny Přemyslovny, manželky Jindřicha Korutanského, jsou také známé jen její statky v Korutanech a Tyrolech, které na základě manželské smlouvy obdržela jako věno. Pro její případné české državy informace chybějí. Zda tedy získala Anna po nástupu manžela na český trůn mělnické panství, stejně jako tomu zřejmě bylo v případě její sestry Elišky Přemyslovny, se nedá prokázat. U královny Alžběty Rejčky lze s jistotou prohlásit, že Mělník ve své držbě neměla. Dle způsobu vdovského obvěnění, které učinil král Václav II. na smrtelné posteli, je zřejmé, že tehdy mladičká královna za života svého prvního manžela žádnou vlastní držbou nedisponovala. Proč nedostala například mělnické panství, které držely její předchůdkyně, a její obvěnění bylo řešeno jiným způsobem a vyústilo ve vznik východočeských věnných měst, zůstává obtížně zodpověditelné. Snad umírající Václav II. uvažoval o předání Mělníku budoucí královně – manželce svého syna a nástupce Václava III.,

135 Ke Kunhutě Haličské *Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, in: *Fontes rerum Bohemicarum* II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, (dále *FRB* II), s. 348; B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 98–99. Ke sv. Ludmile nejnověji komplexně Jakub IZDNÝ a kol., *Ludmila. Kněžna a světice*, Praha 2020, k Mělnicku zejména, s. 59–74. K Emmě a Mělníku *Emma Regina. Civitas Melnic.* Sborník příspěvků z konference u příležitosti 1000. výročí úmrtí kněžny Emmy Reginy († 2. 11. 1006) a 80. jubilea narození Pavla Radoměrského (* 23. 11. 1926) konané 9. listopadu 2006 v Regionálním muzeu Mělník, Jan Kilián – Luboš Polanský (eds.), Mělník 2008.

a proto ponechal při vdovském obvěnění Alžběty Rejčky Mělník stranou. To je však už hypotéza. V případě Johany Bavorské, první manželky Václava IV., je situace zřejmá, neboť Mělník držela její tchýně Alžběta Pomořanská.[136]

Ve sledovaném období nefiguruje Mělník ani na žádném dokumentu vázaném na svatební úmluvy a věnné zajištění českých královen. Suma obvěnění byla ve smlouvách zapisována českým králem na jiných královských městech a faktická držba Mělníku královnami není v těchto pramenech nijak reflektována. To vede k otázce statusu Mělníku v rámci majetků královen. Když se objeví vztah Mělníku ke Kunhutě Haličské, je uveden slovy „*quae specialis eius erat*". Tato formulace vybízí ke spojení mělnické držby českou královnou s panovníkovým dominium speciale, které se právě na konci 13. století formovalo. Českým královnám přitom nepatřil jen Mělník, ale širší území táhnoucí se od Štětí až po Kostelec nad Labem a panovnice v oblasti držely také několik patronátních práv k nedalekým farním kostelům.[137]

---

136 K Beatrix Bourbonské L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018, s. 236–244. K majetkům Anny Přemyslovny Jitka FRIEDLOVÁ, *Příspěvek k majetkové a pozemkové držbě kněžen a královen do roku 1310*, Mediaevalia Historica Bohemica 20, č. 2, 2017, s. 51, 71. K Alžbětě Rejčce a jejímu vdovskému obvěnění *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: *Fontes rerum Bohemicarum* IV, Josef Emler (ed.), Praha 1894 (dále *FRB* IV), s. 94. K Johaně Bavorské B. KOPIČKOVÁ, *Královny Johana a Žofie*, in: Lucemburkové: Česká koruna uprostřed Evropy, František Šmahel, Lenka Bobková ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným (eds.), Praha 2012, s. 758–760.

137 Kromě Beatrix Bourbonské se jedná o svatební smlouvy a úmluvy tří manželek Karla IV., Anny Falcké, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* VII (1334–1349), Peter Ritter von Chlumecky – Joseph Chytil (eds.), Brno 1858 (dále *CDM* VII), s. 647–649, č. 914, Anny Svídnické, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* V. 1–5 (1346–1355), Jiří Spěváček – Blažena Rynešová – Jana Zachová (eds.), Praha 1958–2005 (dále *RBM* V.), s. 709, č. 1551, a Alžběty Pomořanské, *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* II. *Sbírka pramenů práva městského Království českého. Privilegia královských venkovských měst 1225–1419*, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895 (dále *CIM* II), s. 588–590, č. 406, a první manželky Václava IV., Johany Bavorské, F. KAVKA, *Vláda Karla IV.* II, s. 113. Ke Kunhutě Haličské *Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, in: *FRB* II, s. 348. K mělnické doméně J. FRIEDLOVÁ, *Příspěvek k majetkové a pozemkové držbě*, s. 56, 60–61; J. WIESENBERGEROVÁ, *Příspěvky k diplomatice*, s. 14–24; patronátní práva se kromě Mělníku a Kostelce nad Labem týkala Vysoké, Minice a Knovízu a vzdálenější Lysé nad Labem a Městce Králové, tamtéž.

◀ **Obr. č. 20** Královna na trůnu v tzv. pařížském zlomku Dalimilovy kroniky z let 1330–1340

Lze tedy rozvažovat, že českým královnám byla určena primárně mělnická provincie nebo kraj. Nejpozději od konce 13. století tak Mělník a celá mělnická doména tvořily stabilní složku majetků českých královen a zřejmě měly také oproti ostatním věnným městům, která byla královnám propůjčována ve formě obvěnění, i jiný status vycházející z „vlastnických" práv a snad i z tradice sahající k samotným počátkům českého státu.[138]

Druhá poznámka se váže k otázce přenosu těžiště věnných majetků českých královen do východních Čech a ustálení východočeských královských měst jako věnných držav královen v pozdním středověku. Východočeská města byla sice předána královně Alžbětě Rejčce do věnné zástavy již na počátku 14. století, nicméně po jejím vzdání se těchto měst v letech 1318 až 1321 přešla zpět pod přímou královskou vládu. Pod ní poté spadala dalších třicet let, než byla opět propůjčena české královně jako její obvěnění v červenci 1353. Od té doby tvořila integrální složku královniných majetků až do zrušení instituce v roce 1918.

Jako zásadní doba pro ustálení východočeských královských měst jako věnných statků českých královen se tedy jeví druhá polovina 14. století, kdy Karel IV. využil precedentu vdovského věna Alžběty Rejčky a zapsal obvěnění své třetí a čtvrté manželky na východočeských městech. Zůstává otázkou, co k tomuto kroku Karla IV. vedlo a kdo byl iniciátorem výběru východočeských měst. V rámci jednání o Karlově sňatku s Annou Svídnickou mohla idea vzejít ze strany Annina stýce, knížete Bolka II. Svídnicko-Javorského. Roli mohly hrát jak geografické důvody blízkosti východních Čech a Slezska, tak reminiscence na východočeskou vládu Alžběty Rejčky, která provdala svou dceru Anežku za Jindřicha I. Javorského, Bolkova stýce a předchůdce na javorském knížecím stolci.[139]

Geografické hledisko, kdy se věnné statky zapsané ženě jejím manželem nacházely v blízkosti rodového území nevěsty, mohlo

138 B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 98; J. FRIEDLOVÁ, *Příspěvek k majetkové a pozemkové držbě*, s. 61–72.

139 L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí* IVa, s. 75.

být výhodné pro obě strany. V tomto kontextu je vhodné zmínit i svatební úmluvy při sňatku Karla IV. s Annou Falckou v roce 1349. Karel jí zapsal obvěnění na panství hradu Přimda a královském městě Tachovu, které přímo sousedily s wittelsbašskou Horní Falcí. Jak falcký, tak svídnický sňatek dávaly také Karlu IV. možnost územního rozvoje Českého království prostřednictvím dědických nároků jeho manželek.[140]

Přímé panství – a tedy symbolická i reálná přítomnost – potenciální dědičky v nevelké vzdálenosti od dědičného území jistě umocňovaly její nároky a mohly sloužit jako základna pro jejich upevňování. Proto by bylo jedině logické, že Karel IV. zvolil jako zástavu obvěnění východočeská města, u nichž se nadto mohl odvolat na dřívější vazby na českou královnu. V případě Alžběty Pomořanské, jejíž sňatek s Karlem IV. nebyl primárně zaměřen na územní rozvoj českého státu, zřejmě panovník využil funkční schéma, které se osvědčilo u jeho předchozí choti. Třicetiletá vláda čtvrté Karlovy manželky pak přinesla definitivní včlenění východočeských měst do věnných majetků českých královen. Tento posun dokazuje privilegium krále Václava IV. pro Hradec Králové, Vysoké Mýto, Poličku, Chrudim a Jaroměř z 11. června 1395, v němž byly určeny podmínky držby těchto měst českými královnami i do budoucna.[141]

Z listiny tedy vyplývá, že tato královská města již byla vedle mělnického panství předurčena jako věnné državy královen. K době vlády Alžběty Pomořanské jako rozhodujícímu období institucionalizace východočeských věnných měst lze doplnit ještě jednu indicii. Od sedmdesátých let 14. století se začalo objevovat a na konci století se již postupně prosadilo ve jménu města Hradce nebo Hradce nad Labem přízvisko Králové.[142]

---

140 *CDM* VII, s. 647–649, č. 914. K oběma sňatkům F. KAVKA, *Čtyři ženy Karla IV.*, s. 70–76, 83–86.

141 *CIM* II, s. 863–865, č. 671.

142 Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, I. A–H, Praha 1947, s. 653. Pramenně se dá tento jev nejlépe podchytit v konfirmačních knihách, kde se Hradec Králové (*Grecz Regine*) poprvé objevuje roku 1378, *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per achidioecesim* III–IV (1373–1390), Josef Emler (ed.), Praha 1879 (dále *LC*), s. 86, a v devadesátých letech 14. století již převažuje, viz *LC* V, *LC* VI. Instituci věnných měst pro středověk zpochybnil Petr VOREL, *Královská věnná města v systému českých měst 16. století*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004,

Vojensko-strategický potenciál věnných měst

Vedle ekonomické váhy (viz níže) umocňovala potenciál každého místa strategická poloha a vojenská síla. Hned první královna vládnoucí věnným městům na východě Čech, totiž Alžběta Rejčka, využila vojenskou kapacitu svých měst dokonce dvakrát. Po úmrtí Rudolfa I. v červenci 1307 podpořila habsburskou kandidaturu na český trůn v osobě svého švagra Fridricha. Brány svých měst otevřela vojsku, s nímž Habsburkové přitáhli do Čech, a poskytla jim mocenskou základnu. Vzhledem k nejisté situaci, kdo bude králem, nebyla ovšem pozice Rejčky v jejích městech natolik silná, aby se tak stalo bez souhlasu jejich reprezentace. Královna i Habsburkové museli s představiteli těchto měst, zřejmě zastupovaných hradeckými měšťany, dojednat vstup cizího vojska na svou půdu. Výsledkem bylo rozsáhlé privilegium, vydané oběma Habsburky 5. října 1307 v táboře u Opatovic. V řadě bodů předznamenalo výsady, které jednotlivá královská města napříště od českých králů získávala. Obrana a bezpečnost města patřily k důležitým bodům, jež si samosprávy věnných měst hlídaly. O těchto záležitostech s nimi královna, ačkoliv byla paní města, musela vždy jednat.[143]

Když se vyhrotilo napětí mezi Janem Lucemburským a Jindřichem z Lipé, k němuž přispěly i zásnuby Anežky, dcery Alžběty Rejčky, s knížetem Jindřichem I. Javorským, k nimž nedal panovnický pár souhlas, nechal král pána z Lipé v říjnu 1315 uvěznit. Rejčka se aktivně zúčastnila následného odboje Ronovců, její města posloužila jako základna javorské vojenské pomoci. Přítomnost dalšího cizího vojska způsobila nevůli věnných měst, takže ta posléze otevřela brány Janu Lucemburskému a poddala se jeho autoritě. Král sice nezpochybnil držbu věnných měst Alžbětou Rejčkou, ale boje let 1315 až 1318 jasně ukázaly jejich strategický význam. Po ukončení vojenského konfliktu proto král Jan v letech 1318 až 1321

J. Kilián (ed.), Mělník 2004 s. 16–21, ovšem pojem instituce je nutno pro středověká věnná města chápat v intencích středověkého vnímání a definice instituce, viz Zdeněk BERAN, *České královny a královská věnná města v pohusitské době (1436–1526)*, Mediaevalia Historica Bohemica 22, č. 2, 2019, s. 119–150.

143 Jako příklad výsad, které se v dílčí formě nacházely již v „opatovickém" privilegiu, lze uvést omezení moci podkomořího v městském soudnictví, které královská města plošně obdržela od Jana Lucemburského v červenci 1337, *CIM* II, s. 321–326, č. 199–201.

přistoupil k rozsáhlým a složitým majetkovým transakcím s Jindřichem z Lipé a Alžbětou Rejčkou. Ty mimo jiné vedly k návratu východočeských královských měst pod přímou moc panovníka a k přesídlení Alžběty Rejčky na Moravu, kde získala adekvátní majetky a kde také dožila.[144]

Události během vlády Alžběty Rejčky ve východočeských městech a její aktivity ve dvou ozbrojených konfliktech dobře ilustrují hlavní roli a postavení měst ve válečných střetnutích. Ta primárně sloužila jako opevněné strategické body, které ovládaly okolní území a poskytovaly ochranu vojsku svého pána. Již původ věnných měst napovídá o jejich významu. Většinou jde o města vzešlá z hradských center, situovaných na cestách ze středu Čech na Moravu nebo do Kladska a dále do Polska. Vedle Hradce, Chrudimi a Jaroměře k nim lze řadit i Vysoké Mýto, které sice nevyrostlo přímo z hradské *civitas*, ale převzalo funkce nedaleké Vraclavi a také Hrutovských polí. Jen Polička vznikla v tehdy řídčeji osídlené oblasti na česko-moravských hranicích. Měla posílit místní osídlovací proces a vytvořit další opevněný bod na cestě na Moravu.[145]

Z hlediska strategického významu byla podstatná i skutečnost, že se královská věnná města nacházela v Chrudimském a jižní části Hradeckého kraje. Když byly královně Žofii na konci 14. století předány Trutnov a Dvůr Králové nad Labem, ocitla se v držení královen již všechna královská města východních Čech. Neměla zásadní konkurenci ve formě rozsáhlejších šlechtických dominií, takže jejich držba znamenala hegemonii ve východočeském regionu. Mělník stál osamocen, ovšem i jeho kořeny v hradském centru a také poloha na soutoku Labe a Vltavy z něj činily mocenský bod na sever od Prahy.[146]

---

144 J. ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin* I, s. 230–292; J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský*, s. 223–266; F. MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst*, s. 4–5; k moravským majetkům Alžběty Rejčky Jana VÍTOVÁ, *Majetkové poměry královny Elišky Rejčky*, Historica Olomucensia 41, 2012, s. 35–54.

145 Josef ŽEMLIČKA, *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, Československý časopis historický 26 [76], č. 4, 1978, s. 559–586; Ivan VÁVRA, *Trstenická stezka*, Historická geografie 6, 1971, s. 77–132; TÝŽ, *Polská cesta*, Historická geografie 8, 1972, s. 3–30.

146 B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 102–103; Z. BERAN, *České královny*, s. 142–144; Jan KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 61–76.

Obr. č. 21 Dochované středověké městské opevnění s flankovacími věžemi v Poličce, 2021

Druhým základním rysem vojenského potenciálu měst byla jejich pasivní ochrana. Městské opevnění patřilo k symbolům středověkého města. Všechna věnná města stavěla svá opevnění zhruba v druhé polovině 13. století a v okamžiku jejich předání českým královnám byla již obehnána kamennými hradbami. Opevnění obecně sestávalo z pásu hradeb, zpevněného flankovacími věžemi a opatřeného parkánem s parkánovou zdí. Před hradbou se nacházely val a příkop. Důležité body obrany tvořily dvě až čtyři městské brány, doplňované fortnami. Z hlediska tvaru opevnění lze věnná města rozdělit do dvou skupin. Do první se hlásí bývalá hradská centra Hradec, Chrudim, Jaroměř a Mělník a druhou tvoří samostatně založená města Vysoké Mýto, Polička, Dvůr Králové nad Labem a Trutnov. U někdejších hradských center na ostrožnách města svým tvarem hradby kopírují právě tyto ostrožny. U samostatně založených měst jejich areál obvykle zaujímá nepravidelný lichoběžník.[147]

Období 14. století probíhalo v královských městech ve znamení dílčích úprav fortifikačních systémů měst a údržby městského opevnění. Tyto práce byly financovány primárně z lozunku, ovšem panovníci podporovali opravy hradeb i hospodářskými milostmi, které městům na jejich údržbu udělovali. Tak roku 1364 přenechal Karel IV. městu Hradci Králové na opravu hradeb výnosy ze cla uvaleného na velké i malé vozy, jež do města přijížděly i odjížděly. V roce 1378 získal Hradec i další výsadu, když mu k opravě příkopů, hradeb a věží udělil Karel IV. výnosy z ungeltu soli a také ze skladu a prodeje piva a vína skrze držbu lukrativního šrotéřského úřadu. Toto pro město důležité privilegium si Hradečtí nechali potvrdit i Karlovým nástupcem Václavem IV. a svou věnnou paní Alžbětou Pomořanskou.[148]

---

147 František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, 2. vyd. Praha 2009, s. 207–219; Vladislav RAZÍM, *Městské hradby a formulářová sbírka přemyslovské královské kanceláře*, Archaeologia historica 16, 1991, s. 171–177; TÝŽ, *K problematice městských opevnění severovýchodních Čech. Nad otázkami funkce tzv. flankovacích systémů doby předhusitské ve střední Evropě*, Památky a příroda 15, č. 9, 1990, s. 513–523; D. JUNEK, *Polička. Gotické opevnění města*, Polička 2003; J. MUSIL, *Středověké opevnění města Chrudimi*, Chrudimský vlastivědný sborník 9, 2005, s. 51–105; J. FROLÍK – J. MUSIL, *Třicet šest let výzkumu městských hradeb v Chrudimi*, in: Documenta Pragensia 38: Město a jeho hradby, Olga Fejtová – Martina Maříková – Jiří Pešek (eds.), Praha 2019, s. 335–359.

148 Z velkých vozů se měly platit dva peníze (*halenses*) a z malých jeden peníz, *CIM* II, s. 596–597, č. 410 (rok 1364), *CIM* II, s. 712–714, č. 548, *CIM* II, s. 714–716, č. 549 a 550 (rok 1378).

Problémy s údržbou městského opevnění zaznamenali v Chrudimi, kde použili nekvalitní pojivo zdiva. Tyto problémy se odrážejí i v berních rejstřících města pro roky 1399 a 1400, v nichž je zapsána série výdajů na opravu hradebních zdí a věže. Co se týče obrany hradeb, ta se v době obležení vztahovala na všechny obyvatele města. V mírových dobách měly ochranu městských zdí a především bran v péči městské hlídky, které mohly působit i jako rychtářovi biřici. V Chrudimi přelomu 14. a 15. století je v pramenech dochováno pět jmen městských strážných: Rothenslin, Šimon, Matěj, Mikuláš a Pešlin. Jejich plat za strážní službu se pohyboval mezi jednou a půl až dvěma kopami pražských grošů za rok.[149]

Pro aktivní využití vojenského potenciálu měst ve formě městských bojových jednotek v předhusitské době téměř chybějí prameny. Je nutné se opřít o několik kusých zmínek z více českých měst. Na jejich základě lze dát do kontextu informace dochované k věnným městům. Základní formou vojenských oddílů královských měst v předhusitské době byly městské hotovosti. Povinnost obrany města se vztahovala na každého obyvatele. V jejím rámci se město obvykle dělilo na čtvrti, jejichž obyvatelé měli přidělené určité hradební úseky k obraně, respektive se určila shromaždiště, kam se měli při povolání dostavit. Podle čtvrtí se také určovaly počty mužů pro tažení mimo město. V jejich čele stáli čtvrtní hejtmané. Městská hotovost se mohla také organizovat na cechovním principu, ale v českých zemích šlo patrně o méně obvyklý způsob. Městská hotovost se členila na menší oddíly pod vedením „kapitánů" o proměnlivé síle okolo desítky mužů. Vojenského velitele hotovosti obvykle jmenovala městská rada, pokud jím nebyl přímo rychtář.[150]

149 J. MUSIL, *Středověké opevnění*, s. 51–105. Kromě oprav hradeb včetně výdajů za vápno a dovoz písku jsou zaznamenány i částky za dubové dřevo a kování na městskou bránu, J. VOJTÍŠEK (dokončil a připravil k vydání z pozůstalosti Bedřicha Mendla), *Dva berní rejstříky města Chrudimi z let 1399–1402*, in: Jan Frolík – Jan Musil – David Richter – Jan Vojtíšek, Chrudim v době Karla IV., Chrudim 2016, s. 123–128, 156–157. K obraně hradeb R. NOVÝ, *Stříbrské vojenství v době předhusitské. Studie k dějinám městského předhusitského vojenství*, Historie a vojenství 12, 1963, s. 414.

150 Základní prací v tomto ohledu je rozbor hotovosti města Stříbra z pera Rostislava NOVÉHO, *Stříbrské vojenství*, s. 412–444, shrnutí F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 199–207. Dále pro městské hotovosti a vojenství předhusitského a počátek husitského období jsou relevantní studie František ŠMAHEL, *Českobudějovické vojenské rejstříky z doby husitské*, Historie a vojenství 7, 1958, s. 321–367; Jan DURDÍK,

Unikátním souborem pramenů pro poznání hotovosti českých měst ve 14. století je skupina listů královských měst z let 1362 a 1363. České království bylo v té době ohroženo rakousko-polsko-uherskou koalicí, která se spojila proti Karlovi IV. v době sporů o tyrolské dědictví. Karel tehdy v rámci příprav na hrozící vpád nepřátelských vojsk do Čech přikázal klášterům, a především královským městům vytvořit sklady obilí pro zásobování vojska a revidovat a doplnit městské zbrojnice. Jak ukázal Rostislav Nový, celkové počty zbrojí přidělených jednotlivým městům se rovnají velikostem městských hotovostí, které byla města povinna vypravit do pole.[151]

Z věnných měst se dochovaly údaje ke skladům obilí pro Chrudim, která měla skladovat 900 strychů obilí (strych asi 2 877 hl), a pro Poličku a Mělník, které měly mít připraveno po 700 stryších obilí. O množství zbrojí existují zprávy pro Hradec Králové, který měl mít připraveno 400 kompletních zbrojí, Vysoké Mýto, jehož zbrojnice měla čítat 300 plných zbrojí, Poličku, jež měla vyměřeno 150 celých zbrojí, a Mělník, jehož zbrojná síla měla být 100 kompletních kusů.[152]

Vedle Hradce Králové jako přirozeného centra východních Čech, jehož hotovost o 400 mužích je z dochovaných údajů spolu s Plzní nejvyšší ze všech královských měst, vyniká Vysoké Mýto s městskou hotovostí o síle 300 bojovníků. Značná početná městská hotovost svědčí o zesíleném vojenském charakteru, který byl Vysokému Mýtu jako nástupci nejen Vraclavi, ale i Hrutovských polí určen. Toto královské město, ležící na hranicích Čech a Moravy, tak mělo zřejmě sloužit také k soustředění a pobytům královského vojska, jak nasvědčuje i rozměrné centrální náměstí. Tak bylo ostatně využito v domácí válce po zajetí Václava IV. v letech 1394 až 1395.[153]

Výzbroj krakovských cechů v r. 1427. Příspěvek k otázce šíření prvků husitského válečnictví v zahraničí, Historie a vojenství 9, 1960, s. 724–734; TÝŽ, *Vojenská hotovost chebského kraje r. 1395*, Historie a vojenství 15, 1966, s. 561–583.

151 R. NOVÝ, *Stříbrské vojenství*, s. 427–430.

152 *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* VII. 1–5 (1358–1363), Bedřich Mendl – Milena Linhartová (eds.), Praha 1954–1964 (dále *RBM* VII.), s. 749, č. 1225 (Chrudim), s. 749, č. 1227 (Polička), s. 872, č. 1443 (Mělník), s. 750–715, č. 1230 (Hradec Králové), s. 752, č. 1233 (Vysoké Mýto), s. 752, č. 1235 (Polička), s. 858, č. 1414 (Mělník).

153 K náměstí František HYKSA – Radovan DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*, Vysoké Mýto 1984, s. 21–57. Pobyt královského vojska ve Vysokém Mýtě v *CIM* II, s. 874, č. 680.

Ve zmíněných soupisech výbavy městských hotovostí z let 1362 až 1363 jsou uvedeny pouze zbroje, které sestávaly z pancířů, přilbic s kroužkovými závěsy, plátových paží a ramen a nákrčníků. Jde tedy o pasivní ochranu, kryjící zejména horní polovinu těla a určenou pro pěší boj v šiku. Zbraně, jimiž měšťané bojovali, nejsou v seznamech uvedeny. Analogií podle pramenů dochovaných pro městské hotovosti okolních zemí a také pro hotovost chebského kraje z roku 1395 lze však nastínit rámcové rozvržení zbraní v městských kontingentech. Základními zbraněmi, jimiž byla vybavena naprostá většina pěších bojovníků městských hotovostí, byly tyčové zbraně, a to kopí a sudlice. Asi čtvrtina mužů z hotovosti působila v boji jako střelci z kuší. Menší jezdecké oddíly, tvořené rychtářem a jeho muži či dalšími předními měšťany, byly od konce 14. století nahrazovány žoldnéřskými jednotkami v městských službách. Vykonávaly především policejní činnosti v rámci městského okrsku nebo celého kraje v době, kdy město drželo krajskou popravu. Účastnily se krajských tažení, když byla panovníkem vyhlášena.[154]

Pro užívání palných zbraní, které se začaly v českých městech objevovat od devadesátých let 14. století, jsou známy z věnných měst pro předhusitskou dobu doklady pouze pro Chrudim. V tamějších berních rejstřících z přelomu 14. a 15. století se vzpomínají i platy pro nejmenovaného puškaře (*magister pixidum*) v chrudimských službách a výdaje na výrobu pušek. Chrudimskému puškaři byly od podzimu 1399 do podzimu 1400 vyplaceny celkem šest a tři čtvrtě kopy pražských grošů v pěti splátkách a na podzim 1401 další dvě a půl kopy. Zapsané výdaje za výrobu a zřejmě i opravu pušek se pohybují v rejstřících od dvou grošů do pěti kop a čtrnácti grošů.[155]

---

154 K výbavě ze soupisů R. NOVÝ, *Stříbrské vojenství*, s. 428–430; J. DURDÍK, *Vojenská hotovost*, s. 568–571; TÝŽ, *Výzbroj krakovských cechů*, s. 732; a *RBM* VII. (viz výše). K městům a krajské popravě Milena MAREŠOVÁ, *Příspěvek k dějinám krajských popravců v předhusitských Čechách*, in: Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze 2, 1989, s. 5–41; Ivan HLAVÁČEK, *König Wenzel (IV.) und seine zwei Gefangennahmen. Spiegel seines Kampfes mit dem Hochadel sowie mit Wenzels Verwandten um die Vorherrschaft in Böhmen und Reich*, Quaestiones Medii Aevi Novae 18, 2013, s. 115–149. K žoldnéřským oddílům ve službách královských měst v předhusitské době R. NOVÝ, *Stříbrské vojenství*, s. 436–444.

155 J. VOJTÍŠEK (dokončil a připravil k vydání z pozůstalosti Bedřicha Mendla), *Dva berní rejstříky*, s. 123–127, 128, 155 a 157. K užívání palných zbraní ve městech

◀ **Obr. č. 22** Pěší bojovníci v tzv. pařížském zlomku Dalimilovy kroniky z let 1330–1340

Z hlediska využití vojenského potenciálu věnných měst v předhusitském období je prameny doložené v „klidném" 14. století pouze jejich zapojení do války mezi panskou jednotou a královskou stranou v letech 1394 až 1396. Jan Zhořelecký, který organizoval vojsko k osvobození svého uvězněného bratra krále Václava IV., se přirozeně obrátil též na královská města a využil v boji s panskou jednotou jejich hospodářské a vojenské síly.[156]

Účast měst na královské straně dokládá řada privilegií, jež ve prospěch svých měst vydal král Václav po svém propuštění ze zajetí v letech 1395 a 1396. Explicitně jsou věrnost vůči panovníkovi a utrpěné válečné škody uváděny v arengách listin pro České Budějovice, které ostatně tvořily v létě 1394 hlavní základnu královského vojska, Most, Klatovy a právě pro Vysoké Mýto a Hradec Králové. Bezpochyby se krále přidržela i ostatní věnná města. Tomu napovídá i souhrnné privilegium pro východočeská věnná města z června 1395, kterým král do budoucna omezoval soudní pravomoci královnina podkomořího a berní povinnosti věnných měst vůči královnám. Také v tomto kontextu domácí války a série královských privilegií pro města jako odměn za věrnost je třeba výsadu z roku 1395 interpretovat.[157]

Samotný Hradec Králové kromě zmíněné souhrnné výsady obdržel od krále Václava ještě další tři milosti. V srpnu 1395 mu Václav IV. první listinou postoupil – nebo spíše opětovně postoupil a potvrdil – les řečený Obec, ležící jihovýchodně od města, a druhou listinou osvobodil král Hradec od placení dluhu 200 kop pražských

---

Českého království v pozdním středověku Jan DURDÍK, *Znojemské puškařství v první třetině 15. století*, Historie a vojenství 4, 1955, s. 52–99.

156 K zajetí Václava IV. a domácí válce F. M. BARTOŠ, *České dějiny* II/6. s. 113–169; J. SPĚVÁČEK, *Václav IV.,* s. 213–258; L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí* IVb, s. 348–371; k roli a jednání Jana Zhořeleckého v první válce mezi panskou jednotou a Václavem IV. Lenka BOBKOVÁ – Tomáš VELIČKA, *Jan Zhořelecký. Třetí syn Karla IV.*, Praha 2016, s. 97–106.

157 Privilegia pro České Budějovice *CIM* II, s. 853, č. 663, a znovu *CIM* II, s. 875, č. 682, Most *CIM* II, s. 872–873, č. 679, Klatovy *CIM* II, s. 875, č. 681, Vysoké Mýto *CIM* II, s. 874, č. 680, a Hradec Králové *CIM* II, s. 875, č. 681, výsada z června 1395 *CIM* II, s. 863–864, č. 671.

grošů, které město mělo u jistého žida, jenž mezitím ovšem opustil České království a způsobil tím prý Hradci škodu na 1 500 kop pražských grošů. Poslední výsadou z listopadu 1396, v níž jsou zmiňovány údajné velké škody utrpěné Hradeckými ve válce, ale i dluhy města za císařovnu Alžbětu, přenechal Václav IV. k městskému užitku výnosy z cel na sukno, ryby a slanečky. U Vysokého Mýta je známa dokonce přesně vyčíslená částka, kterou město zaplatilo za pobyt královského vojska a zřejmě i za další výdaje ve prospěch oddílů Jana Zhořeleckého. Dle arengy královského privilegia ze září 1395 vyplatili Vysokomýtští vojsku 954,5 kopy pražských grošů. Částku si mělo město postupně strhávat z důchodů, které bylo povinno odvádět do královské komory.[158]

Zmínka o pobytu nebo shromaždišti vojska Jana Zhořeleckého ve Vysokém Mýtě jen potvrzuje jeho už dotčenou výraznější vojenskou roli. Z ostatních měst konkrétní částky, které samosprávy na královské vojsko vydaly, vesměs chybějí, takže nelze sumu z Vysokého Mýta komparovat. Pouze pro Cheb – ovšem s celou chebskou zemí – je vyčíslena celková suma na 3 000 kop pražských grošů, již Chebsko s pomocí židovské půjčky zaplatilo a za niž bylo osvobozeno na čtyři roky od placení berní. Odpuštění berní a dalších poplatků na určitou dobu bylo nejčastějším způsobem, jak král Václav IV. sliboval narovnat válečné výdaje svých měst.[159]

Pro druhé zajetí krále Václava IV. a boje let 1402 až 1403, kdy věnná města opět držela česká královna, se k zapojení královniných měst nedostává pramenů. Stejně tak samotné jednání královny Žofie v době zajetí jejího manžela zůstává jako v prvém případě nejasné. Z let 1402 až 1403 jsou dochovány zprávy opět pouze pro České Budějovice, Cheb a Most, u něhož se vzpomíná i vpád míšeňského vojska v roce 1401, a nově i pro Kouřim.[160]

---

158 Pro Hradec Králové *CIM* II, s. 868–870, č. 676 (10. srpna 1395), *CIM* II, s. 871–872, č. 678 (22. srpna 1395), *CIM* II, s. 885–886, č. 690 (rok 1396), pro Vysoké Mýto *CIM* II, s. 874, č. 680.

159 Pro Cheb *CIM* II, s. 866–867, č. 673, například Klatovy a České Budějovice byly osvobozeny na dva roky, *CIM* II, s. 875, č. 681 (Klatovy), č. 682 (České Budějovice), a Most dokonce na deset let, *CIM* II, s. 872–873, č. 679.

160 Srovnej F. M. BARTOŠ, *Česká královna v husitské bouři*, Jihočeský sborník historický 10, 1937, s. 15–30; B. KOPIČKOVÁ, *Česká královna Žofie*, s. 48–53. Pro České Budějovice *CIM* II, s. 984, č. 761, Cheb, s. 979–980, č. 757, Kouřim, s. 993, č. 767, a s časovým zpožděním pro Most *CIM* II, s. 1137–1138, č. 847.

Hospodářský potenciál věnných měst

Zásadní roli pro české královny v držbě věnných měst a obecně věnných i dalších majetků hrály samozřejmě výnosy z těchto statků, které měly zaručovat královně udržení ekonomické úrovně podle jejího statusu. Zároveň ovšem věnné majetky dávaly královnám možnost využívat výnosy k vlastím aktivitám jak na poli hospodářském v rámci správy a rozmnožování domény, tak na poli mocensko-politickém při prosazování královniných cílů.

Základními prameny pro stanovení normativní hodnoty věnných majetků královen jsou svatební smlouvy a další dokumenty, vydané v rámci jednání o sňatku mezi českým králem a rodinou nastávající nevěsty. V nich bývala stanovena suma, kterou se zavazoval panovník své manželce poskytnout jako obvěnění. Pro zkoumané období se jejich výše, pokud jsou vzaty v potaz jen sňatky českého krále,[161] dochovaly pro Beatrix Bourbonskou, dvě manželky Karla IV., Annu Falckou a Annu Svídnickou, a první manželku Václava IV., Johanu Bavorskou. Otázku obvěnění Beatrix Bourbonské je třeba v souvislosti se zaměřením kapitoly vypustit, neboť král Jan Lucemburský jí zapsal svatební věno na majetcích mimo České království.[162]

Připočítat naopak lze Alžbětu Rejčku, u níž se sice jednalo o vdovský díl, nicméně právní i faktická podstata její vdovské věnné držby je totožná s obvěněním českých královen. Z hlediska výše obdarování ze strany královského manžela byla jednoznačně nejštědřejší částkou podle informace Zbraslavské kroniky nadána právě Rejčka. Suma 40 000 hřiven stříbra, které své manželce po 20 000 hřivnách připsali jak Václav II., tak i Rudolf I., byla zapsána především na pěti východočeských městech Hradci Králové, Chrudimi, Jaroměři, Vysokém Mýtě a Poličce. Anně Falcké vyměřil Karel IV. výrazně skromnější částku 9 000 hřiven, zastavených na městě Tachovu a hradě a panství Přimda. Obvěnění další Karlovy manželky,

161 Byť by se jednalo o sňatek korunního prince a jednoznačného následníka trůnu, nelze tyto údaje využít pro analýzu, neboť nevěsta se sňatkem ještě nestala českou královnou, a obvěnění tedy stále ještě nemohlo být přímo určeno české královně.

162 B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 98. K Beatrix Bourbonské L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský*, s. 236–244.

Anny Svídnické, bylo stanoveno na 15 000 kop pražských grošů, opět se zapsáním na východočeských královských městech, ale jen na třech: Hradci Králové, Vysokém Mýtě a Poličce. Také obvěnění první manželky Václava IV. Johany zahrnovalo 15 000 hřiven stříbra, avšak vzhledem k držbě východočeských měst Alžbětou Pomořanskou se vztáhlo na královská města Domažlice, Stříbro a Klatovy a na panství Hluboká nad Vltavou.[163]

Ve srovnání částek královen Alžběty Rejčky a Anny Svídnické, vázaných na východočeská města, ale i Johany Bavorské se projevuje značný nepoměr. Pokud je informace Petra Žitavského správná, nominální výše věna připsaná Alžbětě Rejčce se jeví jako nadmíru vysoká. Byť Alžběta na rozdíl od dalších královen nedržela mělnické panství, přesto cena pěti východočeských měst jistě nedosahovala zapsané částky 40 000 hřiven stříbra. Snad i proto ještě ve vojenském táboře před obsazením Prahy na konci listopadu 1310 připsal Jan Lucemburský Alžbětě Rejčce plat 6 000 hřiven pražských grošů z kutnohorské urbury (podílu panovníka na zisku z dolování kovů) a mince.[164]

Lze tedy konstatovat, že výše obvěnění českých královen, v té době zároveň panovnic Svaté říše římské, bylo v druhé polovině 14. století, kdy jeho základ tvořila východočeská královská města, zřejmě vyčísleno na 15 000 hřiven nebo kop pražských grošů, nepočítaje do toho hodnotu mělnické domény. Jak vysoké obvěnění bude nové české královně vyměřeno, záleželo i na okolnostech královského sňatku a na diplomatickém umu a zájmech vyjednavačů ze strany rodiny nevěsty, jak to ukazují sňatková ujednání Anny Falcké.

Pro samotné vyčíslení příjmů českých královen, které plynuly z jejich věnných majetků, nejsou pro lucemburské období dochované přesnější doklady. Co se týče věnných měst jakožto stěžejních

163 K Alžbětě Rejčce *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: *FRB* IV, s. 111, přičemž v prameni jsou uváděna jmenovitě pouze Hradec Králové, Vysoké Mýto a Chrudim a beze jména další města, ovšem že se jednalo též o Jaroměř a Poličku, potvrzuje královnino společné privilegium pro její města z 18. srpna 1308, *CIM* II, s. 159–160, č. 87. K Anně Falcké *CDM* VII, s. 647–649, č. 914, přičemž Anna posléze obdržela ještě panství Hluboká nad Vltavou, B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 100. K Anně Svídnické *RBM* V., s. 709, č. 1551. K Johaně Bavorské F. KAVKA, *Vláda Karla IV.* II, s. 113–114; B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 100–101.

164 *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* VI (1307–1333), Peter Ritter von Chlumecky – Joseph Chytil (eds.), Brno 1854, s. 32, č. 41.

královninných majetků, byly to v prvé řadě zvláštní berně a pozemkové úroky, které tvořily stabilní příjmy odváděné z měst do královniny komory. Hlavním, avšak ojedinělým pramenem pro výši ročních zvláštních berní a úroku vyměřených pro jednotlivé kláštery a královská města je soupis královských komorních příjmů včetně zmíněných daní z počátku 15. století. Do seznamu byla pojata i věnná města, a to jako zvláštní kategorie, jež v té době nepodléhala královskému podkomořímu, ale královninným úředníkům. Nicméně tento soupis neobsahuje údaje pro všechna věnná města. Berně jsou zde vyčísleny pro Hradec Králové, který měl zaplatit 341 kop a 20 pražských grošů, pro Chrudim, jež byla zatížena berní 170 kop pražských grošů, pro Jaroměř, která odváděla 100 „těžkých" hřiven stříbra, pro Vysoké Mýto, jehož zdanění bylo ve značné výši 230 kop, a pro Dvůr Králové nad Labem s pouhými 14 kopami zvláštní berně.[165]

Chybějí údaje pro Poličku, Trutnov a Mělník. Avšak vzhledem k tomu, že berní zatížení královských měst zůstávalo v pozdním středověku značně stabilní, lze výši berní doplnit ze soupisu důchodů královské komory, pořízeného v roce 1471. Polička měla dle tohoto seznamu vyměřenu berni 110 kop pražských grošů a Mělník 50 hřiven stříbra. Oproti staršímu soupisu se objevují i jiné výše daní v případě Hradce Králové a Chrudimi, kdy Hradec měl dle pramene z roku 1471 odvádět ročně 330 kop pražských grošů a Chrudimi byla berně snížena na 150 kop grošů.[166] Vzhledem k velice přes-

165 Ke zdanění královských měst v době lucemburské Kamil KROFTA, *Začátky české berně*, Český časopis historický 36, 1930, s. 456–481; Tomáš BOROVSKÝ, *Zvláštní berně v českém středověku*, Dějiny a současnost 24, č. 2, 2002, s. 8–14; J. VOJTÍŠEK, *Daňový systém českých měst za vlády Lucemburků*, in: Jan Frolík – Jan Musil – David Richter – Jan Vojtíšek, Chrudim v době Karla IV., Chrudim 2016, s. 83–92. K soupisu královských komorních příjmů *Codex iuris Bohemici* II. 3, Hermenegild Jireček (ed.), Praha 1889 (dále *CIB* II/3), s. 73–76 (pro města), *CIM* II, s. 899–903, č. 701, Josef EMLER, *Něco o bernictví českém v dobách starších*, Památky archeologické 8, č. 1, 1868/1869, s. 20–37. Datace soupisu není jistá, ovšem lze ji stanovit léty 1406 až 1418, viz J. EMLER, *Něco o bernictví*, s. 24–27, K. KROFTA, *Začátky české berně*, s. 466–469, přičemž pravděpodobnější je starší datum, *CIM* II, s. 903, č. 701. Údaje pro věnná města *CIB* II/3, s. 76, J. EMLER, *Něco o bernictví*, s. 27, pozn. 133.

166 *Fontes rerum Austriacarum II. Diplomataria et acta 20: Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*, František PALACKÝ (ed.), Wien 1860, s. 642–646, č. 531; K. KROFTA, *Začátky české berně*, s. 476–477.

né sumě vyčíslené až na groše, kterou uvádí pro Hradec Králové soupis z předhusitského období, se dá usuzovat, že se jednalo o částku vázanou na konkrétní platbu a stanovenou právě pro daný rok soupisu a že stálou výší hradecké berně i pro lucemburské období bylo 330 kop uvedených v mladším soupisu. Suma 14 kop a 20 grošů patřila zřejmě k dnes již neznámému platu, jejž město Hradec muselo tehdy odvést královně Žofii. Celkovou částku, kterou měla věnná města každoročně odvádět na zvláštní berni české královně, lze kalkulovat pro dobu do konce 14. století, než byly královně Žofii Bavorské ke stávajícím věnným městům přidány i Dvůr Králové nad Labem a Trutnov, na 840 kop pražských grošů a 150 hřiven stříbra, tudíž na 990 kop pražských grošů. Pro počátek 15. století, kdy k věnným městům přibyl Dvůr Králové nad Labem a Trutnov, je třeba připočítat zmíněných 14 kop grošů královédvorské berně, přičemž údaje pro Trutnov scházejí.[167]

Při výpočtu výnosů z berní je však nutné si ještě uvědomit jejich ponížení o případné zástavy, které byly na městských berních panovníkem nebo královnou vázány. Pro věnná města jsou v rámci zkoumaného období k dispozici doklady téměř výhradně pro Vysoké Mýto. V roce 1346 byl králem zapsán Anežce z Blankenheimu, příbuzné krále Jana Lucemburského a vdově po Jindřichu II. z Lipé, jako věno roční plat 50 hřiven stříbra z vysokomýtského platu a cla, odváděných městem do královské komory. Tuto zástavu potvrdil v roce 1362 Karel IV. i Anežčinu synovi Jindřichu III. z Lipé a jeho dědicům. Jednalo se tedy o dědičnou zástavu, kterou Vysoké Mýto muselo vyplácet pánům z Lipé. Kromě této zástavy využil Karel IV. Vysoké Mýto i pro výživu posádky nedalekého hradu Potštejna, jíž v roce 1355 zapsal prostřednictvím potštejnského purkrabího Půty z Častolovic roční rentu 100 kop grošů z královských příjmů z Vysokého Mýta a Chrudimi. Vhodné je zde připomenout výdaje Vysokého Mýta v domácí válce let 1394 a 1395 vyčíslené na bezmála tisíc

167 J. EMLER, *Něco o bernictví*, s. 28, pozn. 1; R. NOVÝ, *Komorní důchod za krále Václava IV.*, in: Historia docet. Sborník prací k poctě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Miloslav Polívka – Michal Svatoš (eds.), Praha 1992, s. 335, uvádí celkovou částku 855 kop pražských grošů bez 20 grošů odpočítaných z hradecké sumy.

kop pražských grošů, které král Václav IV. jako dluh zapsal na svých důchodech plynoucích mu z města.[168]

Druhou stabilní sumou vcházející do komory držitele měst byly úroky z městských pozemků. U věnných měst se údaje, které byly zapsány ve výše dotčeném soupisu královských komorních příjmů z počátku 15. století, v dochovaných opisech seznamu poněkud liší. Jednotně jsou uváděny úroky pro Chrudim ve výši 48 kop pražských grošů, Jaroměř ve výši 36 kop grošů, Vysoké Mýto ve výši 50 kop, Poličku ve výši 56 kop, Mělník ve výši 50 kop grošů, přičemž u něj je specifikováno, že polovinu byl Mělník povinen platit na svátek sv. Jiří a polovinu na svátek sv. Havla, a Dvůr Králové nad Labem ve výši 25 kop pražských grošů. Pro Hradec Králové se objevují dvě různé částky, a to 56 kop, respektive 66 kop pražských grošů, a pro Trutnov celkem buď 46,5 kopy s tím, že platba byla rozdělena na 8 kop splatných na sv. Jiří a 38 kop a 30 grošů splatných na sv. Martina, anebo 53,5 kopy, rozdělených na 25 kop a 28 kop a 30 grošů splatných ve stejných svátcích. Celková částka příjmů z úroku věnných měst vychází na 296, respektive 306 kop pražských grošů pro dobu před včleněním Dvora Králové a Trutnova do souboru věnných měst a 367,5 kop, případně 384,5 kop pražských grošů po jejich předání královně Žofii.[169]

Díky soupisu výdajů zaznamenanému v dochovaných berních rejstřících města Chrudimi z let 1399 až 1402 je možné alespoň pro Chrudim verifikovat, nakolik byly výše uvedené částky skutečně odváděny do královniny komory. Pro roky 1399 a 1400 se jako celková výše berních odvodů skutečně uvádí 170 kop pražských grošů, které byly předepsány v soupisu důchodů královské komory. Chrudimský úrok zaplacený v letech 1399 a 1401 v obou případech

168 *CIM* II, s. 386–387, č. 252 (rok 1346), *CIM* II, s. 569–570, č. 395 (rok 1362), *CIM* II, s. 522–523, č. 356 (spolu s Chrudimí v roce 1355), *CIM* II, s. 874–875, č. 680 (rok 1395).

169 Údaje vydané v *CIB* II/3, s. 76 a J. EMLER, *Něco o bernictví*, s. 28, pozn. 1, přičemž u rozdílných částek u Hradce Králové a Trutnova první se nachází v *CIB* II/3 a druhá ve studii Josefa Emlera. K rukopisům seznamu K. KROFTA, *Začátky české berně*, s. 445, pozn. 4. K celkové částce R. NOVÝ, *Komorní důchod*, s. 335 (přebírá ji z *CIB* II/3), ovšem vzhledem ke značně nevyrovnaným částkám odvodů na svátky sv. Jiří a sv. Martina u Trutnova se jeví jako přesnější sumy, které uvádí ve své studii Josef Emler.

Obr. č. 23 Busta císařovny Alžběty Pomořanské na triforiu svatovítské katedrály v Praze, Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha Praha, triforium, 2008

tvořil částku 47 kop grošů, tedy o jednu kopu méně, než stanovil soupis.[170]

Další příjmy, které plynuly českým královnám z držby jejich měst, sestávaly z podílu na clech, mýtech a dalších výnosech z obchodu ve městech. Jedná se ale o příjmy, jejichž celkové zisky pro české královny nelze exaktněji určit. Přestože jejich výše měla v souvislosti s udělováním různých obchodních privilegií jednotlivým městům obecně spíše klesající tendenci, u významnějších tržních center jistě stále šlo o nezanedbatelné sumy. Věcné údaje dochované pro české královny lucemburského období se váží pouze ke clům z pražských měst, jež držela Alžběta Pomořanská. Královně

170 K berni J. VOJTÍŠEK (dokončil a připravil k vydání z pozůstalosti Bedřicha Mendla), *Dva berní rejstříky*, s. 123 (rok 1399) a 124 (rok 1400), a k úroku, TÝŽ, s. 123 (rok 1399) a 155 (rok 1401).

přináležel tamější ungelt z vína a vinic, který ovšem postupně pozbyla. Nejprve se v roce 1368 musela na žádost svého manžela Karla IV. vzdát cla z vína ve výši 220 kop pražských grošů ve prospěch mělnického probošta Jana z Landštejna, jemuž tento požitek Karel IV. postoupil, a v roce 1386 se podřídila odmítavému rozhodnutí zemského soudu vůči jejímu nároku na clo z vinic v okolí tří mil od Prahy. Ungelt z vína se zřejmě po smrti Jana z Landštejna vrátil do rukou české královny, neboť figuruje ve výčtu věnných majetků, které připsal Zikmund Lucemburský v únoru 1437 své manželce Barboře Celské. Alžběta Pomořanská držela též clo na Malé Straně. V roce 1376 darovala spolu s Karlem IV. roční plat 20 kop pražských grošů ze zmíněného cla Malostranským na dláždění ulic a opravu cest před městskými branami. Že právě clo z Malé Strany patřilo mezi významnější královniny příjmy, napovídá i listina krále Václava IV. z roku 1383, vydaná na žádost Alžběty Pomořanské. Král v ní přesně definoval, v jaké výši a z jakého obchodního artiklu měla být vybírána cla u jednotlivých bran Malé Strany. Pro úplnost je třeba dodat, že královna Alžběta držela ještě clo na česko-bavorském pomezí.[171]

Co se týče věnných měst, české královny vystupují ve spojení se cly jen u Mělníku a Hradce Králové, v obou případech pouze jako stvrzovatelky rozhodnutí o clech, které vydal jejich manžel. Anna Falcká jako držitelka Mělníku konfirmovala v říjnu 1352 výrok Karla IV. ve sporu o cla mezi litoměřickými a mělnickými měšťany

171 *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* VIII. 2 (1363–1369), Lenka Blechová (ed.), Praha 2014–2019, s. 224, č. 314 (ungelt z vína v roce 1368), *Codex juris municipalis regni Bohemiae* I. *Sbírka pramenů práva městského království Českého. Privilegia měst pražských*, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1886 (dále *CIM* I), s. 175, č. 108 (ungelt z vinic v roce 1386 – z každého džberu se měl platit jeden groš), *Codex juris municipalis regni Bohemiae* III. *Sbírka pramenů práva městského království Českého. Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1420–1526*, Jaromír Čelakovský – Gustav Friedrich (eds.), Praha 1948 (dále *CIM* III), s. 185–191, č. 111 (potvrzení Barboře Celské v roce 1437), *CIM* I, s. 159–161, č. 97 (malostranské clo v roce 1376), *CIM* I, s. 166–168, č. 103 (konfirmace v roce 1383), *Über Formelbücher zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte* II, František PALACKÝ (ed.), Praha 1847, s. 133, č. 159 (clo na česko-bavorském pomezí Alžbětě po smrti Karla IV. potvrdil král Václav IV.), a s. 136, č. 163 (na Alžbětinu žádost jako držitelky cla poté král Václav IV. vydal povolení o vývozu peří z Čech do Bavor). Stručný souhrn podává J. WIESENBERGEROVÁ, *Příspěvky k diplomatice*, s. 19.

a Alžběta Pomořanská vydala v červnu 1376 pro hradecké měšťany konfirmaci listiny svého manžela Karla IV., jíž panovník Hradci Králové postoupil ungelt ze soli a šrotéřský úřad, aby z výnosů opravovali městské opevnění.[172]

Kromě stanovených příjmů vcházely do královniny komory samozřejmě i další částky, vázané ad hoc na událost či jednání. Mezi nimi nelze zapomínat na emisi privilegií pro věnná města ze strany královniny kanceláře. Sice není možné srovnávat výnosy kanceláře královny s příjmy panovnické kanceláře, ale na rozdíl od pohusitské doby české královny lucemburského období privilegia, nejčastěji ve formě konfirmací, pro svá města vydávaly. Další nepravidelnou položkou byly dary královně při příležitosti různých festivit, například pobytu panovnického páru ve městě v době významného církevního svátku, narození královského potomka nebo samotné korunovace české královny. Právě dar ve výši 25 kop pražských grošů královně Žofii od města Chrudimi k její korunovaci dne 15. března 1400 se objevuje v chrudimských berních rejstřících. Tyto rejstříky jsou výjimečným pramenem i pro „každodenní" hospodářské kontakty mezi královnou a věnnými městy. Jsou v nich zaznamenány i dílčí výdaje královny Žofie a její komory v řádu od grošů po desítky kop vyplácené jednotlivým měšťanům za jejich služby. Rejstříky tak odhalují poměrně čilou komunikaci mezi královnou a Chrudimí, která by se na základě dochované listinné základny mohla jevit spíše jako „pasivní" věnné město, jež v kontaktech s královnami oproti mnohem pramenně exponovanějšímu Hradci, Mělníku či Vysokému Mýtu zaostávalo. [173]

---

172 *CIM* II, s. 486, č. 331 (rok 1352), *CIM* II, s. 714–176, č. 550 (rok 1376).

173 Ke kanceláři českých královen v lucemburskému období J. VOJTÍŠEK, *Die Kanzleien der böhmischen Königinne im Spätmittelalter. Personal und Produktion der Kanzleien der Königinnen-Gemahlinnen der luxemburgischen Könige*, in: Spätmittelalter in landesherrlichen Kanzleien und der mühsame Weg zu neuen Frage und Antworten, Tomáš Velička (ed.), Berlin 2020, s. 98–100, s další literaturou, k pohusitské době Z. BERAN, *České královny*, s. 130–136. Ke korunovačnímu daru královně Žofii a každodenním hospodářským kontaktům mezi královnou a Chrudimí J. VOJTÍŠEK (dokončil a připravil k vydání z pozůstalosti Bedřicha Mendla), *Dva berní rejstříky*, s. 127, 203–212, ke korunovaci Žofie Bavorské Václav ŽŮREK, *Korunovace královny Žofie. Řád Karla IV. a jeho užití v praxi*, in: Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století, Martin Nodl – František Šmahel (eds.), Praha 2009, s. 203–212.

Královnina správa věnných měst

Základními orgány panovnické vlády ve středověku byly královská rada, kancelář a komora. Správní aparát české královny zrcadlil královské instituce, takže i pro poznání vládní praxe a správy královniny domény je stěžejní rozbor těchto tří vládních orgánů.

Pro královninu radu, která měla být hlavní a v podstatě zastřešující institucí její vlády, zcela chybějí pro lucemburské období prameny. Žádná osoba z královnina okruhu není explicitně označena jako její rádce (*consiliarius*). I vzhledem k primárně politickému zaměření panovnické rady a teoretické pasivitě české královny, a to především v době jejího manželství, ale i vdovství, lze odmítnout existenci konstituované královniny rady pro předhusitské období. Uvažovat je však možné o neformální radě, kterou jako poradní orgán složený z nejvyšších dvorských a správních úředníků královny svolávaly ad hoc, případně i pravidelněji k projednávání otázek správy svého dvora a domény. Zásadní roli v ní sehrávali královnin hofmistr, který vystupuje jako hlavní královnin úředník, a kancléř jako představený královniny kanceláře a také její přední diplomat.[174]

Královnina kancelář nebyla jen centrem písemné správy panovnice, která z ekonomického hlediska přinášela zisky z poplatků za vyhotovení písemností včetně městských privilegií, ale měla i úzké vazby na královninu komoru a hospodářskou správu. Z personálního hlediska lze pozorovat propojení mezi královninou a královskou kanceláří, a to především za Karla IV. Z významných osobností, které stály v čele kanceláře českých královen, lze jmenovat Jana ze Středy, jehož do vedení kanceláře mladičké manželky Anny Falcké dosadil Karel IV., nebo Mikuláše z Kroměříže, dalšího Karlova předního diplomata a sekretáře, který zastával post kancléře Anny Svídnické v posledních letech jejího života. Alžběta Pomořanská se mohla spoléhat hlavně na služby kancléřů Oldřicha ze Sulzbachu, jenž působil již na dvoře Anny Svídnické, nebo Hynka Adamova

174 K radě české královny B. KOPIČKOVÁ, *Česká královna Žofie*, s. 123. Královské radě jako vládnímu orgánu zatím nebyla v českém prostředí věnována hlubší samostatná pozornost, I. HLAVÁČEK, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Praha 1991. K diplomatické aktivitě členů královské kanceláře J. SPĚVÁČEK, *Významní notáři-diplomaté prvních Lucemburků v Čechách*, Československý časopis historický 21 [71], 1973, s. 711–758.

z Opatowiec, který stál v čele císařovniny kanceláře a diplomacie v druhé polovině sedmdesátých let 14. století. V kanceláři Žofie Bavorské byli vůdčími osobnostmi mistr Šimon ze Staňkova a Zikmund z Budějovic, který následoval svou královnu do uherského exilu a setrval v jejích službách až do její smrti v roce 1428.[175]

Pro správu domény a věnných měst byla zásadní královnina komora. Centrální finanční správu královniných majetků měl na starosti mistr komory (*magister camere*). Tohoto úřadu, který byl založen v polovině 14. století Karlem IV., se v králově komoře ujímali vždy dva významní dvořané, v případě královniny komory stačila jedna osoba. Prvním známým mistrem královniny komory byl rytíř Konrád Kemnater, doložený jako úředník královny Anny Falcké v letech 1350, 1352 a 1353. Konrád pocházel z hornofalcké šlechty a do Čech zřejmě přišel v družině královny Anny po jejím sňatku s Karlem IV. Patřil mezi významné a blízké dvořany mladé královny, jak o tom svědčí její suplika k papeži Klimentovi VI., aby Konrádovi udělil mimořádnou milost plných odpustků v hodině smrti. Úřad mistra královniny komory Konrád Kemnater vykonával po celý krátký život Anny Falcké jako české a římské královny. V královniných službách působil i Konrádův syn Jan. Bývá označován jako Annin familiář a pro něj jako duchovního dvakrát panovnice žádala od papeže provizi na kanonikát s exspektancí prebendy v řezenské katedrále. V případě Konráda Kemnatera se objevuje jinak ojedinělá kontinuita držby úřadu i při změně osoby české královny. Konrád se uvádí i jako mistr komory Anny Svídnické na počátku její vlády v roce 1354. Zřejmě se jednalo o překlenovací období, než nová královna rozvinula vlastní správní aparát a dvůr, poté Konrád úřad mistra její komory brzy opustil. Za své služby lucemburskému rodu získal spolu se svými bratry Janem a Jindřichem v roce 1354 od Kar-

175 Kanceláři české královny, která je pro období vlády lucemburské dynastie pramenně nejlépe dochovaným a rekonstruovatelným orgánem královniny vlády, byla věnována samostatná studie, J. VOJTÍŠEK, *Die Kanzleien*, s. 85–107. Soupis korespondence královny Žofie s jejími bratry, kterou koncipoval právě kancléř Zikmund z Budějovic, F. M. BARTOŠ, *Česká královna*, s. 26–30, a B. KOPIČKOVÁ, *Mnichovský fascikl č. 543. Korespondence královny Žofie z období březen 1422 – prosince 1427. Dodatky ke studii F. M. Bartoše*, Mediaevalia Historica Bohemica 8, 2001, s. 121–137.

la IV. jako českého krále do dědičné lenní držby hrad a panství Hauseck v Horní Falci.[176]

Jako mistři komory královny Anny Svídnické se v pramenech a literatuře objevují ještě dva muži. V roce 1355 Jan z Kladska, který s titulem královnina mistra komory vystupuje jako relátor na královské konfirmaci církevní donace hofmistryně královnina dvora Budy, a v roce 1360 podle Václava Vladivoje Tomka i Těma z Koldic, dlouholetý mistr královské komory a přední dvořan Karla IV.[177]

Poté na dlouhou dobu úřad královnina mistra komory z pramenů mizí, aby se objevil až na počátku 15. století v osobě rytíře Buška Calty z Kamenné Hory. Tento šlechtic ze západočeského zemanského rodu vstoupil do služeb Žofie Bavorské díky svému působení na královském dvoře a stykům s předními dvořany. Nejprve se v roce 1400 uvádí jako hofmistr královny Žofie a poté nejméně v letech 1402 až 1404 zastával funkci královnina mistra komory.[178]

Přímá správa věnných měst ovšem připadala podkomořímu a hofrychtéři královny, kteří se tím pádem stali nejdůležitějšími úředníky pro věnná města. Jejich pravomoci byly totožné s pravo-

176 Ke Konrádu Kemnaterovi *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* I. *Acta Clementis VI. (1342–1352)*, Ladislav Klicman (ed.), Praha 1903 (dále *MVB* I), s. 677–678, č. 1273 (rok 1350), *RBM* V., s. 652, č. 1386 (rok 1352), *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* II. *Acta Innocentii VI. (1352–1362)*, Jan Bedřich Novák (ed.), Praha 1907 (dále *MVB* II), s. 12–14, č. 26 (rok 1353), ke Konrádovu synovi Janovi *MVB* I, s. 677–679, č. 1273, 1275, *MVB* II, s. 12–14, č. 26, 29, o Konrádově službě u Anny Svídnické *RBM* V., s. 840–841, č. 1919, k zisku Hausecku *RBM* V., s. 840–841, č. 1919 a *RBM* VII., s. 4, č. 3; J. WIESENBERGEROVÁ, *Příspěvky k diplomatice*, s. 138 a 140. Ke komoře a mistru komory František KAVKA, *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi, Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (eds.), Praha 1991, s. 23–36.

177 K Janovi z Kladska *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* VI. 1 (1355–1356), Bedřich Mendl (ed.), Praha 1928, s. 95–96, č. 165. K Těmovi z Koldic Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy* V., Praha 1881, s. 53; J. WIESENBERGEROVÁ, *Příspěvky k diplomatice*, s. 140.

178 Král Václav IV. zastavil v prosinci 1399 společně Bořivojovi ze Svinař, Zachariášovi ze Svinař a Buškovi Caltovi z Kamenné Hory úrok 300 kop pražských grošů na daních kladrubského kláštera, *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai* IV. (1378 dec. – 1419 aug. 16.), V. *Fontes archivi nationalis* I. *Litterae monasteriorum* 2 (1398–1419), Karel Beránek – Věra Beránková (eds.), Praha 2007 (dále *RBMV* V. 2), s. 34–35, č. 671. V úřadu královnina mistra komory *RBMV* V. 2, č. 769, s. 72–73 (rok 1402), *LC* VI, s. 124 (rok 1404), jako hofmistr je k roku označen bez udání pramene B. KOPIČKOVOU, *Česká královna Žofie*, s. 115.

Obr. č. 24 Královna Žofie Bavorská schvaluje rozhodnutí svých úředníků ve sporu Mělníku s tamějším klášterem augustiniánů-eremitů listinou z 21. srpna 1402

mocemi královského podkomořího a hofrychtéře v královských městech.[179]

Jména konkrétních osobností, které tyto úřady ve službách českých královen ve 14. a na počátku 15. století zastávaly, jsou známa pouze pro Alžbětu Pomořanskou a Žofii Bavorskou. Prvním z těchto

179 Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách. Příspěvek k dějinám stavu městského v zemích českých*, Praha 1881, s. 1–25.

královniných podkomoří je Hereš z Rožďalovic, zmíněný v listině královny Alžběty pro Chotěboř z roku 1387, ovšem v té době už jako zemřelý bývalý podkomoří. Rod pánů z Rožďalovic se ve službách lucemburské dynastie objevuje již za vlády krále Jana. Ve staročeské oslavné básni o bitvě u Kresčaku je dokonce mezi rytíři v družině Jana Lucemburského, kteří s králem vyrazili do jeho posledního boje, jmenován i Ješek z Rožďalovic. Hereš z Rožďalovic v pramenech vystupuje v srpnu 1356, kdy od Karla IV. koupil a přijal v dědičné léno hrad a panství Radosno (*Freudemburg*) za 2 300 kop pražských grošů. Roku 1366 se vzpomínají Alžbětin hofmistr Heřman z Rožďalovic, jemuž v té době mělo být sedmdesát let, a jeho syn Heřman z Rožďalovic, osobní kaplan císařovny Alžběty. Pro léta 1372 až 1373 má ještě Václav Vladivoj Tomek ve svých seznamech úředníků královnina hofmistra Hereše. Zda se u hofmistrů Heřmana z Rožďalovic, Hereše a podkomořího Hereše z Rožďalovic jednalo o tutéž osobu, nelze s jistotou určit.[180]

Druhým jménem známým podkomořím královny Alžběty Pomořanské byl Oldřich, děkan kaple Všech svatých na Pražském hradě, doložený v úřadu v letech 1382 a 1389. Dá se ztotožnit s Oldřichem ze Sulzbachu, významnou osobností ve službách českých královen. Vedle ekonomické komorní správy působil také v kanceláři královen. Poprvé se objevuje v letech 1359 a 1360 jako notář a dvorský pokladník (*dispensator*) Anny Svídnické. Jeho pokračující působení v královnině blízkosti je doloženo pro léta 1366 až 1371, kdy zastával pozici kancléře královny Alžběty Pomořanské. V druhé polovině sedmdesátých let 14. století sice odešel k papežské kurii

180 Jako královnin podkomoří v *Codex juris municipalis regni Bohemiae* IV/1. *Sbírka pramenů práva městského království Českého. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*, Antonín Haas (ed.), Praha 1954 (dále *CIM* IV/1), s. 197–199, č. 133. Báseň *O bitvě u Kresčaku*, in: *Fontes rerum Bohemicarum* III, Josef Jireček – Josef Emler – Ferdinand Tadra (eds.), Praha 1882, s. 238–240, datace a autenticita ovšem nejsou zcela jisté, L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský*, s. 455. K zisku hradu Radosno *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* IX (1356–1366), Vincenz Brandl (ed.), Brno 1875, s. 25, č. 30 (s chybným určením lokality). K hofmistru Heřmanovi *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* III. *Acta Urbani V. (1362–1370)*, Bedřich Jenšovský – Věra Jenšovská (eds.), Praha 1944–1954, s. 457–458, č. 739–740 (rok 1366), V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy* V., s. 53 (roky 1372–1373), a k nejisté identifikaci J. WIESENBERGEROVÁ, *Příspěvky k diplomatice*, s. 141–142; Radka OBŮRKOVÁ, *Druhá římská jízda Karla IV.*, nepublikovaná diplomová práce obhájená na FF UK, Praha 2013, s. 63–64.

do Říma, ale v osmdesátých letech se vrátil ke dvoru císařovny Alžběty Pomořanské ve funkci podkomořího a zřejmě také představeného její kanceláře, ač titul kancléře není pro něj v daných létech doložen. Oldřichovu působení v obou institucích napovídá, že v lednu 1389 vystupuje jeho zástupce Ditlin, který spolu s královniným hofrychtéřem Zdeslavem a rychtářem a městskou radou Vysokého Mýta rozhodli o proplácení úroku z majetků ve Vysokém Mýtě jeptišce Anně ze sezemického cisterciáckého kláštera. Oldřich ze Sulzbachu zemřel v roce 1391.[181]

Jména úředníků Žofie Bavorské se objevují až na samém konci 14. století nedlouho poté, co obdržela od svého manžela věnná města. Jejím prvním podkomořím byl minimálně v roce 1399, ale zřejmě i v následujících několika letech Zachariáš ze Svinař, jeden z okruhu milců krále Václava IV. Spolu se svým bratrem Bořivojem vstoupil na počátku vlády Václava IV. nejprve do královských služeb a oba zaznamenali na jeho dvoře oslnivou kariéru. Zatímco Bořivoj ze Svinař působil jako králův úředník a diplomat především mimo České království a v oblasti zahraniční politiky, Zachariáš zastával v letech 1380 až 1386 post místopurkrabího Pražského hradu a patřil mezi zakládající a významné členy dvorského Bratrstva obruče a kladiva. Jelikož v té době zastával úřad královnina hofmistra další z předních dvořanů Václava IV. Jíra z Roztok a královnin mistr komory Bušek Calta z Kamenné Hory též udržoval kontakty s bratry ze Svinař, dá se říci, že dvůr a správní úřady královny Žofie obsadili na přelomu 14. a 15. století dvořané blízcí Václavovi IV. jako součást jeho královského dvora.[182]

---

181 Jako královnin podkomoří v *CIM* II, s. 741–742, č. 581 (rok 1382), *CIM* IV/1, s. 197–199, č. 133 (rok 1389). Jako královnin pokladník v *MVB* II, s. 369–370, č. 932 (rok 1359), s. 415–416, č. 1040 (rok 1360). K jeho působení v královnině kanceláři J. VOJTÍŠEK, *Die Kanzleien*, s. 90–92, i přes kolísající titulaturu mezi tituly kancléře, protonotáře a notáře je jeho vůdčí role v královnině kanceláři zřejmá. K zástupci podkomořího Ditlinovi *Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské* XIV, Josef Kalousek (ed.), Praha 1895 (dále *AČ*), s. 523–525, č. 37 (rok 1389). K Oldřichově smrti *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* V. *Acta Urbani VI. a Bonifatii IX. (1378–1404)*, Kamil Krofta (ed.), Praha 1903–1905, s. 343–344, č. 602 (rok 1391).

182 Úředníci královny Žofie B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 102–103. Zachariáš jako královnin podkomoří v *CIM* II, s. 928–930, č. 718, a J. VOJTÍŠEK (dokončil a připravil k vydání z pozůstalosti Bedřicha Mendla), *Dva berní rejstříky*, s. 123, k Zachariášo-

Obr. č. 25 Pečeť podkomořího Alžběty Pomořanské Hereše z Rožďalovic přivěšená k jeho lenní listině z 8. srpna 1356

Druhým Žofiiným podkomořím byl Mstidruh z Adlaru, příslušník nižší šlechty spřízněné s pány ze Žerotína. Je v této funkci doložen v roce 1405, kdy spolu s mistrem Štěpánem ze Staňkova, královniným kancléřem, rozsoudil spor mezi hradeckou městskou radou a tamějším měšťanem Prokopem Rebilem o zadržené městské dávky. V Žofiiných službách se objevuje Mstidruh z Adlaru již dříve. V roce 1402 zastával úřad Žofiina mistra kuchyně. O propojení obou dvorů, královnina a králova, svědčí i další zmínka o Mstidruhovi. Roku 1410 je v listině, jíž mu Václav IV. daroval „za věrné služby" majetky ve vsi Kladrubce, označován jako králův dvořan (*familiaris*). Stačí dodat, že Mstidruh a především jeho syn Habart se v husitských válkách přidrželi katolické strany a udržovali blízké vztahy s dvorem Zikmunda Lucemburského.[183]

Poslední osobností předhusitské doby, kterou literatura spojuje s úřadem podkomořího české královny, je už výše zmíněný královnin kancléř Štěpán ze Staňkova. Jako podkomořího Žofie Bavorské ho pro rok 1413 uvádí František Palacký.[184]

Zmínky o hofrychtéřích českých královen se v pozdním středověku vyskytují jen ojediněle. Pro celé předhusitské období to jsou pouze dvě jistá jména. Prvním je hradecký měšťan Zdeslav, který zastával post královnina hofrychtéře ve službách Alžběty Pomořanské v letech 1382 a 1389. Byl synem rytíře Buška, který sídlil v polovině 14. století v Hradci Králové, hlásil se jako patron několika oltářů v chrámu Svatého Ducha a držel dědičný úřad tamějšího rychtáře. Tento úřad stejně jako patronátní práva v hradeckém kostele Zdeslav po otci zdědil, ale nejpozději na počátku sedmdesátých let

vi ze Svinař a propojení dvorů panovnického páru B. KOPIČKOVÁ, *Česká královna Žofie*, s. 106–115.

183 Jako královnin podkomoří v Karel Josef BIENER Z BIENEBERKA, *C. J. von B. Geschichte der Stadt Königgratz. Erster Theil mit Kupfern*, Prag 1780, s. 236–237, č. 5. Jako královnin mistr kuchyně v *Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské* XXXV, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1935 (dále *AČ* XXXV), s. 237–238, č. 17. K zisku vsi Kladrubce od panovníka *AČ* XXXV, s. 216–217, č. 45. K Mstidruhovi a rodu z Adlaru B. KOPIČKOVÁ, *Česká královna Žofie*, s. 112, a heslo *z Adlaru*, Ottův slovník naučný I, Praha 1888, s. 209–211.

184 *Dílo Františka Palackého* I. *Práce historické*, Jaroslav CHARVÁT (ed.), Praha 1941, s. 347.

14. století dědičnou rychtu prodal významné hradecké měšťanské rodině Glatnerů.[185]

Druhým v pramenech dochovaným hofrychtéřem byl Niklin z Ořecha neboli Kněževsi, který úřad zastával pro královnu Žofii Bavorskou na přelomu 14. a 15. století. Jako královnin hofrychtéř se objevuje v chrudimských berních rejstřících v letech 1400 a 1401 a lze se domnívat, že z titulu téhož úřadu figuroval v roce 1402 mezi arbitry rozepře města Mělníku s tamními augustiniány-eremity. Dle Tomkova soupisu královniných úředníků působil Niklin ve službách Žofie Bavorské též jako mistr její kuchyně v roce 1399, kdy vystupuje pod jménem Mikuláš z Kněževsi, a dokonce jako její hofmistr v roce 1400. U Niklinova titulu královnina hofmistra jde zřejmě o záměnu právě s hofrychtéřským úřadem, který v té době nepochybně Niklin zastával. Kromě služby v královnině komoře se u Niklina z Ořecha, na rozdíl od Zdeslava Buškova z Hradce, nedají doložit žádné vazby na věnná města. Byl spojen spíše s pražským prostředím, hlavně s Malou Stranou, kde vlastnil dům a kde byla v augustiniánském klášteře sv. Tomáše pohřbena jeho manželka Anežka.[186]

V literatuře je k roku 1412 uváděn s titulem „sudího dvora" neboli hofrychtéře královny Žofie ještě hradecký dědičný rychtář a královnin purkrabí na Potštejně Rafael Glatner. V zápisu z konfirmačních knih, na jehož základě se o Rafaelu Glatnerovi takto hovo-

185 Jako královnin hofrychtéř v *CIM* II, s. 741–742, č. 581 (rok 1382), *Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské* XIV, Josef Kalousek (ed.), Praha 1895, s. 523–524, č. 37 (rok 1389). Ke Zdeslavovi a hradecké rychtě Pavel BĚLINA, *Ze správní a hospodářské agendy města Hradce Králové ve 14. a na počátku 15. století*, Sborník archivních prací 23, 1973, s. 158–159. J. WIESENBERGEROVÁ, *Příspěvky k diplomatice*, s. 21, ještě zmiňuje na základě zápisu v *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per achidioecesim nunc prima vice typis editus* I/1, František Antonín Tingl (ed.), Praha 1867, s. 12, k roku 1358 jako královnina hofrychtéře pražského měšťana Frenclina z Posenbachu, jedná se ale o chybu. I když Frenclin prezentuje faráře ve vsi Knovíz, jejíž patronátní právo držela česká královna, jednalo se o tehdejšího královského hofrychtéře a tak je také označen v samotném zápisu v konfirmačních knihách.

186 Jako královnin hofrychtéř v J. VOJTÍŠEK (dokončil a připravil k vydání z pozůstalosti Bedřicha Mendla), *Dva berní rejstříky*, s. 127 (rok 1400) a 157 (rok 1401), a pravděpodobně v *RBMV* V. 2, s. 72–73, č. 769 (rok 1402). Jako královnin hofmistr viz V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy* V., s. 53–54. K Niklinově vazbě na Malou Stranu *RBMV* V. 2, s. 189–190, č. 1077, s. 199–200, č. 1102 (dům), *RBMV* V. 2, s. 42, č. 690 (hrobka).

ří, je ovšem tento muž označen pouze jako hradecký rychtář a potštejnský purkrabí. Došlo tedy zřejmě k mylné interpretaci „*iudicis de Grecz Regine*" jako královnina sudího. Označení Rafaela Glatnera jako královnina hofrychtéře je tedy třeba odmítnout.[187]

Výkon funkcí královnina podkomořího a hofrychtéře jako hlavních úředníků spravujících věnná města byl také vázán na poplatky odváděné městy za jejich cesty do příslušných měst a za jednotlivé správní úkony. Tyto platy královniným úředníkům lze též považovat za součást královniných příjmů, určených pro chod jejího správního aparátu a zároveň sloužící jako odměny předním členům jejího dvora.[188]

Poplatky a další výdaje, jež si podkomoří a hofrychtéř při svých cestách do měst k soudům a obnovování rad nárokovali, se ovšem věnná města a obecně královská města dlouhodobě snažila omezit a mluvila o nich jako o velice tíživých. Svědčí o tom i první souhrnné privilegium pro věnná města, které si jejich představitelé vyjednali a nechali vydat od Habsburků v říjnu 1307 a v němž je obsaženo omezení soudní pravomoci královského podkomořího. Ačkoliv tato výsada nevešla v platnost, její požadavky vůči královským úředníkům se odrážejí v hromadném privilegiu pro královská města omezujícím právě královského podkomořího, které udělil královským městům král Jan v červenci 1337. Věnná města se i nadále vymezovala vůči požadavkům královniných podkomořích, jak o tom svědčí stížnosti Chotěbořských na Hereše z Rožďalovic z roku 1387 i privilegium Václava IV. pro věnná města z června 1395. Mimo jiné král Václav jím omezil i soudní pravomoci královnina podkomořího, jenž měl napříště právo konat v každém městě pouze jeden podkomořský soud ročně nebo jen tehdy, kdy by zasedl k soudu královský podkomoří v jednom z královských měst. Oba dokumenty tvoří stěžejní důkaz ve výkladech o značném ekonomickém zatížení věnných měst ze strany císařovny Alžběty Pomořanské a jejích úředníků. Nelze pochybovat, že Alžběta Pomořanská intenzivně využívala finančních prostředků ze svých měst, nicméně omezení pravomocí

187 *LC* VII, s. 51. Mylná interpretace August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* 2, *Hradecko*, Praha 1883, s. 14, a podle něj B. KOPIČKOVÁ, *Česká královna Žofie*, s. 120, s chybnou citací.

188 T. VELIČKA, *Města v žateckém kraji a královští úředníci v době předhusitské*, Porta Bohemica 6, 2013, s. 162–163.

královnina podkomořího je vhodné interpretovat v kontextu dalších městských privilegií, která v té době král vydával. Vedle věnných měst Václav IV. omezil privilegiem výši městských výdajů na pobyt královského podkomořího i v Lounech, Kolíně a Kouřimi.[189]

Sumy předepsané jednotlivým královským městům, které musela vyplácet podkomořímu a jeho družině za návštěvu města, nejsou v soupisu komorních důchodů z počátku 15. století pro věnná města ze zřejmých důvodů uvedeny. Nedochovaly se ani v žádném jiném normativním prameni. Dílčí údaje nabízejí opět pouze chrudimské berní rejstříky z doby vlády Žofie Bavorské. V rámci cesty královnina podkomořího Zachariáše ze Svinař a hofrychtéře Niklina z Ořecha do Chrudimi na jaře roku 1400 jim byly vyplaceny částky 19 kop pražských grošů pro podkomořího a 13 kop grošů pro hofrychtéře a jeho družinu. Kromě nich se ještě ve výčtu objevuje vyplacení „staré částky" (*pro antiqua summa*) mistru Štěpánovi, jímž bezpochyby byl jeden z předních členů královniny kanceláře Štěpán ze Staňkova. Vedle těchto výdajů se k jejich pobytu v rejstřících váží ještě náklady Chrudimských na pohoštění královniných úředníků francouzským vínem a svídnickým pivem a další nespecifikované drobnější platby. Druhá a souhrnná výše odvodů pro oba královniny úředníky a jejich družiny zaznamenaná v rejstřících pro únor roku 1402 činí 24 kop pražských grošů, nepočítaje další drobné výdaje. Kromě této částky jsou krátce předtím uvedeny dvě sumy vyplacené hofrychtéři Niklinovi ve výši tří kop a dvaceti jednoho groše a sedmi kop, z nichž druhá je popsána jako dar pro družinu královny Žofie, a osmi kop a deset grošů vyplacených mistru kuchyně. Tyto výdaje souvisí s pobytem královského páru v Hradci Králové mezi 10. lednem a 4. únorem 1402. Samotnému králi Václavovi darovali chrudimští konšelé za jeho pobytu v Hradci Králové 40 kop pražských grošů.[190]

189 Pro věnná města *CIM* II, s. 148–154, č. 83 (rok 1308), *CIM* II, s. 321–326, č. 199–201 (rok 1337), *CIM* IV/1, s. 197–199, č. 133 (rok 1387), *CIM* II, s. 863–865, č. 671 (rok 1395). Pro Louny *CIM* II, s. 846–849, č. 657, pro Kolín *CIM* II, s. 857–858, č. 667, a pro Kouřim *CIM* II, s. 860–861, č. 669.

190 K roku 1400 jsou kromě zmíněných přímých platů královniným úředníkům uvedeny dva výdaje za víno pro podkomořího ve výši 21 grošů a 4 parvi a 1 kopy a 36 grošů, za svídnické pivo pro podkomořího ve výši 2 kop a 40 grošů a navíc za podkomořího družinu ve výši 13 grošů a 4 parvi, J. VOJTÍŠEK (dokončil a připravil k vydání z pozůstalosti Bedřicha Mendla), *Dva berní rejstříky*, s. 127. K roku 1402

Využití potenciálu věnných měst českými královnami za vlády lucemburské dynastie

Období vlády lucemburské dynastie probíhalo ve znamení čilé interakce a komunikace věnných měst s českými královnami. Byl to hlavně ekonomický potenciál, který jednotlivé královny využívaly. Naproti tomu jen Alžběta Rejčka zapojila vojenskou sílu svých měst, když je poskytla jako základnu pro vojenské jednotky jednak Habsburků, jednak Ronovců a jejich stoupenců. Dlouhé období vnitřního smíru, které následně v království zavládlo, si další vojenskou účast věnných měst ani nevyžadovalo. Při druhém zajetí Václava IV., kdy královna Žofie mohla svá města do konfliktu zapojit, prameny v tomto ohledu mlčí. Vzhledem k jejímu jednání na počátku husitské revoluce po úmrtí manžela se lze spíše domnívat, že i v letech 1402 až 1403 zůstala pasivní účastnicí událostí.

Pokud jde o ekonomický potenciál věnných měst, lze jej sledovat na hospodářských privilegiích pro věnné statky a na transakcích královen s jejich nejen věnnými, ale i dalšími statky, které manželky českých králů získávaly nebo naopak ztrácely. Aktivní nakládání s majetky ve snaze o jejich hospodářské zhodnocení je možné doložit u Elišky Přemyslovny jak v rámci její mělnické domény, tak jinde. K jejím správcům patřil staroměstský měšťan Balduin, zastávající úřad královnina vilika ve Štětí. Právě Štětí jím nechala Eliška emfyteuticky vysadit na městečko a zákupní právo aplikovala i na jiné své majetky, které držela jak v okolí Prahy (Butovice, Jinonice, Košíře), tak na Volyňsku. Královna tedy volila cestu zkvalitňování statusu majetků ve své držbě, což jí mělo přinést větší zisky.[191]

---

je kromě zmíněné přímé částky opět uvedena suma za víno pro podkomořího ve výši 2 kop grošů a 16 parvi a další dva započítané drobné výdaje byly 24 groše a 4 groše, J. VOJTÍŠEK (dokončil a připravil k vydání z pozůstalosti Bedřicha Mendla), *Dva berní rejstříky*, s. 157. K panovnické návštěvě v Hradci roku 1402 I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik*, Ostfildern 1970, s. 425, a k chrudimským výdajům včetně daru panovníkovi J. VOJTÍŠEK (dokončil a připravil k vydání z pozůstalosti Bedřicha Mendla), *Dva berní rejstříky*, s. 157.

191 *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* III. (1311–1333), Josef Emler (ed.), Praha 1890 (dále *RBM* III.), s. 32, č. 74, pro Štětí *CIM* IV/1, s. 37,

V rámci mělnické domény došlo v roce 1317 k zástavě Kostelce nad Labem Hynku Berkovi z Dubé, ale to lze přičíst snaze Jana Lucemburského o zklidnění politické situace, a ne královniným finančním problémům. U Alžběty Rejčky se dá sledovat její nakládání s majetky až po ztrátě věnných měst a přesunu na Moravu. Pro královny Annu Falckou a Annu Svídnickou se nedostává pramenů, v případě Anny Falcké lze uvažovat o pasivním přístupu s ohledem jak na její krátké působení, tak na silnou osobnost jejího manžela.[192]

Z manželek Karla IV. vstupovala nejen do správy svých majetků, ale i do událostí v království nejvíce Alžběta Pomořanská. Nejlépe to odrážejí prameny ve vztahu k Hradci, který se stal její hlavní vdovskou rezidencí. Jemu mimo jiné udělila nebo stvrdila privilegia výročního trhu i sobotního trhu a zasahovala do hospodářských aktivit města. Nad rámec věnných statků získala do vlastnictví město Chotěboř, které držela v roce 1387. Naopak v osmdesátých letech 14. století zastavila za 800 kop pražských grošů Albrechtovi ze Šternberka městečko Kostelec nad Labem, které sama získala nazpět ze zástavy saského vévody Rudolfa v roce 1371. Alžběta Pomořanská využívala příjmy ze svých majetků nejen k udržení reprezentativního statusu císařovny-vdovy, ale též k financování svých vstupů do dění ve střední Evropě. Silně podporovala svého mladšího syna, vévodu Jana Zhořeleckého, v prosazení jeho vlády nad Zhořeleckem. Kladlo to velké nároky na její výdaje, které neváhala přenášet na věnné majetky. Svědčí o tom stížnosti Hradce Králové na zadlužení města kvůli císařovně i úlevy, které městu poskytl král Václav IV.[193]

č. 22, s. 37–38, č. 23, s. 39–40, č. 25, pro Butovice, Jinonice a Košíře *RBM* III., s. 31–32, č. 73–74, s. 592, č. 1514, pro volyňskou provincii *RBM* III., s. 108–109, č. 269, s. 127, č. 315; B. KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna*, s. 68–70.

192 Ke Kostelci B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 98–99, o Alžbětě Rejčce J. VÍTOVÁ, *Majetkové poměry*, s. 35–54.

193 K hradeckým privilegiím *CIM* II, s. 714–716, č. 550 (výroční trh), s. 741–742, č. 581 (sobotní trh) a s. 742–743, č. 582 (povolení koláčníkům péct a prodávat chléb). K držbě Chotěboře *CIM* IV/1, s. 197–199, č. 133. K zástavě Kostelce nad Labem *Archiv český čili Staré písemné památky české i morawské* I, František Palacký (ed.), Praha 1840, s. 524–525, a k zisku Kostelce od vévody Rudolfa Saského, *CIM* IV/1, s. 135–136, č. 88, a *Archiv pražské metropolitní kapituly* I. *Katalog listin a listů z doby předhusitské*, Jaroslav Eršil – Jiří Pražák (eds.), Praha 1956, s. 113–114, č. 399. O Alžbětině aktivitě ve Zhořelecku svědčí několik pobytů Alžbětina kancléře Hynka z Opatowiec ve Zhořelci v druhé polovině sedmdesátých let 14. století,

Ve správě královniných statků byla značně činorodá též Žofie Bavorská, druhá choť Václava IV. Ze všech předhusitských královen se jí dají přičíst největší zisky. Na rozdíl od své předchůdkyně nevstupovala tak výrazně do politických dějů a soustředila se spíše na správu a rozmnožování svých držav. Vedle věnných majetků, k nimž přibylo Trutnovsko s Dvorem Králové, a Chotěboře, kterou zřejmě obdržela jako součást majetků české královny po Alžbětě Pomořanské, zakoupila Žofie ještě panství Potštejn s Kostelcem nad Orlicí, panství hradu Svojanov a také Lichnici, o níž ale vedla spor s Jindřichem z Lichtenburka. Úplný výčet majetků včetně patronátních práv, které královna Žofie držela před nuceným odchodem do uherského exilu, a který ukazuje rozsah věnných statků českých královen v předhusitské době, podává věnná listina Zikmunda Lucemburského pro jeho manželku Barboru Celskou z února 1437.[194]

Z hlediska personálního obsazení správních úřadů českých královen lze většinou konstatovat úzké propojení s panovnickým dvorem a královskými úřady. Královnini úředníci se rekrutovali z panovníkových dvořanů či přímo úředníků, odměn za služby se jim kromě výnosů ze samotného úřadu dostávalo i ze strany panovníka. Propojení krále a královnina dvora bylo nejintenzivnější v počátcích tvorby královnina správního aparátu, jak se dá sledovat především u Anny Falcké a Žofie Bavorské. Později, a v prvé řadě ve vdovském období, se formoval vlastní okruh dvořanů. Královny je pověřovaly správou své domény, jak se ukazuje na komoře i kanceláři Alžběty Pomořanské. V komorní správě nacházeli uplatnění zejména šlechtici z méně vlivných rodů hledající cestu k prosazení se ve službě panujícímu rodu. V královnině kanceláři působili duchovní

Codex diplomaticus Lusatiae superioris III, Richard JECHT (ed.), Görlitz 1905–1910, s. 20, 31–32, 52; sama císařovna v roce 1379 nařizovala jménem Václava IV. Zhořeleckým platit jejímu synovi daně, *Urkunden zur Geschichte des Herzogs Johann von Görlitz*, in: Neues *Lausitzisches Magazin* 35, Görlitz 1859, s. 407–408; L. BOBKOVÁ – T. VELIČKA, *Jan Zhořelecký*, s. 12–76, 182–205. Ke stížnostem Hradeckých *CIM* II, 885–886, č. 690, viz Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORSKÝ – Jan KOŠEK – Martin LANDSMAN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 62–63.

194 Ke sporu o lichnické panství B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 105. Výčet majetků v *CIM* III, s. 185–187.

vesměs z měšťanského prostředí a se vztahem ke královské kanceláři.

Rozšíření držav královen o východočeská královská města přineslo rozhodující zlom v majetkové základně českých panovnic. Dosavadní roztroušené statky pouze s ucelenější mělnickou doménou kvalitativně zdaleka nedosahovaly hospodářské i strategické váhy těchto měst. České královny, které byly v druhé polovině 14. a na počátku 15. století i římskými panovnicemi, získaly materiální základnu dostatečnou k tomu, aby mohly vykonávat všechny složky symbolické vlády, včetně role přední dobrodinky církve i dobré správkyně svých majetků a poddaných. Výnosy z východočeských věnných měst, tvořící stěžejní složku příjmů královen, jim dovolovaly i aktivní hájení mocenských zájmů a další rozšiřování majetků. Celkově lze panování lucemburské dynastie označit za období nejintenzivnější přímé vlády českých královen nad jejich městy.[195]

195 K symbolické vládě panovnic ve středověku Murielle GAUDE-FERRAGU, *La reine au Moyen Âge. Le pouvoir au féminin, XIVe–XVe siècle,* Paris 2014, pro české prostředí Věra VEJRYCHOVÁ [SOUKUPOVÁ], *Role královny a jejich reflexe ve Zbraslavské kronice*, Studia mediaevalia Bohemica 7, č. 1, 2015, s. 55–79.

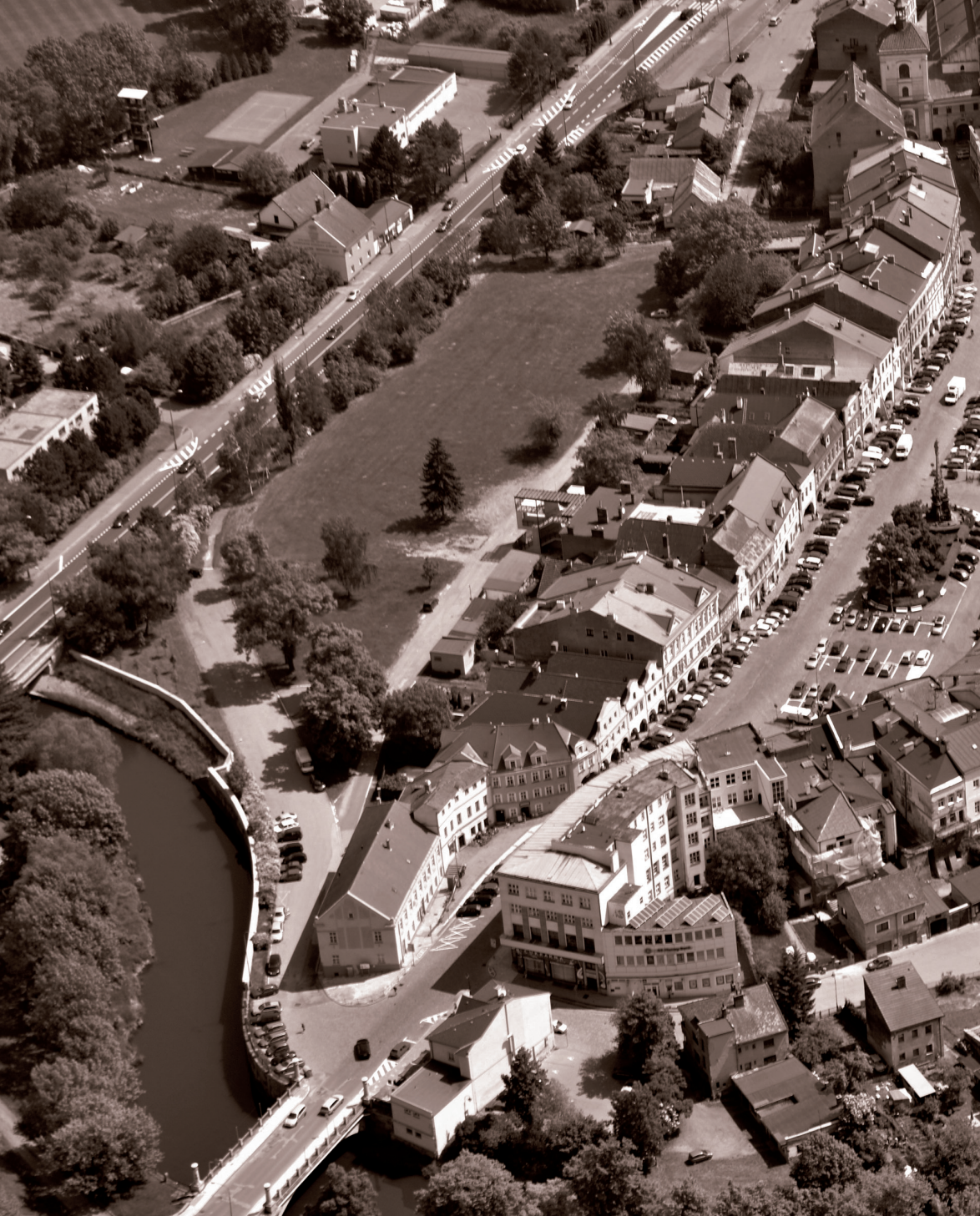

Obr. č. 26 Jaroměř na šikmém leteckém snímku, 2015

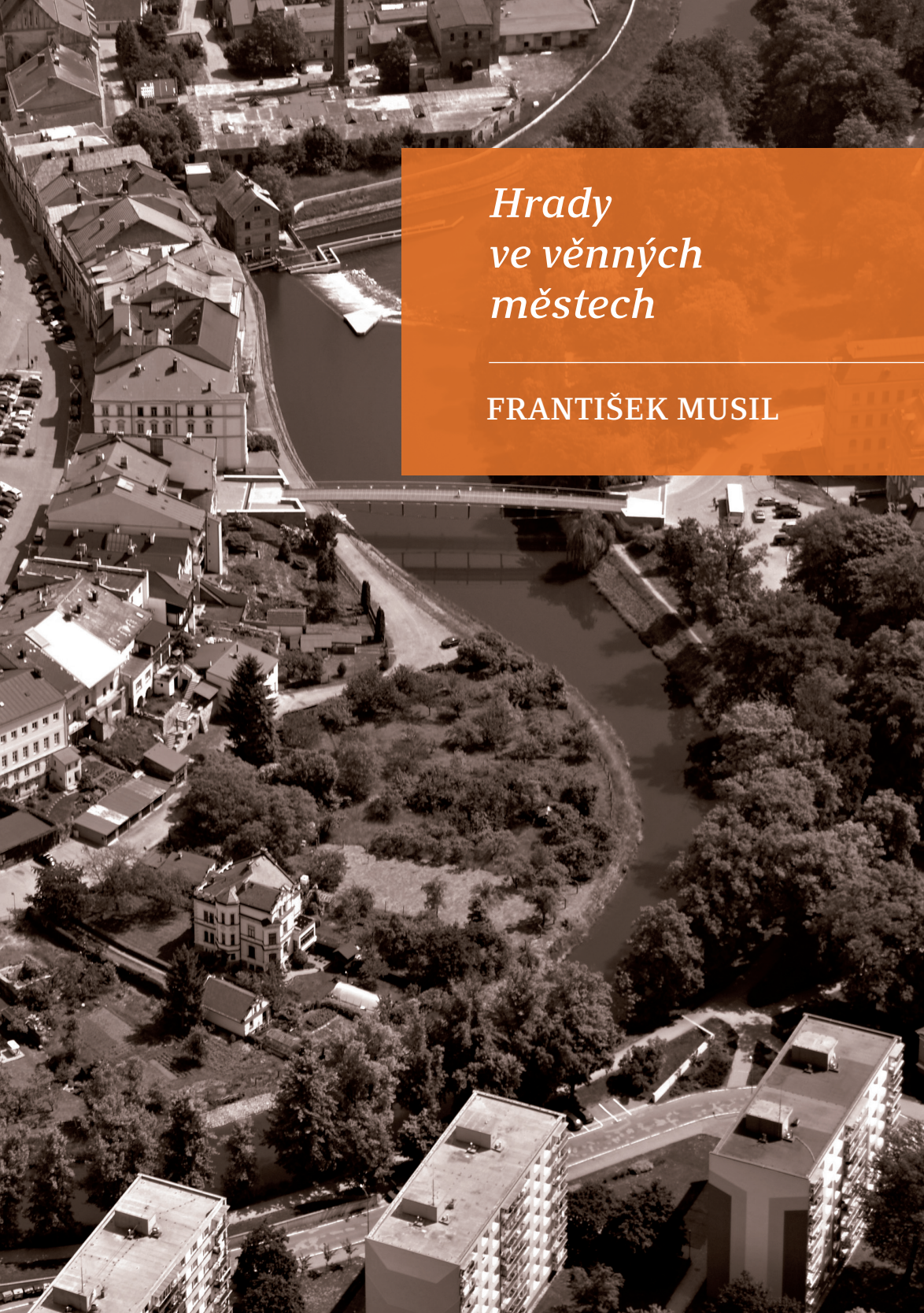

Hrady ve věnných městech

FRANTIŠEK MUSIL

Problematika existence hradů v královských věnných městech se potýká od počátku výzkumu s absencí byť jen skromných písemných údajů. Analýza a interpretace studie je proto závislá pouze na archeologických a stavebních průzkumech. I ty skýtají jen dílčí údaje a mohou vést odborníky na cestu různých spekulací.

Hradec Králové

V Hradci Králové lze považovat za prokazatelný doklad reprezentačního sídla ovdovělých královen jejich dlouhodobý pobyt v Hradci Králové, nejprve Alžběty Rejčky (1308 – patrně do 1318) a poté Alžběty Pomořanské (1378–1393). Druhá si v Hradci vydržovala nákladný dvůr (zřejmě na hradě) a tím pádem stoupaly i její dluhy u hradeckých měšťanů. Po smrti císařovny si totiž věnná města asi z popudu Hradce stěžovala na nezaplacené dluhy Václavovi IV., jejímu nevlastnímu synovi. Král na základě stížnosti v roce 1395, kdy sám spravoval věnná města, nařídil jejich případným budoucím vládkyním omezit výdaje na provoz dvora, nicméně dluhy asi nevyrovnal.[196]

K vlastnímu hradu žádné údaje ani tato zpráva nepřináší. Poloha hradu (západní část historického jádra – dvorní trakt domu č. p. 230 v Zieglerově ulici) a částečně i jeho podoba (snad čtyřkřídlá jedno či dvoupatrová budova s kaplí) byla více poznána díky archeologickým a stavebně historickým výzkumům v devadesátých letech 20. století. Ani ty se však nedotkly celého hradního prostoru. Areál hradu na severu a západě vymezovaly svahy návrší směrem k dnešnímu Adalbertinu, k jihu a východu chránil hrad proti městu val, jehož průběh zatím není znám. Z celé stavby se nad zemí zachovaly jen části západní vnější stěny domu č. p. 230 v Zieglerově ulici (původní číslo 680, bývalá solnice), kde se zjistily pozůstatky gotických oken a zbytek nadokenní římsy. Tato stěna stojí na okraji svahu nad parkovištěm u Adalbertina. Stavby, které dnes zaujímají hradní plochu, ve svých nadzemních částech vznikly dlouho po zá-

196 Listina z 11. 6. 1395 in: *Codex juris municipalis regni Bohemiae*, II. (dále *CIM* II.), Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1225 až 1419, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, s. 863–865, č. 671.

Obr. č. 27 Prostor bývalého hradu na šikmém leteckém snímku Hradce Králové, 2015

niku hradu a sloužily potřebám města (solnice, sýpky, sklady, později školy, dnes většinou majetek biskupství v Hradci Králové).[197]

Hrad pravděpodobně ztratil svou funkci v husitství a jeho místo a relikty přešly do vlastnictví města. Jeho zánik nejspíše způsobil, proč se vdova po králi Zikmundovi Barbora Celská usídlila nikoli v Hradci, ale v Mělníku. Po vzestupu oficia hradeckého purkrabího (dle Vladislavského zřízení zemského se stal zemským úřadem určeným pro nižší šlechtu) se dá pozorovat snaha získat pro jeho úřadovnu areál bývalého hradu. Když se záměr nezdařil (město se nechtělo vzdát svého majetku), bylo severovýchodně od původního hradu, snad zčásti v místech zaniklého minoritského klášter, na počátku 16. století vybudováno pro úřad nové sídlo, které přestavbou v osmdesátých letech 16. století získalo renesanční podobu. S pů-

197 Jiří SLAVÍK, *Hrad v Hradci Králové*, in: Dějiny staveb 2014, Plzeň 2014, s. 189–210 a nejnověji Radek BLÁHA – Jiří SLAVÍK, *Hrad v Hradci Králové*, Hradec Králové 2020. Tato publikace obsahuje podrobné zhodnocení výzkumů spjatých s hradeckým hradem.

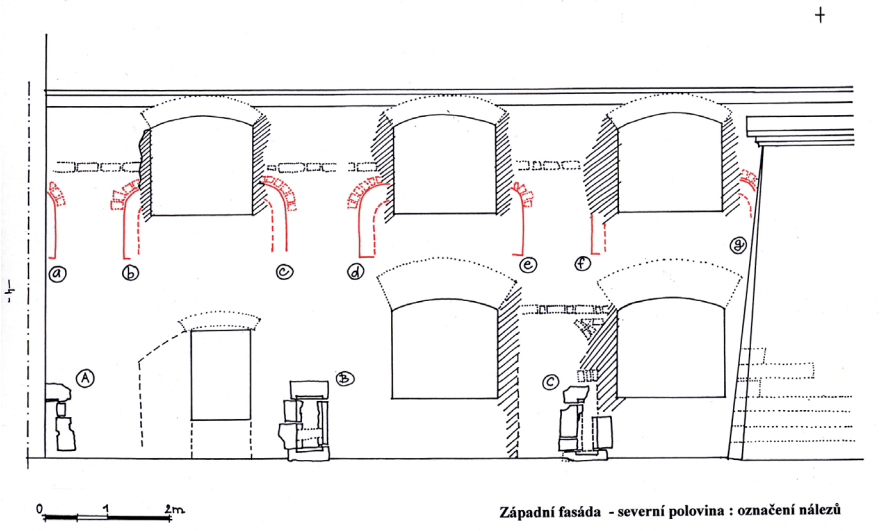

Obr. č. 28 Severní průčelí bývalé solnice čp. 680 v Hradci Králové se zakreslením středověkých okének jediné středověké zdi z hradu, dochované nad terénem

Obr. č. 29 Severní průčelí bývalé solnice čp. 680 v Hradci Králové, 2005

vodním hradem věnného města nemá nic společného, někdy bývá zváno Hrádkem nebo Novým Hradem. Po přenesení sídla purkrabského soudu do Prahy na konci 17. století získalo tento objekt hradecké biskupství. V letech 1709–1721 byl přestavěn a rozšířen na kněžský seminář, současně zde vznikl i barokní kostel sv. Jana Nepomuckého. Dnes areál slouží jednak jako Lékařská knihovna, jednak jako Městská hudební síň.[198]

Chrudim

Velmi složitá je problematika městského hradu v Chrudimi. Za doklad jeho trvání se někdy v potaz bere pobyt králů ve městě (poprvé v roce 1303 Václav II., který zde vydal i listinu).[199]

Starší tradice místo hradu spojovala s budovou "staré školy" (č. p. 57) v Komenského ulici jihovýchodně od presbyteria kostela Panny Marie. Tato budova sloužila potřebám školství do roku 1928, potom následovala úprava na byty. Dnes je zde centrum sociální péče s dvanácti byty. K budově přiléhala tak řečená Žižkova věž hranolového tvaru. K její zbytečné destrukci došlo v roce 1846 během příprav ke stavebním úpravám školní budovy.[200]

Tento výklad nepotvrdila retrogresivní analýza areálu kostela Panny Marie a jeho okolí v polovině sedmdesátých let 20. století. Na jejím základě vznikla teorie, že chrudimský hrad byl dvoudílný, Žižkova věž a snad části domu 57/I by podle této analýzy pravděpodobně tvořily jen součást prvního nádvoří na východě hradního areálu. Vlastní hrad by zřejmě představoval tzv. italský (později zván středoevropský) kastel vzniklý současně se založením města. Poz-

198 Podrobněji k tomuto objektu J. SLAVÍK, *Hrad v Hradci Králové*, s. 199–200, dále i R. BLÁHA – J. SLAVÍK, *Hrad v Hradci Králové*, s. 90–95.

199 K tomu August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* 1. Chrudimsko, Praha 1882, s. 173–174. Listina in: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* II. (1253–1310), Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 841, č. 1957.

200 Ke škole Čeněk FLORIÁN, *Chrudimská škola, kolébka zdejšího gymnásia a jeho 85 let*, Chrudim 1948. Tradice o bývalém hradu zachycena již v úvodu na s. 5, podrobněji o stavebních úpravách v letech 1549–1847 na s. 9–10, 29, 35–36, 41–42, 44, 65–66. O věži Franz Alexander HEBER, *Böhmen´s Burgen, Vesten und Bergschlösser* V, Prag 1847, s. 151–152, vyobrazení za s. 151.

ději ho získalo město a přestavělo před rokem 1349 (ve skutečnosti jde o rok 1350) na dnešní kostel Panny Marie. Ten se poprvé jako chrudimský farní kostel prokazatelně objevuje v uvedeném roce 1350. Půdorys tohoto kostela je dle Tomáše Durdíka dán původní podobou kastelu (boční lodě navazují na křídla kastelu, střední hlavní loď odpovídá nádvoří kastelu). K areálu hradu by tak náležel i prostor dnešní Komenského ulice na jihu a horní části Široké ulice na severu. Na východě by se hradní areál dotýkal městského opevnění, na západě směrem k námětí byl patrně vymezen příkopem. Úvahy o změně královského hradu v městský kostel se však nedočkaly obecného přijetí.[201]

Na základě archeologických výzkumů u kostela Panny Marie v Komenského ulici a na Školním náměstí v letech 2004–2006 byl vysloven názor, že hrad vznikl současně s městem před rokem 1276 a trval poměrně krátce do roku 1338, kdy byl zbořen, neboť zasahoval do místa, kde byla presbyteriem zahájena stavba kostela Panny Marie. Místo předpokládaného hradu se hypoteticky klade do oblasti dnešního Školního náměstí.[202]

---

201 K tomu *Regesta diplomatica Bohemiae et Moraviae* V. 3, Jana Zachová (ed.), Dolní Břežany 2000, s. 489, č. 985. Výsledky tohoto průzkumu publikovali Tomáš DURDÍK – Jan FROLÍK, *K stavební podobě a dispozici městského hradu v Chrudimi*, Archaeologia historica 6, 1981, s. 107–115. Durdík zde předpokládaný hrad řadí ke svému typu italský (později středoevropský) kastel. O podobě chrudimského hradu v tomto duchu podrobně T. DURDÍK, *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě,* Praha 1998, s. 210–218. Autor přitom zdůraznil myšlenku, že zisk královského hradu městem a jeho nahrazení městským kostelem byly výrazem snah měšťanstva vymanit se z vlivu královské moci. Kostel by byl vystavěn v místech hradu proto, aby královský hrad nemohl být případně obnoven. Toto pojetí kritizoval Martin JEŽEK, *Kastel východočeského typu? A další otázky ze středověké Chrudimi*, Archeologické rozhledy (dále AR) 51, 1999, s. 833–871, TÝŽ, *K výpovědi pramenů o středověké Chrudimi, AR* 53, 2001, s. 803–813, odpověď T. DURDÍK, *K problematice hradu v Chrudimi*, *AR* 53, 2001, s. 615–619, kde své názory obhajuje. Existenci středoevropského kastelu na místě chrudimského kostela odmítl naposledy J. FROLÍK, *Hrad v Chrudimi?(Archeologický výzkum na Školním náměstí a v Komenského ulici v letech 2004–2006),* Castellologica Bohemica 11, 2008, s. 553–584, především závěr na s. 576.

202 O tomto výzkumu podrobně J. FROLÍK, *Hrad v Chrudimi*, s. 555–573. Rok 1276 jako první prokazatelný doklad o existenci Chrudimě jako města uvádí Frolík proto, že v uvedeném roce v privilegiu moravského města Hranice se připomíná „chrudimská míra". Podle jeho názoru to svědčí, že Chrudim byla tehdy již plně organizovaným městem. Rok 1338 jako rok výstavby chrámového presbyteria zdůvodňuje Frolík tím, že dřevo použité na stavbě presbyteria bylo podle chrono-

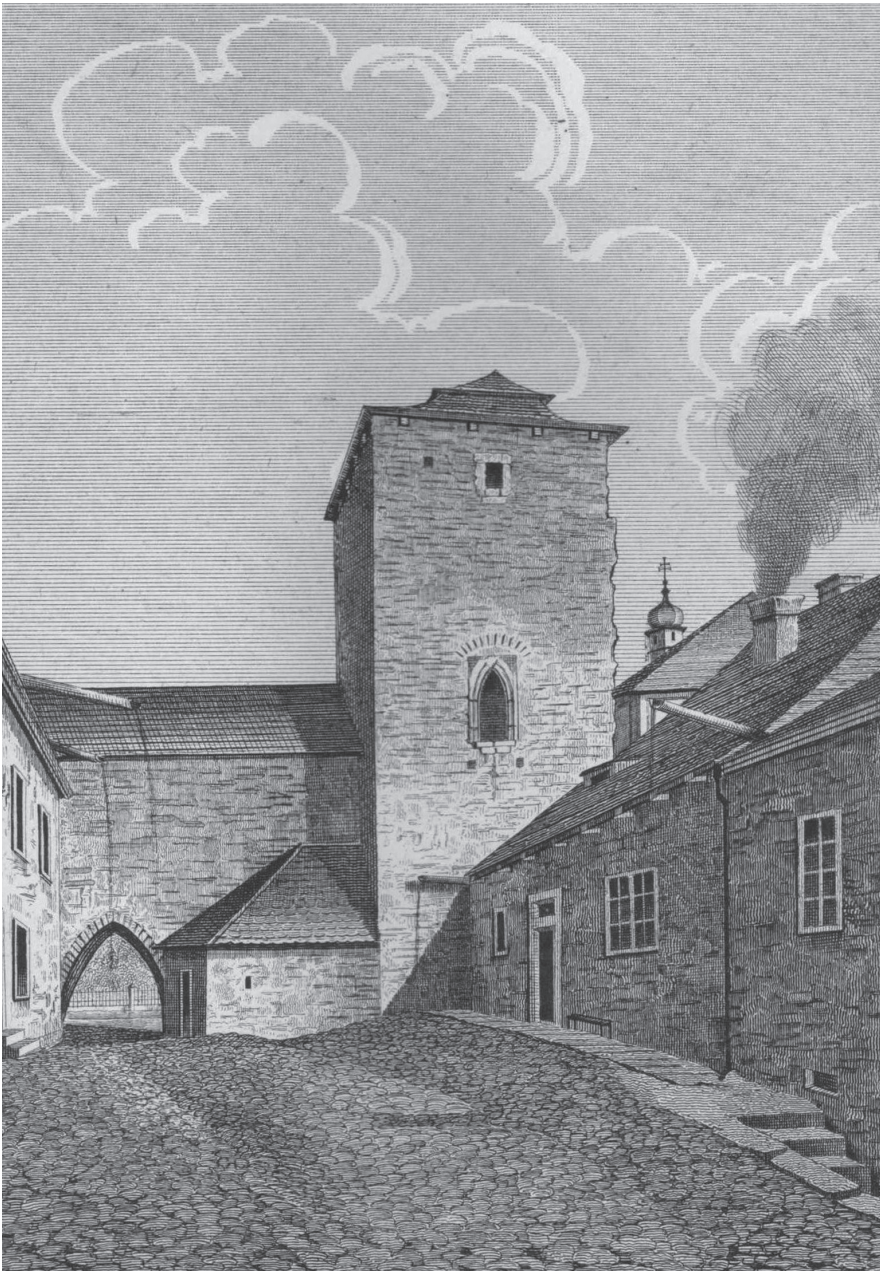

Obr. č. 30 Tzv. Žižkova věž v Chrudimi, součást opevnění hradu a města, zbořená roku 1846. Vyobrazení Franze Alexandra Hebera, 1847

Jaroměř

Komplikovaná je otázka hradu v Jaroměři. Zde se uvažuje o dvou hradech. Prvního, který existuje v úvahách a bývá spojován s dnešním kostelem sv. Mikuláše, a druhého v západní části náměstí. Řešení jaroměřského hradu bývá obtížné, neboť na rozdíl od Hradce a Chrudimi zde neproběhl soustavný archeologický výzkum.

Poprvé se názor o hradu v místech dnešního kostela sv. Mikuláše objevil v souvislosti s rozborem městského urbanismu. Záhy byl tento hrad uváděn jako čtyřkřídlý středoevropský kastel, který od krále získalo město a v polovině 14. století ho přebudovalo na farní kostel. Ani tyto úvahy se nedočkaly obecného přijetí.[203]

Druhý jaroměřský hrad bývá pro odlišení od hypotetického hradu v místech kostela někdy zván „novým hradem". Neměl starou tradici – vznikl až po roce 1437, kdy jako věnné město převzala Jaroměř Barbora Celská. Jelikož se nemohla s městem dohodnout o městské rychtě, přistoupila v roce 1445 k neobvyklému kroku. Postoupila Jaroměř do zástavy Jiřímu z Poděbrad. Jaroměř tím ztratila status královského věnného města a klesla na úroveň města poddanského. Jiří předal vládu ve městě svému oblíbenci Vaňkovi Valečovskému z Kněžmosta jako purkrabímu. Pro správu tohoto majet-

---

dendrologické analýzy káceno v uvedeném roce. K tomu Jiří BLÁHA, *Středověký krov nad presbytářem kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi,* Průzkumy památek 8, 2001, s. 67–72. Závěry shrnul J. FROLÍK, *Hrad v Chrudimi*, s. 576, přičemž zdůraznil, že tento názor bude třeba doložit ještě dalšími archeologickými výzkumy na Školním náměstí.

203 K tomu nejprve Petr ULIČNÝ, *K urbanistickému a stavebnímu vývoji Jaroměře v raném a vrcholném středověku*, Zprávy památkové péče 54, 1994, č. 2, s. 42–49, další rozpracování T. DURDÍK, *Hrady kastelového typu*, s. 235–237; TÝŽ, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 223–224. Ke zde uvedenému údaji, že hrad byl v polovině 14. století přestavěn na farní kostel, jen poznamenávám, že původní dnes zaniklý jaroměřský farní kostel Panny Marie nestál v místech dnešního farního kostela sv. Mikuláše, ale na Pražském předměstí. První prokazatelnou zprávou o kostelu sv. Mikuláše je teprve údaj z roku 1404, kdy sem byl přemístěn klášter augustiniánských kanovníků od kostela na Pražském předměstí. Kdy začala stavba kostela sv. Mikuláše, není doloženo, nejnověji se uvádí až rok 1404. K tomu POCHE, *Emanuel*, *Umělecké památky Čech* I (A–J), Praha 1977, s. 579. Kritiku názorů o trvání hradu v místech mikulášského kostela na základě rozboru městského půdorysu provedli Martin JEŽEK – Jiří SLAVÍK, *K možnostem interpretace nálezů v chrámu v. Mikuláše v Jaroměři (Cesta jedné hypotézy do encyklopedie)*, Průzkumy památek 5, 1998, s. 118–139.

ku nechal Vaněk vybudovat hrad z bývalého proboštství augustiniánského kláštera v západní části jaroměřského náměstí nedaleko Hradecké brány. Byl to spíš honosnější městský dům snad s nějakým opevněním, než skutečný hrad. Jeho výstavba měšťanům ztělesňovala pokoření obce. Poprvé se hrad uvádí v roce 1454, kdy Vaněk Valečovský přejímal Jaroměř do zástavy. Roku 1465, když manželka krále Jiřího z Poděbrad zástavu vyplatila, se Jaroměř opět stala věnným městem a hrad přešel do jeho majetku. Jako symbol ponížení byl záhy z větší části zbořen a na jeho místě později vznikly masné krámy, na konci 19. století hostinec a divadlo, v roce 1931 moderní blok domů čp. 37 a 38 (v čp. 38 je dnes Česká spořitelna), v němž se již žádné pozůstatky hradu nezachovaly.[204]

Polička

Na rozdíl od předchozích věnných měst je hrad v Poličce jako „starý hrad" dokládán od roku 1463, kdy o něm čteme v zápisech městských knih většinou v souvislosti s údaji o městském opevnění.[205] Bližší specifikaci pojmu "starý hrad" lze provést podle záznamu o pronájmu městských valů a parkánů v roce 1593, kde se uvádí: *„Val od starýho hradu k Litomyšlské bráně za 20 grošů, od Litomyšlský brány k Limberský bráně14 g., od Limberský brány při rybníce až*

204 Název „nový hrad" poprvé užil T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 224. K roku 1454 *Codex juris municipalis regni Bohemiae*, III. (dále *CIM* III.), Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1420 až 1526, Jaromír Čelakovský – Gustav Friedrich (eds.), Praha 1948, s. 311, č. 179. O lokalizaci tohoto hradu Vladimír WOLF, *Středověké opevnění města Jaroměře*, in: Minulostí Jaroměře. Sborník příspěvků k dějinám města 1, Vladimír Wolf (ed.), Trutnov 1968 (= Krkonoše – Podkrkonoší, Supplementum IV), s. 43–44. K širším souvislostem Robert ŠIMŮNEK – Tomáš BURDA – Jaroslav CAVRNOCH – Günter FIEDLER – Karel KUČA – Olga MERTLÍKOVÁ – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Jiří SLAVÍK – Přemysl ŠTYCH – Eva TICHOMIROVÁ – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, *HAM,* sv. 31 Jaroměř, Praha 2020, s. 8.

205 Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, f. Archiv města Polička, odd. II, kn. 233 *Prothhocolum civile et criminale 1432–1468.* Tato nejstarší poličská městská kniha je dnes ve špatném technickém stavu, její přímé studium není možné. Proto odkazuji na místní edici S*taročeské městské zápisy poličské*, František Vaníček (ed.), Polička 1940, s. 35, zde podle této edice uvedeno *„R. 1463 Petr Střelec přijal jest městiště u starého hradu.*" Autor této edice znal městskou knihu ještě ve stavu, který umožňoval její studium.

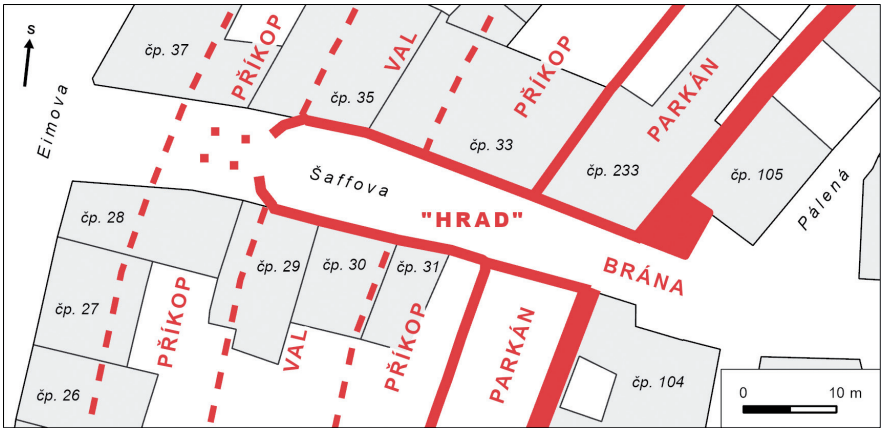

Obr. č. 31 Předpokládaná poloha hradu v severozápadní části historického jádra Poličky, areál mezi ulicemi Eimovou, Štaffovou a Pálenou

k Kamenský bráně zanechán na dobré míře, od Kamenský brány k starému hradu 8g." Vyplývá z toho, že onen „*starý hrad*" se nemá hledat v historickém centru města, ale někde před Starohradskou branou. Pokud se již v roce 1463 mluví o „*starém hradu*", mohlo jít o stavbu současnou s výstavbou zděného opevnění nebo alespoň z předhusitské doby.[206]

Z hlediska dnešní zástavby by toto zřejmě specificky chráněné předbraní spadalo do prostoru mezi křižovatkou Šaffovy ulice (původně Starohradská) s ulicí Pálenou a křížením Šaffovy ulice s ulicí Eimovou. Ale rekonstruovat podobu "starého hradu"prakticky nelze, žádné viditelné stopy se neuchovaly a archeologický průzkum na zastavěné ploše může stěží probíhat. Přes celkem průkazné zto-

206 Zápis z roku 1593: tamtéž, f. Archiv města Polička, odd. II, kn. 859: *Pronájem valů a parkánů a jiných kusů k obci poličské náležející (*nejedná se o oficiální název knihy, nýbrž regest na košilce; celá kniha je tvořena jediným foliem bez zvláštního názvu), fol. 1. K uvedené interpretaci viz Jan FROLÍK – Jiří SIGL, *Nové poznatky o počátcích Poličky na základě archeologických nálezů*, in: Sborník Společnosti přátel starožitností 3, Praha 1992, s. 67–76; D. JUNEK, *Polička. Gotické opevnění města*, Polička 2003, s. 18–20; TÝŽ, *Gotické opevnění města Poličky* (netištěná práce, katedra dějin umění, FF UK, Praha 1993, s. 49–51, dostupná v kopii v muzeu Polička, sign. K 1791); D. JUNEK – S. KONEČNÝ, *Dějiny města Poličky*, Polička 2015, s. 74–75; Vladislav RAZÍM, *Středověká opevnění českých měst* II.2, Praha 2020, s. 659–660.

tožnění "starého hradu" s městským opevněním nechybějí ani jiné názory. Vycházejí ze zápisů v městských knihách a předpokládají identifikování "starého hradu" s městským hradem v historickém centru města.[207]

Vysoké Mýto

Ve Vysokém Mýtě ani v jeho předchůdci Starém Mýtě není hrad doložen jak v písemných, tak v architektonických nebo archeologických pramenech. Půdorys města nenabízí vhodné místo, kde by případný hrad mohl stávat. Strategicky nejvýhodnější polohu zaujal minoritský klášter, ten vznikl současně s městem a zanikl za husitství.[208]

Dvůr Králové nad Labem

Dvůr Králové nad Labem se stal věnným městem až v době Václava IV., poprvé tak doložen v roce 1412, kdy postoupení věnných měst královně Žofii Bavorské schválil jako čekatel koruny Václavův bratr Zikmund. Kdy se přesně stalo, se neví. Předchůdcem města bylo raně středověké opevnění, ale ne v podobě rozsáhlejšího hradiště, jak u výše popsaných východočeských měst, ale zřejmě jen strážní stanoviště. Patrně vzniklo na zlomu 12. a 13. století na jedné z větví polské stezky. Z tohoto místa se vyvinul panovníkův lovecký

207 Poprvé s tímto názorem vystoupil A. SEDLÁČEK, *Hrady* 1, s. 134, který znal název „starý hrad" z městských knih, ale bez bližších souvislostí s opevněním. Zřejmě neznal onu zvláštní knihu se zápisem z roku 1593 (viz předchozí pozn.). Ve velmi stručné zmínce považuje tento název za doklad časného zániku tohoto hradu, snad za husitských válek. V současné kastelologii existenci hradu přímo ve městě bez ohledu na to, že ani v městské parcelaci nejsou po hradu žádné stopy, obhajuje T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 439–440. Tento názor, který se neopírá o žádný prokazatelný podklad, považuji za autorovu zatím nepodloženou pracovní hypotézu, s níž se neztotožňuji. Na základě uvedeného výkladu předpokládám, že skutečný městský hrad v Poličce nebyl.

208 Dokazovat hrad v tomto městě se nepokusil ani T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie* (heslo „Vysoké Mýto" není zastoupeno). Poznatek, že hrad ve Vysokém Mýtě chyběl, podpořil autora i v odmítnutí hradu v Poličce, neboť obě města vznikala téměř současně „na zeleném drnu".

dvůr s pozdně románskou či raně gotickou kaplí. Písemné zprávy o tomto objektu chybějí. Ve starší literatuře byl mylně spojován s dvorem Chvojno, na němž podle Kanovníka vyšehradského před svou smrtí pobýval Soběslav I. Po ochoření odvezli knížete na Hostin Hradec, kde v roce 1140 zemřel. Josef V. Šimák a později Vladimír Wolf upozornili na malou pravděpodobnost delšího pobytu knížete v téměř neosídleném kraji a navrhli hledat dvůr Chvojno v okolí kostela ve Vysokém Chvojnu u Hradce Králové. Podpořil to i nedávný archeologický výzkum této lokality pod vedením Radomíra Tichého. V tomto pojetí Hostin Hradec není Hostinné, nýbrž Hradec Králové.[209]

Zmíněné opevnění však nalezlo odraz v urbanismu kolonizačního města. Na severu narušil přímou linii hradeb zvláštní polokruhový výběžek, jímž se k městu připojovala část bývalého dvorce s kaplí sv. Jana Křtitele. Později došlo k přestavbě kaple na gotický městský kostel. Nicméně hrad se ve Dvoře nedá písemně ani jinak doložit.[210]

Trutnov

Jako Dvůr Králové nad Labem se stal věnným městem i Trutnov, dosvědčen tak v roce 1412. Hrad vystupuje poprvé v roce 1316. Jeho vznik se dá vztáhnout k době okolo roku 1300. Podoba hradu, vtištěného k severní straně města, není známa, jeho relikty se snad zachovaly v severním traktu dnešního Muzea Podkrkonoší (původně zámek, který vznikl v 16. století přestavbou hradu). Hrad s panstvím, k němuž náleželo devatenáct vsí, i po změně Trutnova ve věnné město zůstal v majetku krále a do poloviny 16. století plnil

209 *CIM* II., č. 854, s. 1153, podrobněji V. WOLF, *Počátky Dvora Králové nad Labem a Hostinného (přehled názorů),* Krkonoše – Podkrkonoší 1, 1963, s. 16–23.

210 K tomuto kostelu podrobněji Emanuel POCHE, *Soupis památek historických a uměleckých v okresu Královédvorském,* Praha 1937, s. 35–40; TÝŽ, *Umělecké památky Čech* I (A–J), Praha 1977, s. 340. Pouze T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie,* s. 127–128, předpokládal ve Dvoře Králové hrad a jeho umístění kladl někam do prostoru jižně od zmíněného kostela. Neuvádí sice, že by šlo o čtyřkřídlý kastel, ale jeho trvání bez časového určení dokládá názvem Podhradí pro část města. Takové svědectví je však liché, neboť tato část města se zvala i dnes se nazývá Podharť (název od potoka Harta), z něhož Durdík stvořil Podhradí.

i roli sídla trutnovského manského kraje. Charakter Trutnova i s hradem jako věnného města obnovil král Zikmund, když v roce 1437 postoupil Trutnov své manželce Barboře Celské.[211]

Královna Barbora pokračovala v zastavování Trutnova, stejně jako čeští králové, kteří panství spravovali po její smrti. V roce 1484 se stal zástavním držitelem panství Fridrich ze Šumburka, který měl zpustlý hrad opravit. I proto král Vladislav II. zvýšil zástavní částku o 150 kop grošů na náklady spojené s opravou hradu. Bližší údaje o opravě však postrádáme. Po Fridrichovi přejali zástavu jeho synové Heřman a Karel. V roce 1515 si bez souhlasu panovníka rozdělili město na dvě části, a to bez ohledu na tradici dělení města. Ve smlouvě nalezneme i první jasné údaje o hradu. Od města ho dělily hradba a příkop, přes nějž vedl most. I tato zařízení ukazují, že hrad neměl za úkol jen bránit město, ale mířil i proti trutnovským měšťanům, kteří se zástavními držiteli vedli spory, a nechyběly ani otevřené střety. Šumburkové začali od trutnovských měšťanů vyžadovat různé služby, takže Trutnov se začal blížit poddanským městům. Měšťané si stěžovali na taková jednání i na královském dvoře.

Za této situace se rozhodla manželka Ferdinanda I. královna Anna Jagellonská využít svého práva k věnnému městu a Trutnov s hradem od zástavních držitelů v roce 1543 vykoupila a v roce 1544 převzala jeho správu. V roce 1545 určila správcem hradu a jeho příslušenstvím Volfa z Vřesovic a současně svolila, aby na šest let mohlo převzít toto panství město Trutnov. Město však hrad a panství nevlastnilo dlouho, ztratilo ho v důsledku protihabsburského odboje v letech 1546–1547.

Zkonfiskované panství postoupil Ferdinand I. svému oblíbenci Kryštofovi z Gendorfu, který od roku 1536 vlastnil půlku panství i hradu, která při dělení připadla roku 1515 Karlovi ze Šumburka. V roce 1538 povolil král Kryštofovi provést opravy hradu, který se tehdy označoval jako zpustlý. Zástavní částku zvýšil o 400 kop gro-

211 *CIM* II., č. 99, s. 174; *CIM* III., č. 111, s. 185–190 (o věnu Barbory s. 187), ke vzniku města Trutnova kolem roku 1300 Jiří BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620,* Sborník archivních prací 55, 2005, s. 317–324. K hradu A. SEDLÁČEK, *Hrady* 5, s. 150–160; Vladimír WOLF, *Opevněné středověké stavby na území města Trutnova a integrovaných obcí,* Trutnov 1999, s. 3–9; T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 562–563; Jiří BOCK – Günter FIEDLER – Luděk JIRÁSEK – Petr LANDR – Jitka LUKÁŠKOVÁ – Roman REIL – Eva SEMOTANOVÁ – Jan SLOVÍK – Michal VOJTĚCH – Vladimír WOLF, *HAM sv. 12 Trutnov*, Praha 2004, s. 1–2.

Obr. č. 32 Objekt Muzea Podkrkonoší v Trutnově, vzniklý z bývalého hradu a zámku, 2017

šů. Kryštof Gendorf začal s opravami až po roce 1547, kdy získal celé panství. Poté se původní hrad přiblížil vzhledu renesančních zámků. Z této přestavby mohou pocházet rozsáhlé sklepy pod částí dnešního Muzea Podkrkonoší.

V roce 1560 postoupil Kryštof zástavní právo k Trutnovu své dceři Eustachii a ta roku 1563 předala zástavu svému zeti Vilému Miřkovskému ze Stropčic. V roce 1571 bylo zástavní právo Vilému Miřkovskému zrušeno a město opět převzala Marie Španělská, manželka Maxmiliána II. Ta jako zástavu postoupila hrad s panstvím městu Trutnovu, za jeho držení se uskutečnily opravy hradu (zámku). V roce 1591 došlo ke zrušení zástavy, vládu nad městem převzal král a Trutnov byl v roce 1593 oficiálně přijat do třetího stavu (královská města).

Roku 1599 byl hrad s panstvím (bývalá manská část Trutnova) královskou komorou odprodán městu Trutnovu. Za městské vlády hrad ztrácel na významu. V roce 1647 byl vážně poškozen při vpádu Švédů, při němž došlo k jeho požáru, později utrpěl od císařských. Hrad, nyní spíš zámek, byl později opraven, přesto nakonec zpustl. Na počátku 19. století se označuje jako zřícenina.[212]

V letech 1852–1853 se těchto pozůstatků využilo při stavbě budovy pro nově vzniklou nižší reálnou školu, která zřejmě navázala na čtyřkřídlý půdorys zámku. Z původní stavby pochází pravděpodobně větší části dnešního severního křídla. V roce 1927 část budovy posloužila ke zřízení městského muzea, roku 1950 převzalo objekt Muzeum Podkrkonoší, které zde sídlí dosud.[213]

Mělník

Mělník má ve skupině věnných měst zvláštní postavení. Tradici sídel manželek a vdov českých panovníků se těšil od přelomu 10. a 11. století, kdy se vzpomíná v souvislosti s kněžnou Emmou, manželkou Boleslava II (972–999). Na Mělníku měla razit svou minci. Pobývala zde i Kunhuta, vdova po Přemyslu Otakarovi II., podobně Eliška Přemyslovna, choť Jana Lucemburského. Jako věnné město se Mělník poprvé výslovně uvádí společně s Dvorem Králové a Trutnovem až v roce 1412. U těchto měst je právě údaj k roku 1412 chápán za doklad jejich příslušnosti k věnným městům.[214]

Sídlem Emmy bylo ještě původní hradiště, další fází se stal pozdně románský hrad, vzniklý snad již ve 12. století v areálu staršího hradiště. Některé jeho části se uchovaly v dnešním západním zámeckém křídle.[215] Za Karla IV. dostal hrad vrcholně gotický

212 K velmi složitým dějinám trutnovského hradu od poloviny 15. století A. SEDLÁČEK, *Hrady* 5, s. 152–160; J. BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova*, s. 346–351.

213 Zde jen poznámku, v práci Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech* IV (T–Ž), Praha 1982, s. 84, se uvádí, že budova dnešního muzea vznikla v místech hradu, ale je novostavbou z let 1852–1854 bez návaznosti na předchozí stavbu, což však zřejmě neodpovídá skutečnosti.

214 Přehledně o vztahu českých kněžen a královen k Mělníku Jan KILIÁN, *Mělník: historie, kultura, lidé*, Praha 2010, s. 96–99.

215 Za informaci o tom hradu děkuje autor PhDr. Petru Medunovi, Ph.D.

vzhled. Dnešní renesanční a barokní podoba mělnického zámku pochází z přestaveb v 16. a 17. století, kdy již Mělník ztratil charakter věnného města.[216]

Nový Bydžov

V Novém Bydžově je existence hradu spojena s dobou, kdy se město stalo poddanským městem Vartenberků. Hrad se objevil až v roce 1516, kdy Nový Bydžov od Havla Zvířetického z Vartenberka přejímal Vilém z Pernštejna. Jeho umístění v jihovýchodním rohu městského areálu bylo zřejmě vytčeno již při zakládání města (translace Starého Bydžova) na počátku 14. století.[217]

Po definitivní začlenění Nového Bydžova mezi královská věnná města (1593) hrad ztratil jakýkoli správní význam a jako symbol bývalého poddanství byl nejspíše samotnými měšťany zbořen. Na jeho místě v jihovýchodním nároží historického jádra dnes stojí městské divadlo. O jeho původní podobě se nic jistého neví.[218]

Závěry

Hrad nepatřil k charakteristickým rysům věnných měst. Ve Vysokém Mýtě, Poličce a Dvoře Králové zřejmě vůbec neexistoval, v dalších městech vznikl ještě před získáním charakteru věnného města.

---

216 Problematikou vývoje hradu a jeho literaturou se zabývá Martin ŠANDERA, *Mělnický dvůr královen vdov Barbory Celské a Johany z Rožmitálu,* Mediaevalia Historica Bohemica 20, 2017, s. 189–209 (o hradu s. 191–192). Proto se zde podrobněji vývojem hradu a literaturou autor nezabývá. Jen s doplněním, že hrad v Mělníku je zřejmě poprvé výslovně doložen až v roce 1437, kdy Mělník s dalšími věnnými městy přejímala od krále Zikmunda jeho manželka Barbora Celská.

217 K tomu *Listinář Viléma z Pernštejna 1501–1521*, Josef Kalousek (ed.), in: Archiv český 7, 1899, s. 230, č 1015, dále Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, 2. vyd, Nový Bydžov 2013, s. 39 (s reprodukcí originálního zápisu v deskách zemských, kde je zmínka o hradu).

218 K tomu A. SEDLÁČEK, *Hrady* 5, s. 305; T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 385–386; Zdeněk BERAN – Ivan BIČÍK – Tomáš BURDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Jan KABRDA – Jan KOHOUT – Karel KUČA – František MUSIL – Jaroslav PROKOP – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Přemysl ŠTYCH – Martina TŮMOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ, *HAM*, sv. 29 Nový Bydžov, Praha 2017, s. 4 a 10.

Hrady bez souvislosti s pozdějším věnným rázem města se dají zjistit tam, kde se lokované město ustavilo v místech raně středověkého hradiště se správní nebo strážní funkcí, kterou zpočátku i přejímalo. Hrady zde vznikaly v místech starších ústředí, příkladně v Hradci a Chrudimi. V Jaroměři se hypoteticky uvažovaný hrad ustavil v místech kostela sv. Mikuláše, zatímco doba, kdy Mělník vstoupil mezi věnná města, zůstává nejasná. Občasným sídlem manželek českých knížat a králů byl Mělník od přelomu 10. a 11. století.

V nově lokovaných městech (i když mohlo jít o translaci staršího sídliště), soudě z jejich půdorysů, hrady nevznikaly (Polička, Vysoké Mýto, Dvůr Králové nad Labem). Výjimku tvoří Trutnov (hrad doložen v roce 1316) a snad předpokládané stanovení polohy pro možný hrad v Novém Bydžově již při zakládání města (hrad se písemně uvádí poprvé až v roce 1516). Ovšem dvě poslední města představovala translaci starších středisek Úpy a Starého Bydžova a v době vzniku zdejšího hradu nepatřila ještě k věnným městům, ale nacházela se v přímém vlastnictví krále (Trutnov) nebo v zástavní držbě šlechty (Nový Bydžov).

Z hlediska typologie nelze tedy uvažovat o specifiku hradu ve věnných městech. V nejstarších východočeských věnných městech někteří badatelé, především Tomáš Durdík, přiřazují tyto hrady ke čtyřkřídlému tzv. středoevropskému kastelu, údajně typickému pro začátky kolonizačních měst. Archeologické a stavebně historické výzkumy zatím nepřinášejí pro toto zařazení dostatek důkazů.

Písemnými prameny (kromě sporného Mělníku) je k roku 1454 zachycen jen tzv. nový hrad v Jaroměři včetně jeho spojení s historickým vývojem města v pohusitském období. V Trutnově se uvádí roku 1316 a v Novém Bydžově v roce 1516, třebaže místo pro budoucí hrad tu bylo patrně vytčeno již v původním zastavovacím plánu.

Názory na trvání reprezentačního sídla královen ve věnných městech tudíž postrádají oporu v pramenech. Jen dlouhodobější pobyt královen v Hradci Králové a výsledky stavebně historických průzkumů ukazují, že zde mohl stávat hrad, písemně však nedoložený.

Obr. č. 33 Mělník na šikmém leteckém snímku, 2009

Východočeská věnná města a šlechta v pozdním středověku

ZDENĚK BERAN

V pozdním středověku došlo v Českém království k zásadním změnám v politickém, společenském i majetkovém uspořádání země. Husitství přineslo skutečnost náboženské duality křesťanské populace a zafungovalo jako katalyzátor společenské proměny, ač vedle prvků diskontinuity zachovalo i mnohé z předrevoluční doby.[219] Tato kapitola se zaměří na věnná města v období 1419 až 1526 (a s ohledem na rok 1547 pro oblast majetkových poměrů) optikou jejich vztahů s okolní šlechtou.[220]

Mezi věnnými městy a šlechtou trvaly složité vazby v oblasti politiky, náboženství, v různých úrovních správy i formujícího se stavovství, ekonomiky a pozemkových majetků. Právě pozemkové vlastnictví tvoří vhodnou kategorii pro zkoumání společenských vztahů. Nelze jej přitom zplošťovat na úroveň pouhých ekonomických výnosů. Je nutné jej vnímat komplexně jako nástroj pro vhled

---

219 K užívání pojmu „revoluce" s ohledem na dobové jazykové ekvivalenty Petr ČORNEJ, *Vzbúrenie, búře, búrka a husitská revoluce*, in: Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství, Pavlína Rychterová – Pavel Soukup (eds.), Praha 2013, s. 111–137 (vyšlo též jako součást kompendia *Husitství a husité*, Praha 2019, s. 15–35).

220 Obecný koncept společenské soudržnosti představili: Jiří ŠAFR – Ivo BAYER – Markéta SEDLÁČKOVÁ, *Sociální koheze. Teorie, koncepty a analytická východiska*, Sociologický časopis 44, 2008, č. 2, s. 247–269. Jan Lhoták si ve studii věnované šosovním vesnicím oprávněně povzdechl nad chabým zpracováním vztahů mezi městy a šlechtou (v německé historiografii jako *Stadt-Land-Beziehungen*) v domácí historiografii, a to zvláště v případě pozdního středověku – Jan LHOTÁK, *Šosovní, nebo poddanské vesnice? K interpretaci pozemkového příslušenství zeměpanských měst ve středověku*, ČČH 111, 2013, č. 3, s. 518, který uvádí odkazy na zahraniční, zejména německojazyčnou literaturu. Z domácí produkce připomeňme: Jaroslav ČECHURA, *České Budějovice – příklad vytváření městského velkostatku v středověkých Čechách*, Jihočeský sborník historický 54, 1985, s. 161–171; Tomáš BOROVSKÝ, *Venkovské statky kutnohorských měšťanů v předhusitském období*, Sborník prací Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Řada C – historická 47, 1998, s. 65–78; Petr ČERNIKOVSKÝ, *Raně novověké poddanské město jako vrchnost. Náchod a jeho venkovské zázemí v 15.–17. století*, in: Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference Pardubice 4.–5. prosince 2003, Pardubice 2004, s. 55–88; Eduard MAUR, *Wirtschaftliche Stadt-Land-Beziehungen in den böhmischen Ländern an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, in: Zwischen Land und Stadt. Wirtschaftsverflechtungen von ländlichen und städtischen Räumen in Europa 1300–1600, Markus Cerman – Erich Landsteiner (eds.), Innsbruck – Wien – Bosen 2010 (= Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2009), s. 58–77, či doprovodné texty v nejnovějších svazcích řady *Historický atlas měst České republiky* vydávané Historickým ústavem Akademie věd České republiky.

do mocenských vztahů v regionu, vojensky-strategického uvažování či utváření politické skladby země.[221]

Věnná města, v pozdním středověku až na jedinou výjimku (Mělník) vázaná k východním Čechám, netvořila institucionálně pevný a vůči ostatním královským městům ostře vymezený celek. Sama se vnímala jako součást skupiny (a od počátku 16. století politického stavu) královských měst, úzce se vázala ke krajské správě a spojovala své zájmy s uskupeními, která vzešla z „husitského" století. V jádru jejich svébytnosti tak zůstával unikátní vztah k českým královnám, jejich dvorům a úředníkům, což ale vzhledem k dlouhým úsekům oslabené panovnické moci a absence královny mnohdy překrýval vztah k hegemoniálním regionálním subjektům (sirotčímu svazu, Poděbradské jednotě či východočeskému utrakvistickému spolku). Pro trojici dále sledovaných námětů (interakce měst se šlechtou v rovině politického a společenského vývoje, jejich spolupráce a soupeření v majetkové oblasti, formy šlechtické nadvlády nad věnnými městy) se lze opřít o dostatek pramenů i o předchozí sondy z východních Čech.[222]

---

221 Pozemkové vlastnictví využili pro zkoumání sociální struktury pozdně středověkých Čech mimo jiné Josef PETRÁŇ, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1, Praha 1976, s. 9–80; Zdeněk BOHÁČ, *Struktura feudální pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce (pokus o rekonstrukci podle patronátních práv)*, Folia Historica Bohemica 7, 1984, s. 7–27; František KAVKA, *Hrady a jejich význam v skladbě české předhusitské šlechty (1300–1419). Situace na středním Povltaví a na dolním Posázaví*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 26, 1985, s. 139–162 (otištěno znovu: TÝŽ, *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví*, Praha 2002, s. 196–225); Jaroslav BOUBÍN, *Česká „národní" monarchie*, Praha 1992; Miloš PROKOP, *Držba hradů v Čechách v letech 1418–1478 jako zdroj poznání majetkových poměrů české šlechty, panovníka a církve*, Husitský Tábor 14, 2004, s. 147–219; Zdeněk BERAN, *Boleslavský landfrýd 1440–1453. Krajský landfrýdní spolek v pohusitských Čechách*, České Budějovice 2011. Dále srovnej funkce středověkých měst, které vymezil František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, 2. vyd. Praha 2009, s. 16–20 a kategorii vlády v podobě „panství" („*dominium*", „*lordship*", „*Herrschaft*") vázanou od počátku středověku na pozemkové vlastnictví (srovnej Michael OAKESHOTT, *Lectures in the History of Political Thought*, Charlottesville 2006, s. 251–262; Otto BRUNNER, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, 5. Aufl. Wien 1965).

222 K vymezení regionu Ondřej FELCMAN, *Východní Čechy jako historický region. Teoretické a metodologické souvislosti výzkumu jeho území*, in: Ondřej Felcman a kol., Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně

Věnná města a šlechta v kontextu politického a společenského vývoje

Za husitské revoluce ztratila věnná města svoje specifika jednak odchodem královny Žofie Bavorské (1376–1428) do exilu, jednak v důsledku oslabení centrální moci a přimknutím se k partikulárním husitským svazům. Jako zvláštní instituce vlastně zanikla. Teprve po nástupu Zikmunda Lucemburského (1368–1437) na český královský trůn a předáním věnných měst jeho choti královně Barboře Celské (Barbara von Cilli, 1392–1451) v roce 1437 byl jejich statut obnoven. V politickém vývoji však nebyla věnná města spjata primárně s královnami, které nad nimi ve sledovaném intervalu vykonávaly svou vlády pouhých 35 let, přičemž za svého vdovství se neusadily ve východních Čechách, ale volily Mělník. Pro věnná města proto často víc než vazba na královnu znamenala příslušnost k městskému stavu či regionálním politickým strukturám.[223]

Východočeská věnná města náležela do opozičního bloku proti králi Albrechtovi II. Habsburskému (1397–1439), zapojila se do východočeského landfrýdu a Poděbradské jednoty v letech interregna

správním dějinám regionu, Praha 2011, s. 9–16. V obecné rovině byly mnohočetné vztahy mezi východočeskými městy a šlechtou popsány, nicméně práce zaměřená na různé podoby interakcí věnná města – šlechta dosud absentuje. Srovnej Martin ŠANDERA, *Věnná města ve spojených východočeských landfrýdech*, Východočeské listy historické 29, 2012, s. 7–22; příslušné kapitoly z kolektivní monografie: Ondřej FELCMAN – František MUSIL a kol., *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009; František MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 1–15. Pasáže věnované politické roli věnných měst v husitských a pohusitských Čechách se nacházejí i v obecnějších pracích k tomuto období. Nemá smysl je podrobně vyjmenovávat. Přehledně toto období uchopili Petr ČORNEJ, *Velké dějiny zemí Koruny české* V, Praha – Litomyšl 2000; TÝŽ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české* VI, Praha – Litomyšl 2007; *Husitské století*, Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), Praha 2014.

223 *Codex juris municipalis regni Bohemiae,* III. Sbírka pramenů práva městského Království českého, Jaromír Čelakovský – Gustav Friedrich (eds.), Praha 1948 (dále *CIM*), č. 111, s. 185–191. K tomu i Zdeněk BERAN, *České královny a královská věnná města v pohusitské době (1436–1526)*, Mediaevalia Historica Bohemica (dále MHB) 22, 2019, č. 2, s. 124, 148.

(1439–1453), v letech obnoveného náboženského střetu se rozhodně postavila za obranu utrakvismu a počátkem 16. století přijala identitu městského stavu bránícího se tlakům šlechty. Schematické rozdělování na měšťany a šlechtice či katolíky a utrakvisty však nepostihuje v plnosti jemné předivo společenských vazeb. Sledovat provázanost dílčích politických frakcí uvnitř jednotlivých měst s regionálními či celozemskými politickými uskupeními přesahuje ovšem možnosti jedné kapitoly. Hovoří-li se proto o městě, nevystihuje to situaci přesně, spíše jen zájmy a postoje jeho dominantní skupiny ovládající městskou radu.[224]

Východočeská věnná města (tj. kromě Mělníku) spojovala svou minulost se sirotčím husitským svazem. Bylo pro ně přirozené zapojit se do bloku, v němž spolupracovali někdejší husitští radikálové se skupinou utrakvistického středu kolem Hynce Ptáčka z Pirkštejna († 1444). Za rozmachu husitství se v jejich sousedství zformovala silná dominia kališnické šlechty, rozhodující síly českého východu. Hegemonem se tam stal společný landfrýd Čáslavského, Hradeckého, Chrudimského a Kouřimského kraje uzavřený 17. března 1440 na sjezdu v Čáslavi. V jeho čele stanul Ptáček z Pirkštejna. Vedení krajů spojených v landfrýdu připadlo šlechtě a věnná města, stejně jako většina ostatních královských měst, nezískala zastoupení ani v radách krajských hejtmanů,[225] ačkoli landfrýd města zavázal k odvodu daně ve výši 4 groše z domu, kterou

224 Kupříkladu vazby východních Čech na Jana Rokycanu: M. ŠANDERA, *Východní Čechy jako hlavní kališnická základna v zemi*, in: O. Felcman – F. Musil a kol., Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526), Praha 2009, s. 591–592; Věra NĚMEČKOVÁ, *Hradec v době husitské a jagellonské (1420–1526)*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, Hradec Králové, Praha 2017, s. 129–130, pokus o převrat v Hradci roku 1437 (tamtéž, s. 123) atd.

225 List mírný editován *Sněmovní věci české od r. 1440 do 1446*, in: Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské. Z archivův domácích i cizích I, František Palacký (ed.), Praha 1840 (dále *AČ*), č. 1, s. 245–249; *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, František Šimek – Miloslav Kaňák (eds.), Praha 1959, s. 164. K problematice českých krajských landfrýdů Z. BERAN, *Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti*, České Budějovice 2014, s. 80–99.

měli *„s sebe sebrati a vydati věrně a pravě pro obecnie dobré, když hejtmané s raddú rozkáží“*.[226]

Zlom v dosud obezřetné politice věnných měst nastal na jaře 1441. V rámci landfrýdu tehdy vstoupila do války proti táborskému spojenci Janu Koldovi ze Žampachu, který z uchváceného Náchoda ohrožoval východočeský prostor. Do Hradce došly písemné výzvy z Tábora i dalších zastánců radikálnější linie. Více méně neúspěšně se snažily odradit východočeskou metropoli a skrze ni i další východočeská města od zásahu proti Koldovi. Táborská městská rada na Hradecké naléhala, *„aby sie k tomu s svým krajem statečně přičinili, p. Janovi Koldovi radni a pomocni byli, a toho neobmeškávali* [...] *A také Jaromirské a jiná města kraje obsielajte, ať sú stálí a zmužilí“*.[227]

Na ujednání příměří s Koldou měl podíl „hradecký biskup“ Jan Rokycana, hejtman Chrudimského kraje Bohuš Kostka z Postupic a dva hradečtí měšťané Vaněk a Řehoř. Spojení duchovní a světské moci triumfovalo na sjezdu východočeského landfrýdu v srpnu 1441 v Čáslavi, kde byl Jan Rokycana jmenován nejvyšším správcem utrakvistického duchovenstva ve zdejších krajích. Ve svém postupu měl být zaštítěn světskou mocí. Na říjnové kutnohorské synodě přijalo jeho autoritu přes 350 shromážděných kněží, ti se také připojili k Rokycanou vypracovaným pravidlům věrouky.[228]

Po převratu v Jaroměři roku 1445, při němž byli zabiti či vyhnáni královně věrní konšelé, *„paní Barbora, vdova ciesaře Zigmunda,*

---

226 Text landfrýdu je otištěn v edici: *Sněmovní věci české od r. 1440 do 1446*, in: AČ I, č. 3, s. 254–263, zde s. 261. Dále M. ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pirkštejna. Opomíjený vítěz husitské revoluce*, Praha 2011.

227 *Dopisy Táborské od r. 1441 do 1447*, in: AČ I, č. 8, s. 363. Vstup do války proti Koldovi hodnotí jako zlomový okamžik v postoji věnných měst vůči regionální aristokracii M. ŠANDERA, *Věnná města*, s. 14; dále srovnej Vladimír WOLF, *Jan Kolda ze Žampachu*, Hradec Králové – Trutnov 2002, s. 42; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny* III/1, *Věk poděbradský* I, Praha 1915, s. 737–739.

228 O příměří *Chronicon Procopii notarii Pragensis*, in: Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen I/2. Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen 1, Konstantin Höfler (ed.), Wien 1856, s. 101, k dalšímu vývoji *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 165–166; *Prameny k synodám strany pražské a táborské (vznik husitské konfesse) v létech 1441–1444*, Zdeněk Nejedlý (ed.), Praha 1900, s. 16. R. URBÁNEK, *České dějiny* III/1, s. 754–756; M. ŠANDERA, *Mistr Jan Rokycana a jeho východočeské působení*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 36–39.

krále uherského i českého, vzala za gubernátora a obránci pana Jiřieho z Kunštátu a z Poděbrad; a poručila sama se se vším mocně se vším právem." Ve druhé polovině čtyřicátých let tak její vliv ve věnných městech citelně zeslábl. Přes prokazovanou loajalitu věnných měst Jiřímu z Poděbrad však zatím panovala vzájemná nedůvěřivost. Možnost volby zemského správce nastolenou na sněmu v roce 1446 věnná města spolu s dalšími obcemi nepodpořila a Hradečtí vyzvali účastníky přednostně usilovat o potvrzení Jana Rokycany v úřadu pražského arcibiskupa. Funkci zemského správce prohlásili za nežádoucí novotu, která porušuje jejich privilegia. Odvolávali se na závazek obsažený v landfrýdní smlouvě, která měla zůstat v platnosti ještě čtvrt roku po zvolení nového krále.[229]

Východní Čechy nepřestával znepokojovat Jan Kolda ze Žampachu. Využíval přitom svých spojenců a podpory Tábora. Jeho operační rádius sahal hluboko do nitra Čech. Například roku 1447 oloupil a zajal skupinu kupců jedoucích na výroční trh do Vysokého Mýta. Zapojení do landfrýdu a Poděbradova bloku se věnným městům nakonec vyplácelo kvůli zajištění ochrany. Jak podtrhl Martin Šandera, za lepší podmínky pro obchod a řemesla platila věnná města tím, že se podřídila bloku Jiřího z Poděbrad. V jeho rámci měla jisté možnosti uplatnit svůj vliv v náboženských otázkách, všechny východočeské stavy pak spojoval Rokycanův směr utrakvismu.[230]

Věnná města tedy nespojovala jen příslušnost k východočeskému landfrýdu, nýbrž také vazba k jejich správci Jiřím z Poděbrad, v jehož politickém uskupení hrála významnou roli. V roce 1448 vyslala města Hradec, Vysoké Mýto, Chrudim a Polička své jednotky, aby posílily vojsko Poděbradské jednoty, s nímž vzápětí vstoupily do pražských bran. Jediným padlým v tomto vojsku se stal hradecký měšťan Bělík, zabitý obránci v prostoru vyšehradské brány Špička. Po tomto úspěchu mohl 10. září 1448 konečně opustit hradecké zdi Jan Rokycana a navrátit se k faře u Týnského chrámu na Starém Městě pražském. Biskup se však do Hradce vrátil ještě jednou, a to

229 O událostech v Jaroměři *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 176, k dalšímu Rudolf URBÁNEK, *České dějiny* III/2, *Věk poděbradský* II, Praha 1918, s. 104–105.

230 *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 205. M. ŠANDERA, *Věnná města*, s. 16.

Obr. č. 34 Pečetní typář pro velkou pečeť města Poličky z druhé poloviny 15. století

v osobě Augustina Lucianiho, jehož do města uvedly kališnické stavy v roce 1482 (viz níže). Krátce po ovládnutí Prahy se Jiřímu z Poděbrad 5. října 1448 poddala odbojná Jaroměř, které byla do pečeti na popud královny Barbory vtělena lvice ve dvojité trnové koruně jakožto výraz nevěrnosti měšťanů a potrestání města.[231]

Do boje s vojskem Strakonické jednoty v roce 1450 se zapojila již Jaroměř i Dvůr. Ačkoli Poděbradská jednota slavila triumf, věnná města utrpěla četné škody. Počátkem května vyhořel Dvůr, došlo k vyloupení a poničení vesnic v okolí Jaroměře, Vysokého Mýta a Chrudimi. Východočeská opozice v čele s Janem Koldou ze Žampachu stále budila obavy. Leč hlavní voj Strakonické jednoty neu-

231 *CIM* III, č. 142, s. 246–248; *Staré letopisy české. Z rukopisu vratislavského*, František Šimek (ed.), Praha 1937, s. 112; *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 209. Jiří ČAREK, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 178–179.

spěl a obě strany zahájily mírová jednání. Vedle Prahy byl také Hradec vybrán za místo, kam se měli dostavit k nucenému pobytu, kdož by porušili nastalé příměří a nezaplatili stanovený základ (finanční záruku příměří) 10 000 kop českých grošů.[232] V Hradci také v roce 1450 proběhla jednání o příměří se zástupci slezských knížectví a *„tu vzeli mier a pokoj mezi sebe do budúcieho pána"*. Rovněž mezi voliteli zemského správce v roce 1452 se nalézal *„Hradec nad Labem"*, ačkoli věnná města svého zástupce v radě zemského správce nezískala.[233]

Na podzim roku 1453 se země po čtrnácti letech dočkala *adventu regis*. S příchodem mladého krále však zanikla během revoluce vydobytá míra samosprávy a od roku 1454 v Hradci znovu obnovoval městskou radu královský podkomoří, nikoli městská obec. Královským podkomořím se od počátku Ladislavovy vlády stal někdejší podkomoří věnných měst a věrný stoupenec Jiřího z Poděbrad Vaněk Valečovský z Kněžmosta. Funkce podkomořího věnných měst přitom ztratila opodstatnění již roku 1451 s úmrtím královny Barbory Celské. Správa věnných měst se tak sblížila s poměry ostatních královských měst.[234]

Zlatovlasý král potvrdil v prvním roce své vlády privilegia pěti z východočeských věnných měst, totiž Hradci, Jaroměři, Dvoru, Chrudimi a vzápětí zastavené Poličce. Jaroměř a Trutnov setrvávaly v zástavní držbě šlechty – k tomu tab. č. 1.[235]

Po nedlouhé vládě král Ladislav 23. listopadu 1457 nečekaně zemřel a 2. března 1458 byl zvolen Jiří z Poděbrad. Novému králi se podařilo zdolat Jana Koldu ze Žampachu, takže mohlo dojít k obnově bezpečného provozu na kladské cestě. Jiří z Poděbrad (1420–1471) žil od roku 1450 v manželství s Johanou z Rožmitálu, která se vlády nad svými městy ujala záhy po své korunovaci, v moci zástavních pánů ale zůstávaly Trutnov, Jaroměř a Polička. V největším věnném městě, v Hradci, obnovovala královna městskou radu ně-

232 *Sněmovní věci české od r. 1446 do 1452*, in: AČ II, František Palacký (ed.), Praha 1842, č. 41, s. 274–279; *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického,* s. 214. R. URBÁNEK, *České dějiny* III/2, s. 432–448.

233 K posledně citovaným *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického,* s. 214; dále *Sněmovní věci české od r. 1446 do 1452*, in: AČ II, č. 56, s. 310.

234 *CIM* III, č. 170, s. 297.

235 *CIM* III, č. 170, s. 295–297; č. 173, s. 302–304; č. 174, s. 304–305; č. 175, s. 305–306; č. 187, s. 322–323.

kdy osobně, většinou však skrze své podkomoří (doloženo pro léta 1460–1475).[236]

Za konfliktu s uherským králem a českým vzdorokrálem Matyášem Korvínem (1443–1490) figurovala věnná města v usnesení sněmu z března 1470 o zřízení stálých krajských hotovostí. Z Hradeckého kraje byl vedle krajského hejtmana a velitelů z panského a rytířského stavu jmenován *„od pánuov Hradeckých jeden, a Jaroměřských jeden"* a na Chrudimsku *„od Chrudimských Viktorín z Kaučieho* [z Kunčího – pozn. ZB], *a z Mýta jeden."*[237]

Král Vladislav Jagellonský (1456–1516) neměl šťastnou ruku při výběru svých nevěst. Nikdy nenaplněný sňatek s Barborou Hlohovskou (1464–1515) se marně snažil po desetiletí zrušit a svazek s vdovou po Matyáši Korvínovi Beatricí Neapolskou (1457–1508) zůstal po celá léta nelegitimní. Až v roce 1500 zrušil Vladislavovo nenaplněné manželství papež Alexandr VI. a král se mohl o dva roky později oženit s Annou z Foix (1484–1506). Nová královna však nebyla *„v Čechách korunována ani věna měla v Čechách, neb nebyla přijata,"* narození dědice trůnu Ludvíka (1506–1526) zaplatila životem. Království se ocitlo bez královny a věnná města byla opět spravována královskými úředníky spolu s ostatními královskými městy.[238]

Ještě za života královny-vdovy Johany z Rožmitálu potvrdil a vydal Vladislav II. městům řadu privilegií, odrážejících politické napětí i ekonomickou rivalitu se šlechtou. Vedle běžných konfirmací městských výsad si města žádala hlavně hospodářská privilegia, jimiž se snažila čelit režijnímu hospodaření šlechty. Monopol na vaření a prodej piva v okruhu jedné míle (cca 11,24 km) byl roku 1472 stvrzen Chrudimi[239] a o deset let později Jaroměři.[240] Roku 1484 došlo ke konfirmaci smlouvy mezi chrudimskou obcí a Viktorinem z Kunčího a jeho synem Janem, aby tito movití „sousedé" (tj. měšťa-

236 V. NĚMEČKOVÁ, *Hradec v době husitské a jagellonské*, s. 161; V. WOLF, *Jan Kolda ze Žampachu*, s. 76.

237 *Akta veřejná i sněmovní v Království českém od r. 1453 do 1490*, in: AČ IV, František Palacký (ed.), Praha 1846, č. 9, s. 443.

238 *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 326–327, o tom Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1–2*, Praha 2001, s. 212–214.

239 *CIM* III, č. 338, s. 588–589.

240 *CIM* III, č. 712, s. 1286–1287.

né) neodváděli z vrchní řeky nad městem vodu na své rybníky.[241] Věnná města usilovala o rozšíření svých práv konat trhy, zejména trhy výroční (jarmarky). Právo konat nový výroční trh od Vladislava II. obdrželo při osobní návštěvě krále na Štědrý den 1473 Vysoké Mýto,[242] později Chrudim (1476),[243] Hradec Králové (1478) včetně cla z koní,[244] dále Polička (1493),[245] Jaroměř (1497),[246] Dvůr (1497),[247] Trutnov (1499)[248] a roku 1504 znovu Jaroměř pro *„mnohé* […] *nedostatky a záhuby, které skrze oheň a vodu na ně nedávno i předešlými léty přišly"* spolu se svolením vybírat clo na *„opravenie města toho a silnic i mostuov"*.[249] Vítanou položku městských příjmů tvořily různé obchodní poplatky (cla, mýta a ungelty). Roku 1486 potvrdil král Chrudimským clo v městských branách,[250] roku 1497 postoupil Jaroměřským právo dědičného cla z koní, volů a hradeckého piva za odpuštění dluhu 50 kgč,[251] roku 1507 udělil právo cla ze zboží přiváženého do města Dvoru[252] a v roce 1511 na žádost zástavní vrchnosti Heřmana a Karla ze Šumburka popustil Trutnovu výsadu pobírat clo v branách. Jeho výnosy se měly využít k opravám cest v okolí města, *„poněvadž jest velmi vohněm pošlo"*.[253]

V politické rovině věnná města usilovala o výkup dědičných rychet a o milost pečetit červeným voskem. Jejich zájem směřoval k zisku práva svobodného odkazu, privilegií na vedení vody a zřízení vodovodů (které často protínaly majetky okolních šlechty) či snížení daně odváděné královské komoře (přehledně tab. č. 1).

241 *CIM* III, č. 439, s. 749–752.
242 *CIM* III, č. 353, s. 604.
243 *CIM* III, č. 373, s. 633–634.
244 *CIM* III, č. 393, s. 662–664.
245 *CIM* III, č. 496, s. 839.
246 *CIM* III, č. 509, s. 861–863. Výsada na výroční trh byla zapsána společně s potvrzením prodeje rybníka Vaňka ze Sloupna Jaroměřským za 700 kgč.
247 *CIM* III, č. 514, s. 870–871.
248 *CIM* III, č. 549, s. 940–942.
249 *CIM* III, č. 579, s. 1019–1020, cla podrobně specifikována.
250 *CIM* III, č. 443, s. 757–759, podrobně specifikovány taxy za různé druhy zboží. V roce 1507 udělil král podle chrudimského vzoru clo pernštejnským Pardubicím.
251 *CIM* III, č. 506, s. 856–857.
252 *CIM* III, č. 595, s. 1053–1056, včetně podrobných celních sazeb.
253 *CIM* III, č. 595, s. 1053–1056, odkazuje na požár města roku 1484.

Tab. č. 1 Časové rozdělení výsad udělených věnným městům v letech 1436–1524

ROK	Hradec Králové	Jaroměř	Dvůr Králové nad Labem	Trutnov	Chrudim	Polička	Vysoké Mýto	Mělník
	císař Zikmund Lucemburský							
1436					A.3			A.1
1437							A.1	
	královna Barbora Celská (po 1445 de facto Jiří z Poděbrad)							
1441				C				
1442								
1443			A.1	A.1				
1444								
1445		A.1 C						
1446					A.2		A.2	
	král Ladislav Pohrobek							
1454	A.1	A.1 B.3 C	A.1 B.3		A.1	A.1 B.3		A.1 B.1
1456						C		
	král Jiří z Poděbrad							
1459	A.1 B.5				A.1			
1460						C		
1463			A.1	A.1				
1466		A.1		C				
1468						B.1		
1471								A.1 B.4

ROK	Hradec Králové	Jaroměř	Dvůr Králové nad Labem	Trutnov	Chrudim	Polička	Vysoké Mýto	Mělník
	král Vladislav Jagellonský							
1471							A.1 B.5	
1472	A.1 B.6				A.1 A.3 B.6			
1473					B.7		B.3	
1474	B.1					A.1	B.6	
1475				C				A.1
1476	B.7		B.2		B.3			
1478	B.3	A.2				B.6		A.2 B.7
1479								
1480				A.1				
1481								
1482		A.3						
1486					B.4			
1493						B.3		
1495								A.3
1497		B.3 B.4	B.3					
1498								B.4
1499				B.3				C
1503								A.3
1504		B.3 B.4						
1505		B.7						
1506		B.6						
1507			B.4					
1509			A.1 B.6					

ROK	Hradec Králové	Jaroměř	Dvůr Králové nad Labem	Trutnov	Chrudim	Polička	Vysoké Mýto	Mělník
	král Vladislav Jagellonský							
1511				B.4				
1515	A.5							
	král Ludvík Jagellonský							
1520								B.7
1521		B.4						
1523				B.4		B.4		
1524							A.1	

A	Konfirmace
A.1	Obecná konfirmace
A.2	Potvrzení nezastavování
A.3	Konfirmace obchodních výsad (trhu, mílové, celní…)
A.4	Jiné konfirmace
B	Privilegia a výsady rozšiřující práva města
B.1	Výkup rychty
B.2	Právo svobodného odkazu
B.3	Udělení nového výročního trhu
B.4	Udělení práva na vybírání cel
B.5	Polepšení znaku
B.6	Právo pečetit červeným voskem
B.7	Jiné
C	Zastavení města či platů z města (včetně konfirmací)
	Zastavení města

Král Ludvík Jagellonský (1506–1526) nestihl během své krátké vlády potvrdit privilegia věnných měst, toho se dočkalo jen Vysoké Mýto (1524). Dne 13. ledna 1522 uzavřel sňatek s Marií Habsburskou (1505–1558), která se po své korunovaci (1. června) ujala správy svých měst. Na mladém králi si stihla věnná města vymoci práva k vybírání cel, která Ludvík roku 1521 udělil Jaroměřským a v roce 1523 Poličce (*„poněvadž nejednou to město Polička vyhořelo a oni o mnohé vejsady a obdarování ohněm i válkami přišli“*).[254]

V první řadě cla se stávala předmětem sporů se sousedy. Roku 1522 tak došlo k narovnání mezi Dvorskými a rytířem Adamem Zilvarem z Pilníkova o placení cla ve městě, které se zakládalo na královském privilegiu z roku 1507.[255]

Za Vladislava II. se znovu rozhořel konflikt pramenící z náboženských rozporů. Po smíření krále s předními katolickými rody, které válčily na straně Matyáše Korvína, došlo k průniku této vlivné skupiny do královské rady. Opět rostlo napětí. Radikální utrakvismus (v náboženské rovině prezentovaný českou bohoslužbou, podáváním eucharistie dětem a uznáváním spasitelnosti kalicha) se za krále tichého souhlasu ocital v defenzivě. Od léta 1482 se proto začal formovat velký stavovský spolek na ochranu utrakvismu a biskupa Augustina Lucianiho († 1493), který na jaře překročil českou hranici s cílem vysvětit utrakvistický kněžský dorost. Podnětem k tomuto spolku se staly dílčí smlouvy uzavírané v tradičních centrech utrakvismu. Spolek šlechty a měst Hradeckého kraje ze 17. června byl ustaven jako pevná struktura na dobu, *„dokudž nám práva zemská nepuojdů“* a ještě na dalších deset let, *„a potom dále tak jakožby se nám spoluzápisníkóm zdálo“*.[256] Biskup se po vítězství radikální kališnické skupiny, která se opírala o velkou obec, přestěhoval počátkem června do Hradce a usídlil se na zdejší radnici. Hradec se tak znovu stal přední základnou radikálního utrakvismu. Cesta do hlavního města se Augustinu Lucianimu otevřela následujícího roku, kdy se rovněž východočeský spolek zařadil do obecné-

254 *CIM* III, č. 676, s. 1205–1208 (jednalo se o clo z dříví plaveného po Labi); č. 690, s. 1244–1245; č. 697, s. 1260–1262.

255 *CIM* III, č. 595, s. 1055.

256 *Akta veřejná i sněmovní v Království českém od r. 1466 do 1500*, in: AČ V, František Palacký (ed.), Praha 1862, č. 24, s. 409–411. P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české* VI, s. 442–445.

Obr. č. 35 Věž Kropáčka vystavěná v roce 1509 jako reakce na spory města Hradce se šlechtou

ho utrakvistického spolku vedeného Janem Tovačovským z Cimburka.[257] Po zformování kališnické jednoty následoval násilný převrat v pražských městech v září roku 1483, který vedl k uzavření kutnohorského náboženského míru (1485). Pokoj v zemi však ani poté nezavládl.[258]

257 *Akta veřejná i sněmovní v Království českém od r. 1453 do 1490*, in: AČ IV, č. 27, s. 508–512; *Staří letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané*, František Palacký (ed.), Praha 1829, s. 231–232. Srovnej Petr MAŤA, *Obranný spolek českých stavů z roku 1547. Poznámky k chronologii, právní terminologii a logice stavovského hnutí*, Dějiny – teorie – kritika 2017, s. 96–97; sám F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* 5, Praha 1968, s. 152 a TÝŽ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* 6, Praha 1968, s. 779, pozn. 206 zpochybnil vlastní dataci založení spolku a hypoteticky jej posunul do 27. 9. 1483.

258 *Akta veřejná i sněmovní v Království českém od r. 1466 do 1500*, in: AČ V, č. 31, s. 418–427. P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny VI*, s. 449–452.

Napětí mezi královskými městy a šlechtou narůstalo od osmdesátých let a vrcholilo po přijetí kodifikace označované později jako *Vladislavské zřízení zemské* (1500). Spolu s jeho schválením sněmem a panovníkem (1502) došlo ke zformování výhradně šlechtické krajské správy v čele s krajskými hejtmany. Rozhořčená města se od zřízení více či méně distancovala a vystupovala jednotně v rámci celozemského městského svazu. Nedošlo sice k otevřenému konfliktu, ale nevyřešená právní situace přála všemožným pokleslým formám záští (násilí). Věnná města se neváhala zapojit. Hradec se stal hlavním spojencem Prahy v boji proti nárokům šlechty. Roku 1502 je mezi dvaatřiceti městy zapsanými v celozemském městském svazu uveden Hradec na čtvrtém místě, na dvanáctém figuruje Chrudim, na devatenáctém Vysoké Mýto, na třiadvacátém Jaroměř, na čtyřiadvacátém Dvůr Králové nad Labem a na dvaatřicátém Polička. Pouze zastavený Trutnov přirozeně v zápisu chybí. Pořadí vcelku odráží reálný vliv a sílu jednotlivých obcí. Hradec představoval největší věnné město s cca 4000–5000 obyvateli a rozsáhlým venkovským zázemím. Patřil k jedněm z nejlidnatějších měst Čech i Moravy, srovnatelným s Brnem nebo Českými Budějovicemi.[259]

Východočeského prostoru se dotklo zejména záští spojované s Jiřím Kopidlanským z Kopidlna. Tento rytíř, jehož bratra Jana nechali za kontroverzních okolností popravit pražští konšelé, vypověděl v polovině července 1507 králi a zemi válku, vedenou hlavně proti královským městům. Hradce se bezprostředně dotkly aktivity

259 *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Petr Kreuz – Ivan Martinovský – Jana Vojtíšková (eds.), Dolní Břežany 2007, s. 53–57; *Akta veřejná i sněmovní v Čechách od r. 1500 do 1509*, in: AČ VI, František Palacký (ed.), Praha 1872, č. 1, s. 217–218; č. 22, s. 269–271. Spory následující po přijetí *Vladislavského zemského zřízení* zachytil Ivan MARTINOVSKÝ, *Vznik a počátky Vladislavského zemského zřízení*, in: Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619), Karel Malý – Jaroslav Pánek (eds.), Praha 2001, s. 85–100. Celkově k situaci Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 3–4*, Praha 2002, s. 21, 27–28. Pod pojmem „záští" se skrývá zvykové právo násilné pomsty vedené svépomocí, k němuž se až do počátku novověku (a upevnění ústřední soudní a policejní moci) uchylovala zejména šlechta. Srovnej Z. BERAN, *Válka a násilí jako sociální kód české pozdně středověké šlechty*, Český časopis historický 115, 2017, s. 319–345; podrobně TÝŽ, *Mír a násilí v kontextu proměn společenského řádu pozdně středověkých Čech*, habilitační práce, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2019, s. 31–66.

Halamy z Běchar, který s Kopidlanským spolupracoval a pokusil se město vypálit. V říjnu 1508 byl v Praze sťat poté, co vyznal na mučidlech, že nacházel podporu u okolní šlechty.[260]

Katastrofy v tab. č. 2 se výmluvně hromadí do let politické nestability a zejména soupeření měst se šlechtou v první čtvrtině 16. století. Tabulka přitom neuvádí další četné neúspěšné pokusy o žhářství, kde lze vedle Halamy z Běchar doplnit pokus o vypálení Poličky roku 1500. Za většinou doložených požárů se zřejmě skrýval lidský úmysl a města musela být ostražitá, neboť pro ně byl požár větším nebezpečím než pro venkov.[261]

Stavovský ani náboženský rozpor nikdy zcela neutichl. Díky slovu podkomořího Buriana Trčky z Lípy (*„když jest ouřad konšelský nyní mocí naší obnovoval“*) získal Hradec v roce 1515 výlučnost konfese podobojí a přednost před ostatními královskými městy. Východočeská metropole si v letech panovníkova pobytu v Budíně mohla dovolit vysílání vlastních poselstev a měla pozorovatele na vídeňském setkání Jagellonců s Habsburky. Byla tam dojednána sňatková smlouva, předurčující osudy českého trůnu. Města přitom nelze vnímat pouze jako defenzivní sílu čelící ambicím šlechty. Na sklonku středověku se světy šlechty a měst novým způsobem propojily. Šlechta se víc než dříve usazovala ve městech a brala za své prvky ekonomické strategie měšťanů. Města zase razantně vstoupila do politické oblasti (obhajovala své právo aktivní účasti na zemském sněmu), ujímala se výkonu vrchnostenských práv a pronikala do sféry zemskodeskových statků.[262]

260 *Akta veřejná i sněmovní v Čechách od r. 1500 do 1509*, in: AČ VI, č. 68, s. 347; *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 332–333. Halama byl zajat Hradeckými a postoupen do Prahy, kde jej ke ztrátě hrdla odsoudil zemský soud.

261 Robert ŠIMŮNEK – Tomáš BURDA – David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ – Karel KUČA – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Přemysl ŠTYCH – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Radka VOSTŘELOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 30 Polička, Praha 2019, s. 10.

262 K roku 1515 *CIM* III, č. 635, s. 1134–1135, dále Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Město v době předbělohorské: od prosperity k pozvolnému nástupu úpadku*, in: Hradec Králové, s. 157–158.

Tab. č. 2 Katastrofy, které postihly věnná města v letech 1446–1523

ROK	Hradec Králové	Jaroměř	Dvůr Králové nad Labem	Trutnov	Chrudim	Polička	Vysoké Mýto	Mělník
1446								
1450								
1461								
1469								
1471								
1483								
1484								
1509								
1512								
1517								
1522								
1523								

	požár celého města
	požár části města
	požár na předměstí
	vpád vojska do města

Majetkový vzestup věnných měst v kompetici se šlechtou

Pravomoc královských (věnných) měst vždy v různé míře přesahovala hradební pás a ovlivňovala venkovské zázemí (ve starším období zejména tzv. šosovní majetky). Svými pozemkovými akvizicemi zasahovali do okolí i jednotliví měšťané, ale teprve husitská revoluce vnesla bezprecedentní průnik zeměpanských měst do oblasti, dosud jim spíše odpírané. Třetí pražský artikul zdůvodnil potřebu chudé církve po vzoru prvotního křesťanství a dodal tím revoluci dynamiku, která se realizovala masivní sekularizací církevního majetku. Ačkoli jeho zdaleka největší podíl uchvátila šlechta obou konfesí, dosáhla rozsáhlých zisků i některá královská města, jejichž posílená moc se promítla v přijetí jejich reprezentantů mezi aktivní členy zemského sněmu. Podobně jako šlechta, i královská města budovala v pozdním středověku svoje rozsáhlé a zaokrouhlené majetkové enklávy, které se často měnily v uzavřené ekonomické celky. Městská panství se rozrůstala po celé sledované období, mezi jednotlivými městy ovšem trvaly rozdíly v důrazu. Stále platí hodnocení Jaroslava Čechury, že *„zisk pozemkového majetku městy a jejich etablování jako pozemkové vrchnosti je jistě zajímavé a dosud ne zcela probádané téma."*[263]

Pozemkové jmění východočeské aristokracie sledoval Ondřej Felcman, považující za „velké" takové panství, jestliže přesahovalo 20 vesnic. Majetky věnných měst ovšem ponechal stranou. Věnná města mohla těžit ze stejného procesu jako šlechtická aristokracie, a to z úbytku podílu rytířů a zemanů na pozemkovém vlastnictví a z rapidního poklesu nižší šlechty vybavené nemovitým majetkem. Otvíral se prostor majetkovým ziskům subjektů s potřebnou hotovostí. I ekonomické principy fungování pozemkových celků vykazovaly u šlechtických i městských velkostatků podobné rysy. Ucelená teritoria umožňovala racionální hospodaření a propojování měst-

263 K definici šosovních majetků J. LHOTÁK, *Šosovní, nebo poddanské vesnice?*, s. 517–562; jejich vrchním vlastníkem byl panovník, podléhaly však městskému právu a s nimi spojená pořízení bývala vkládána do městských knih. Srovnej Jaroslav ČECHURA, *Jagellonská éra ve východních Čechách*, in: O. Felcman – F. Musil a kol., Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526), Praha 2009, s. 636.

ských sídel s venkovským zázemím. Vznik městských panství měnil i vztahy měst s okolní šlechtou.[264]

K Hradci původně náležel šosovní okruh zahrnující vesnice Třebeš, Lhota pod Strání, Kluky a některé další majetky na území později založených vsí Kuklen, Svobodných Dvorů, Plotišť a Pouchova. V husitské a pohusitské době si při pozemkových akvizicích právě Hradec počínal ze všech věnných měst nejúspěšněji. Již koncem vlády Jiřího z Poděbrad vlastnil asi dvě desítky vesnic, v jagellonském období to rozšířil o další vesnice, a tak městu roku 1523 náleželo okolo 35 venkovských lokalit. Expanze městského panství pokračovala až do poloviny 16. století, kdy je v rámci konfiskací roku 1547 doložen rozsah přesahující 40 vesnic a jejich částí.[265]

Přesto se město ve svém sousedství muselo potýkat s državami mocných rodů. Mocenský pokles i majetkový úpadek rodu z Poděbrad zřejmě umožnil městu pevněji uchopit vládu nad částí někdejšího opatovického klášterství. Oslabení Poděbradů v důsledku vleklé a nepříliš úspěšné války s Matyášem Korvínem pohotově využil Vilém z Pernštejna († 1521). Na základech jejich východočeského dominia zbudoval rozsáhlou pernštejnskou državu s rezidencí v Pardubicích. Nejvyšší hofmistr se svojí úpornou snahou o zbudování výnosného rybničního systému opakovaně dostával do sporů s Hradeckými, zároveň však nechybějí doklady o jejich spolupráci v podobě dílčích transakcí či dodávek zbraní vyrobených v Hradci pro pardubického pána. Tak jako jiná česká města, i Hradečtí za-

264 O. FELCMAN, *Velké pozemkové majetky ve východních Čechách a jejich aristokratičtí majitelé v letech 1436–1634*, in: Zdeněk Beran a kol., Východočeská šlechta, její sídla a teritoria, Praha 2013, s. 23, označuje jako střední panství majetkové celky zahrnující mezi 10–20 vesnicemi. Dále Robert NOVOTNÝ, *Šlechta*, in: Husitské století, Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), Praha 2014, s. 313–314.

265 V. NĚMEČKOVÁ, *Hradec v době husitské a jagellonské*, s. 140–141. J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, I/1, s. 162, uvádí podle Švendova svědectví z roku 1523 v majetku Hradce vesnice: Březhrad, Plačice, Vlčkovice, Praskačku, Charbuzice, Urbanice, Hřibsko, Rozběřice, Hvozdnici, Stěžery, Stěžírky, Roudničku, Sedlice, Chrastice, Slatinu, Svinárky, Vysokou, Bachnice, Lochenice, Neděliště, Všestary, Světí, Břízu, Svinary, Rusek, Skaličku, Libčany, Těchlovice, Třesovice a Svinišťany. Uvádí také staré šosovní vesnice Třebeš, Lhotu pod Strání a Kluky. V. NĚMEČKOVÁ, *Hradec v době husitské a jagellonské*, s. 750 dokládá ještě pravděpodobné vlastnictví vsí Vážnice a Lochenice. Srovnej rekonstrukční mapu hradeckého panství před rokem 1547 – in: J. VOJTÍŠKOVÁ, *Město v době předbělohorské*, s. 165.

bředli do sporů o vaření piva s okolní šlechtou. Pernštejnské dominium se šesti městy a městečky a cca 130 vesnicemi daleko přesáhlo državy města Hradce, na druhé straně velikostí, ekonomickou i vojenskou silou se Pardubice nemohly Hradci jako městskému centru vyrovnat.[266]

Podobnou výchozí pozici s venkovskými majetky mělo i druhé krajské věnné město Chrudim. Také jemu před husitskými válkami náležely tři vesnice, a to Kočí, Topol a později zaniklý *Stameczendorf*, jak víme z berních rejstříků. Podle Michaely Kosařové přicházelo ročně ze šosovních vsí do městské sbírky 120 kop grošů, což činilo asi 20–25 % z celkového výnosu. Nějaké majetky náležely chrudimským měšťanům zřejmě i v blízké a později zaniklé vsi Kočice.[267]

Na rozdíl od Hradce nedokázala Chrudim příliš vytěžit z revolučních změn, postupné rozšiřování jejího panství se dělo spíše díky rostoucí ekonomické síle obce. Roku 1440 zakoupila několik kmetcích dvorů v Rozhovicích a roku 1480 ve Mněticích. Rozsáhlejší zisk pozemkového majetku přinesla až doba Jagellonců, kdy byly pořízeny vesnice Krchleby, Mnětice, Slatiňany a Tuněchody a část vsi Hrbokova, Medlešic, Rozhovic, Svinčan a Vejvanovic. V roce 1542 došlo k zákupu blízkého zboží s centrem v hradu Rabštejnek. Důle-

266 V. NĚMEČKOVÁ, *Hradec v době husitské a jagellonské*, s. 141–142; O. FELCMAN, *Velké pozemkové majetky*, s. 28, 32–33, barevná příloha č. 2 a 3. Podle J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 3–4*, s. 27–28 žilo počátkem 16. století v Pardubicích okolo 1400 obyvatel oproti přibližně 4000 obyvatel v Hradci.

267 Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, II. CH–L, Praha 1949, s. 272, uvádí k roku 1399 ves Kočí jako šosovní; později z ní plynuly platy do městské pokladny; roku 1440 je na sjezdu doložen Bartoš z Kočího – část vsi tak zřejmě náležela pod městský šos, zatímco jiná majiteli z řad místní drobné šlechty. Antonín PROFOUS – Jan SVOBODA, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, IV. S–Ž, Praha 1957, s. 348, uvádí ves Topol k roku 1399 jako šosovní; v roce 1487 je znám nižší šlechtic Jíra z Topole, tj. buď byla držba vsi rozdělena, nebo v pohusitské době město ves načas ztratilo, aby ji v roce 1551 celou zakoupilo zpět od krále Ferdinanda I. Dále Jan FROLÍK – Jiří SIGL, *Chrudim v pravěku a středověku. Obrázky každodenního života*, Chrudim 1998, s. 45; Michaela KOSAŘOVÁ, *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2014, s. 103, ke Kočicím A. PROFOUS, *Místní jména v Čechách*, II., s. 272; František ROUBÍK, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959, s. 111. Roku 1468 byla ves vypálena Uhry a později se uvádí jako pustá.

žitou položku představovaly nejen platy z městských vsí, ale také z rozvinutého lesního a rybničního hospodářství. Do venkovského zázemí Chrudimi zároveň svými nákupy pronikali i jednotliví měšťané. Při konfiskacích roku 1547 městské panství čítalo hrad Rabštejnek, sedm vsí (Kochánovice, Krchleby, Lhotu, Lipinu, Mnětice, Tuněchody a Týnec) a jiné drobné majetky a platy. Stejně jako Hradečtí, i Chrudimští se potýkali s pernštejnskou vrchností, jejíž obrovské dominium se táhlo desítky kilometrů západo-východním směrem mezi oběma městy. Jablkem sváru se nejednou stávalo rybníkářství. Spory vedli i s okolní drobnou šlechtou o vaření a prodej piva. Na východě uzavíral možnosti větší expanze městského panství jiný územní gigant – panství Lichnice náležející Trčkům z Lípy (z něho se roku 1538 oddělil Heřmanův Městec).[268]

Větší panství než krajská Chrudim získala stranou ležící a menší Polička, k níž od vrcholného středověku náležela řada šosovních vsí (Modřec, Nedvězí, Borová, Oldřiš, Kamenec, Telecí, Trhonice, Sedliště a části pozemků či platů v dalších pěti vesnicích). Tyto vesnice spadaly pod městskou právní a soudní působnost a podílely se na městských daňových zátěžích. Zádušní majetek poličského kostela sv. Jakuba se roku 1494 rozšířil o ves Makov. Hlavním úspěchem obce se stal zápis šosovního majetku do zemských desk (1545), z někdejších šosovních vsí se stávaly poddanské. Vzniklo městské panství na principech vrchnostenské správy. Nepříjemnosti ovšem vyvolávalo ekonomické soupeření se šlechtou, v němž nepomohla ani *Svatováclavská smlouva* (1517). Vytvořila sice bázi ke smíru, avšak mlčky tolerovala porušování mílového práva měst. Poličky se zvláště dotkl příkaz majitele hradu Svojanova, když svým poddaným zakázal odběr poličského piva a návštěvu tamních trhů.

268 O ziscích měšťanů *CIM* III, č. 621, s. 1109; č. 580, s. 1021–1023; č. 621, s. 1108–1110; č. 703, s. 1273–1275; *Listiny Jindřicho-Hradecké z let 1388–1529*, František Tischer (ed.), in: AČ XI, Josef Kalousek (ed.), Praha 1892, č. 291, s. 467–468. Alois KLAUS – Čeněk FLORIÁN – Karel KUDRNA, *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV. Prehistorie a historie obcí na Chrudimsku*, Chrudim 1926, s. 318, online, dostupné z https://www.knihovna-cr.cz/chrudimsko-nasavrcko-dil-4#lg=1&slide=321 [16. 11. 2020]; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* 1. Chrudimsko, Praha 1882, s. 66–68; M. KOSAŘOVÁ, *Obraz pohusitské Chrudimi*, s. 103–104; Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Jan FROLÍK – Petr GRULICH – Vladimír HRUBÝ – Pavel KOBETIČ – František NESEJT – Pavel ŠRÁMEK – Ivo ŠULC – Vít VOKOLEK – Josef ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 13 Chrudim, Praha 2003, s. 3.

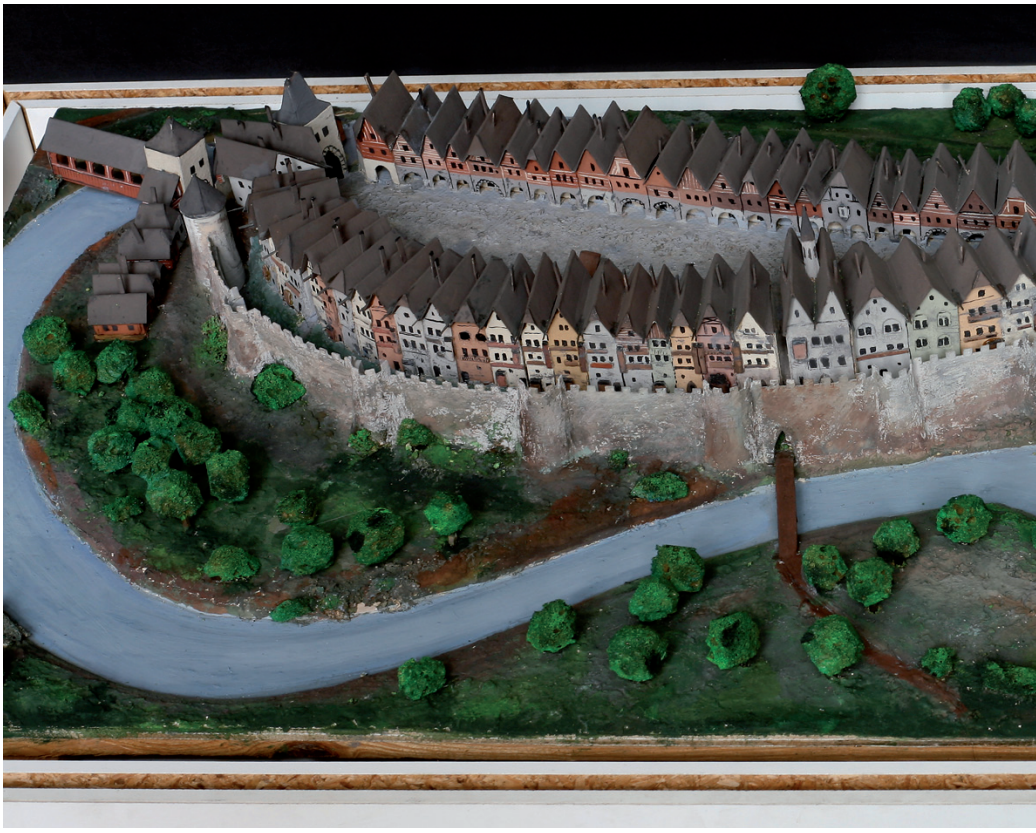

Obr. č. 36 Rekonstrukční model Jaroměře v 15. století

Jako ostatní věnná města, i Poličku postihly důsledky stavovského odboje z roku 1547. Musela odevzdat všech 10 vesnic (Sádek, Kamenec, Oldřiš, Borovou, Telecí, Modřec, Nedvězí, Trhonice, Sedliště a Makov) i další majetky včetně několika dvorů. Městské panství se tím pádem stáhlo a v zásadě odpovídalo někdejší držbě šosovních vsí.[269]

269 *CIM* III, č. 356, s. 605–607, privilegium z 25. 2. 1474 dle vidimátu z roku 1508. R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – D. JUNEK – S. KONEČNÝ – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠKOVÁ – R. VOSTŘELOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 30 Polička, s. 10–12; J. LHOTÁK, *Šosovní, nebo poddanské vesnice?*, s. 534–535, 560; Zdeněk BERAN, *Majetkové proměny Čáslavského kraje v pozdním středověku a jeho územně správní struktura. Rekonstrukce vzniku nových územních celků*

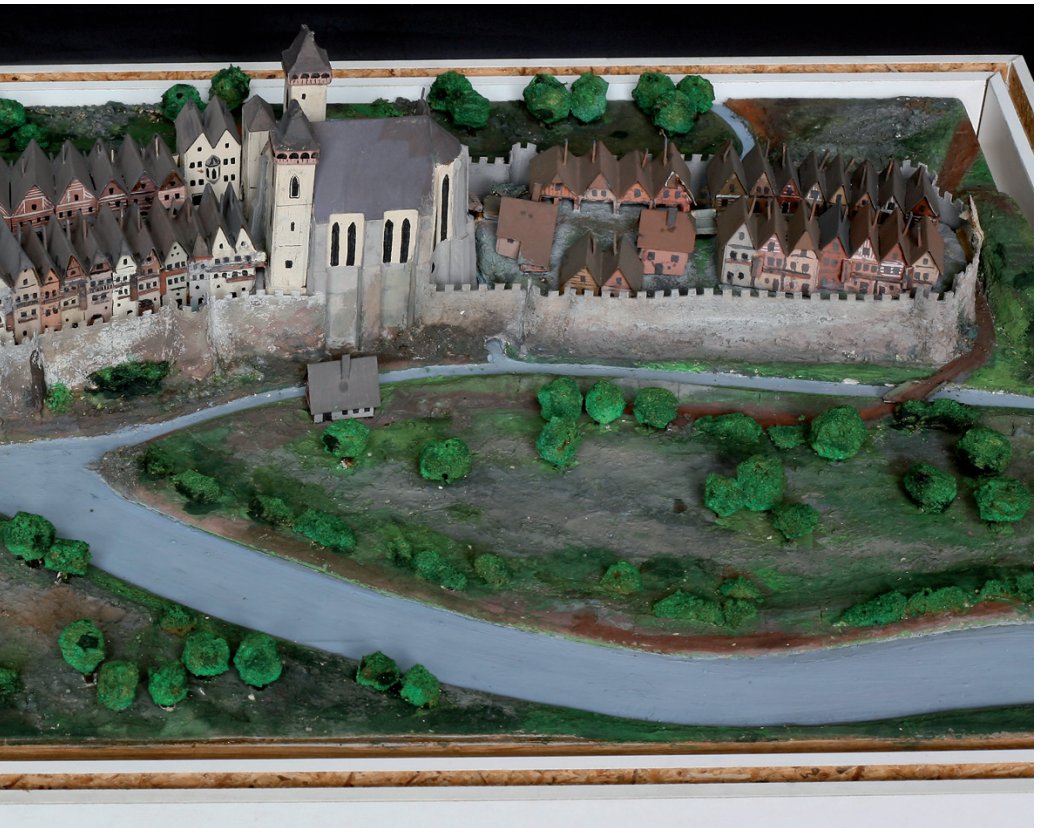

Základ městského statku spočinul na šosovních vesnicích také ve Dvoře nad Labem. V pohusitské době připojilo město ke svým venkovským majetkům vsi Verdek, Filířovice, Nové Lesy, Lipnici, koncem 15. století Libotov a zástavní právo na Bukovinu. Roku 1547 Dvůr ztratil Libotov, Kocléřov, Komárov a Bukovinu, avšak Verdek, Filířovice, Nové Lesy a Lipnice se posléze městu vrátily. Město tak rozšířilo svůj majetek až na osm vesnic, uchovala se jich polovina. Dlouho si udržely statut šosovních vsí. Jak se nechá dolo-

v jižní části východočeské oblasti, in: O. Felcman a kol., Území východních Čech, s. 65; A. KLAUS – Č. FLORIÁN – K. KUDRNA, *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV.*, s. 319–322; srovnej problémy s Tuněchodskými.

žit, v předbělohorském Dvoře Králové, na jeho vesnicích i dvorech se zakoupilo mnoho šlechticů.[270]

S výjimkou vesnic Čáslavky, Dolany a Hořenice, jimž zřejmě od středověku náležel statut vsí šosovních, spadá počátek budování městského panství v Jaroměři do posledních dekád 15. století. Od čtyřicátých do počátku sedmdesátých let omezoval rozvoj města jeho zástavní statut. K zásadní transakci došlo roku 1520, kdy městská obec zakoupila heřmanické zboží od Jiřího z Gerštorfu za 4400 kgm. Čítalo vsi Heřmanice, Brod a Slotov, Krabčice Vyhnánov a pustou ves Proruby (poslední dvě lokality původně náležely k trutnovskému manství; Proruby se brzy dočkaly nového osazení). V roce 1539 obec za 1400 kgč zakoupila Svinišťany, takže při konfiskacích roku 1547 Jaroměři náleželo 12 vsí, z nich sedm poddanských (Brod, Heřmanice, Krabčice, Proruby, Slotov, Svinišťany, Vyhnánov), dvě špitální (Kladruby a Kohoutov) a tři šosovní (Čáslavky, Dolany a Hořenice). Město se úspěšně prosazovalo vůči okolní šlechtě a využilo destabilizovaného Trutnovského kraje, na druhé straně mu rostla konkurence velkých panství Náchod (Pernštejnové a Smiřičtí), Opočno a Smiřice (Trčkové z Lípy).[271]

Základ panství Vysokého Mýta položil císař Zikmund 22. ledna 1437 zároveň s konfirmací městských privilegií. V listině tehdy městu potvrdil držbu vsi Vraclav a lesa Rez, v němž došlo k obnově zaniklé vsi Rzy. Zádušní majetek tvořily Vanice, Chotěšiny a náležely k němu též úroky z Vysoké, Sloupnice a Heřmanic. Okolo roku 1492 se podařilo zakoupit od rodu z Mečkova statek Uhersko s výbavou pěti vesnic. Akvizice pokračovaly. K roku 1514 se jako měst-

270 Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, I. A–H, Praha 1947, s. 476; TÝŽ, *Místní jména v Čechách*, II. CH–L, s. 600, 625. Podrobně Tomáš HALÍK, *Dějiny Dvora Králové n. L.*, Dvůr Králové nad Labem 1926, s. 9–10, 17–19.

271 *CIM* III, č. 676, s. 1205–1208; Robert ŠIMŮNEK – Tomáš BURDA – Jaroslav CAVRNOCH – Günter FIEDLER – Karel KUČA – Olga MERTLÍKOVÁ – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Jiří SLAVÍK – Přemysl ŠTYCH – Eva TICHOMIROVÁ – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 31 Jaroměř, Praha 2020, s. 10–12; A. PROFOUS, *Místní jména v Čechách*, I. A–H, s. 266. Podrobně sleduje vývoj panství Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Královské věnné město Jaroměř a jeho panství v době předbělohorské (historickogeografické aspekty problematiky)*, Historická geografie 45, 2019, č. 2, s. 239–261. Město muselo bezprostředně po husitských válkách překousnout zástavu klášterního majetku jaroměřských augustiniánů husitskému hejtmanovi Jiříkovi z Chvalkovic (tamtéž, s. 243–244).

ský statek uvádí Radhošť, v roce 1515 Opočno, roku 1526 Vysoká, dále Sedlíšťka, Žíka, Týništko, Trusnov a pustý dvůr Jestříbec (ve stejnojmenné vsi). Městský majetek ve Stradouni (doložen podíl k roku 1424) se v roce 1539 koupí od Bohuslava Kostky z Postupic podařilo za 1475 kgč scelit. Městu náležel podíl na vsi Lhůtě (doloženo k roku 1437), Džbánově (k roku 1439), Tisové (k roku 1464) a ve Vinarech. V roce 1542 si město přikoupilo od Bernarda z Rýzmberka ves Brteč, tvrz Šnakov se dvorem a dalšími položkami za 2250 kgč. Když byl Vysokému Mýtu roku 1547 konfiskován pozemkový majetek, tvořilo ho 16 vesnic (Tisová, Chotěšiny, Vraclav, Stradouň, Radhošť, Opočno, Sedlíšťka, Žíka, Trusnov, Týništko, Jestřebec, Vysoká, Rzy, Brteč, Vanice, Uhersko) s podílem v dalších pěti (ve Džbánově, Lhůtě, Vinarech, Sedlci a Hrušové). Venkovský majetek Mýta tak byl po Hradci ve věnných městech největší. I v okolí se brzy rýsovaly hrozby ze strany nových ambiciózních vrchností. Namísto litomyšlského biskupství a podlažického kláštera se stali sousedy Mýta Kostkové z Postupic (získali statky biskupství, podlažické a brandýské panství) Pernštejnové (majetek rozšířili o choceňské panství) a Slavatové z Chlumu (ujali se košumberského panství). Spory se silněji vyhrocovaly od osmdesátých let, kdy šlechta začala výrazněji zpochybňovat právo královských měst zasedat na sněmu a získávat deskový majetek.[272]

Má-li se shrnout, největší panství vybudoval Hradec (35 celých vesnic), následovaný Vysokým Mýtem (16), Jaroměří (12), Poličkou (10), Dvorem (8) a Chrudimí (7). Vynikne tak relativně značný rozsah panství nevelké Poličky (což ale byl výsledek štědré lokační donace zahrnující rozsáhlý šosovní okruh) v porovnání třeba s Chrudimí. Nejvíce využil své pozice v sirotčím svazu právě Hradec, aby rozšířil své panství a vybudoval třetí největší městské panství v celé zemi (po Táboru a Starém Městě pražském). Vzestup zaznamenalo i Vysoké Mýto, které se přitom nemohlo opřít o základnu v podobě šosovních vsí. Naprostá většina pozemkových zisků ostatních měst spadá do jagellonského období a patří k výsledkům jejich vlastní hospodářské aktivity.

272 *CIM* III, č. 696, s. 1259–1260. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* 1. Chrudimsko, s. 110; Robert ŠIMŮNEK – Vojtěch BARCAL – Tomáš BURDA – Karel KUČA – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Přemysl ŠTYCH – Jan VOJTÍŠEK – Jana VOJTÍŠKOVÁ, *HAM*, sv. 33 Vysoké Mýto, s. 10–16.

K Trutnovu, který zůstal takřka po celou sledovanou dobu v zástavní držbě šlechty, náležely vesnice z jeho manského obvodu. Když se města roku 1543 ujala královna Anna, sestávalo jeho panství ze 30 vesnic. Trutnovsko pak bránilo rozmachu panství Dvora nad Labem směrem k severu.[273]

Počet vesnic náležejících k městským panstvím neodpovídal přesně číslu usedlých poddaných, jichž Hradec roku 1547 evidoval 582 (cca 17 na ves), Polička 333 (cca 33), Chrudim 248 (cca 35), Jaroměř 169 (cca 14), Vysoké Mýto 161 (cca 10), Dvůr 155 (cca 19). Tyto počty jsou orientační a spíše nadhodnocené. Vedle mimořádné rozlohy hradeckého dominia vynikne v celozemském měřítku i poličské a trutnovské panství, obě přesahující 300 usedlých.[274]

Zatímco měšťané dříve zvažovali nákupy venkovských statků jen pro svou rodinu či rod, umožnil vznik městských rad spojený s jejich právní subjektivitou vzestup měst mezi pozemkové vrchnosti. Princip šosovních vesnic se vázal ke králově iniciativě a k začátkům měst. Později vliv panovníka ve věnných městech poklesl a sílila role jejich samosprávy, která se profilovala jako plnohodnotná vrchnost. Tvorba městských velkostatků patří do pohusitské doby s vrcholem v první polovině 16. století. Rozvoj samosprávy a zisk alodiálního majetku umožnily zformování měst coby politického stavu.

Věnná města získávala zemskodeskové majetky v první řadě od nižší šlechty, s níž upadala do sporů o dílčí ekonomické výsady. Ve druhé polovině 15. století narážela zejména na poděbradskou državu, zasahující do obou východočeských krajů. V Chrudimsku vládli ještě větším majetkem Kostkové z Postupic. Koncem 15. století zís-

273 Eva SEMOTANOVÁ – Jiří BOCK – Günter FIEDLER – Luděk JIRÁSEK – Petr LANDR – Jitka LUKÁŠKOVÁ – Roman REIL – Jan SLOVÍK – Michal VOJTĚCH – Vladimír WOLF, *HAM,* sv. 12 Trutnov, Praha 2004, s. 2; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* 5. Podkrkonoší, Praha 1887, s. 156, stanovil rozsah panství roku 1544; dle: O. FELCMAN, *Velké pozemkové majetky*, s. 26, získal v roce 1539 polovinu trutnovského panství majitel panství Vrchlabí a Žacléř Kryštof Gendorf z Gendorfu, který jej o tři roky později sjednotil.

274 R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – J. CAVRNOCH – G. FIEDLER – K. KUČA – O. MERTLÍKOVÁ – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – J. SLAVÍK – P. ŠTYCH – E. TICHOMIROVÁ – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. WOITSCHOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM,* sv. 31 Jaroměř, s. 12; Jan LHOTÁK, *Velkostatek města Sušice. Od městských (šosovních) vesnic k robotní abolici a jejím výsledkům*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2015, s. 51–53.

kali absolutní dominanci Pernštejnové, jejichž panství se táhla od pardubické državy směrem na východ do Podorlicka a na česko-moravské pomezí. Mezi Hradcem a Jaroměří se dynamicky rozvíjelo panství Smiřice náležející Trčkům z Lípy. Přes latentní soupeření trvaly mezi věnnými městy a těmito dominii různé formy spolupráce. Zatímco nižší šlechta se ocitala v závislosti vůči okolním věnným městům, neboť si v nich pořizovala domy, navštěvovala trhy, využívala jejich sakrální prostory či se zde usadila, tak ani větší z měst se nevyhnuly podřízenosti vůči urozeným a vlivným osobám.

Formy šlechtické nadvlády nad věnnými městy

Věnná města náležela do kategorie měst královských. Jejich přímou vrchností byl král, v určitých delegovaných oblastech též královna. Jako taková byla vyňata z vrchnostenských nároků šlechty. Ve správní rovině však vstupovali mezi krále (popř. královnu) a jejich města úředníci, obvykle šlechtického původu. Jiný způsob nadvlády šlechty nad věnnými městy představovaly zástavy věnných měst do šlechtických rukou. Byl to důsledek oslabení královské moci.[275]

Správa věnných měst se vázala na úředníky královského, resp. královnina dvora. Jako nejvyšší úředník zde působil podkomoří královských věnných měst, vykonávající shodné pravomoci jako podkomoří nad většinou ostatních královských měst. Při osobních návštěvách každoročně vybíral daně, vyhlašoval příkazy a žádosti královny, předsedal výročním soudům, potvrzoval nové městské rady (tj. sázel konšely) a kontroloval účty spjaté s hospodařením. Po návratu Barbory Celské do Čech (1441) se tímto podkomořím stal Vaněk Valečovský z Kněžmosta. Po královnině smrti v roce 1451 ztratila jeho funkce opodstatnění a věnná města se přiřadila k ostatním královským městům.[276]

---

275 Pozici věnných měst v rámci krajské správy a jejich zástavám jsem se věnoval již ve studii Z. BERAN, *České královny a královská věnná města*, s. 142–147.

276 *CIM* III, č. 140, s. 241 – 4. 1. 1445 se v konfirmaci privilegií města Jaroměře uvádějí úředníci královny v čele s podkomořím a hofrychtéřem a dále jsou specifikovány jejich úkoly, mezi něž náleželo věnná města *„spravovati, súditi i konšele saditi časem svým"*. Dále srovnej Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách*, Praha 1881, s. 16–18; Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po* současnost, Praha 2005, s. 58–59, 62, 77,

Přesto si Vaněk Valečovský ve věnných městech i nadále podržel vliv. Patřil mezi věrné stoupence Hynce Ptáčka z Pirkštejna a funkce na královnině dvoře se pro něj stala odrazovým můstkem pro další politickou kariéru. I spoluprací s Jiřím z Poděbrad si vytvořil skvělou pozici pro vůdčí postavení v českých královských městech. Logickým vyústěním jeho kariéry se stalo jmenování do úřadu podkomořího královských měst zkraje vlády Ladislava Pohrobka.[277]

Vazba Vaňka Valečovského k českému východu přetrvala a posílila se přesunem jádra jeho majetků. Využil oslabené postavení zastavené Jaroměře, kde roku 1454 získal zástavní právo na hrad *„s mlýnem pod kostelem"* za 300 kop českých grošů. Příštího roku mu Jiří z Poděbrad daroval blízké panství a hrad Opočno, čímž se Valečovského vliv v oblasti upevnil. Jaroměřský hrad držel jedenáct let, až 22. listopadu 1465 *„hrad v Jaromíři, kterýž jest udělán z domu proboštského"* prodal *„purkmistru, konšeluom i vší obci z Jaromíře"*.[278]

Vedle Valečovského je v letech 1442 a 1444 doložen ještě další Barbořin služebník (*diener*) Diviš z Talmberka, snad totožný s Divišem z Talmberka, pánem na Slatiňanech (u Chrudimi). V rozmezí

206, 208–210, 214; Marek ĎURČANSKÝ, *Agenda podkomořího věnných měst a podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání. Několik poznámek k praxi za třicetileté války*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 32–37; F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 232, 269–270. Dle Jeronýma Jana SOLAŘE, *Dějepis Hradce Králové n. Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870, s. 589, obnovoval v letech 1454–1457 městskou radu Vaněk Valečovský z Kněžmosta coby královský podkomoří.

277 Roku 1452 byl Valečovský jmenován jedním z dvanácti rádců zemského správce (*Sněmovní věci České od r. 1446 do 1452 (Dokončení)*, in: AČ II, František Palacký (ed.), Praha 1842, č. 56, s. 309–313). Dále i Klára BRANIŠOVÁ, *Vaněk Valečovský z Kněžmosta*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2018; R. URBÁNEK, *České dějiny* III/3. *Věk poděbradský* III, Praha 1930, s. 73, 81. K jeho postavení na dvoře krále Jiřího z Poděbrad srovnej Z. BERAN, *Katolické panstvo na dvoře Jiřího z Poděbrad. Procesy vzájemné konvergence a divergence*, MHB 17, 2014, č. 2, s. 64.

278 K zástavě *CIM* III, č. 179, s. 311–312, dle česky psaného originálu; *Traktát podkomořího Vaňka Valečovského proti panování kněžskému*, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1881, s. 5–6, srovnej *Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471*, in: AČ III, František Palacký (ed.), Praha 1844, č. 680, s. 561; *Reliquiae tabularum terrae*, II. Pozůstatky desk zemských, Josef Emler (ed.), Praha 1872, č. 12, s. 405–406; *CIM* III, č. 179, s. 312; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* 2. Hradecko, Praha 1883, s. 47.

1459–1465 působil na dvoře královny Johany z Rožmitálu jako její maršálek.[279]

Po volbě Jiřího z Poděbrad se ujala vlády nad svými městy královna Johana z Rožmitálu. Brzy zřejmě došlo k personálnímu rozdělení úřadu podkomořího a kancléře. 3. ledna 1460 se v úřadu podkomořího věnných měst uvádí Augustin z Dlouhé Vsi, který z rozkázání královny obnovil městskou radu v Hradci.[280] Královna Johana obnovovala v Hradci městskou radu v letech 1460–1475, někdy osobně, většinou však skrze své úředníky. V roce 1460 urovnal jejím jménem spor mezi dvorským měšťanem a Annou Štefankou z Fidlerovic její blíže neurčený úředník Léva Tluksa z Čechtic na Lochenicích.[281]

Po roce 1460 zmínky o královniných podkomořích na několik let mizí. V Hradci potvrdil v letech 1461–1463 nové konšely královnin maršálek Diviš z Talmberka (v úřadu doložený 1459–1465), snad totožný se služebníkem královny Barbory zmiňovaným v letech 1442 a 1444. Chrudimská městská obec vedla s královniným maršálkem vleklý spor o využívání lesa, který se uzavřel až v roce 1465. V letech 1464–1468 je doložen královnin podkomoří Vilém z Duban a z Čijevic (dle obce Čívice u Pardubic), který padl v prosinci 1468 při obraně hradu Konopiště. Po Dubanovi působil až do královniny smrti (doložen 1469–1475) v úřadu podkomořího věnných měst někdejší královnin komorník (1463) Aleš Berka z Dubé a Kuří-

279 *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka* II, Blažena Rynešová (ed.), Praha 1932 (dále *LOR*), č. 180, s. 140; *Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471*, in: AČ III, č. 446, s. 529.

280 *CIM* III, č. 224, s. 386. Jednalo se zřejmě o příslušníka rodu vladyků z Dlouhé vsi u Sušice, srovnej A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* 11. Prácheňsko, Praha 1897, s. 278.

281 *Pamětní kniha města od roku 1417*, SOkA Trutnov, f. Archiv města Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 11, kn. č. 1, fol. 27r; *CIM* III, č. 263, s. 459. Léva Tluksa z Čechtic prodal roku 1469 hradecké obci své majetky v Lochenicích (tamtéž, č. 333, s. 576). Antonín SCHULZ, *Archivní prameny ku poznání života i strázně na širém Královédvorsku od smrti Husovy až do doby Koniášovy*, Dvůr Králové nad Labem, s. 38 mylně datoval do roku 1491 a bez přímého dokladu označil Lévu Tluksu za královnina podkomořího; dle J. J. SOLAŘE, *Dějepis Hradce Králové n. Labem*, s. 589 potvrdil radu 1461–1463 královnin maršálek Diviš z Talmberka, 1464–1468 královnin podkomoří Vilém z Duban a z Čijevic, 1469–1471 královnin podkomoří Aleš Berka z Dubé, 1472 královna Johana osobně, 1473–1475 opět Aleš Berka z Dubé a po královnině smrti královští podkomoří či hofrychtéři.

vod, který zároveň vykonával úřad kancléře (1470, 1475) a hofmistra (1470) na Johanině mělnickém dvoře.[282]

Po královnině smrti se její dvůr rozpadl a městské rady opět potvrzovali královští podkomoří či hofrychtéři. Po letech královniny absence byl úřad podkomořího obnoven po korunovaci Marie Habsburské, která se v lednu 1522 provdala za Ludvíka Jagellonského a 1. června se dočkala korunovace. Jejím podkomořím byl od roku 1523 až do své smrti Petr Rašín z Rýzmburka na Staré. Padl roku 1537 v bitvě s osmanskými Turky.[283]

Úřad podkomořího věnných měst zůstal až do konce středověku vázán na přítomnost královny a její dvůr. Tito podkomoří většinou nepronikli do zemských úřadů, neboť jejich oficium se nestalo trvalou stavovskou institucí. Většina královniných úředníků se rekrutovala z okolí věnných měst, s nimiž města udržovala mnohdy rozporuplné vztahy. Královští a královnini úředníci ve věnných městech navíc jen zprostředkovávali panovnickou autoritu. Oslabení královské moci vedlo též k zástavám věnných měst, kdy se ocitala pod nadvládou šlechtické vrchnosti. Taková hrozba byla zajisté nepopulární a obávaná (srovnej privilegia o nezastavování v tab. č. 1).

V pokompaktátní době nepanovalo mezi věnnými městy a okolní šlechtou idylické soužití. Oba vůdcové východočeského utrakvismu, Hynce Ptáček z Pirkštejna i Jiří z Poděbrad, pragmaticky využili svého vlivu na královnu Barboru Celskou a mnohdy nevybíravým způsobem posílili ve věnných městech své pozice. Pan Ptáček zřejmě vedl královninu ruku při předání Trutnova do zástavy Hanuši

282 *CIM* III, č. 229, s. 397; *LOR* II, č. 180, s. 140; *Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471*, in: *AČ* III, č. 446, s. 529. Aleš Berka z Dubé je jako jediný a patrně hlavní úředník královny-vdovy uveden mezi svědky smlouvy krále Vladislava II. s královnou Johanou ohledně zaplacení dluhů jejího služebnictva (*Listiny archivu někdy Olešnického nyní ve státním archivu Vratislavském chované a Čech a Moravy se týkající*, Josef Emler (ed.), in: *AČ* XV, č. 146, s. 257–258. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* 10. Boleslavsko, Praha 1895, s. 27; TÝŽ, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* I. Chrudimsko, s. 68; F. PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém, od nejstarších časů až do nynějška*, Praha 1882, in: Dílo Františka Palackého I, Jaroslav Charvát (ed.), Praha 1941, s. 360.

283 *CIM* III, č. 371, s. 631. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* 10. Boleslavsko, Praha 1895, s. 303; F. PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, s. 365.

Obr. č. 37 Královohradecký Franusův kancionál (Codex Franus) z roku 1505, zachycující hudební tradici českých utrakvistů

Welflovi z Varnsdorfu za směšnou sumu 173 kgč. Město v nárazníkové oblasti na česko-slezském pomezí, ohrožované z Náchodu Janem Koldou ze Žampachu, si žádalo schopného hejtmana. Na zájmy města se ohledy nebraly, Welfl však přidělenou roli vynikajícím způsobem naplnil.[284]

Druhým městem, které upadlo do zástavy, se stala Jaroměř, a to v důsledku jejího odboje proti královně Barboře. Bezmocná královna město zapsala jako zástavu v hodnotě 1000 kop českých grošů Jiřímu z Poděbrad a vyzvala šlechtu Hradeckého kraje k potrestání vzbouřených měšťanů. Ti se na radnici udrželi až do roku 1448, kdy se pod vlivem dobytí Prahy raději Poděbradovi dobrovolně podřídili. V souhrnu královna Barbora za dobu své vlády nad věnnými městy zastavila dvě z osmi. Obě se dostala do přímé závislosti na Jiřím z Poděbrad, dominantní osobnosti českého východu a později celé země.[285]

Další ze zástav uskutečnil Ladislav Pohrobek, který předal do rukou Ješka z Boskovic Poličku v hodnotě 400 kgč. Též Ješek sídlící na hradě Svojanově představoval muže blízkého Jiřímu z Poděbrad, navíc měl osobní zásluhu za vyvedení krále Ladislava z poručnictví císaře Fridricha III.[286]

Po královském nástupu Jiřího z Poděbrad a v kontextu jeho úsilí o posílení ústřední moci došlo k obratu a vykupování zastavených věnných měst, což podporovala i královna Johana z Rožmitálu. Roku 1460 vyplatil král, a to díky penězům poskytnutým mincmis-

284 *Trutnovské desky manské z let 1455–1539*, Vojtěch Jaromír Nováček (ed.), in: *AČ* XV, Josef Kalousek (ed.), Praha 1896, s. 344; *CIM* III, č. 363, s. 616–617 dle zprávy z roku 1475; zástavu poté potvrdili další panovníci Ladislav Pohrobek, Jiří z Poděbrad i král Vladislav II. Srovnej M. ŠANDERA, *Hanuš Welfl z Varnsdorfu. První zemský hejtman Kladského hrabství*, in: 550 let Hrabství kladského. 1459–2009 (= 550 lat Hrabstwa Kłodzkiego. 1459–2009), Trutnov 2009, s. 99–116.

285 *CIM* III, č. 140, s. 240–242; o postoupení rychty a odpuštění provinění tamtéž, č. 141, s. 242–243.

286 *CIM* III, č. 175, s. 306; *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*, August Sedláček (ed.), Praha 1914, č. 1688, s. 234 uvádí, že *„listu, ani výpisu nezachovalo se, protože Polička za krále Jiří penězi od Zdeňka z Postupic* půjčenými vybavena" (což dokládají Registra krále Vladislava II. z let 1498–1502, Josef Teige (ed.), in: *AČ* XVIII, Josef Kalousek (ed.), Praha 1900, č. 391, s. 234 potvrzením krále Vladislava Bohuši Kostkovi z Postupic z roku 1500, v němž se uvádí, že *„Zdeněk* [Zdeněk Kostka z Postupic – pozn. ZB] *dal penieze své za téhož předka našeho* [...] *za vyplacenie platu komory našie na Poličce zapsaného urozenému Ješkovi z Bozkovic"*).

trem Zdeňkem Kostkou z Postupic, ze zástavy Poličku, aby ji obratem zapsal na deset let svému spojenci Janu Pardusovi z Vratkova († 1468) za 40 kgč ročního platu. Až po Pardusově smrti se město vrátilo do majetku české královny. V Jaroměři dál vládl podkomoří Vaněk Valečovský z Kněžmosta. Ve městě s ním narůstala nespokojenost, až sám král roku 1464 jejich spor urovnával. O málo později královna Johana s královým souhlasem Valečovského zástavu konečně vyplatila.[287]

Jediný Trutnov zůstal v dlouhodobé zástavní držbě. Zdejší zřízení bylo specifické soustavou manů (závislých šlechticů) podřízených hejtmanovi Trutnovského kraje. Toto vynětí z pravomoci soudů a úřadů Hradeckého kraje potvrdila počátkem roku 1443 královna Barbora. Do tohoto zvláštního kraje spadal vedle Trutnova i Dvůr. Zástavní pán Trutnova, Hanuš Welfl z Varnsdorfu, stál z titulu trutnovského hejtmana v čele zdejšího manského soudu a zároveň působil ve funkci hejtmana v Kladsku. Pro krále představoval pevnou záštitu jeho zájmů a král na výkup města proto nespěchal. Po Welflově smrti na počátku roku 1484 se ujal vlády nad Trutnovem a správy Trutnovského kraje jeho zeť Fridrich ze Šumburka, v roce 1493 přešlo panství na Fridrichovy syny a roku 1521 prodal hejtman Heřman ze Šumburka svoji polovinu Trutnova bratřím Vilémovi a Janovi Krušinům z Lichtenburka, přičemž na druhé polovině dál sídlil jeho bratr Karel. Sjednocení města a jeho přechod zpět do rukou královny uskutečnila až Anna Jagellonská v roce 1543. Ale to již samostatný Trutnovský kraj netrval. Jelikož v roce 1539 došlo k přenesení zdejších manských knih ke dvorským deskám, jeho správní svébytnost zanikla. Posledním písařem knihy manských desek zřejmě byl dvorský městský písař Jan Vodička.[288]

---

287 *CIM* III, č 175, s. 306; č. 179, s. 312; *Registra krále Vladislava II. z let 1498–1502*, in: *AČ* XVIII, č. 391, s. 234. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* 1. Chrudimsko, s. 122–123; R. URBÁNEK, *České dějiny* III/2, s. 377, 391–392, 467, 652.

288 *CIM* III, č. 134, s. 231–232; č. 363, s. 616–619; *Trutnovské desky manské*, in: *AČ* XV, s. 346; č. 258, s. 499. Jednalo se o stav, který respektoval privilegium udělené králem Janem Lucemburským roku 1340, jímž osvobodil měšťany Trutnova a Dvora, pány, rytíře, many a další obyvatele *„territorii Trutnouiensis et Curie"* podle práva, jehož užívají manové země Kladské a Budyšínské, od pravomoci krajských úředníků ve věcech popravy a cúdy, viz *CIM* II, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, č. 216, s. 340–341. Toto privilegium potvrzovali i další čeští králové až do zániku samostatného Trutnovského kraje roku 1539. Dále srovnej E. SEMOTANO-

Za Jiřího z Poděbrad došlo k ustavení specifického úřadu purkrabího Hradeckého kraje, jemuž byla svěřena pravomoc v civilní majetkové agendě nižší šlechty a s nímž na soudu zasedalo deset zástupců z řad nižší nobility. V letech 1460–1470 úřad zastával Mikuláš Berka z Dubé, později se purkrabí Hradeckého kraje začlenil mezi nejvyšší zemské úředníky (byť na posledním místě) a byl vyhrazen rytířstvu. Na počátku 16. století sídlilo hradecké purkrabství v areálu bývalého královského hradu. Ve funkci se střídaly osoby z jiných částí království, zřejmě v důsledku zájmu o vstup mezi nejvyšší zemské hodnostáře. Purkrabí v Hradci trvale nesídlili a byli svojí agendou vázáni k Praze.[289]

Krajská správa byla prostorem, v němž se prolínal svět šlechty a měst. Šlechtici a měšťané spolu zasedali na krajských sjezdech. Obvykle se konaly v krajských městech a tam působily i soudy týkající se udržování pořádku. Města získala své zástupce v institucionalizované krajské správě na základě *Vladislavského zřízení zemského*. Věnná města byla společně vázána ke dvoru královny a podléhala jejím úředníkům, kteří často pocházeli z řad okolní nobility. Mocní páni bývali vždy svolní a žádostiví ujmout se správy některého věnného města. Taková města pak s nimi sváděla politické souboje, současně však závisela na jejich rozhodnutích a přímluvách, tak aby problémy jejich obce měly šanci dolehnout ke královninu či přímo královu uchu.

Městská panství jako výraz ekonomické síly věnných měst

Majetkovou strukturu obou východočeských krajů zásadním způsobem formovala masivní sekularizace církevních majetků. Dominantně se prosadily velké šlechtické državy. Jediným městem, které dokázalo do určité míry s těmito obřími celky udržet krok, byl Hradec, který rozšířil své panství během revoluce a velkou část svých

VÁ – J. BOCK – G. FIEDLER – L. JIRÁSEK – P. LANDR – J. LUKÁŠKOVÁ – R. REIL – J. SLOVÍK – M. VOJTĚCH – V. WOLF, *HAM*, sv. 12 Trutnov, s. 2; Daniel DOLEŽAL, *Trutnovská manská soustava a její kniha z let 1480–1539*, Sborník archivních prací 42, 1992, č. 2, s. 207–259.

289 J. VOJTÍŠKOVÁ, *K dějinám purkrabství Hradeckého kraje, soudní stolice pro specifické záležitosti tamní šlechty*, in: Z. Beran a kol., Východočeská šlechta, s. 40–47.

zisků obhájil. Ostatní města se až do jagellonské doby spokojila s menšími přírůstky, jejichž základ obvykle tvořily kdysi udělené šosovní majetky (jen u Poličky představovaly rozsáhlejší celek). Oslabení královské moci vedlo i k několika zástavám věnných měst, což následně limitovalo i rozvoj jejich vlastních panství. Ale ekonomická síla měst rostla a jejich samosprávné orgány (městské rady) viděly vhodnou příležitost v investicích do drolících se alodiálních majetků jako příslib nových dávek do městské pokladny. Tomu se podřizovaly i městské strategie, usilující o tvorbu soudržných územních a ekonomických celků. Byl to ovšem záměr, který souběžně sledovala i krajská šlechtická aristokracie. I tyto privilegované složky si osvojovaly zásady efektivního hospodaření s pozemkovým jměním (mluví se o režijním hospodaření). Jako objekt zájmu obou skupin se nabízely drobné i větší statky chudnoucí nižší šlechty.

Městská panství nikdy nedosáhla velikosti gigantických celků jako pardubické, lanškrounské či lichnické dominium, na druhou stranu se žádné z poddanských měst svojí velikostí nepřiblížilo v této době Hradci. Rovněž ostatní věnné obce představovaly větší urbánní celky, než byla většina nekrálovských měst a městeček. Síla městských panství se proto nedá podceňovat. Východočeská věnná města si do poloviny 16. století okolo sebe vybudovala majetkové zázemí čítající stovky venkovských poddaných, což je řadilo mezi panství střední až větší velikosti (v případě Hradce). Většina těchto akvizic proběhla v podobě nákupů za peněžní hotovost během první poloviny 16. století. Dosvědčuje to aktivní bilanci městských pokladen.

Identita věnných měst byla mnohovrstevnatá. Odrážela stavovskou hrdost, náboženskou orientaci, specifický vztah k české královně, ale také vazbu ke krajské správě. Ve všech těchto oblastech vznikaly četné obavy a konflikty, ale i formy spolupráce se šlechtou. Právě hledání a nacházení kompromisů umožnilo východním Čechám vstoupit do novověku jako stabilizovaný a prosperující region.

Obr. č. 38 Nový Bydžov na šikmém leteckém snímku, 2009

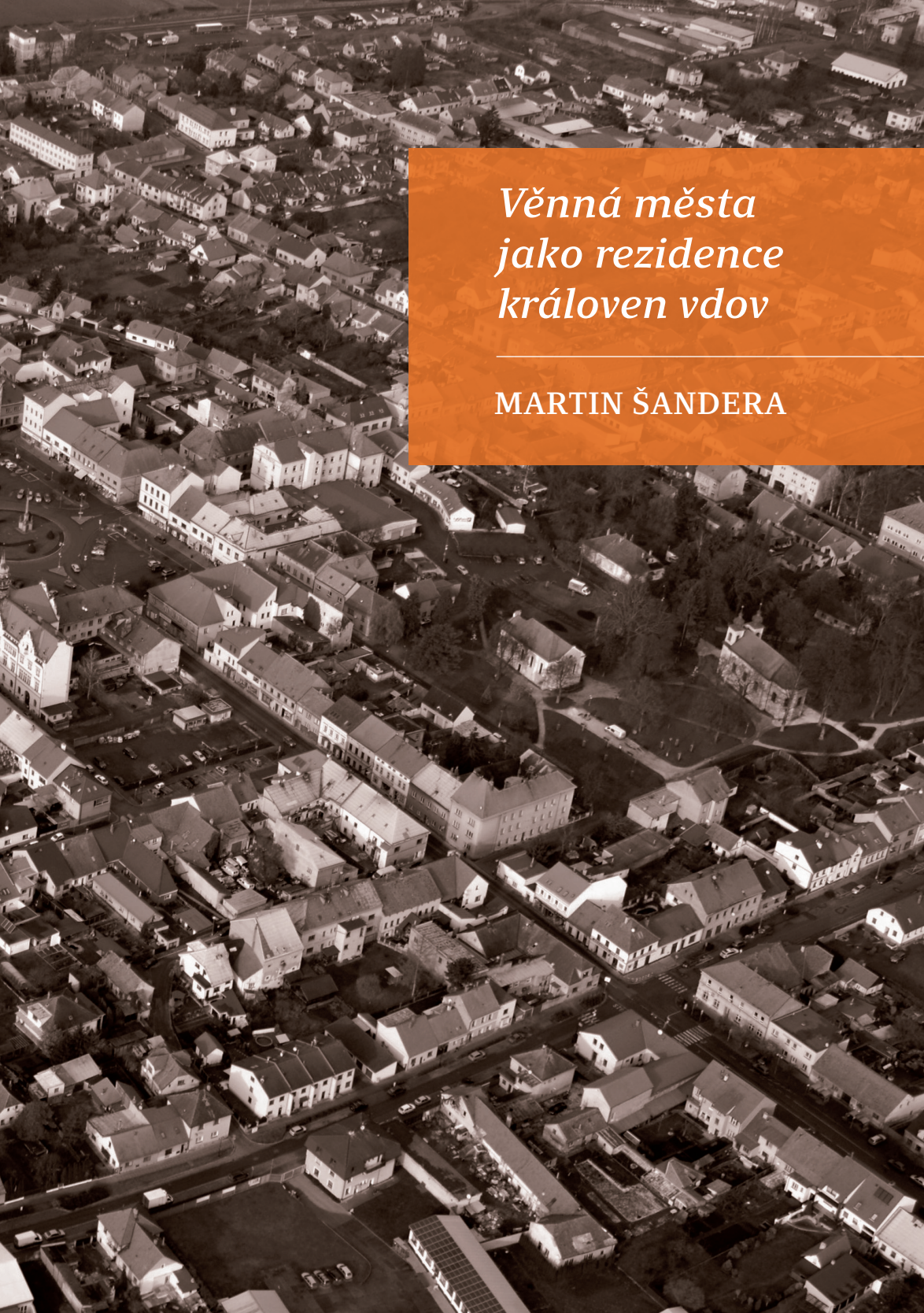

Věnná města jako rezidence královen vdov

MARTIN ŠANDERA

České královny se s prostředím věnných měst seznamovaly již během příležitostných návštěv po boku svých manželů. Pro některé z nich se na čas staly jejich skutečným domovem, obklopily se zde malým dvorem, ale cesta zpět na politické výslunní vedla odtud jen výjimečně.

K roli rezidenčního města královské vdovy byly předurčeny Hradec Králové, největší i nejstarší věnné město, a Mělník. Obě města mohla pro královnin dvůr nabídnout prostorný hrad a zároveň poskytnout bezpečné zázemí a soukromí. Nasvědčuje tomu i zpráva, že právě v Hradci královna Guta 19. února 1296 porodila dceru Markétu. Stěží se dá uvažovat, že by král bez vážného důvodu bral sebou na cestu manželku ve vysokém stupni těhotenství, pokud by bylo k dispozici pouze ubytování v měšťanských domech.[290]

Hradec jako rezidence Alžběty Rejčky

Václavova druhá choť Alžběta (Eliška) Rejčka se zde usídlila i dcerou Anežkou po roce 1308, když skončila neúspěšná habsburská kampaň za znovuzískání českého trůnu. Habsburkové nezapomněli na svou spojenkyni, která jejich oddílům v kritické situaci na podzim 1307 poskytla zázemí ve svých městech. V mírové smlouvě s Jindřichem Korutanským prosadili uznání všech majetkových nároků české královny–vdovy. Rejčka tak mohla 17. srpna 1308 v Nymburce (nebo rakouském Klosterneuburgu?) potvrdit svým pěti východočeským městům všechna práva a svobody, které jim udělil její druhý manžel Rudolf Habsburský. Zároveň slíbila, že je nikomu nepostoupí bez jejich souhlasu.[291]

---

290 Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, I/1. Hradec Králové 1996; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA, *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*, Praha 2011, s. 54. Přemyslovně Markétě se stal Hradec opravdu osudovým městem, v roce 1322 zde sama rodila a porod nepřežila, zemřelo i její dítě – syn Mikuláš – Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba (1296–1346). K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*, Praha 1994, s. 163–164.

291 Text Rejččiny listiny z října 1308 *Codex iuris municipalis regni Bohemiae. Sbírka pramenů práva městského království Českého. Privilegia královských venkovských měst 1225–1419* II, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, s. 159–160, č. 87.

Obr. č. 39 Pohled na chrám Svatého Ducha v Hradci Králové, 2015

Poté se již vypravila do Hradce, který se měl na deset let stát jejím domovem. Dochovalo se jen minimum písemných zpráv, které by přibližovaly podobu Rejččina hradeckého sídla. Podle mínění většiny badatelů byl královský hrad situovaný do severozápadní části městského areálu, kde později po dvě staletí střežil u Mýtské brány vstup do vnitřního města. Vyrostl v první polovině 13. století a prošel několika přestavbami.[292]

292 Jiří SLAVÍK, *Hrad v Hradci Králové*, in: Dějiny staveb 2014, Plzeň 2014, s. 189–210; nejnověji Radek BLÁHA – Jiří SLAVÍK, *Hrad v Hradci Králové*, Hradec Králové 2020. Tato publikace obsahuje podrobné zhodnocení všech dosavadních archeologických výzkumů.

Z hradu se dochovala pouze část okrouhlé věže a ani archeologické výzkumy v devadesátých letech 20. století nedokázaly výrazně pomoci stanovit jeho přesnější středověkou podobu. Lze pouze konstatovat, že vlastním příbytkem královen v hradním areálu byla palácová stavba se dvěma kruhovými věžemi. Dochované zprávy nedávají odpověď na otázku, do jaké míry bylo nutno stavbu přestavovat. Rejčka strávila v Hradci deset let. Patrně došlo k úpravám interiéru, které zvýšily obytný komfort a reprezentativnost sídla. Mladší tradice připisuje jejímu hradu podobu sličné stavby z pálených cihel, nicméně archeologické sondy „celocihelný" hrad nepotvrzují, pouze cihelnou zeď datovanou do 14. století v jižní části hradního areálu. Poslední výzkum nabídl hypotézu o dvoupatrovém palácovém traktu se sálem v horním patře. Doložena byla také patrová kaple, leč její bližší datace zůstává sporná. Jen analogií lze usuzovat, že první patro palácového traktu se členilo podle tradic rané gotiky. Obytné místnosti se nacházely v prvním a druhém patře, zatímco přízemí bylo vyhrazeno služebnictvu, čeledi a hospodářskému chodu hradu. [293]

Prameny mnoho neprozrazují ani o personální skladbě Rejččina dvora. Obklopovat ji musela skupina urozených paní a dívek, později hlavně z okruhu Ronovců.

Dokud sídlila v Praze, byl jejím komořím český šlechtic Bartoš z Loučné. Nahradil ho Vznata z Lomnice (cca 1317–1318). Purkrabím hradeckého královského hradu se stal Macek řečený Mnich. K této kategorii úředníků či vznešenějších příslušníků dvora lze pravděpodobně přiřadit i královnina zpovědníka Petra Herborda, pozdějšího kanovníka v Olomouci. [294]

Služebná složka dvora je známá jen ze závěti a několika majetkových odkazů. Bez uvedení jména tu Rejčka zmínila mistra krejčího. Ten byl v době vydání testamentu ve službách synů Jindřicha z Lipé a závěť výslovně uvádí, že si v minulosti od královny vyslou-

293 Václav Vladivoj TOMEK, *Z dějin Hradce Králové*, Praha 1997, s. 20. uvedl, že *„v Hradci Králové si královna pro sebe vystavěla skvostný a prostorný hrad."* J. BLÁHA – J. SLAVÍK, *Hrad v Hradci Králové*, s. 88–90.

294 O hradeckém purkrabí *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále *RBM*) III., (1311–1333), Josef Emler (ed.), Praha 1890, s. 37 (k roku 1312) a s. 233 (k roku 1320), kdy byl svědkem při urovnání sporu mezi Mutinou z Dobrušky a dobrušskými měšťany.

žil statek (dvorec), který nechť je mu ponechán až do smrti. Rejčce poskytoval služby i kuchař František a sloužící Zdeněk, Šimon a Václav. Ženský personál zastupuje několik služebných – Anežka a Velena, Adlička, Markéta a Gertruda, na něž královna pamatovala v závěti.[295]

Alžběta Rejčka nebyla svázána dluhy šlechtě ve formě podvázaných příjmů z urbury, jako pražské ústředí. Je to v souladu s pověstí, že v Hradci vedla skvělý dvůr, který svým leskem zastiňoval pražský. Na druhé straně se od krále nedočkala uhrazení svých nároků. Jan Lucemburský jen opakovaně potvrzoval jejich oprávněnost. Učinil tak ještě dvacet dní před zatčením Jindřicha z Lipé, když 7. října 1315 v Praze zaručil Alžbětě práva na její vdovský důchod.[296]

Krásná Piastovna byla známa jemnými způsoby, vytříbeným vkusem i zálibou v hudbě, literatuře i výtvarném umění. Na jejím hradeckém dvoře působili iluminátoři Pešek a Ulrich, navíc zadala objednávku na soubor liturgických rukopisů několika písařům, iluminátorům a kaligrafům, působícím v blízkém klášteře benediktinů v Opatovicích. Sama je v nich desetkrát zobrazena. Ráda měla i duchovní hudbu a na zpěváky královehradeckého farního chrámu pamatovala i v závěti.[297]

Od roku 1315 dodával svým rytířským chováním hradecké dvorské společnosti nové podněty i lesk Jindřich z Lipé, přední český pán z mocného rozrodu Ronovců. Hradec posloužil i jako dějiště ordálu mezi znesvářenými šlechtickými rody Rudolfa z Kosic (u Chlumce nad Cidlinou) a Věnka z Třesic. Podobná akce se nemohla obejít bez záštity královny–vdovy a Jindřicha z Lipé. Stala se pro celé město velkolepým divadlem a účast korunované královny do-

295 František měl obdržet deset kop grošů, Zdeněk pět, Šimon šest kop a dětem zesnulého služebníka Václava královna odkázala 20 hřiven grošů – *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále *CDM*) VII/1, Josef Chytil (ed.), Brno 1858, s. 66, č. 87; o Anežce i Veleně tamtéž. O Gertrudě (*Gerdrudis famula quondam Serenissime Principis Elyzabeth, Boemie Regine*), tamtéž, č. 106, s. 79–80.

296 *CDM* VI, s. 69, č. 97 a *RBM* III., s. 114, č. 282.

297 Královnini iluminátoři, kteří vyzdobili soubor jejích rukopisů. Malíři Oldřichovi odkázala královna šest kop grošů, malíři Peškovi 20 hřiven grošů s přáním, aby setrval v klášterní iluminátorské dílně – *CDM* VII, č. 86, s. 66. Rozbor rukopisů podal Jan KVĚT, *Iluminované rukopisy královny Rejčky. Příspěvek k dějinám české knižní malby ve století XIV.*, Praha 1931 a Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Alžběta Rejčka*, Dějiny a současnost 13, č. 5, 1991, s. 10–11. Eliščin odkaz chrámu Svatého Ducha s výslovným uvedením zpěváků *CDM* VI, s. 307, č. 400.

dala aktu takový lesk, že byl některými badateli mylně považován za rytířský turnaj: *„I by to tak veliká vina, že jie nemože i jeden ułożiti, až jima musichu okoł v Hradciu učiniti. Šesť a šesť dobřě oděnýcha na jednostajných koních proti sobě v okoł jeli a tak sě silně v okole zavřěli. Rudołtovici jmiechu na oděniu sukně zelené a Věňkovici črvené. Rudołtovici sě prvé dobřě jmějiechu, ale smysleti nechtiechu, že, když porazili kterého, nechali choditi jeho. A ten, jenž pěš chodieše,najviece jim škodieše. Ale Věňkovici, když kterého srazili, ihned jeho ku podániu připudili. Tak Věňkovici i získachu, a Rudołtovici sě jim na miłosť dachu. A kakož koli nepřietelský liútý boj był však i jeden z nich života nezbył. Avšak sú sobě oděnie zpodjímali a nepřietelsky sě skłáli.“*[298]

U královnina dvora působili i heroldi, kteří později vůči Rejčce uplatnili pohledávku ve výši 50 kop grošů. S Jindřichem z Lipé dorazily na hradecký dvůr i typicky mužské kratochvíle – lov, vyjížďky na koních, cvičení ve zbrani a patrně se konalo i taneční veselí. Okázalý společenský život ale neměl dlouhé trvání. V říjnu 1315 byl Jindřich z Lipé v Praze zajat a posléze uvězněn na hradě Týřově. Alžběta Rejčka se připojila k povstání Ronovců a ze svého rezidenčního města vytvořila pevnost, rozsah nových fortifikačních prací však není znám. Vedle těchto nákladů muselo chod hradeckého dvora nepříznivě poznamenat, že královna v domácí válce přišla o tři věnná města. Podle Petra Žitavského během zimy 1315–1316 král Jan s lidmi Viléma z Valdeka, Petra z Rožmberka a Tobiáše z Bechyně obsadil Mýto, Poličku a Jaroměř. Nejzajímavější popis jejich ztráty přinesl František Pražský, podle něhož králi pomohl „mužně dobýt“ Alžbětina města biskup Jan IV. z Dražic.[299]

---

298 *Dalimil* II, doplněk 1, s. 551, jako turnaj tuto událost vnímal i J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, I/1, s. 31 a VLK, Robert, *Obraz středověkého turnaje na pozadí dobových zpráv středověkých kronik české provenience 12.–14. století*, in: Studia juvenilia MMIII. Sborník studentských prací, Richard Psík – Aleš Zářický (eds.), Ostrava 2004, s. 12–24.

299 *CDM* VII/1 (1334–1345), Josef Chytil (ed.), Brno 1858, s. 67, č. 87, online, dostupné z https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&cat=3&bookid=68&page=71, [ověřeno 08-13-2021]. Ke ztrátě tří věnných měst během války *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regiae*, Zdeněk Fiala – František Heřmanský – Rudolf Mertlík – Marie Bláhová (eds.), Praha 1976, s. 297, podle níž k tomu došlo se souhlasem jejich obyvatel, ale nemuselo jít o zradu Rejčky. Je možné, že bylo k souhlasu donuceno převahou královského vojska, viz Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Počátky lucemburské 1308–1320*, Praha 2001, s. 241: *„Polička,*

Klíčový Hradec Rejčka udržela, jeho obyvatelé zůstali věrni. Přesto se obávala, že by i největší její město mohlo podlehnout. Hledala spojence. Roku 1316, asi s přispěním Jindřicha z Lipé, který v dubnu získal svobodu, Piastovna dojednala zasnoubení své jedenáctileté dcery Anežky, nevlastní sestry královny Elišky Přemyslovny, se slezským knížetem Jindřichem Javorským (syn Bolka I. Surového a Beatrix Braniborské). Šlo o stavovsky přiměřenou partii, ale vše se odehrálo bez vědomí královského páru. Rejčka navíc souhlasila, aby Hradec přijal slezské oddíly vévody Jindřicha. Otevření bran královského města cizímu vojsku bylo vážnější provinění, než zásnubní akt bez souhlasu pražského dvora.[300]

Více než rezidencí královny-vdovy byl nyní Hradec vojenskou pevností, slezské oddíly se navíc neomezily na obranu města, ale podnikaly nájezdy na statky králových stoupenců. Podle Petra Žitavského bylo království drancováno z Hradce. Konflikt těžce sužoval celý region, bezpečno nebylo ani v nejbližším hradeckém okolí. Kromě vojáků obou stran se v kraji toulala skupina zdivočelých lidí podezřívaných z kanibalismu. Jejich vůdce skončil na hranici.[301]

Mýto a Jaroměř, brány své otevřelo, násilného obléhání se strachujíce." K podílu biskupa na dobytí měst *Chronicon Francisci Pragensis. Kronika Františka Pražského*, in: Jana Zachová (ed.), Fontes rerum Bohemicarum. Series nova, tomus I. (dále *FRB*), Praha 1997, s. 74 : „*Interim rex cum auxilio venerabilis patris domini Johannis quarti, Pragensis episcopi XXVII, tres civitates, videlicet Mutam, Policzkam, Jermir, quas Elizabeth regina dicta de Grecz, noverca Elizabeth regine, dotis* (sic) *nomine tenuerat, viriliter expugnavit.*" Neví se, jak aktivní pomoc biskup králi skutečně poskytl, ale je zřejmé, kde stál. K tehdejšímu opevnění Hradce Dobroslava MENCLOVÁ, *O středověkém opevnění našich měst*, Zprávy památkové péče 10, 1950, s. 103, a nejnověji Vladislav RAZÍM, *Středověká opevnění českých měst* 2.1, Praha 2020, s. 228 a 232–234. Zesílení opevnění mělo zřejmě pouze provizorní ráz a ve 20. letech proto město přikročilo k rozsáhlé přestavbě fortifikací.

300 Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský*, Praha, 2007, s. 268. Jakkoli někteří badatelé zpochybnili výklad Josefa ŠUSTY, *Dvě knihy českých dějin*, s. 245, že Alžběta jakožto záruku věna odevzdala svému zeti již tehdy Hradec Králové, neboť vlastní svatba Anežky a Jindřicha Javorského se konala až v roce 1319 (Anežce bylo 14, Jindřichovi 25 let), v roce 1319 byl Rejččin nárok na Hradec už jen hypotetický a město přešlo zpět do rukou krále Jana. Navíc v roce 1319 král Jan a Jindřich Javorský vešli do otevřeného konfliktu při Janově pokusu získat celou Horní Lužici. Zastavení města Jindřichovi by král musel považovat za otevřeně nepřátelský akt.

301 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 234, český překlad *Zbraslavská kronika. Chronicon*

Mír přinesl teprve rok 1318, kdy Jan Lucemburský dosáhl prostřednictvím římského krále Ludvíka Bavora smír s odbojným blokem Jindřicha z Lipé. Vstřícně působila listina z 1. listopadu 1318, v níž král Jan Rejččinu věrnému městu Hradec, které „upadlo do nepřízně našeho majestátu", velkomyslně udělil milost a potvrdil všechna dosavadní práva. Byl to jen první krok, protože Jan usiloval o návrat všech věnných měst pod svou kontrolu. Tři již ovládal, o to snadněji se podařilo s „hradeckou královnou" uzavřít dohodu. Za finanční odstupné, spočívající zejména v podílu na výtěžcích stříbrných dolů v Kutné Hoře, se měla vzdát nároků k věnným městům. Král Jan zrušil zástavu Hradce jako věna princezny Anežky a náhradou Jindřichovi Javorskému poskytl Žitavu, Zhořelec a Lubavu.[302]

Rejččina éra v Hradci se chýlila ke konci. Zanechávala po sobě zesílené městské opevnění i upravenou hradní rezidenci. Nové výzkumy však otřásly tradovaným obrazem nejvelkolepější Alžbětiny fundace, jíž měl být gotický chrám Svatého Ducha, pro nedostatek kamene opět budovaný z cihel. Dnešní kostel byl založen již na samém počátku 14. století, takže Rejččina zásluha spočívala spíše v tom, že projekt započaté stavby nechala podstatně rozšířit. Předchozí farní chrám byl zřejmě obestavován ze směru od kněžiště novou, větší stavbou a starý kostel postupně bourán. Již před rokem 1310 stála severní boční loď. Alžbětinou inovací je ovšem pro české prostředí nezvyklé zasvěcení Svatého Ducha. Patrně souvisí s její korunovací na českou královnu, která se uskutečnila na den Svatého Ducha, navíc kostel se stejným patrociniem založil i její otec v Kaliszi.[303]

Aulae regiae, Zdeněk Fiala – František Heřmanský – Rudolf Mertlík – Marie Bláhová (eds.), Praha 1976, s. 303.

302 Janova listina Hradci z 1318 *RBM* III., s. 193-194, č. 470 a *CIM* II, s. 176–177, č. 102. K dohodě o odstupném za věnná města J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba*, s. 266; J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, I/1, s. 32; Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORSKÝ – Jan KOŠEK – Martin LANDSMAN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 60.

303 Janovo privilegium o opravě a budování hradeb z roku 1321 *CIM* II, s. 197–198, č. 120, ohledně stavební činorodosti královen *Helena DÁŇOVÁ, Chrám sv. Ducha v Hradci Králové. Příspěvek k poznání vývoje architektury kostela ve středověku, in: Pro arte. Sborník k poctě Ivo Hlobila, Dalibor Prix (ed.), Praha 2002, s. 107–125; TÁŽ, Královny a jejich věnná města. K otázce stavebních a donátorských*

Navzdory milostnému vztahu s ženatým Jindřichem z Lipé byla Rejčka velmi zbožná. Zájem o duchovní život svých poddaných a zřejmě i přesvědčení, že feudální pán je zodpovědný také za ně, vedly k Rejččinu spojení s inkvizitorem Hartmanem z Plzně, který se při svém úsilí o odhalování Valdenských usadil v Hradci Králové a působil zde v letech 1318 a 1319. Výslechy probíhaly v prostorách dominikánského kláštera pod hradní rezidencí a Alžběta se některých sama zúčastnila. Podepisovala i nařízení k předvedení dalších podezřelých. Jedna z vyslýchaných žen svým drzým chováním prý dokonce Rejčku vyprovokovala k fyzickému ataku.[304]

I když Rejčka odevzdala věnná města zpět do rukou krále Jana a nejpozději roku 1321 přesídlila do Brna, kontakty s Hradcem udržovala a zajímala se o východočeské kláštery. Pamatovala na ně i ve své závěti.[305]

Její bývalá hradecká rezidence mohla i nadále poskytovat důstojné zázemí. Po několik měsíců tu pobývala Přemyslovna Markéta, dcera Václava II. a Guty Habsburské, manželka Boleslava III. Břežsko-Lehnického. Jejího chotě král Jan v polovině roku 1321, když se chystal do Říše, jmenoval svým zástupcem v zemi. Manželku ve vysokém stupni těhotenství zanechal v Hradci, vhodně situovaném na cestě do Slezska. Zdálo se, že Markéta tu bude mít víc klidu, ale porod skončil tragédií. Markéta ho nepřežila a během několika hodin ji následoval i novorozenec Mikuláš. Oba spočinuli v klášteře na Zbraslavi.[306]

---

aktivit královen v předhusitském období, in: Imago, imagines, Kateřina Kubínová – Klára Benešovská (edd.), Praha 2019, s. 106-121; *Jiří KUTHAN, Královna Alžběta Rejčka (+1335),* in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 116-120.

304 Tuto činnost viz *RBM* III., s. 193–194, č. 470. Z literatury k tomu Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna. Královna česká*, Praha 2008, s. 63–64. 183 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, I/1, s. 31–32, Z. HLEDÍKOVÁ, *Alžběta Rejčka*, s. 9–10, a J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský*, s. 266.

305 Předání věnných měst Janovi a odchod do Brna *FRB* IV, s. 261; Karel STLOUKAL, *Královny a kněžny české*, Praha 1996, s. 104. J. KUTHAN, *Královna Alžběta Rejčka*, s. 121.

306 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 260-261. Z literatury Kazimierz JAŚIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich* I., Wrocław 1973, s. 170–174 a J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, I/1, s. 33.

Císařovna-vdova Alžběta Pomořanská a její hradecká léta

Eliška Přemyslovna nedostala příležitost, aby po faktickém rozpadu manželství s Janem Lucemburským změnila Hradec ve své útočiště. Novou „hradeckou královnou" se stala až její snacha, kterou nikdy nespatřila, totiž Alžběta Pomořanská, čtvrtá choť jejího slavného syna. Nárok na věnná města jí Karel IV. potvrdil již roku 1363.[307] Živě se o jejich prostředí zajímala. Konfirmovala manželova privilegia pro věnná města a také sama rozhodovala v méně důležitých záležitostech. Vztah k Hradci projevila roku 1374, kdy povolila, aby městská obec zakoupila za 35 kop českých grošů úřad správce mostů na Labi a Orlici a hradecké obci udělila právo obsazovat úřad mostníka.[308]

Po manželově smrti zůstala ještě několik let v Praze a snažila se nového panovníka přimět, aby podporoval politickou kariéru jejích dětí – sňatek dcery Anny s anglickým králem Richardem II., především však cestu syna Zikmunda na polský a po neúspěchu tohoto plánu na uherský trůn. Spory s Václavem IV. byly však stále tužší, opakovaně ho zahrnovala výčitkami za malé nasazení pro Zikmunda. Ideálně se nevyvíjely ani vztahy s nevlastní snachou Johanou Bavorskou. Proto se Alžběta rozhodla, že opustí pražský dvůr a přesune se do Hradce. Východočeský pobyt vnímala jako exil z nutnosti, hlubší citový vztah si k tomuto místu na rozdíl od Rejčky nevytvořila. Definitivně se Hradec stal Alžbětinou rezidencí roku 1383, císařovna-vdova tehdy dovršila třicet sedm let. Její třináctiletý syn Jan pobýval od listopadu 1379 ve Zhořelci, do Hradce ji provázela desetiletá dcera Markéta. Dělala matce společnost jen čtyři léta. Podle dohody, kterou vedle jejího otce Karla IV. garantoval i Václav IV., se provdala za Jana III. z Hohenzollernu.[309]

---

307 *CIM* II, s. 588–589, č. 408.

308 Medailon Alžběty Pomořanské nejlépe zpracoval František KAVKA, *Čtyři ženy Karla IV. Královské sňatky*, Praha-Litomyšl 2002, s. 121–180, dále Vladimír HRUBÝ, *Katedrála sv. Ducha: kaple sv. Klimenta: biskupská rezidence*, Hradec Králové 2002, s. 50–51. Zápis věnných měst Alžbětě *CIM* II, s. 588–590, č. 406, k úřadu mostníka *CIM* II, s. 683–684, č. 524.

309 Lenka BOBKOVÁ, *Zhořelecký dvůr a rezidence vévody Jana*, in: Dvory a rezidence ve středověku, II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (eds.), Praha 2008, s. 207. K Markétinu sňatku s Hohenzollernem L. BOBKOVÁ, *Dítě jako objekt sňatkové politiky. Sňatková aliance mezi Lucembur-*

Přestože Alžbětě, zvyklé na lidnatou metropoli, musel Hradec připadat malý a stísněný, bylo její rezidenční město větší, bohatší a kultivovanější, než za časů Rejčky. Již za Karla IV. se dočkalo dláždění hlavních ulic stejně jako dvou cest vedoucích k řece. Více obyvatel než vnitřní město již získala aglomerace pod hradbami kolem řek Labe a Orlice, které se slévaly. Jejich ramena vytvářela několik ostrovů propojených soustavou mostů. Oproti Rejččiným časům výrazně narostla česká populace. Rozšířilo se spektrum řemesel (pasíři, rukavičníci, tobolečníci, jehláři, bachraři a dal.) a mohlo by se zdát, že přítomnost vdovy a jejího dvora nejen dodá městu na lesku a významu, ale povzbudí i obchodní kontakty s výhledem nových zakázek pro hradecké řemeslníky.[310]

Alžběta skutečně městu udělila řadu ekonomických výsad. Privilegiem ze 4. února 1382 vydaném na hradeckém hradě dala městu právo, aby se zde každou sobotu konal trh se svobodným prodejem masa. Další listinou stejného data povolila hradeckým koláčníkům péci chléb a prodávat jej ve městě a po venkově stejně, jak to dělají pekaři. Dala souhlas, aby hradečtí měšťané zakoupili někdejší pozemky královské rychty ležící v Plotišti.[311]

Sebevědomí korunované císařovny a skutečné paní věnných měst dávala najevo i tím, že potvrzovala výsady udělené městu Václavem IV., například právo na ungelt ze soli a poplatky z každého načatého sudu piva. Tyto příjmy měla obec využívat na opravy hradebního sytému.[312]

Alžbětin hradecký pobyt se odehrál v klidnějších časech, než kdysi Rejččin. Nemusela z města činit pevnost, svá hradecká léta prožila v mírových časech. Bývalá císařovna také na rozdíl od Rejčky i pozdější paní věnných měst Barbory Celské nebyla spojována s žádnou milostnou aférou a výstřelky. Patrně o ní nekolovaly po-

---

ky a Zollerny, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015, s. 55–56. Sám Jan III. z Hohenzolernu Hradec také navštívil, nejpozději v únoru 1402, viz J. SPĚVÁČEK, *Václav IV. a jeho doba*, s. 334 a J. MIKULKA, *Dějiny Hradce* Králové, I/1, s. 39.

310 O dláždění v privilegiu z 12. ledna 1359, jímž Karel IV. na jeho stavbu povolil vybírání cla z vozů, na nichž se vozilo víno – *CIM* II, s. 546–547, č. 374. K dalšímu Pavel BĚLINA, *Ze správní a hospodářské agendy města Hradec Králové ve 14. a na počátku 15. století*, Sborník archivních prací 32, 1973, s. 174.

311 Privilegiem o výročním trhu viz *CIM* II, s. 741–743, č. 581.

312 *CIM* II, s. 714–715, č. 549–550.

mluvy. Záhy se však ukázalo, že Alžbětin pobyt přinese městu víc potíží, než výhod. Vdova po Karla IV. se v Hradci stala velmi neoblíbenou.

Přestože pobyt dvora přispěl k vyšší kulturní úrovni Hradce, město rozmrzele neslo Alžbětiny zásahy do činnosti svého soudu. Podle výsad mohli její podkomoří a hofrychtéř zasahovat pouze do okruhu nejzávažnějších provinění (falšování mince, znásilnění, útok na dům), jinak působili jako odvolací instance. Ale úředníci překračovali i jiné pravomoci, roku 1387 císařovna napomenula svého podkomořího Hereše z Rožďalovic s tím, ať nepotvrzuje konšely vícekrát, než jednou do roka. Za tento úkon nesmí vybírat vyšší sumu než 2 kopy grošů.[313]

Hlavní příčinou neoblíbenosti vdovy po Karlu IV. však byly její stupňované finanční nároky vůči městu. Kromě pravidelného ročního platu ve výši 66 kop grošů královně vdově a 341 zemské berně (nejvyšší z věnných měst) doléhaly na Hradec i jiné poplatky, dávky, dary i půjčky, které Alžběta a její úředníci vymáhali.[314]

Proč je Alžběta Pomořanská vyžadovala? Její pobyt provázely úpravy interiéru královského hradu, obytný standart se od Rejččiných časů výrazně posunul. Alžběta byla za života Karla IV. obklopena světem symbolů a nejrůznějších forem glorifikace vládce a jeho rodu, proto výzdoba hradecké rezidence musela odrážet prestiž své nové paní v podobě fresek, soch, bust i obrazů. Vnučka Kazimíra III. Velikého jistě neopomněla připomenout své slavné polské předky.[315]

Největší finanční náklady však patřily snaze i v Hradci vydržovat početný dvůr se společenským ruchem, dvůr jako skutečné politické a kulturní centrum. Měl zdůraznit prestiž a výjimečné postavení korunované císařovny (i jako vdova užívala titul „z Boží milosti římská císařovna, vždy rozmnožitelkyně"). Pravidelné roční platy ze všech věnných měst jí vynášely cca 380–400 kop grošů, s dalšími

313 *CIM* IV.1, s. 197–198, č. 133. Z literatury P. BĚLINA, *Ze správní a hospodářské agendy města Hradec Králové*, s. 157.

314 František MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 7-8.

315 František KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993, s. 87–98.

menšími statky v souhrnu kolem 500 kop grošů ročně. Pokud by král postoupil vdově celou berni z věnných měst, činil by tento příjem cca 1300 dalších kop.[316]

Vdova po Karlu IV. byla zvyklá na lesk jednoho z největších panovnických dvorů tehdejší Evropy, na slavnostní akty, ceremoniály, okázalost světských i církevních obřadů. Už samotný příjezd a její návraty vyžadovaly uvítání a obřadnou formu. Jako císařova choť měla Alžběta svůj vlastní dvůr (údajně čítal až 100 osob), ale jeho nejvýznamnější představitelé, hofmistr Škopek z Dubé a maršálek Albrecht z Kolovrat, dali před odchodem do Hradce přednost kariéře ve službách Václava IV. [317]

O personální skladbě Alžbětina hradeckého dvora se ví ještě méně, než v případě Alžběty Rejčky. Jménem není znám nový maršále ani hofmistr. Vlivnou pozici zaujímali podkomoří věnných měst Oldřich z Dubé a jeho nástupce, již vzpomínaný Hereš z Rožďalovic. Ve svědečných řadách so objeví i hofrychtéř Seslav, syn hradeckého rychtáře Zdislava Bušků, jemuž byl vyhrazen dozor nad soudními záležitostmi věnných měst. Přední osobností Alžbětina dvora se stal její někdejší osobní kaplan Hynek Adam z Opatovic. Alžběta mu kdysi dopomohla k postu faráře chrámu Svatého Ducha. Nyní byl i hlavou Alžbětiny hradecké kanceláře. Císařovna si jeho služeb vážila, na její přímluvu dosáhl kanonikátu v Krakově. V kanceláři působil i notář Šimon z Turnova.[318]

Prameny bohužel mlčí o ženské složce dvora, některé dvorní dámy si císařovna jistě přivedla z Prahy. Musely to v prvé řadě být manželky, dcery či příbuzné Alžbětiných dvořanů a úředníků, z pan-

316 Uvedená titulatura viz Alžbětina listina potvrzující Petru Sotlínovi rychtářství v Mělníce, text *CIM* II, č. 569, s. 733. K výši příjmů z věnných měst Josef EMLER, *Něco o bernictví českém v dobách starších*, Památky archaeologické a místopisné 8, č. 1, 1868/1869, s. 20–37: Hradec 66 kop, Polička 56, Chrudim 50, Vysoké Mýto 50, Trutnov 50, Mělník 50, Jaroměř 36 a Dvůr Králové nad Labem 25 kop. Pokud šlo výšku berně, podle údajů z počátku 15. století: Hradec 341 kop, Vysoké Mýto a Mělník po 230 kopách, Chrudim 170 kop, Polička a Jaroměř – obě 100 kop, Trutnov 80, Dvůr Králové nad Labem jen 25, viz F. MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst,* s. 7–8.

317 K velikosti Alžbětina dvora v době života jejího manžela J. SPĚVÁČEK, *Václav IV. a jeho doba*, s. 202.

318 František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 54; Ferdinand TADRA, *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. 1310–1420*, Praha 1892, s. 150.

ských rodin i z řad nižší šlechty, pro něž působení u dvora znamenalo společenskou prestiž i šanci na důstojného ženicha.

Ze služebné složky zazněla pouhá dvě jména. Kočí Ješek si na službu Alžbětě rozhodně nemohl stěžovat, pořídil si dům na dnešním Malém náměstí. Uchovalo se i jméno císařovniny pradleny Marety, která bydlela ve čtvrti Rybáře u Orlice. Krejčí ani švadleny neznáme, stejně jako personál hradní kuchyně, střídmost ve stravování ale nepatřila ke ctnostem Karla IV. ani jeho poslední choti.[319]

Alžběta se ani i z „hradeckého exilu" nepřestala zajímat o svět vysoké politiky a pokoušela se do něj, často k nelibosti Václava IV., aktivně vstupovat. Bedlivě sledovala osudy svých dětí a snažila se hájit jejich zájmy. Zřejmě právě to a nikoli rozmařilost či pýcha patřilo k hlavním příčinám okázalého vystupování i nutnosti vydržovat nákladný dvůr. Dcery i synové měli sice budoucnost zajištěnu smlouvami a dohodami ještě z časů jejího manžela, ale aby došly naplnění, bylo třeba mnoha úsilí. Anna matčin hradecký dvůr zřejmě vůbec nepoznala, Alžběta napřela své síly na pomoc Markétě a především synům. Opakovaně naléhala na krále, aby vojensky i finančně podpořil Zikmundův zápas o uherský trůn. Finančně mu pomoci nedokázala, opakovaná vojenská kampaň pohlcovala obrovské sumy. Alžběta udržovala písemný styk s arcibiskupem Janem z Jenštejna, ve sporech s králem Václavem IV. se klonila na jeho stranu, ba Jenštejna varovala, aby neuvaloval klatbu na Lucemburka Jana Soběslava. Kvůli politické angažovanosti opakovaně Hradec na delší dobu opustila. V roce 1386 prodlévala u mladšího syna ve Zhořelci (matku patrně nejprve doprovodil z Hradce do Prahy), o dva roky později se v Praze účastnila jeho svatby s Kateřinou Meklenburskou. V létě 1390 jej opět provázela do Zhořelce. Místní cechy jí na podzim, snad jako vděk za přímluvu ve sporu řemeslníků se zhořeleckým patriciátem, poslaly do Hradce jako dar větší náklad sukna. Snad právě za její absence se vystupňovaly nešvary císařovninych úředníků. Alžběta nehodlala jejich prohřešky trpět (napomenutí podkomořímu Herešovi v roce 1387), přesto se většina stížností nejspíše k jejím uším ani nedostala.[320]

---

319 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, I/2, s. 368–369; P. BĚLINA, *Ze správní a hospodářské agendy města Hradec Králové*, s. 179.

320 K Zikmundovu zápasu o uherský trůn a Alžbětině podpoře J. SPĚVÁČEK, *Václav IV. a jeho doba*, s. 146; Wilhelm BAUM, *Císař Zikmund – Kostnice, Hus a války proti*

Obr. č. 40 Klenba tzv. královské předsíně chrámu Svatého Ducha v Hradci Králové, 2021

Dvůr představoval pro město vrchol módy. Oblékání dvořanů a Alžbětiných úředníků, jakož i fraucimoru se stalo vzorem módních trendů. Již Konrád Waldhauser kritizoval císařovnu a její dámy za nadměrný přepych v odívání. Alžbětě se připisuje i nádherný a velmi nákladný pás, chovaný ve sbírkách Muzea východních Čech, patrně

Turkům, Praha 1996, s. 31–33. O varování Jenštejnovi J. SPĚVÁČEK, *Václav IV. a jeho doba*, s. 165. K návštěvě syna Jana L. BOBKOVÁ, *Zhořelecký dvůr a rezidence vévody Jana*, s. 209–210. O daru zhořeleckých soukeníků *Codex diplomaticus Lusatiae superioris* III. 1, Richard Jecht (ed.), Görlitz 1905, s. 173.

je však mladšího původu. Šaty císařovny vdovy a jejich dvorních dam mohli obyvatelé města obdivovat při slavnostních vjezdech nebo na církevních slavnostech. Alžbětina zbožnost byla pověstná, stačí uvést její prosebnou pouť za manželovo uzdravení. Podnikla ji pěšky z Karlštejna k svatovítskému oltáři sv. Zikmunda.[321]

K nepsaným povinnostem paní města a zároveň dobrému tónu pro královskou vdovu náležely i starost o duchovní život poddaných a charitativní činnost. Za Alžbětiny éry již nestačil špitál sv. Anny a město se souhlasem generálního vikáře vybudovalo nový špitál pod Mýtskou branou na břehu prvního ramene Orlice. Zasvěcen byl sv. Antonínu a farář od Svatého Ducha měl za duchovní služby v něm dostávat ročně 6 kop grošů. Ale nebyla to Alžběta, nýbrž král Václav IV., kdo 28. ledna 1384 hradeckým měšťanům povolil, aby mohli majetek špitálu rozmnožit až do výše tří set kop grošů. Také si ho směli zapsat do zemských desk. Navíc rozhodl, že správce i rektor špitálu budou podléhat městské radě. Králův krok zřejmě potvrdila i Alžběta, listina se však nedochovala.[322]

Od královské vdovy společnost očekávala okázalou zbožnost a příznivý vztah k církevním institucím a řádům. O bližším Alžbětině poměru k hradeckým klášterům se nedochovaly žádné zprávy, přestože minoritský klášter sv. Jana Křtitele těsně sousedil s vlastním hradem a těšil se u českých minoritů dobrému jménu. Dominikánský klášter ležel na labském ostrůvku pod hradním areálem, za Alžbětiných časů nebyl spojen s inkvizičními procesy. Bližší vztah pěstovala císařovna a její dvorní dámy s hradeckými dominikánkami, které se těšily přízni východočeské šlechty a nabízely i jistou formu výchovy a vzdělání jejich dcerám. Zpráva, že se tu po jistý čas vzdělávala i Alžbětina dcera Anna, však postrádá pramennou oporu.[323]

Ačkoli hradecký chrám Svatého Ducha bývá spojován zejména s Rejčkou, tak Alžběta Pomořanská zasáhla do jeho podoby mno-

321 F. KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993, s. 39.

322 Plat za duchovní služby ve špitále sv. Antonína J. MIKULKA, *Dějiny Hradce* Králové, I/1., s. 71. Listina krále Václava z roku 1384 *CIM* II, s. 759–761, č. 594, viz P. BĚLINA, *Organizace chudinské péče v předhusitském Hradci Králové (s edicí „Knihy záduš-ních odkazů městské obce královéhradecké z roku 1411)*, Folia Historica Bohemica 3, 1981, s. 77–102.

323 Alfred THOMAS, *Čechy královny Anny: česká literatura a společnost v letech 1310–1420*, Brno 2005, s. 41.

hem výrazněji. S její érou se pojí zejména dokončení hlavní lodi a v osmdesátých letech 14. století (tzv. královská předsíň). Vysoká kvalita stavby i její sochařské výzdoby ukazuje spojení s parléřovskou hutí. Právě Alžběta zřejmě pozvala jejího mistra, aby v jejím rezidenčním městě vyzdobil a upravil hlavní kostel.[324]

Alžbětiny finanční nároky vedly nejen k její rostoucí neoblibě, posléze i ke značnému zadlužení města, které nedisponovalo požadovanými částkami na hotovosti a muselo se uchylovat k půjčkám nejen od spřátelených českých i slezských měst, ale i židovských komunit. I poslední zpráva z Alžbětina života spojená s městem se váže k požadavku na sumu 64 kop pražských grošů. [325]

Ve svém sídle Alžběta 14. února 1393 ve věku 47 let patrně následkem tuberkulózy zemřela. Nekropolí královen–vdov se však Hradec nestal, Ažbětino tělo bylo převezeno do Prahy a uloženo v katedrále sv. Víta.[326]

Alžbětina éra měla dohru. Po její smrti se hradecká obec obrátila na krále Václava IV. s prosbou o záruku, že již nebude čelit podobným praktikám. Roku 1395, když se naplno ukázal dopad zadlužení, vydal panovník listinu, v níž budoucím královnám zakázal zastavovat vdovské statky a zatěžovat věnná města mimořádnými dávkami.[327]

Obec tehdy nemohla tušit, že Alžbětou Pomořanskou váha Hradce jako sídelního města ovdovělých královen končí. Popravdě toho město nemuselo příliš litovat, s výjimkou péče o hradní areál a chrám Svatého Ducha pobyty královských vdov rezidenčnímu městu velký zisk nepřinesly. První královna ho spojením s Jindřichem z Lipé a Ronovci zavlekla do občanské války, druhá z něj hleděla získat co nejvíce finančních prostředků.[328]

---

324 V. HRUBÝ, *Katedrála sv. Ducha*, s. 50–5l.

325 *CIM* II, s. 871–872, č. 678. O poslední žádosti o půjčku Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ – Jan KOŠEK – Martin LANDSMANN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 62.

326 Paradoxně se její kosterní pozůstatky později načas ocitly v rakvi jejího nemilovaného nevlastního syna Václava IV.

327 Václavova listina z roku 1395 viz *CIM* II, s. 863–865, č. 671.

328 P. BĚLINA, *Ze správní a hospodářské agendy města Hradec Králové*, s. 160.

Alžbětin hrad posloužil jako dějiště jednání v únoru 1402, kdy se tu sešli mimo jiné i její syn Zikmund a zeť Jan III. Hohenzollernský. V jeho zdech našla v letech 1402–1403 dočasné útočiště i královna Žofie Bavorská, a to v době, kdy byl její manžel Václav IV. vězněn ve Vídni. Žofie měla více pochopení pro hospodaření věnných měst, ale je otázkou, zda by dokázala tlumit propukající národnostní i sociální spory. Jako vdova navštívila v květnu 1420 po boku Zikmunda nejen Hradec, ale i Mělník, přesto se z jeho vůle rezidencí této královny–vdovy nestalo žádné z českých věnných měst, nýbrž uherský Prešpurk (Bratislava), kde se roku 1425 její pohnutý život uzavřel.[329]

Rezidenčním městem dalších dvou královen vdov se již nestal Hradec, ale Mělník. Rozhodla o tom husitská revoluce, v níž Hradec vystupoval jako jedno z jejích center. Při bojích znesvářených husitských frakcí byl hradecký královský hrad v roce 1423 pobořen. Ačkoli nebyl srovnán se zemí, jak tvrdila část starší historiografie, stal se neobyvatelným a posléze byl využíván jako městská sýpka.[330]

Mělník Zikmundovy vdovy Barbory Celské

Barbora Celská, jíž Zikmund Lucemburský připsal věnná města při korunovaci na českou královnu v únoru 1437, se na Mělníku usadila v létě 1441 po návratu z polského exilu, kam uprchla po Zikmundově smrti v době války o český trůn. Přála v ní Jagelloncům vůči nemilovanému zeti Albrechtu Habsburskému.

Barbora poprvé spatřila toto věnné město již na konci května 1420, kdy s králem Zikmundem pobývala v Čechách i část jeho dvo-

329 Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ – Jan KOŠEK – Martin LANDSMANN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 63. V roce 1401 vystupovala jako rozhodce ve sporu mezi Hradcem Králové a Lehnicí, F. KAVKA, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998, s. 60.

330 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, I/1, s. 82 a zvláště I/2, s. 385–386, pozn. 36, kde podal přehledné shrnutí pramenů k osudům městského hradu. K témuž naposledy i J. BLÁHA – J. SLAVÍK, *Hrad v Hradci Králové*, s. 90; Petr ČORNEJ, *Jan Žižka, Život a doba husitského válečníka*, Praha 2019, s. 513. Hrad se stal organickou součástí městského opevnění a jeho úplná destrukce nebyla v zájmu nových pánů města.

ra. Lucemburk tehdy nechal do Čech přivézt i vdovu po bratru Václavovi Žofii, takže Barbora nevědomky měla před očima mnohé ze svého pozdějšího osudu. Zápisnou držitelkou města a hradu Mělník byla od února 1437, ale usídlila se zde koncem července 1441 po návratu z polského exilu.[331]

Po devastaci sídla hradeckých královen-vdov mohl Barboře nabídnout jako rezidenci hrad právě již jen Mělník. Její vjezd byl okázalý, provázelo ji několik desítek zástupců východočeské šlechty v čele s vlivnými osobnostmi politické scény, vedle Hynce Ptáčka z Pirkštejna a Alše Holického ze Šternberka tu byl i jednadvacetiletý hejtman boleslavského landfrýdu Jiří z Poděbrad. Po deseti letech stejně okázale opouštělo Mělník už jen Barbořino tělo, když se právě Jiří z Poděbrad, tehdy již nejmocnější muž v zemi, postaral o jeho převoz do Prahy a uložení v Martinické kapli katedrály sv. Víta.[332]

Na otázku, v jaké podobě královna–vdova Barbora své příští mělnické sídlo nalezla, se nabízí uspokojivější odpověď než v případě královéhradecké rezidence Rejčky a Alžběty Pomořanské. Barboru zde čekal gotický hrad naposledy přestavěný v závěrečné třetině 14. století, z dnešního pohledu tedy západní a cca dvě třetiny severního křídla současného zámku. Bohužel podobu z Barbořiných časů překryly rozsáhlá renesanční přestavba a barokní úpravy. Dosud se neuskutečnil nový výzkum, který by ukázal vrcholně a pozdně gotickou podobu mělnického hradu. Z archeologických sond se dá vyčíst, že původní jádro gotického hradu tvořil podsklepený jedno-

331 Biografii královny Barbory podal Thomas KRZENCK, *Barbara von Cilli – eine „deutsche Messalina"*, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 131, 1991, s. 45–67 a především Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Barbora Celjská. Čierná kráľovná. Životný príbeh uhorskej, rímsko- nemeckej a českej kráľovnej (1392–1451)*, Budmerice-Bratislava 2013. O zápisu na hrad a věnné město Mělník *CIM* III, s. 185–191, č. 111; *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*, August Sedláček (ed.), Praha 1914, s. 212–213, č. 1559. K městu Zikmund své choti připsal i okolní vsi Hořín, Vrbno, Brozany, Vraňany, Núnice, Debrno, Štét a díl Počapel s proboštstvím a kanovnictvím.

332 K jejímu návratu do Čech v červenci 1441 *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, Miroslav Šimek – Miroslav Kaňák (eds.), Praha 1959, s. 164 informují, že *„tehdy páni z Slez s panem Krušinú provodili ji až do Chrudimě; z Chrudimě pan Ptáček, pan Holický, pan Jiří z Kunštátu provodili ji až na Mělniek, na jejie věno, s mnohými jinými panošemi kraje čáslavského a boleslavského"*. Dále Rudolf URBÁNEK, *České dějiny* III/3, *Věk poděbradský* III, Praha 1930, s. 98 a D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná. Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej*, Bratislava 2013, s. 236–237.

traktový palác, k němuž bylo ve 14. století přistavěno druhé menší křídlo. První patro palácového traktu se členilo podle tradic rané gotiky a v současnosti nabízí šest dost prostorných obytných místností. Šířka objektu se nezměnila, mohlo však dojít k posunu příček. V severozápadním rohu se nacházela kaple sv. Ludmily. Přízemí bylo určeno služebnictvu, čeledi a hospodářskému chodu hradu.[333]

Tyto dispozice zůstaly patrně zachovány nejen za Barbořina života, ale výrazně nebyly změněny ani za pozdějšího pobytu Johany z Rožmitálu. Obě královny–vdovy snad plánovaly větší úpravy, ale k pozdně gotické přestavbě došlo až v 80. letech 15. století, když město patřilo králi Vladislavovi. Uskutečnil ji spolu s přestavbou děkanského kostela známý královský architekt Hanuš Spiess.[334]

V letech 1438 a 1439 byla na hrad umístěna polská posádka, ale nedošlo k žádné devastaci, takže se zde v prosinci 1439 mohl konat sjezd kališnické šlechty. I když tak Barbora nalezla mělnický hrad v dobrém stavu, nejspíše ho považovala pouze za dočasné sídlo, nikoli za svou rezidenci pro příštích deset let. Na konci července 1441 při jednání se zástupci Pražanů, v jejichž čele stáli purkmistři Starého a Nového Města, žádala královna postoupení perkrechtu a ungeltu, dům u sv. Benedikta na Hradčanech a navíc pokoje na Pražském hradě, kde by mohla bydlet. Městské rady následně přiznaly Barboře nárok na příjem z vinic a ungelt. V jiných položkách Barbo-

333 Nejstarší podobu hradu a archeologické doklady pomocí sond podrobně rozebírá Vladimír BRYCH, *Poznámky k nejstarší podobě hradu Mělník*, Castellologica Bohemica 7, 2000, s. 93, 96, 102–105; Rudolf ANDĚL a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* III., *Severní Čechy*, Praha 1984, s. 303–304. K úpravám mělnického hradu a jeho dílčím přestavbám více August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, 15. Kouřimsko, Vltavsko a jihozápadní Boleslavsko, Praha 1898, s. 57; Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000, s. 357–359. K témuž i Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech* II (K–O), Praha 1987, s. 367; Antonín PODLAHA, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Mělnickém*, Praha 1899, s. 136–146; Pavel VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999, s. 364–366. Poslední výzkumy shrnul Jan KILIÁN a kol., *Mělník: historie, kultura, lidé*, Praha 2010, s. 6–7.

334 O přestavbě děkanského chrámu prováděné Hanušem Spiessem Petr MACEK – Pavel ZAHRADNÍK, *Mělník. Bývalý kostel sv. Petra a Pavla. Stavebně historický průzkum*, Praha 1996; Jan KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 364–365.

Obr. č. 41 List Barbory Celské, druhé manželky Zikmunda Lucemburského, Oldřichovi z Rožmberka z roku 1448

ra neuspěla, čímž padla možnost změny rezidence a sídla jejího dvora.[335]

O skutečné rekonstrukci personální skladby mělnického dvora Barbory Celské lze hovořit jen stěží, prameny uchovaly jen mizivé množství informací, zvláště chybí svědečné řady z listin. Přesto se

335 O umístění polské posádky *Staré letopisy české*, s. 149, z literatury Roman HECK, *Tabor i kandidatura jagiellońska v latach 1438–1444*, Wrocław 1964, s. 126–127. O sjezdu na Mělníku v prosinci 1439 i *Staré letopisy české* s. 156, k jednání pražského poselstva na Mělníku tamtéž, s. 165. Z literatury k tomu Rudolf URBÁNEK, *České dějiny* III/1, *Věk poděbradský* I., Praha 1915, s. 760.

dá určit několik jmen, rozhodně se však nejednalo o milence a souložníky, jak Barboru znectil Piccolomini.[336]

Ačkoli v okolí Barbory nikdy žádný úřad nezastával, byl klíčovou osobností ovlivňující skladbu jejího dvora Hynce Ptáček z Pirkštejna, vrchní hejtman východočeských landfrýdů, bývalý nejvyšší hofmistr jejího chotě a královnin hlavní český spojenec. Nejspíše Ptáček uvedl k Barboře Diviše z Talmberka, jehož statky sousedily s Ptáčkovým ratajským panstvím a řadil se k jeho stoupencům. Diviš vstoupil později i do služeb Johany z Rožmitálu a počátkem šedesátých let 15. století na jejím dvoře zastával úřad maršálka.[337]

Asi nejznámější osobností Barbořina dvora se stal Vaněk Valečovský z Kněžmosta, podkomoří věnných měst. Do Barbořiných služeb měl vstoupit krátce po jejím návratu do Čech, ale první doklad o jeho úředním působení pochází z ledna 1445 v listině Jaroměři. Otevírá se téma Barbořiny mělnické kanceláře, neboť Vaněk plnil minimálně v letech 1445–1446 i roli královnina kancléře. Novější práce často vyzdvihují, že listiny pro věnná města Barbara vydávala v českém jazyce a působil zde alespoň jeden český písař, ale těchto textů je žalostně málo. Dochovaly se čtyři originály česky psaných listin z let 1441–1449, texty tří jsou známé z opisů. Jedna z listin byla v latině a Barbora si vyměnila několik německy psaných listů s Oldřichem z Rožmberka, díky nimž známe i její služebníky Hanuše Steinhaufa a Markétu Dožičínovou. [338]

---

336 Eeneas Silvius PICCOLOMINI, *Historia Austrialis*, Teil 1., Monumenta Germaniae Historica, Julia Knödler (ed.), Hannover 2009, s. 100; *Aeneae Silvii Historia Bohemica – Enea Silvio Historie česká*, Dana Martínková – Alena Hadravová – Jiří Matl (eds.), Praha 1998, s. 172.

337 O Ptáčkově vztahu k císařovně Barboře M. ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pikštejna. Opomíjený vítěz husitské revoluce*, Praha 2011, s. 94, 101–102, 133. K Diviši z Talmberka *CIM* III, s. 245, č. 142. Jako maršálek dvora královny Johany je Diviš připomínán v letech 1463: *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* III, František Palacký (ed.), Praha 1844 (dále *AČ*), s. 571, č. 753 a 1465, též *CIM* III, s. 397, č. 229.

338 *CIM* III, s. 240–242, č. 140. Vaňkovo působení v úřadu podkomořího věnných měst jako jediný rozebírá R. URBÁNEK, *České dějiny* III/3, s. 73, 81. K této otázce Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české* VI, Praha-Litomyšl 2007, s. 116; k dalšímu *CIM* III, s. 616, č. 363, kde pouze zmínka o existenci Barbořiny listiny, jíž zapsala ve 143 kopách Trutnov Hanuši Welflovi z Varnsdorfu, roku 1443 potvrdila Dvoru Králové nad Labem a Trutnovu vynětí z pravomocí krajských úřadů a soudů *CIM* III, s. 231, č. 134 (opis); 4. ledna 1445 potvrdila Jaromě-

K úředníkům měli náležet i rytíři Zboh ze Šicendorfu (před rokem 1445) a Pelhřim z Paseky, oba kdysi patřili ke klientele Hynce Ptáčka z Pirkštejna. Víme, že Barbora jim dlužila peníze. Jestli šlo o nevyplacené služné nebo královně poskytli finanční půjčku, není zřejmé. V každém případě se město Chrudim obávalo, že by se mohli hojit na jeho majetku a přiměli Barboru k písemné záruce, že se tak nestane.[339]

Chybí zprávy o ženské části Barbořina mělnického dvora. Nepochybně ji ze Sandoměře provázela i skupina společnic a ženský služebný personál, byť nepočetný.

Urození příslušníci dvora náleželi k utrakvistům, i Mělník byl zcela kališnické město. Z mocenského pohledu nacházela Barbora v Čechách spojence a oporu takřka výhradně v kališnících. Přesto navzdory Silviovu tvrzení zůstala katoličkou, mj. i v roce 1448 vypravila své poselstvo za kardinálem–legátem Juanem Carvajalem do Vídně s žádostí o povolení, aby si v nebezpečí smrti mohla zvolit zpovědníka k odpuštění hříchů.[340]

Prameny mlčí o služebné složce rezidenčního dvora, neznáme velikost hradní posádky, komorníky, kuchyňský personál a také nelze doložit, zda se královně podařilo získat nazpět jejího lékaře Mistra Konráda, známého z pražského dvora v roce 1437.[341]

ři list Václava III. na svobodné odkazování majetku *CIM* III, s. 241, č. 140 (opis); téhož dne potvrdila převzetí jaroměřské rychty od purkmistra a obce – *CIM* III, s. 241–243, č. 141 (originál v Archivu Národního muzea); dne 24. dubna 1445 zapsala město Jaroměř se všemi statky Jiřímu z Poděbrad *CIM* III, s. 243–246, č. 142 (originál v olešnickém archivu, *Księstwo oleśnickie (1324–1862)*, Archiwum Państwowe *we Wrocławiu*). Dožičínovou zmínila v listu daném na Mělníku 17. září 1448, Státní oblastní archiv Třeboň, f. Historica, inv.č. 1390, sign. 1052. Hanuše Steinhaufa Oldřichovi doporučila v listu z 1. října téhož roku: *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka* III, Blažena Rynešová (ed.), Praha 1937, s. 358. Korespondenci s Oldřichem z Rožmberka vedla Barbora již v letech 1436–1437, její list Oldřichovi se dochoval v SOA Třeboň, f. Historica, inv. č. 1390, sign. 1052.

339 *CIM* III, s. 253, č. 144, text listiny je datován do září 1446 "*jakož jsme byly povinování jsúc dluhem spravedlivým nebožci Zbohovi ze Šicendorfa a Pelhřimovi z Paseky*". Zboh svůj predikát odvozoval od vsi Slavoňova (německy Šicendorf) u Mohelnice: Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Brno 2011, s. 266.

340 Interpretaci motivu jejího poselství ke Carvajalovi R. URBÁNEK, *Císařovna Barbora a královna Alžběta*, in: Karel Stloukal a kol., Královny a kněžny české, Praha 1996, s. 147.

341 Václav LEDVINKA, *Králův dvůr a královský dvůr v letech 1436–1490*, in: Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Dana Dvořáčko-

Barbora Celská se snažila na Mělníku udržet vysoký životní standart, pořádat slavnosti, hostiny, taneční veselí, ale stejně jako kdysi Alžbětě Pomořanské jí příjmy nestačily. Od poloviny dekády se hlásily stále větší obtíže, kontrastující s obrazem Barbory jako úspěšné podnikatelky, která ze zapsaných uherských báňských měst dokázala ve 20. letech vytěžit maximum. Byla již zmínka o platech z ungeltu a vinic v Praze, nechyběly důchody z věnných měst a snad i jiné příjmy z cel, známe zápis císaře Zikmunda na 60 hřiven stříbra týdně z kutnohorské urbury. Podle dohody se zetěm Albrechtem Habsburským měla Barbora pobírat z Uher ročně 12 000 zlatých, je však otázkou, zda z této částky vůbec něco obdržela. I její české statky se tenčily, zastavila Trutnov i hrady Albrechtice a Potštejn.[342]

Do kontextu finančních obtíží zapadá i fakt, že vedle údajných mravnostních výstřelků se s životem na Barbořině mělnickém dvoře pojí ještě jedna kontroverzní záležitost, a to pěstování alchymie. Ve své alchymistické laboratoři se neměla zabývat jen hledáním omlazujícího elixíru a podobných věcí, ale transmutací kovů na zlato a stříbro. K dispozici máme svědectví jejího setkání s alchymistou Janem z Lázu, který se od lidí doslechl, že královna–vdova je zkušená *„in arte physica"*. Barboru ve svých pamětech obvinil z podvodných praktik. Prý mu jich ukázala více, včetně napodobení zlata. *„Vida při ní samou lež a šalbu, neváhal jsem ji z toho pokárati. Tím rozezlila se na mne a chtěla mne do vězení uvrhnouti, ale pomocí Boží vyvázl jsem ještě bez úhony."*[343]

---

vá-Malá – Jan Zelenka (eds.), Praha 2008, s. 247, shrnutí historiografie o osobnostech spojených se Zikmundovým dvorem Petr ELBEL, *Úvaha o stavu bádání ke dvoru Zikmunda Lucemburského a představení prosopografického výzkumu Zikmundových dvořanů z českých zemí,* tamtéž, s. 231-242.

342 K Barbořiným ekonomickým aktivitám v Uhrách D. DVOŘÁKOVÁ, *Barbora Celjská*, s. 92–94. Zmíněný Zikmundův zápis na příjem z urbury *Zbytky register králův římských a českých*, s. 213, č. 1559. O zástavách Trutnova a Potštejna: po červnu 1441 Barbora udělila Trutnov Hanuši Welflovi z Varnsdorfu za 173 kop grošů českých, *CIM* III, s. 616, č. 363. Zápis na Potštejn předložil v roce 1454 Jan Čabelický ze Soutic z titulu poručníka dcery zemřelého Hynce Ptáčka z Pirkštejna s prohlášením, že Ptáček jej měl od císařovny, viz *AČ* II, František Palacký (ed.), Praha 1842, č. 377, s. 188.

343 Text líčící Barbořino setkání s Janem z Lázu publikoval z latinského originálu Hermann KOPP, *Die Alchemie in älterer und neuerer Zeit* I., Heidelberg 1886, s. 161–162. Český překlad Petr VÁGNER, *Theatrum chemicum*, Praha 1995, s. 97; Miloš

Paní věnných měst čelila i události, která by byla v časech Alžběty Pomořanské přes všechny přehmaty jejích úředníků naprosto nemyslitelná. V dubnu 1445 se proti Barboře za sporu o rychtu a s ní spojený majetek vzbouřila Jaroměř. Otřesená královna–vdova poté rezignovala na snahu aktivně na věnná města působit a faktickou kontrolu nad nimi i vším svým českým panstvím předala Jiřímu z Poděbrad, byť v tehdy vydané listině je cítit úmysl, že Jaroměř zastavenou v 1000 kopách grošů dokáže vyplatit. Poděbrad v tomtéž roce jmenoval novou městskou radu přímo na Mělníku. Královna nezasáhla, ani když se město v roce 1449 definitivně zbavilo dědičného rychtáře a dne 10. června vykoupilo všechny nároky k rychtě.[344]

Politicky se Barbora Celská snažila prosadit jen v prvních dvou letech mělnického pobytu, po roce 1442 se angažovala minimálně. Neúčastnila se zemských sněmů a nenavštěvovala ani landfrýdní sjezdy.[345]

Přestože Barbořin mělnický pobyt spadal do let naplněných konflikty polipanského bezvládí, zůstal její Mělník na rozdíl od let 1438–1440 ušetřen vojenské konfrontace. I spor ze září 1442, v němž proti ní stál bývalý husitský hejtman Mělníku a nyní jeden ze dvou hejtmanů boleslavského landfrýdu Jan Smiřický spolu s Jindřichem z Kolovrat, se podařilo Ptáčkovi z Pirkštejna urovnat „*bez křikuov a sváru*". Vojenskou bezmoc Barbara naplno pocítila při jaroměřské vzpouře (1445). Tehdejší její výzva ke stavům Českého království a slezských knížectví, aby přispěly Jiřímu z Poděbrad k potrestání Jaroměře, byla sice hlasitým veřejným krokem, avšak šlo

JESENSKÝ, *Dějiny alchymie v českých zemích, v Polsku a na Slovensku*, Bratislava 2016, s. 151–152. D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierná kráľovná,* s. 236, uvádí, že kolovaly pověsti, podle nichž měla Barbora mít alchymistickou dílnu i na dalších třech hradech. Má je za součást pomlouvačné kampaně bez reálného základu.

344 Ke vzpouře Jaroměře a zástavě vzbouřeného města Jiřímu z Poděbrad dne 24. dubna 1445 v 1000 kopách grošů *CIM* III, s. 243–244, č. 142. Jaroměř dokázala vyplatit až královna Johana. O koupi rychty *CIM* III, s. 294, č. 168.

345 „*Na sjezdu čtyř krajů v Kutné Hoře 29. června umluven s posly pražskými sněm obou stran na 9. červenec do Mělníka. Zde po delším jednání učiněna smlouva, obě náboženské hlavy se usmířily a sice tak, že Příbram poddal se Rokycanovi, pročež umluveno vyslati poselství ke kardinálu Julianovi*", *Staré letopisy české*, s. 147. K Mělníku jako dějišti utrakvistických sjezdů *Prameny k synodám strany pražské a táborské (vznik husitské konfesse) v létech 1441–1444*, Zdeněk Nejedlý (ed.), Praha 1900, s. 17–18, 170.

jen o zoufalé volání bezmocné ženy. Role Barbary v celozemské politice byla mizivá, což vyniká v komparaci s vdovstvím Johany z Rožmitálu.[346]

Královna–vdova už Mělník opouštěla jen sporadicky. Podle dochovaných zpráv zemřela během morové epidemie v červenci 1451. Piccolomini, který ostře kritizoval účast kališnických kněží na jejím pohřbu, nakonec v dopise kardinálu Carvajalovi v rozporu se svými předchozími útoky píše: *„Byla-li živa pobožně, bude nyní za to míti odplatu. Mnozí praví, že umřela dobře a jak se na křesťanku sluší.“*[347]

Mělnický dvůr Johany z Rožmitálu

Kdy se stal Mělník hlavní sídlem vdovy po králi Jiřím z Poděbrad Johany z Rožmitálu, není přes tvrzení řady historiků zcela jisté. Nelze jasně prohlásit v roce 1471, či až roku 1473. Do té doby na Mělník pouze zajížděla, ale jinak dlela převážně v hlavním městě (vlastnila zde mimo jiné výstavný tzv. Hankův dům v Celetné ulici).[348]

Na Mělník přesídlila dle vlastních slov proto, že toužila po ústraní, jak se na ubohou vdovu sluší. Takovému záměru by početný a společensky rušný dvůr bránil. Ale Johana byla osobností

346 *„Téhož léta před sv. Václavem vznikla nová nesnáz mezi ciesařovú Barború a panem Alšem Holičským a mezi Smiřickým a Jindřichem Kolovratem, ale pan Ptáček byl prostředníkem s strany králové a Hanuš Kolovrat z strany smiřičského, a tak srovnali bez křikuov a sváru“*, in: *Staré letopisy české*, s. 169, k dalšímu *CIM* III, s. 244, č. 142: *„A k tomu také prošímy všech i každého zvláště pánuov, rytířóv, zeman i měst královstvie českého a zvláště hauptmana lantfiednieho a rady jemu přidané kraje Hradeckého a podle toho prošímy všech knieżat, pánuov, rytieřóv, zeman i měst země slezské i jiných okolních zemí, aby nadepsanému Jiříkovi z Poděbrad proti takovým zrádciem a nešlechetným lidem radni a pomocni byli nynie i v časech budúcích.“*

347 Piccolominiho dopis Juanu Carvajalovi: *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini. Briefe als Bischof von Siena*, T. 1, Rudolf Wolkan (ed.), Wien 1918, s. 27–29.

348 První významnější list odeslala z Mělníku již 18. května 1441, adresátem byl saský vévoda Albrecht Odvážný, pobývající v té době v Praze, *Fontes Rerum Austriacarum* XLVI., *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friderich III.*, Adolf Bachmann (ed.), Wien 1892 (dále *FRA*), s. 149, č. 128. Informace o tom, že obývala Hankův dům v Celetné ulici V. LEDVINKA, *Králův dvůr a královský dvůr v Praze*, s. 250.

s mnohem větším politickým zájmem. Poslání, které cítila, jí nedovolilo stát se soukromou osobu. Vzdát se účasti na politickém životě neodpovídalo jejímu naturelu a zanechalo to stopy i v podobě mělnického dvora. Mělničtí měli královnu v dobré paměti od jejího zásahu v roce 1467, kdy ve sporu města s podkomořím se souhlasem svého chotě stanovila výši platů královským úředníkům při obnovování městské rady.[349]

Z pramenů si lze vytvořit dostatečný, i když ne vyčerpávající obraz o jejím dvoře za vlády krále Jiřího. Představu nabídnou doklady o nejvyšším komorníku, podkomořím, maršálkovi, hofmistru, vicekancléři a prokurátorech, ale nevystupuje bohužel postava hofmistryně. Mezi služebníky lze nalézt sekretáře, many, lovčí, mistry kuchyně, kožešníky, krejčí i zahradníky. Pavel Žídek královnu Johanu, byť se jí ve svém díle neodvážil přímo jmenovat, kritizoval za velkou pýchu v oděvu a vytýkal jí příliš mnoho čeledi. Mluvil o marné chvále, chloubě a rohaté pýše.[350]

Z úředníků a předních služebníků, které známe z šedesátých let, se v Johaniných službách po roce 1471 připomíná zhruba jedna třetina. Nejvíce v jejím okruhu působili členové rodiny z Dubé. Klíčovou osobou mělnického dvora se stal Aleš Berka z Dubé. V letech 1470–1475 zastával úřad podkomořího věnných měst a byl zároveň královnyným kancléřem. Provázel Johanu i na jejích schůzkách s Vladislavem Jagellonským a při jednáních o finančních otázkách. Mělnický dvůr měl i svého hofmistra, Hynka z Valdštejna, jemuž královna zastavila svůj hrad Potštejn s městečkem Kostelcem nad Orlicí. Dvoru za jejího vdovství nechyběl ani maršálek. Byl jím Jan Toš mladší z Hlince, zeman z Chebska, který se objevuje jako slu-

349 Kvalitní biografii Johany z Rožmitálu podal František BENEŠ, *Johana z Rožmitálu a královna Johana*, Vlastivědný sborník Podbrdska 7, Příbram 1973, s. 157–255. Z novějších pokusů Simona KOTLÁROVÁ, *Páni z Rožmitálu*, České Budějovice 2008, s. 33–36; Eva BOUŠKOVÁ, *Johana z Rožmitálu, životní osudy české královny na sklonku středověku* netištěná práce, Katolická teologická fakulta UK, Praha 2013. Podkomořímu náleželo 10 kop grošů, hofrychtéři 2 kopy a písaři 1 kopa. Originál listin se dochoval ve SOkA Mělník, f. Archiv města Mělník, inv. č. 14, edičně *CIM* III, s. 501–504, č. 291.

350 *M. Pavla Žídka Spravovna*, Zdeněk Václav Tobolka (ed.), Praha 1908, s. 38. K témuž R. URBÁNEK, *Ženy husitského krále: Kunhuta ze Šternberka a Johana z Rožmitálu*, in: Karel Stloukal a kol., Královny a kněžny české, Praha 1996, s. 151.

žebník již v šedesátých letech. Postupně se zřejmě vypracoval do vážnějšího úřadu.[351]

Srovnáme-li agendu mělnické kanceláře Barbory Celské a Johany, byla Johanina mnohem rozsáhlejší a nejspíše z ní vyšlo písemností o hodně víc, než se dochovalo. V jejích listinách i korespondenci převažovala čeština. I listy saským knížatům Vilémovi a Albrechtovi jsou psány česky, to když se je v létě 1474 opakovaně a nakonec marně snažila odradit od spojení s Matyášem Korvínem, nebo hleděla smírně urovnat počínající spor o škody způsobené Čechy v saském příhraničí. Johana vedla korespondenci i s někdejšími odpůrci zesnulého chotě, s Janem z Rožmberka a jeho syny, ba i se Zdeňkem ze Šternberka. Stylizace listin vydaných na Mělníku prozrazuje inspiraci v královské kanceláři za vlády jejího manžela, přesto z písařů známe jménem pouze jediného, Machka ze Zbraslavic. Sloužil Johaně od počátku šedesátých let, v dubnu 1474 mu královna potvrdila dva z ostrůvků na Labi pod Mělníkem.[352]

Zatímco Barbora Celská se vzdala řízení svých držav a tuto starost přenesla na Jiřího z Poděbrad, byla Johana do poslední chvíle aktivní. Vedla čilou korespondenci s hejtmany panství i purkrabími svých hradů, za všechny uveďme Ondřeje z Mladějovic i Oldřicha Medka z Valdeka, teplického hejtmana Ilburka z Vřesovic či Pakostu

351 O Alši Berkovi z Dubé *AČ* XV., Josef Kalousek (ed.), Praha 1896, č. 146, s. 257–258; listina ze dne 19. srpna *Quellen und Urkundenbuch Teplitz*, bearb. August Müller, Prag 1929, s. 160, č. 317. K roku 1474 R. URBÁNEK, *České dějiny* III/4, *Věk poděbradský* IV, Praha 1962, s. 181. O zástavě Potštejna *AČ* VI, František Palacký (ed.), Praha 1872, s. 508, č. 103. O Tošově přítomnosti na Johanině dvoře *Archiv koruny České* VI, *Katalog listin z let 1438-1526*, Antonín Haas (ed.), Praha 1958, s. 101, č. 182, a *AČ* III, František Palacký (ed.), Praha 1844, s. 335, č. 227. Jako maršálek je Jan Toš mladší z Hlince je doložen k roku 1472: *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500*, August Müller (ed.), Prag 1929, č. 534, s. 242, a v únoru 1474: Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy* VIII., Praha 1891, s. 18, bez uvedení zdroje.

352 Korespondence se Šternberkem SOA Třeboň, Historica, inv. č. 2779 a, b a č. 2791 a, c. a 1804 b. V červnu 1474 píše Johana z Mělníku saským knížatům Albrechtovi a Arnoštovi zda jsou ochotni projednat svou při s Jindřichem z Rabštejna před králem Vladislavem: *AČ* V, s. 353, č. 66. Dne 10. srpna opět píše oběma, že se ona v nadcházející válce s Matyášem Korvínem přidrží strany krále Vladislava a oni aby učinili totéž, tamtéž č. 70, s. 356. Ke škodám způsobeným z české strany srovnej její list daný na Mělníku 11. listopadu 1474 ve *FRA* LXVI, s. 311, č. 299.

z Hostic. Některé i opětovně povolávala na Mělník ke konzultacím.[353]

Johana hájila své dvořany i služebníky ve sporech, zasazovala se o propuštění zajatců, o náhradu škod. Známý je případ Děpolta z Lobkovic, zajatého Zdeňkem ze Šternberka a zadržovaného Jindřichem z Rožmberka. Čile prosazovala své majetkové nároky na komorním soudu.[354]

Z kategorie služebníků nebo čeledi se uchovalo málo, a to i z časů krále Jiřího. Z mělnického dvora je znám kožešník Jiří (1470–1472), o zeleň sídla pečoval zahradník Mikuláš (doložen ještě 1475). Nepochybně k nim patřil i zkušený krejčí. Před účastníky zemského sněmu v Benešově předstoupila totiž Johana v nových nákladných šatech, byť ctícím vdovský stav.[355]

S ohledem na vysokou míru angažovanosti se paradoxně z její mělnické kancléře uchovala jediná listina spojená s věnnými městy. Zásahy Johany do jejich života se opticky zdají být početnější před rokem 1471. Za jejího vdovství to byl král Vladislav, kdo potvrzoval či polepšoval privilegia Hradci, Vysokému Mýtu, Chrudimi, Poličce a 31. srpna 1475 i Mělníku.[356]

Stejně jako za Barbory Celské, i Johanin mělnický dvůr svíraly a omezovaly finanční obtíže, byť jedenáctý článek Vladislavovy volební kapitulace slibuje: *„jasnú Johanu královú českú zachovati při jejiem věně, právech a spravedlivostech, jakož jiné králové české ovdovělé zachovávány byly jsú…“*. Byly tu dluhy způsobené válkou. Vázly na statcích Jiříkových synů i na majetku vdovy. Třeba Jindřich

353 V srpnu 1474 ji na Mělníku navštívil hlubocký hejtman Ondřej z Mladějovic, *AČ* VIII, Josef Kalousek (ed.), Praha 1888, s.147–148.

354 Dne 31. března 1474 píše z Mělníku Jindřichovi z Rožmberka a žádá propuštění Děpolta z Lobkovic, o den později píše ve stejné věci Zdeňkovi ze Šternberka, viz *AČ* V, František Palacký (ed.), Praha 1862, s. 351, č. 64 a, b. Dne 19. března 1474 doložena její pře na komorním soudu s Mikulášem Rachemberkem – *AČ* VII, Josef Kalousek (ed.), Praha 1887, s. 473, č. 169. O předmětu sporu zdroj nic bližšího neuvádí, jen že se obě strany měly dostavit o nejbližších suchých dnech tam, kde bude král se svým dvorem.

355 Kožešník Jiří, zahradník Mikuláš: Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy* XI., Praha 1897, s. 122; F. BENEŠ, *Johana z Rožmitálu*, s. 219.

356 Potvrzení privilegií Hradci Králové včetně zisku rychty a práva pečetit červeným voskem: *CIM* III, s. 574, č. 333, s. 612, č. 361, Vysokému Mýtu *CIM* III, s. 549, č. 319, jemuž polepšil znak, Chrudimi *CIM* III, s. 589, č. 339, s. 602, č. 351, Poličce *CIM* III, s. 605, č. 356. 31. srpna 1475 i samotnému Mělníku, *CIM* III, s. 622, č. 366.

Roubík z Hlavatec řešil v červnu 1471 vymáhání dlužné částky násilným zabráním hradu Hluboká a zajetím Johanina hejtmana Medka. Jindřich opravdu dosáhl svého a hrad vydal až po zaplacení požadované sumy.[357]

V létě 1474 se král Vladislav, který v předvečer tzv. války tří králů naléhavě potřeboval Johaniny služby, zavázal nejen k uhrazení jejích dluhů, ale o převzetí finančních závazků vůči bývalým služebníkům pražského dvora, kteří přešli do královniných služeb na Mělníku. Oplátkou mu *„mátěř milá"* měla být rádkyní a pomocnicí se všemi přáteli a služebníky.[358]

Přestože byla Johana politicky činná, dokonce za války tří králů na Vladislavovu žádost zastupovala panovníka ve správě království, chtěla udržet Mělník jako klidné zázemí, nechtěla tady organizovat sjezdy a politická jednání. Poklid všedního dne na Mělníku proto narušovaly jen návštěvy bratra Jaroslava Lva z Rožmitálu, zajížděl sem i syn Hynek s chotí Kateřinou Saskou. Ví se o několika poradách s nevlastním synem Jindřichem. Nejde jen o léta 1471 a 1472, kdy byl Jindřich zemským hejtmanem a poté jedním ze čtyř zemských ředitelů. Z poděbradské rodiny byl hlavní osobou, která roku 1474 ujednala sňatek Johančiny dcery Ludmily se slezským knížetem Fridrichem Lehnickým.[359]

---

357 Volební kapitulace *AČ* IV, František Palacký (ed.), Praha 1846, s. 453, č. 11. List Jindřicha Roubíka z Hlavatec z 20. června 1471 krumlovskému purkrabímu, v němž uvádí, z jakých důvodů se zmocnil Hluboké, *AČ* V, s. 324–326, č. 20, *„A když jsem již napomínal, žádaje toho na knieżatech i králové Mti....kněž Jindřich řekl, že by mi dal rád, ale nemá a králová mi řekla, abych k tomu hleděl, kdo království drží"* Z literatury k témuž František MAREŠ, *Jindřich Roubík z Hlavatec*, Časopis Českého muzea 55, 1881, s. 79–80.

358 Text listiny Vladislava Jagellonského ze dne 10. srpna 1474: *AČ* XV, s. 257–258, č. 146.

359 K Hynkovi Stefan GLOGOWSKI, *Potomci krále Jiřího z Poděbrad. Genealogie knížat z Minsterberka*, Ostrava 1989, s. 20–22; Josef MACEK, *Jagellonský věk II.*, Praha 2001, s. 340–342; Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA a kol., *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008, s. 99–106. Kníže Jindřich jako zvolený nejvyšší správce Johanu žádá, aby zakročila, nedovolila dále porušovat příměří a zasadila se o navrácení zabraného majetku a propuštění zajatců: *AČ* V, s. 337–338, č. 42. K dohodě o sňatku Ludmily s Fridrichem Lehnickým *Lehns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittealter* I., Colmar Grünhahen – Hermann Margraf (eds.), Leipzig 1881, s. 454.

Obr. č. 42 Proboštský kostel sv. Petra a Pavla v Mělníku, 2017

Jakkoli byla Johana za vlády krále Jiřího katolickými odpůrci i Žídkem obviňována z náruživosti a nestřídmosti, s jejím mělnickým dvorem nikdo žádné mravností výstřelky a nevázanost nespojoval, jak to postihlo její předchůdkyni.[360]

360 Vedle narážek v Žídkově *Spravovně* zvláště Šternberkovo drsné nařčení, že chtěla spát i s nevlastním synem Viktorínem – *AČ* XX., František Dvorský (ed.), Praha 1902, s. 554. Radek FUKALA neváhal vyslovit mínění, že smyslnou povahu kníže Hynek zřejmě zdědil po matce Johaně, viz O. FELCMAN – R. FUKALA a kol., *Poděbradové*, s. 579, pozn. 43.

Johana se navzdory kratšímu času s Mělníkem sžila víc a nalezla k němu hlubší vztah než Barbora Celská. Jistě v tom sehrála roli i skutečnost, že přicházela na Mělník s menšími ambicemi, než její předchůdkyně, o Alžbětě Pomořanské a Hradci ani nemluvě. Bádání se kloní k názoru, že díky jejímu příspěvku získal kostel sv. Petra a Pavla vzácnou pozdně gotickou monstranci s mariánským motivem. Johana měla údajně dbát i o školu v budově zaniklé mělnické kapituly. Její budova stojí dodnes, byť prošla přestavbou. Chybí ale spolehlivý pramen, co by to potvrzoval. V závěti odkázala chrámu sv. Petra a Pavla 1000 kop grošů, prý z nich se financovala pozdější přestavba. Avšak dědic Hynek vyplatil pouhou třetinu, a to ještě po letitých průtazích.[361]

Johana z Rožmitálu zemřela na mělnickém hradě 12. listopadu 1475. Podle svého přání (i to ukazuje vztah k Mělníku) byla v úterý 14. listopadu pochována v tamním, tj. proboštském kostele sv. Petra a Pavla. Nic se neví o pohřbu a jeho účastnících. Souběžně se objevil motiv převezení jejího těla do Prahy a uložení v katedrále sv. Víta po boku krále Jiřího, což měl podnítit její syn Hynek. Ovšem tam dnes není a zůstává otázkou, kde tělo bývalé královny nakonec spočinulo. Jistota tkví v tom, že nezůstalo v mělnickém kostele.[362]

---

361 Odborníci zařazují dobu vzniku mělnické monstrance do druhé poloviny 15. století, tedy doby, kdy probíhala pozdně gotická přestavba kostela. Předpokládá-li se, že donátorkou díla byla královna, je třeba hledat jejího autora mezi zlatníky, kteří pracovali pro královský dvůr. Při porovnání některých prací se lze domnívat, že autorem mělnické monstrance byl královský zlatník mistr Martin – František PURŠ, *K problematice mělnické pozdně gotické monstrance a dalších uměleckých památek města*, Zprávy památkové péče 39, 1979, s. 133–139, 160. Prostředky na její pořízení Johana disponovat mohla, například je známo, že v roce 1475 prodala vápenici na Novém Městě pražském za 310 kop pražských grošů – V. V. TOMEK, *Dějepis Prahy* VIII., s. 161. K dalšímu: „*Odkázala tisíc kop grošů kostelu, ale její syn, kníže Hynek, nedal všechno, ale jen část, a to ještě pod nějakou podmínkou.*", viz *Ze starých letopisů českých*, Jaroslav Kašpar – Jaroslav Porák (eds.), Praha 1980, s. 226. Ke sporům o naplnění Johaniny závěti ve vztahu k proboštskému kostelu Robert ŠIMŮNEK, *Mělník jako rezidenční město a dějiště sakrální reprezentace*, in: Confluens – vlastivědný sborník Mělnicka 7, 2010, s. 21–24.

362 Datum Johanina úmrtí *Ze starých letopisů českých*, s. 226. K témuž i Friedrich Wilhelm Sommersberg ve *Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtsschreiber*, Gustav Adolf Harald Stenzel (ed.), Breslau 1835, s. 1036; F. BENEŠ, *Johana z Rožmitálu*, s. 200–201, srovnej „*Téhož roku v neděli po sv. Martinu, na den sv. Pěti bratrů* (12. listopadu) *zemřela v Mělníku česká královna Johana, manželka krále Jiřího, a v úterý* (14. listopadu) *byla pochována v tamním kostele* (tj. děkanském, proboštském kostele sv. Petra a Pavla)". Informaci

S Johanou éra věnných měst jako rezidencí královen–vdov skončila, vdovy po habsburských panovnících si žádné z věnných měst jako svoje vdovské sídlo nezvolily, i když se o příjmy z nich zajímaly. Odrazilo se to v písemné agendě.

o převozu těla královny Johany do Prahy jejím synem Hynkem má Georgius AELURIUS, *Glaciographia oder Gläczische Chronica*, Leipzig 1625, s. 419, který uvádí „*in der Kichen Sanct Laurentii begraben worden*" (patrně míněn kostel na Malé Straně, srovnej Otto RUTERLE, *Kostel sv. Vavřince pod Petřínem na Menším Městě pražském v minulosti a v budoucnosti*, Praha 1935).

Obr. č. 43 Polička na šikmém leteckém snímku, 2000

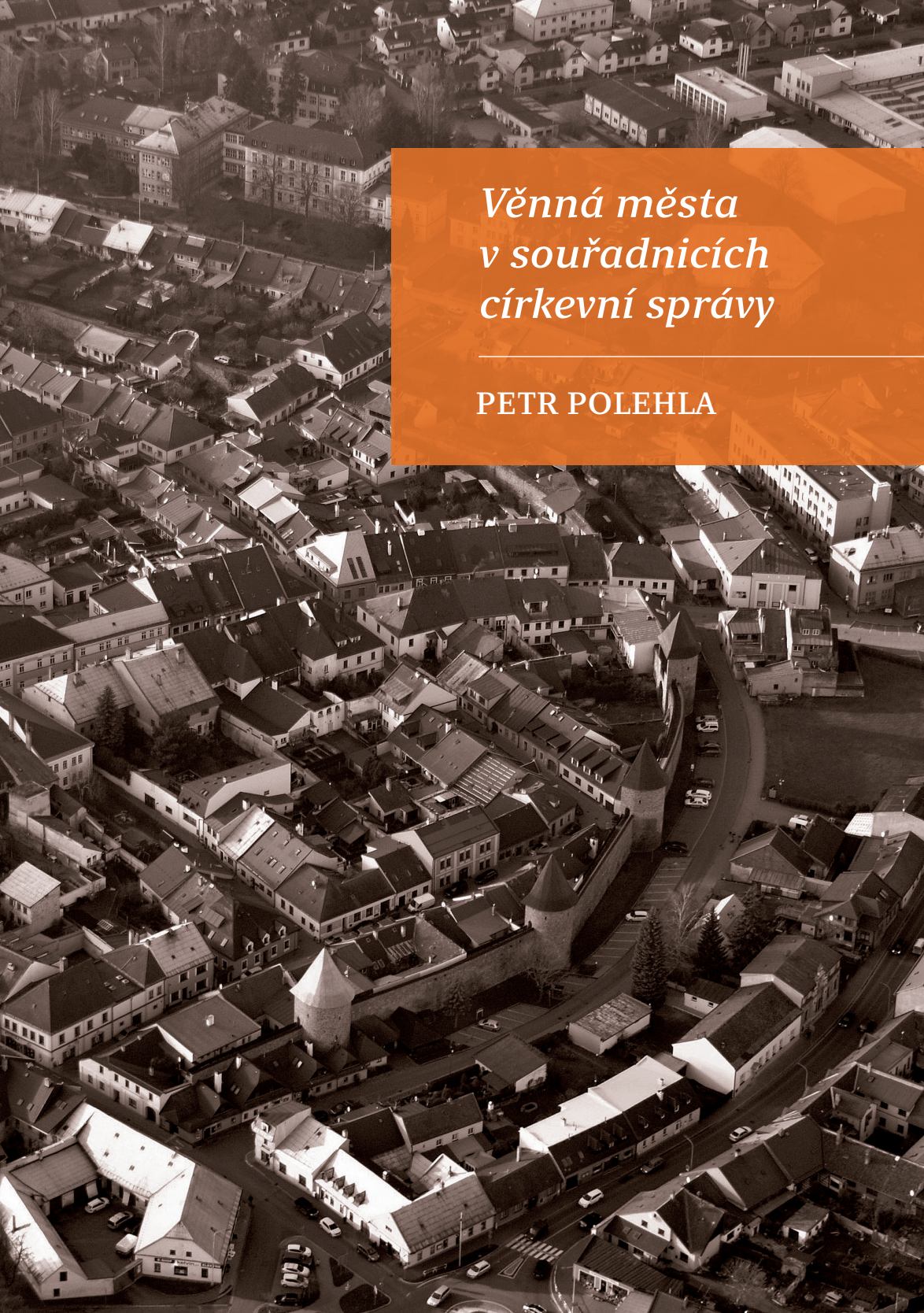

Věnná města v souřadnicích církevní správy

PETR POLEHLA

Královská věnná města sehrávala důležitou roli v církevní správě, byť v ní dosáhla různých pozic. Skutečnost, že to které město bylo městem věnným, se rozličně promítla do jeho církevního a náboženského života. Někdy církevní záležitosti měst ovlivnila i královna, a to pokud aktivně vystupovala jako patronka jejich kostelů.

Ve vývoji církevní správy na území Čech nebyla královská věnná města dlouhodobě zahrnuta v jeden celek. Naopak, jejich příslušnost k diecézím se proměňovala a teprve na konci 18. století se až na Mělník stala součástí královéhradecké diecéze. Roku 1782 totiž panovník Josef II. rozhodl o připojení tehdejšího Chrudimského a Čáslavského kraje ke královéhradecké diecézi. Rozhodnutí dvorského dekretu z 20. listopadu 1782 potvrdil papež Pius VI. 12. ledna 1784. Tak se královéhradecká diecéze v podstatě zdvojnásobila: zahrnovala kraje Královéhradecký, Bydžovský, Chrudimský a Čáslavský. Pod duchovní správu královéhradeckých biskupů se dostala všechna královská věnná města kromě dotčeného města na soutoku Labe a Vltavy. Ovšem ani před vznikem královéhradeckého biskupství nebyly východní Čechy, kde nacházíme většinu královských věnných měst, po celou dobu součástí jedné diecéze. Část z nich byla, byť na nedlouhý časový úsek, zahrnuta do diecéze litomyšlské, která vznikla při povýšení pražského biskupství na arcibiskupství roku 1344, avšak během husitských válek zanikla.[363]

Nejvyššího postavení ze všech věnných měst dosáhl v rámci církevní správy Hradec Králové, který se stal při založení diecéze městem biskupským, centrem diecéze a sídlem biskupa, konzistoře a kapituly. Městem, které se trvale těšilo velké prestiži a mělo vysokou důležitost v církevní správě, byla také Chrudim, což bylo později vyjádřeno čestným titulem arciděkanství. Právě toto královské věnné město se mělo dle plánů Josefa II. stát centrem rozšířené diecéze, neboť Hradec Králové měl být proměněn v město ryze vojenské. K přenesení biskupství nakonec nedošlo. Chrudim trvaleji

363 Základní literatura k tématu: Jana CROY, *Královéhradečtí biskupové*, Hradec Králové 2014; *350 let královéhradecké diecéze*, Petr Polehla (ed.), Červený Kostelec 2015. Ze starší literatury nejlépe Jaroslav MIKAN, *Vznik a počátky hradeckého biskupství*, Hradec Králové 1946; Hugo BRÜCKNER, *Die Gründung des Bistums Königgrätz*, Königstein/Ts. 1964.

a všechna další královská věnná města načas se stala centry vikariátu, či spíše byly vikariáty po nich pojmenovány, neboť volený vikář nemusel sídlit v centru vikariátu. Navíc se počet vikariátů královéhradecké diecéze proměňoval a měnila se i vikariátní centra. V závěru sledovaného období měla být narušena jednotnost východočeských královských věnných měst po stránce církevní správy. Na sklonku 19. století byla nastolena otázka vytvoření čistě německé diecéze s centrem v Chebu a v potaz přicházelo i zahrnutí některých měst na severu královéhradecké diecéze jako Trutnova a Dvora Králové. Východočeská věnná města však zůstala z hlediska církevní správy součástí jednoho celku – římskokatolické královéhradecké diecéze, což trvá dosud. [364]

Věnná města a středověká církevní správa

Základy církevní organizace byly v Čechách položeny světskou mocí a kopírovaly do velké míry knížecí správu. Z ní se odvíjely i tak řečené velkofarnosti, jejichž střediska se v 11. a zčásti 12. století usadila na knížecích hradech. Při nich působily skupiny klerků, v jejichž čele stál arcikněz (arcipryšt, archipresbyter). Zajišťoval duchovní správu v hradském obvodu a míval také úkoly ve světské oblasti. Farní síť se postupně zahušťovala a ve 12. století byl systém „velkých (hradních) far" nahrazován venkovskými farami, které obvykle zahrnovaly několik osad. Jako hradské spádové centrum se

364 Pokus o přenesení biskupství Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, II/2, Hradec Králové 1995, s. 244, k dalšímu Jiří ZEMAN, *Schematismy duchovenstva Královéhradecké diecéze z 19. století jako pramen pro dějiny nižší církevní správy*, Hradec Králové 2020, netištěná práce, online, bakalářská práce, dostupné z: https://theses.cz/id/gg9zli/ [ověřeno 2021–07–09]. Do dnešních dní se počet vikariátů ustanovil na čtrnácti. Jde o Havlíčkův Brod, Hradec Králové, Humpolec, Chrudim, Jičín, Jilemnice, Litomyšl, Náchod, Pardubice, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov, Ústí nad Orlicí, Žamberk a Kutnohorsko-poděbradský vikariát. Srovnej *Biskupství královéhradecké, Diecézní katalog – vikaritáty*, online, dostupné z https://www.bihk.cz/dieceze/diecezni-katalog/vikariaty [ověřeno 26. 5. 2021]. Ohledně pokusu o německou diecézi Jitka JONOVÁ, *Podíl biskupa Brynycha na zabránění zřízení samostatné německé diecéze v Čechách*, in *350 let královéhradecké diecéze*, Petr Polehla (ed.), Červený Kostelec 2015, s. 161–173.

◀ **Obr. č. 44** Busty královny Alžběty Rejčky a Alžběty Pomořanské v tzv. královské předsíni katedrály Svatého Ducha v Hradci Králové od českého sochaře Vojtěcha Adamce z roku 2007, stav 2021

záhy prosadil Hradec (Králové). I při tamním kostele na přemyslovském hradě nejspíše sídlil kněžský sbor v čele s arciknězem.[365]

S rozvojem církevní správy souvisí vznik arcijáhenství v Čechách v šedesátých letech 12. století za episkopátu Daniela I. (1148–1167). Vzniklo deset arcijáhenství, ne vždy navazujících na sídla hradských kostelů. Některé velkofarnostní kostely se změnily v kapitulní, jak se stalo v Mělníku. Dobrým příkladem, kdy arcijáhenství skutečně navázalo na velkofarnost, může být právě Hradec. Sídlil zde arcijáhen a prvním doloženým mužem s touto hodností je Slavon. Vystupuje jako svědek na listině krále Vladislava pro litomyšlské premonstráty (1167).[366]

V poslední třetině 13. století došlo k dalším pohybům v církevní správě, vznikaly děkanáty. Šlo o proces vedený „zdola", děkan jako zástupce kléru příslušného obvodu byl volen faráři a funkce se nevázala na žádné beneficium. Název děkanátu zůstával stejný, i když se děkanem stávali plebáni z různých far. Nejstarší zpráva o děkanátu v Hradci je z roku 1267, kdy probíhal spor, v němž figuroval hradecký děkan Jan. Z poslední třetiny 13. století známe děkanát svázaný s Vysokým Mýtem. Hradecký archidiakonát byl největší v Čechách, tvořilo jej 12 děkanátů. Více z nich neslo názvy míst, která přerostla ve věnná města. Vedle děkanátů hradeckého a vysokomýtského to byly (králové)dvorský, poličský a chrudimský děkanát.[367]

---

365 K problematice hradských kostelů a velkofarností *Přemyslovci: budování českého státu*, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička (eds.), Praha 2009, s. 251, 268–269, 400.

366 V polovině 13. století měla podací právo k mělnické kapitule manželka Václava I., královna Kunhuta, později ale prezentoval městské plebány probošt tamní kapituly. Srovnej *LC* I/2, s. 89, *LC* VII, s. 4, s. 159. Dále Jan KILIÁN Jan a kol., *Mělník: historie, kultura, lidé*, Praha 2010, s. 68–72, 96. I když se dochoval pouze opis „litomyšlské" listiny (*CDB* I, č. 399, s. 412), bývá existence arcijáhna Slavona přijímána, o tom František MUSIL, *Hradec Králové jako centrum východočeské církevní správy v předhusitském období*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 55.

367 Od roku 1349 patřily vysokomýtský, poličský a chrudimský děkanát do litomyšlské diecéze. Spolu s nimi se v nové diecézi ocitly ještě dva moravské vikariáty (šum-

S knížecím hradem bývá spojována nejstarší církevní stavba v Hradci. Nejpozději v 11. století tam měla vzniknout kaple či kostel s pravděpodobným zasvěcením Janu Křtiteli. Po založení města (1225) se poblíž předpokládané sakrální stavby usadil minoritský klášter, který nad touto svatyní převzal správu. Stala se součástí kláštera, což vyvolalo potřebu nového kostela, spojeného s děkanstvím a arcijáhenstvím. Jaký to byl kostel a kde stával, zůstává dodnes otázkou. Za nejstarší farní kostel bývala starší historiografií označována kaple sv. Klimenta. Pro malou kapacitu měla v její blízkosti královna Alžběta Rejčka iniciovat stavbu kostela Svatého Ducha. I farní správa měla být převedena ke Svatému Duchu.[368]

Přehled o spleti badatelských názorů o nejstarších hradeckých kostelech a kaplích nalezne čtenář v citované literatuře. V Hradci, který se jako významné město stal načas sídlem Alžběty Rejčky, je role královny a její vliv na budování přední hradecké církevní stavby jedním z velmi diskutovaných okruhů starších městských dějin. Převedení města na královnu mělo v tomto případě za následek též postoupení patronátu, resp. podacího práva ke kostelu Svatého Ducha.[369]

---

perský a úsovský) a vikariát lanškrounský. O tom Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ – Jan JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích: od počátku státu po současnost*, Praha 2005, s. 178, 503.

368 Archeolog, vojenský inženýr a topograf Karel Josef Biener z Bienenbergu spojuje založení kostela Alžbětou Rejčkou s rokem 1302. Později se začalo přijímat jako datum pro královské založení kostela rok 1307. Někteří badatele přijímají rok 1308. Srovnej Vladimír HRUBÝ, *Katedrála Sv. Ducha: kaple sv. Klimenta: biskupská rezidence*, Hradec Králové 2002, s. 30–32. Dále Jaroslav ŠŮLA, *Stručný přehled dějin farnosti chrámu Sv. Ducha v Hradci Králové*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 89; též Miroslav RICHTER – Vít VOKOLEK, *Hradec Králové: slovanské hradiště a počátky středověkého města*, Hradec Králové – Praha 1995, zejména s. 111–120 a 127–138.

369 Podací nebo také prezentační právo (*ius praesentandi*) bylo oprávnění navrhnout konkrétní osobu ke jmenování do určitého církevního úřadu, respektive k obsazení uvolněného obročí. Bylo jednou ze složek patronátního práva. Patronátní právo (*ius patronatus*) souvisí s vytvářením sítě farností a bylo kompromisem mezi starší praxí uplatňující právo vlastníků kostela a požadavky církve na samostatné a nezávislé ustanovování kněží do úřadu. Původní majitelé kostela se stali jeho patrony a měli právo i povinnost dohlížet na hospodaření a majetkové záležitosti kostela, ale nikoli již jmenovat kněze ke kostelu. Patron však mohl biskupovi navrhovat vhodného kandidáta (prezentovat ho). Ustanovení faráře provedl biskup potvrzením (konfirmací) navrženého kandidáta. Právo prezentovat patronem

Po odchodu Rejčky do Brna patrně roku 1318 přešlo podací právo opět na českého krále a Jan Lucemburský ho 24. dubna 1325 odevzdal sedleckému klášteru. Od roku 1331 známe jména hradeckých farářů a některých kaplanů. Toho roku totiž prezentoval sedlecký opat kněze jménem Petr. K roku 1354 už se jako patron uvádí král, od roku 1375 královna. Naposledy v tomto období figuruje královna jako patronka roku 1422. Potvrzení duchovního se tehdy uskutečnilo v Žitavě, kam se přesunula katolická konzistoř.[370]

Nechybějí ani další hypotézy o účasti královen v předhusitském chrámu Svatého Ducha, a to v souvislosti s děkanskou (městskou) sakristií. Její nástěnné malby měly zachytit portrét donátorky Rejčky a lilie na štítu vedle východního okna související s donátorem maleb bývá někdy spojována s Blankou z Valois, to je ale málo pravděpodobné. Výstavba chrámu po požáru roku 1339 a jeho bohatá sochařská výzdoba probíhaly souběžně s rozvojem města a s patronátem královny Alžběty Pomořanské. V této etapě získal chrám katedrální opěrný systém tvořený cihelnými oblouky, čímž získal pozoruhodnou monumentalitu. S podobným řešením se setkáváme u hlavních městských kostelů v Chrudimi a Vysokém Mýtě. „Inspirací a vzorem se zde stala výstavba pražské katedrály sv. Víta. Věnná města se tak ambiciózně vyrovnávala s metropolí, zvláště když u všech tří kostelů vykonávala patronát královna."[371]

Podíl na obnově královéhradeckého chrámu po dvou požárech v letech 1407 a 1416 se předpokládá též u královny Žofie. Nástup husitství a bouře s ním spojené opravy zpomalily či dokonce zastavily. V předhusitském období se území města a jeho podměstí členilo do šesti farností, přičemž farnost při kostele Svatého Ducha byla nejbohatší a jistě nejprestižnější.[372]

---

klerika se stalo nejdůležitější složkou patronátního práva. Viz Z. HLEDÍKOVÁ – J. DOBEŠ – J. JANÁK, *Dějiny správy*, s. 174, s. 177. Dále heslo Patronátní právo, in: *Ottův slovník naučný* XIX, Praha 1902, s. 330–333.

370 Josef KURKA, *Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecese Litomyšlská: (místopis církevní do r. 1421)*, Praha 1914, s. 409.

371 V. HRUBÝ, *Katedrála Sv. Ducha*, s. 40, s. 46, dále J. ŠŮLA, *Stručný přehled dějin farnosti chrámu Sv. Ducha v Hradci Králové*, s. 90; Eleonora TEHNÍKOVÁ, *Středověké nástěnné malby v děkanské sakristii v katedrále Sv. Ducha*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 129–135.

372 Fara odváděla 210 grošů, tedy druhý nejvyšší papežský desátek v hradeckém arcijáhenství, po Kladsku, které tehdy patřilo k arciděkanství hradeckému. Mezi fary

Raným správním a církevním střediskem byla též Chrudim. První zmínka o chrudimském duchovním pochází z roku 1268. Počátky církevní správy ve městě souvisejí s chrudimským hradem, který zanikl po zničujícím požáru krátce před rokem 1338. Obvykle se předpokládá, že kostel přemyslovského správního hradu stával na místě nynějšího chrámu Nanebevzetí Panny Marie. Je doložen nepřímo, a sice nálezy hrobů z 12. a 13. století. Dalším náznakem může být údaj o dávkách břevnovskému klášteru z roku 1360. Povinnost kostela odvádět dávky musela vzniknout podstatně dříve. První bezpečná zmínka o kostele se váže k roku 1349, o rok později se uvádí jako farní. Byl budován po roce 1338 a závěr jeho presbytáře narušil plochu bývalého hradu. Podací právo užíval klášter v Břevnově a v osmdesátých letech 14. století o ně vznikl spor mezi benediktiny a králem, neboť ten „kostelní právo mnichů v královských městech neuznával".[373]

Chrudim prošla v druhé polovině 14. století značným rozvojem. Získávala pozemkový majetek a sama se stávala vrchností – roku 1397 pro obec Kočí. Zájem o tuto lokalitu, stejně jako péči o vlastní město, prokazovala královna Žofie, jíž v roce 1399 připsal věnná města jako své druhé manželce Václav IV. Držela je do roku 1421. Roku 1397 královna podnítila stavbu dnes unikátní sakrální památky, totiž kostela sv. Bartoloměje právě v Kočí. S královniným pobytem v Chrudimi se kladou do souvislosti též dvě bronzové pozlacené sošky světců. Jsou velmi kvalitně provedeny, což by mohlo odkazovat na pražské prostředí počátku 15. století.[374]

S přemyslovským hradem doloženým k roku 1126 bývá spojována i první sakrální stavba v Jaroměři, jíž byl hradní kostel. Nic

---

odvádějící vysoký desátek patřila ještě Jaroměř (120 grošů), Dvůr Králové nad Labem a Trutnov odvádějící po 90 groších, o tom Petr LANDR, *Církevní správa v hradeckém arcijáhenství ve světle písemností arcibiskupské kanceláře*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 82–84.

373 J. KURKA, *Archidiakonáty,* s. 419, 629–630, dále Ondřej FELCMAN – František MUSIL a kol., *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 212; Jan FROLÍK, *Chrudim v době Karla IV. Archeologie k podobě a vývoji města*, in: Jan Frolík – Jan Musil – David Richter – Jan Vojtíšek, Chrudim v době Karla IV., Chrudim 2016, s. 6.

374 Jan FROLÍK, *Chrudim ve 14. a 15. století*, in: Jan Hus, husitství a východní Čechy, Jan Frolík (ed.), Chrudim 2015, s. 32, 36.

konkrétního se o něm neví. Kolem hradního a posléze městského areálu, který se kvůli sevřené ostrožné poloze nemohl rozrůstat, vznikala sídliště. Na území pražského předměstí vznikl snad ve 12. století kostel Panny Marie, který plnil i roli farního kostela pro vznikající město. Podací právo zde patrně měl král. Roku 1339 přenesl Jan Lucemburský patronát mariánského kostela na kapitulu Všech svatých na Pražském hradě. V polovině 14. století byla při tomto kostela zřízena kanonie augustiniánů, na niž přešel i jeho patronát. Na východní straně Jaroměře se mezitím rozrůstalo předměstí s kostelem sv. Jakuba, k němuž se váže první údaj za polovinou 14. století. I ten přešel pod augustiniánskou kanonii. Součástí městského opevnění se posléze stal chrám sv. Mikuláše. Nejprve podléhal mariánskému kostelu, bezpečná zmínka o něm je z roku 1349, kdy též přešel pod správu augustiniánů.[375]

V souvislosti s farním kostelem P. Marie se rozhořela nevůle. Měšťan Ondřej v něm zřídil oltář sv. Marie Magdalény a ustavil k němu oltářníka. Když asi roku 1366 zemřel a zakrátko i oltářník, vznikl spor, kdo bude nového kněze uvádět. Tato práva si osobovali jak augustiniáni, tak konšelé chtějící navázat na tradici měšťanského zakladatele oltáře. Konflikt řešilo rozhodnutí arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi ze 4. května 1367 tak, že oltářníka budou pro tentokrát jmenovat konšelé, napříště augustiniáni. Podobná kauza vypukla roku 1374. Jan Očko zavázal augustiniány k odpovědnosti vůči jimi spravovaným kostelům a určil, že na obsazování některých funkcí se mají shodnout s městem. Spor se řešil v rovině konvent, konšelé a arcibiskup. Král, jak se zdá, do věci nevstoupil. Roku 1404 se augustiniáni přemístili k chrámu sv. Mikuláše a založili u něj klášter a možná i proboštský dům, o jejichž rozloze a umístění

375 J. KURKA, *Archidiakonáty,* s. 419. O přemyslovském hradu se zmiňuje Kosmova kronika a jeho založení bývá kladeno do doby těsně po roku 1000, srovnej O. FELCMAN – F. MUSIL a kol., *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 216; Robert ŠIMŮNEK – Tomáš BURDA – Jaroslav CAVRNOCH – Günter FIEDLER – Karel KUČA – Olga MERTLÍKOVÁ – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Jiří SLAVÍK – Přemysl ŠTYCH – Eva TICHOMIROVÁ – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 31 Jaroměř, Praha 2020, s. 1–2, 5; Jan SLAVÍK, *Uměleckohistorické památky*, in: Jaroměř 1126–1976, Jaroměř 1976, s. 53, k dalšímu Vladimír WOLF, *Středověké opevnění města Jaroměře*, in: Minulostí Jaroměře. Sborník příspěvků k dějinám města 1, Vladimír Wolf (ed.), Trutnov 1968 (= Krkonoše – Podkrkonoší, Supplementum IV), s. 39, 43–44.

Obr. č. 45 Pohled na Hradec Králové od severozápadu od Friedricha Bernarda Wernera kolem roku 1740

11
10
12
14

nepanuje shoda. Pokračovali v přestavbě chrámu a začátkem 15. století se stavby účastnila huť blízká královské huti Václava IV. Jaroměřský městský chrám patří mezi honosné stavby vrcholné sakrální gotiky v Čechách.[376]

První sakrální stavbou v oblasti Vysokého Mýta byl zřejmě kostelík sv. Mikuláše na Starém Mýtě, od roku 1435 uváděný jako nefunkční. Předchůdce městského a děkanského chrámu sv. Vavřince byl budován patrně na přelomu 13. a 14. století, krátce po vysazení města v šedesátých letech 13. století. Stavba se včlenila do půdorysu středověkého města při lokaci, i nynější kostel obsahuje část zdiva původní svatyně. S novým trojlodním kostelem s dvojící věží při západním průčelí se začalo v padesátých či šedesátých letech 14. století. V té době vzrost i počet oltářů a duchovních při kostele. Z konce století je znám první vysokomýtský děkan Václav. K roku 1409 se uchovalo jméno děkana Jana Řepky, současně byl oficiálem litomyšlského biskupa. Děkanát vysokomýtský, doložený v poslední třetině 13. století a spadající do roku 1349 pod arcijáhenství hradecké, zahrnoval k tomuto datu 39 obcí.[377]

Se založením města králem Přemyslem Otakarem II. souvisí farní kostel sv. Jakuba v Poličce, pro nějž bylo v roce 1265 vyměřeno místo v jihozápadní části náměstí. Roku 1321 postoupil Jan Lucemburský patronát Alžbětě Rejčce. K roku 1324 se vzpomíná zdejší plebán Petr jako Rejččin kaplan („*capellano Elisabeth, relictae Venceslai... et simul [plebano] in Politz*"). Rejčka postoupila patronátní právo cisterciačkám na Starém Brně, jak se dá vyvodit z podání roku 1385. V té době už původní kostel nahradila větší novostavba, jejíž budování se dá vztáhnout za rok 1363. Někteří autoři to spojují

376 K závěru sporu v roce 1367 *Libri erectionum* (dále *LE*) I, Klement Borový (ed.), Praha 1875, č. 196, s. 94, srovnej A. KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, s. 13; R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – J. CAVRNOCH – G. FIEDLER – K. KUČA – O. MERTLÍKOVÁ – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – J. SLAVÍK – P. ŠTYCH – E. TICHOMIROVÁ – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. WOITSCHOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM sv. 31 Jaroměř*, s. 5–6.

377 Ke Starému Mýtu Alois Vojtěch ŠEMBERA, *Vysoké Mýto, královské věnné město v Čechách. S pěti obrazy* I, II, Olomouc 1845, s. 44–45, 80, 87; Hermenegild JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto, Obraz místopisný, dějepravný, životopisný i statistický*, Vysoké Mýto 1884, s. 21, k dalšímu *LE*, I, s. 24, č. 39, srovnej Kristina KAPLANOVÁ – Štěpán VÁCHA, *Chrám sv. Vavřince ve Vysokém Mýtě*, Vysoké Mýto 2001, s. 2–6.

s Alžbětou Pomořanskou, která se v témže roce stala manželkou Karla IV. a jako vdova se později usadila v Hradci Králové.[378]

Dvůr Králové nad Labem a Trutnov nepatří k nejstarší skupině věnných měst. Podací právo ve Dvoře patřilo králi, ale město se opakovaně ocitalo v zástavě. Pro Dvorský farní kostel je králův patronát doložen v roce 1357, ale v roce 1375 je patronkou Anna Svídnická.[379]

Podobně Trutnov (Starý Trutnov), kde roku 1313 zástavní držitel panství Jan z Vartenberka odevzdal patronát sv. Václava klášteru na Zderazi, což stvrdil Benedikt XII. roku 1335. Karel IV. hleděl zástavy a s nimi spojená práva a povinnosti získat nazpět, proto se v Trutnově roku 1358 uvádí na místě patrona král, ale záhy opět zderazští probošti, a to až do roku 1418. Trutnovskou faru při kostele P. Marie obsazovali zderazští křižovníci ze své pobočky v Nise s přestávkou v době husitských bouří až do roku 1521.[380] Jak je tedy z konfirmačních či erekčních knih i dalších pramenů zřejmé, ne vždy a trvale byla patronkou kostelů věnných měst královna.

V souvislosti se založením nové diecéze na pomezí Čech a Moravy se nabízí otázka, proč se jejím centrem nestal Hradec Králové. Vždyť tradičně patřil k nejvyšším střediskům církevní správy ve východních Čechách, byl centrem státní správy a vynikal jak velikostí, tak počtem obyvatel i prestiží. Důvodem či překážkou mohl podle některých badatelů být právě status Hradce jako věnného města. Kostel Svatého Ducha by vzhledem k patronátnímu právu, které náleželo královně (ne trvale), nebyl vhodným biskupským kostelem. Ale panovník nechtěl umenšit královnina práva. Na druhé straně takovou hypotézu narušuje fakt, že v čase založení biskupství ve východních Čechách nebyl zřejmě statut věnných měst funkční. Karel IV. ho obnovil až pro svou třetí choť Annu Svídnickou asi roku

378 *CIM* II, č. 122, s. 199–200, *RBM* III., č. 1007, s. 393, *LC* III+IV, s. 173; dále J. KURKA, *Archidiakonáty,* s. 684–685; David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ, *Dějiny města Poličky*, Polička 2015, s. 56, s. 523.

379 Erekční knihy zmiňují i jiné patrony kostela než krále či královnu při zřízení druhého oltáře ve farním kostele roku 1360, viz *LE* I, č. 31, s. 20. Též roku 1390 vystupuje ohledně mešní nadace jako patronka kostela kněžna Anežka Svídnická. *LE* III, č. 471, s. 324–326. Po ní je uváděn od roku 1413 do roku 1434 jako patron opět král, v souhrnu J. KURKA, *Archidiakonáty,* s. 542–543.

380 SOkA Trutnov, f. Farní úřad římskokatolický Horní Staré Město, Inv. č. 1. Bula papeže Benedikta XII. K prezentačnímu právu zderazských proboštů v Trutnově například *LC* I, s. 28, 91, 143, dále J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 545–456, srovnej Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý neznámý*, Trutnov 1991, s. 217–218.

1353. Nicméně v letech 1365 a 1367 se jako patron královéhradeckého kostela Svatého Ducha uvádí král, v roce 1375 zase jeho manželka Alžběta Pomořanská.[381]

V Hradci chyběla i možnost materiálního zabezpečení nového biskupství pozemkovým zázemím, naopak v Litomyšli se mohla využít dobře fungující a materiálně zajištěná premonstrátská kanonie. Na tuto skutečnost se nebral ohled o 300 let později, což královéhradeckému biskupství přineslo značné problémy a konflikty s městkou reprezentací (viz níže). Hradec tak za Karla IV. nedosáhl na vyšší příčku církevní správy, ale zůstával sídlem arcijáhenství, byť umenšeného o čtyři děkanáty přičleněné k litomyšlské diecézi. Hradecký archidiakonát tím pádem zahrnoval osm děkanátů, přičemž z královských věnných měst byly centrem děkanátu Hradec a Dvůr.[382]

Církevní správa věnných měst v období utrakvismu

Východní Čechy za husitské revoluce vytvořily konfesně i jazykově celistvé území, v němž se katolická církevní správa a instituce nalézaly jen výjimečně a spíše (míněno geograficky) na okraji. Královská věnná města zůstávala baštou nekatolictví až do Bílé hory. I Mělník se stal oporou kališníků hned v počátcích husitství. Své příznivce nalezlo učení Jana Husa nejprve v Hradci v osobě kněze Ambrože od Svatého Ducha. Ostatní věnná města přijala husitský program při ofenzivě táborských a pražských vojsk na jaře 1421. Instituce katolické církevní správy ve věnných městech zanikly, tak jako téměř v celých Čechách, neboť „předhusitská hustá síť farností i vyspělá církevní organizace se v českých zemích v 15. století zcela rozpadla".[383]

381 *LC* I/2, s. 70, s. 86, *LC* III+IV, s. 32, srovnej F. MUSIL, *Hradec Králové jako centrum východočeské církevní správy v předhusitském období*, s. 59; TÝŽ, *Ke vzniku královských věnných měst*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 6.

382 J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 398.

383 Petr ČORNEJ, *Husitství a husité ve východních Čechách,* in: Jan Hus, husitství a východní Čechy, Jan Frolík (ed.), s. 13; k tématu též Jan HRDINA, *Katolická církevní správa*, in: Husitské století, Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup

Utrakvistická správa fungovala na jiných principech. Fakticky ji vedla tzv. dolní konzistoř v čele s administrátorem. Ten byl doživotně volen téměř vždy z univerzitních mistrů, což zpevňovalo propojení s univerzitou. S konzistoří pod obojí byla ve spojení i městská správa při obsazování kněžských míst, v tradiční oblasti vlivu patronů. „V době husitské revoluce instituce královských věnných měst zanikla… nemohla fungovat i proto, že v této době Čechy fakticky krále neměly."[384]

Situace se změnila po Zikmundově vstupu na český trůn, či spíše po korunovaci jeho manželky Barbory Celské 11. února 1437. Přední místo mezi věnnými městy zaujal tehdy Mělník. Královna, zaměstnaná politickými boji, po smrti manžela opustila Čechy a na Mělník se vrátila až v létě roku 1441. O jejích zásazích či vlivu v církevní sféře věnných měst se téměř nic neví. Jen drobnosti, třeba že v Jaroměři darovala záduší kostela sv. Mikuláše vinici příslušnou k rychtě. Jedno ze svých měst, Trutnov, dokonce zastavila a pro spory vyloučila ze svazku věnných měst Jaroměř. Ani královna Johana z Rožmitálu, druhá choť Jiřího z Poděbrad, nejevila ve správě věnných měst přílišnou aktivitu. Po své korunovaci poskytla sice 10 kop grošů z platů v Chrudimi místnímu špitálu, což potvrdil i panovník, ten ale jindy potvrzoval věnným městům privilegia jen ze své moci, bez královny. Větší zájem Johany se neprojevoval ani poté, co ovdověla.[385]

Po jistou dobu hrál významnou roli utrakvistického centra, i když spíše neformální, Hradec Králové. Za své sídlo si ho na deset let vybral zvolený, leč papežskou kurií nepotvrzený arcibiskup Jan Rokycana. Východočeské sirotčí duchovenstvo mu bylo blízké a s východními Čechami, přímo s věnnými městy, byli spojeni i jeho sufragáni Martin Lupáč z Chrudimi a Václav z Vysokého Mýta. Dosah Rokycanovy pravomoci v církevní správě se dá obtížně stanovit, podobně jako učinit si představu o jeho administrativě, jejíž

– Milena Bartlová (eds.), Praha 2014, s. 254–273; Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě: Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2008, s. 44; též J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 87–88, citát v závěru Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 102.

384 F. MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst*, s. 8.

385 J. KURKA, *Archidiakonáty,* s. 633. F. MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst*, s. 8–10.

agenda se nedochovala. Nicméně odpůrci mu vytýkali, že si v Hradci počíná jako biskup.[386]

V září roku 1448 se mohl Jan Rokycana ujmout svého úřadu v Praze a tím skončilo jeho působení v Hradci. Ten se nadále těšil u utrakvistů dobré pověsti, jinak by si jej za své sídlo o necelých 40 let později zprvu nezvolil biskup Augustin Lucien Sankturienský. Význam Hradce a jeho hlavního kostela zůstával velmi silný po celou předbělohorskou dobu. S poděbradským obdobím lze spojit dostavbu kostela Svatého Ducha, přerušenou válkami. Připomíná to nápis z roku 1463 na severní stěně hlavní lodi.[387]

Z katolické duchovní správy přešla do utrakvistické i část terminologie. Setkáváme se s titulem děkan u utrakvistických správců například v Hradci (dokonce i arciděkan), ve Vysokém Mýtě, Poličce či Mělníku. Jako první utrakvista s titulem děkan se v Hradci uvádí Vít z Krupé, coby *„děkan nad kněžstvem kraje hradeckého"*.[388] Utrakvističtí děkani se spolu s konzistoří podíleli na svolávání duchovenstva, měli vydávat osvědčení pro kněze o jejich mravní a náboženské bezúhonnosti, uvádět faráře na beneficia apod. Tvořili mezičlánek v komunikaci mezi pražským centrem a venkovem. Václav Kalaš uvádí, že utrakvističtí děkani ze Dvora Králové, Hořic, Jaroměře, Kostelce nad Orlicí a Náchoda si chodívali do Hradce jako centra duchovní správy pro posvátné oleje, které distribuovala pražská konzistoř. Hradecký děkan měl prý jediný titul arciděkan či arcijáhen.[389]

Ať již byla pozice Hradce jako náboženského a církevního centra doby předbělohorské jakkoli silná, mnoho o ní není známo. Potvrzování kališnických kněží v úřadě ve věnných městech je doloženo pouze skrze pražskou dolní konzistoř. Podací právo v králov-

386 Martin ŠANDERA, *Mistr Jan Rokycana a jeho východočeské působení*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 34–38; Blanka ZILYNSKÁ, *Kališnická církev*, in: Husitské století, Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup – Milena Bartlová (eds.), Praha 2014, s. 589–590.

387 V. HRUBÝ, *Katedrála Sv. Ducha*, s. 55, o dalším M. ŠANDERA, *Mistr Jan Rokycana*, s. 24.

388 Je uváděn k roku 1481. Srovnej Jan Jeroným SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1868, s. 267.

389 SOkA Hradec Králové, f. Děkanský a vikariátní úřad Hradec Králové, *Pamětní kniha děkanství královéhradeckého* I., Inv. č. 2, kn. 1, s. 44.

Obr. č. 46 Kostel sv. Mikuláše, zvonice, děkanství a věž Panna v Jaroměři, 16. století. Rekonstrukční kresba Roberta Řemínka, 1975

ských městech držela obec, konzistoř měla ustavení kněze potvrzovat, což se někdy dělo se zpožděním nebo vůbec. Obecně to vedlo k četným neshodám. Příkladně pro Vysoké Mýto se zachoval kompletní soupis kališnických děkanů od počátku 17. století. Všechny „dosazovala a odsazovala" utrakvistická konsistoř v Praze.[390]

Značné množství nekatolických kněží se vystřídalo v Poličce. Konflikty a jistá svévole provázela i jejich dosazování, takže Poličské napomenul sám císař Rudolf II., aby přijímali jen kněze jmenované konzistoří.[391]

390 Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001; V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku,* s. 312–313; A. V. ŠEMBERA, *Vysoké Mýto, královské věnné město v Čechách*, s. 129 – 130, srovnej H. JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto*, s. 61.

391 Jindřich RŮŽIČKA – Josef KRUŠINA, *Dějiny města Poličky*, Polička 1968, s. 45, viz D. JUNEK – S. KONEČNÝ, *Dějiny města Poličky*, s. 109–112.

O zásazích dolní konzistoře pochází několik dokladů také z Jaroměře. Roku 1612 došlo ke sporu ohledně odvolání kněze Michala Stankovského, jehož městská rada zprostila úřadu bez vědomí konzistoře. Ta se ohradila a nechtěla potvrdit nového kandidáta, jehož si měšťané sami vybrali. Vysloveně se odvolávala na své právo duchovní potvrzovat.[392]

S dolní konzistoří komunikovala městská správa při obsazování míst duchovních také v Mělníku. Ani zde se to neobešlo bez sporů. Při kontrolách zádušních účtů a celkově hospodaření děkanství uplatňoval svoji pravomoc i královský rychtář. Mělník byl centrem děkanství, k němuž v utrakvistickém období náležely čtyři fary městské a 19 vesnických.[393]

Ale ještě krátce k přelomu 15. a 16. století. Jak už bylo řečeno, královna-vdova Johana z Rožmitálu nevyvíjela přílišnou činnost v záležitosti věnných měst. Městská práva jim potvrzoval nově zvolený král Vladislav Jagellonský, aniž by se v nich zmínil, že města jsou v rukou královny-vdovy. Johana zemřela roku 1475 a byla pohřbena v chrámu sv. Petra a Pavla (původně jen Petra) v Mělníku. Nákladná přestavba kostela v letech 1480–1520 financovaná králem i měšťany se stala „okázalým vnějším projevem vítězství měšťanského utrakvismu".[394]

Věnná města přešla pod správu královského podkomořího. Na některých sakrálních stavbách se lze setkat s projevy vlivu a moci právě krále Vladislava II. Například vysokomýtský kostel sv. Vavřince, zasažený požárem roku 1461, byl v následujících desetiletích opravován. Kupodivu chybějí odkazy na dary měšťanů, kteří by obnovu podpořili. Důvod bývá hledán v králově daru na podporu rekonstrukčního záměru. Měl zřejmě navázat na tvarosloví doby Karla IV., čímž by královské město ukázalo na svou slavnou minulost, prestiž i bohatství. Proto se také architekt inspiroval pražskými stavbami a nejspíše ho ovlivnila parléřovská huť. I křtitelnice a monstrance z výbavy vysokomýtského kostela odkazují na Vladislava Jagellonského v podobě písmene W. Král přál též Jaroměři.

392 Antonín KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887, s. 67.

393 J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 128–130.

394 F. MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst*, s. 9–10; J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 93. Hojné odkazy kostelu se nacházejí též v kšaftech měšťanů.

Udělil jí řadu práv a výsad. Na prvcích klenby kostela sv. Mikuláše, upravovaného v roce 1511, se vícekrát objevuje písmeno W.[395]

Nástup a Habsburků, změny v době pobělohorské a rekatolizace

Také po roce 1526 zůstávala nejvyšší církevní správa v rukou dolní konzistoře, která procházela též změnami v souvislosti s novými reformačními proudy. Zcela novým, zpočátku ovšem ne příliš silným hráčem se stal pražský arcibiskup, jehož stolec byl po dlouhé době obsazen roku 1561.

Bezprostředně po nástupu Habsburků se přímo v královských věnných městech neodehrávaly žádné větší změny. Obnova katolictví zde postupovala znenáhla a k obratu došlo až po Bílé hoře. Právě královská města, i věnná, měla být prioritní skupinou při rekatolizaci. Za hlavního tvůrce nových církevních poměrů v Čechách lze označit kardinála Arnošta Harracha, který provedl i rozdělení arcidiecéze na vikariáty. Vikáři vykonávali dozor nad kněžstvem, měli předávat směrnice k výkonu kněžské služby a dbát na obsazování far, jejichž personální stav byl katastrofální. Z královských věnných měst se centry vikariátů staly Hradec a Chrudim. Po čase přicházely změny. Polička a Vysoké Mýto za Harrachovy reformy patřily do vikariátu chrudimského, Jaroměř a Dvůr Králové nad Labem do hradeckého. Trutnov spadal do vikariátu chlumeckého, ale již brzy se objevily snahy o jeho vyčlenění.[396]

V Hradci Králové byla katolická duchovní správa obnovena po roce 1620. Nedostatek katolického duchovenstva a obtíže spojené s třicetiletou válkou způsobily, že nemohly být řádně obsazeny všechny někdejší farní kostely a podstatně se tudíž zvětšil farní obvod u Svatého Ducha. Obnovila se funkce katolického arciděkana,

395 K. KAPLANOVÁ, Š. VÁCHA, *Chrám sv. Vavřince ve Vysokém Mýtě*, s. 10–14, s. 25–26, srovnej i A. V. ŠEMBERA, *Vysoké Mýto, královské věnné město v Čechách*, s. 39–40. K Jaroměři A. KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, s. 32.

396 František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský: historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1623 – 1667*, Praha 1886, s. 426–427, 441.

Obr. č. 47 Veduta města Poličky od jihu, mezi léty 1711–1727, překresba kolem 1840, pravděpodobně od Josefa Šembery

jíž se ujal roku 1623 Jan Václav Coelestin z Kronfeldu. Leč prvenství v obnovení katolických bohoslužeb ve městě patří minoritům, kteří se za podpory císaře Ferdinanda II. usadili při kostele sv. Anny na Pražském předměstí a roku 1622 po dvou stech letech sloužili ve městě první katolické bohoslužby.[397]

Složitěji se obnovovala katolická církevní správa v Chrudimi. V dubnu 1627 psali radní arcibiskupovi, že si nemohou aspoň rok dovolit ve městě živit kněze, a žádali, zda by k nim nemohli dojíždět o nedělích a svátcích minorité z Pardubic. Nakonec byl v Chrudimi v roce 1629 instalován katolický duchovní správce děkan Řehoř František Čihovský (děkanem do r. 1640).[398]

V Jaroměři nastoupil první katolický děkan z řad diecézního kléru až na sklonku třicetileté války (1641). Byl jím Václav Kopidlanský. Dle dosavadní praxe jej prezentovala městská rada a obešla tak arcibiskupa Harracha. Už v roce 1625 dostal totiž Harrach právo dosazovat do královských měst duchovní dle svého uvážení. Střetl se kvůli tomu s podkomořím královských věnných měst Vilémem Bezdružickým z Kolovrat, který chtěl toto právo vykonávat jménem královny-vdovy. Vznikl spor, který se snažili měšťané vyřešit prosbou adresovanou kardinálovi dne 5. dubna 1641. Žádali, aby jim děkana potvrdil a ponechal v úřadě, neboť své povinnosti vykonává řádně a věřící s ním jsou spokojeni. Marně. Zmatky se prohloubily, když arcibiskup ustavil Matouše Augustina Wagnera a současně podkomoří věnných měst prezentoval Pavla Jilovského, hradeckého minoritu. Konflikt se přenesl mezi podkomořího a arcibiskupa. Listinou z 15. května 1641 rozhodl císař ve prospěch arcibiskupa. Byl dán precedens, chápaný jako přiznání arcibiskupova nároku jmenovat kněze i v dalších věnných městech. Jeho kandidát prosazený v Jaroměři však asi po roce zemřel, a když jaroměřští konšelé žádali zpět děkana Kopidlanského, ani tehdy se jim nevyhovělo. Vztahy města s arcibiskupem zůstaly velmi chladné až napjaté, což se projevilo v další kauze. Pro nedostatek duchovních byla blízká farnost Zvole připojena k poměrně vzdálené Dobrušce. Jaroměřští žádali

397 Petr POLEHLA, *Podíl řádů na obnově církevního života – jezuité a minorité*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 264-266.

398 F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 218.

její přičlenění k Jaroměři, čímž by se vylepšilo materiální zajištění místního děkana. Ani této žádosti z 14. ledna 1643 arcibiskup nevyšel vstříc.[399]

V kronice děkanství Chrudimi stojí u děkana Bílka, že byl ustaven z moci císařské a po schválení kardinálem Harrachem. Jindy (děkan Čihovský) se přímo říká, že jej Harrach jmenoval z vlastní vůle a autority, neboť měl *ius collaturae*. Ani u dalších děkanů se nemluví o královně, jen o panovníkovi a kardinálovi. Například u děkana Švandy, který nastoupil do Chrudimi roku 1646, se píše *„ab Eminentissimo Principe et Cardinali ab Harrach pro Administratore missus"*. Ale již po Harrachově smrti se role královny projevila u děkana Lachmana. Dle zápisu kronikáře se odebral do Vídně, kde v roce 1716 obdržel jmenování od císařovny-vdovy (*„ab Imperatrice Eleonora natu Naÿburgica... Vidua relicta post Leopoldum Primum"*). Dalšího chrudimského děkana jmenovala roku 1725 královna Alžběta Kristina Brunšvická. Sám zakladatel kroniky a její první autor František Xaver Josef Sosnový rytíř z Vlkanova (děkan v Chrudimi 1736 – 1756) v úvodu sděluje, že se stal děkanem milostí Boží a díky prezentaci římské císařovny Alžběty.[400]

V záležitostech obsazování duchovních vyniknou i spory Mělníku s arcibiskupstvím. I tady se při nedostatku katolického kléru účastnili na duchovní správě řeholníci. Mělnické děkanství spadalo od roku 1655 k nově založené litoměřické diecézi. Mělník se stal sídlem vikariátu v nové diecézi a roku 1896 byl děkanovi propůjčen čestný titul probošt, odkazující na starobylou tradici kapituly.[401]

K největším svízelím církve v Čechách patřil nedostatek katolického kněžstva. Proto se na duchovní správě i na misijní činnosti podílely církevní řády, zejména jezuité. Jejich kláštery, koleje či rezidence se měnily v centra katolické obnovy v širším okolí.[402]

Z věnných měst sehrál takovou roli zejména Hradec Králové s jezuitskou kolejí a minoritským klášterem. I v Jaroměři obnovili

399 A. KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, s. 134–136, dále F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 238.

400 SOkA Chrudim, f. Děkanský úřad Chrudim, *Liber Memorabilium: Kronika děkanského úřadu v Chrudimi*, Inv. č. 4, fol. 2r, 4r-5v, 7r, 11v.

401 J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 158–159, 256.

402 K tématu *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci: sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003*, Ivana Čornejová (ed.), Praha 2003.

katolické bohoslužby hradečtí minorité, a to roku 1625. V Chrudimi byl založen kapucínský konvent s kostelem sv. Josefa za podpory královny a císařovny Eleonory, druhé choti Ferdinanda II., ta jeho zřízení doporučila magistrátu. O usazení v Chrudimi se kapucíni snažili od roku 1641, ale narazili na augustiniány. Ti se zde rovněž hodlali usadit. Až roku 1654 se kapucíni obrátili na královnu a s její podporou klášter začali budovat (od 1656). Stavba klášterního kostela následovala rokem 1662, jeho konsekraci 26. července 1665 z pověření pražského metropolity vedl královéhradecký biskup Sobek, neboť Chrudim v té době ještě nebyla součástí jeho diecéze.[403]

Téměř o století později se kapucíni usadili v Mělníku. Podnítili to zástupci města, kteří se v roce 1749 obrátili na řád s prosbou o trvalé působení. Podpora ze strany panovnice se tu nedá zaznamenat.[404]

Bezesporu nejdůležitější církevní událostí v královských věnných městech bylo v té době založení biskupství v Hradci Králové roku 1664. Nová diecéze zahrnula z věnných měst nejprve Hradec, Dvůr Králové nad Labem, Jaroměř a Trutnov a později též Chrudim, Poličku a Vysoké Mýto. Už v zakládací bule papeže Alexandra VII. *Super universas* se mezi důvody, proč volba padla na Hradec, objeví argument, že výběr města podpořila i jeho starobylost (*antiquitas*). Zato odkaz, že Hradec patří k věnným městům českých královen, chybí. Aktérům se to zřejmě nezdálo důležité, podobně jako fakt, že budoucí biskupská katedrála má za patronku českou královnu. Od

403 Rok 1662 bývá někdy uváděn jako rok založení kláštera, viz *Pax et bonum. Kapucíni v Čechách a na Moravě v raném novověku*, Marek Brčák – Jiří Wolf (eds.), Praha 2020, s. 30. V literatuře nepanuje shoda ohledně panovnic, které se na usazení kapucínů v Chrudimi podílely, srovnej Pavel PANOCH – Štěpán BARTOŠ, *Barokní umění na Chrudimsku*, Nové Město nad Metují 2011, s. 26; Pavel VLČEK – Dušan FOLTÝN – Petr SOMMER, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 259. Kapucíny podpořily obě Eleonory z rodu Gonzaga, manželka Ferdinanda II. už v roce 1641. Ta druhá, choť Ferdinanda III., v roce 1654. Srovnej *Klášter v Chrudimi*, online, dostupné z https://hrobka.kapucini.cz/subdom/hrobka/index.php/cz/49-klaster-kapucinu/putovani-po-kapucinskych-klasterech/191-klaster-v-chrudimi [ověřeno 27. 5. 2021]. Konsekrace v Chrudimi byla Sobkovým prvním biskupským aktem, který vykonal po cestě z biskupské rezidence v Chrasti do svého biskupského města, kam se ubíral k intronizaci. O ní Eva HAVLÍKOVÁ – Petr POLEHLA, *Intronizace královéhradeckých biskupů v 17. a 18. Století*, Červený Kostelec 2020.

404 P. VLČEK – D. FOLTÝN – P. SOMMER, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 259–260; srovnej J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 225–228.

vzniku prvního východočeského biskupství v Litomyšli jde tedy o důležitý posun. Při sporu, který se mezi měšťany a biskupem rozhořel, se však na královnino patronátní právo brzy dostalo.[405]

Pře neměla původ v oblasti náboženské, ale stavovské a majetkoprávní. Střetla se prestiž městské reprezentace a církevní hierarchie. V dopise z roku 1664 měšťané vytýkali prvnímu biskupovi Sobkovi, že s nimi zachází jako se svými poddanými, třebaže jejich pánem je král a česká královna. Biskup se zase v jednom dopise královně ohradil, že měšťané se k němu chovají, *„jakoby mohli komandovati vyšší stav"*. Dokonce pohrozil městu klatbou. Dle biskupa ztratili měšťané práva ke kostelu tím, že se připojili k povstání proti panovníkovi.[406]

Při sporu o katedrálu, či přesněji o její obsazování, se měšťané dovolávali ochrany královny-vdovy Eleonory, patronky kostela. Četné protesty podávané biskupovi i podkomořímu se však nesetkávaly s ohlasem. Proti krokům biskupa a jeho pravé ruky děkana a kanovníka Jakuba Zottinese se proto měšťané obrátili koncem roku 1663 až do Říma. Také bez úspěchu.[407]

Situace se vyhrotila a přidávaly se další náměty. Pro plánovanou rezidenci biskup zakoupil tzv. gallasovské domy. Radnice protestovala, že městské domy mohou kupovat pouze ve městě usedlí měšťané. Nicméně Sobek, přestože byl dotčen chováním městské

405 Bula NA Praha, f. Benediktini – Břevnov, inv. č. 320, nejnověji k tématu Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Spory města a prvních královéhradeckých biskupů*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 250–252; J. CROY, *Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence*; *Biskupská rezidence v Hradci Králové. 300 let od vybudování*, Petr Polehla – Jan Hojda (eds.), Hradec Králové 2010. Viz též literaturu v pozn. 363.

406 SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové, *Liber documentorum* III, 144, dále J. MIKAN, *Vznik a počátky hradeckého biskupství*, s. 39, 43.

407 Eleonora II. Gonzagová (1630–1686), česká královna a římská císařovna byla vdovou po Ferdinandovi III. Habsburském. Měla značný vliv na svého nevlastního syna, císaře a krále Leopolda I., s nímž velmi dobře vycházela, k tomu *Habsburkové. Země Koruny české ve středoevropské monarchii: 1526 – 1740*, Václav Bůžek – Rostislav Smíšek (eds.), Praha 2017, s. 265–266. Všechny výtky sepsali radní v obsáhlé žalobě podkomořímu dne 3. listopadu 1662: SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 309, kn. 20, *Liber documentorum* III, 27. Poté následovala bohatá výměna korespondence a stížností mezi aktéry sporu, například SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové, *Liber documentorum* III, 50, 60, 72, 135.

◀ **Obr. č. 48** Celkový pohled na kostel Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi, 2021

reprezentace při své intronizaci, poslal městu děkovný dopis, v němž slíbil i řešení Zottinesovy kauzy. Neoblíbeného duchovního měl vystřídat nový děkan, výběr měl však opět proběhnout bez vlivu magistrátu. Konšelé si alespoň za podpory podkomořího od královny vyžádali, aby kandidát na úřad děkana Jan Václav Reger pronesl v katedrále kázání na zkoušku. Jelikož měšťané byli spokojeni, byl děkan potvrzen a instalován.[408]

Podkomoří a zástupci věnných měst se sešli v Hradci Králové a diskutovali o převedení patronátu na města. Proti tomu se ohradil kardinál Harrach s opětným poukazem, že právo bylo delegováno na něj. Podkomoří Coenens vystupující ve sporu na straně města psal už 26. října 1663 královně-vdově, že biskup zasahuje do jejich i městských práv. Královna na to psala Leopoldovi I., aby jí bylo nechráno prezentační právo. Arcibiskup opáčil, že práva obsazovat fary v královských městech dostal od Ferdinanda II. a Ferdinand III. to potvrdil. Po kardinálově smrti na podzim roku 1667 však tato práva královna-vdova na Sobka nepřenesla, čímž jen přilila olej do ohně. Dopisem z 10. prosince 1667 podkomořímu oznámila, že smrtí Harracha jí připadá zpět kdysi jemu udělené právo patronátu ve věnných městech. Aby zabránila zmatkům, bude toto právo vykonávat. Spory v Hradci nepřestávaly, vedly se hlavně o gallasovské domy a využívání budovy arciděkanství pro biskupa a konzistoř. Do rozjitřené situace přišla zpráva o Sobkově jmenování pražským arcibiskupem, a to 10. června 1668.[409]

Ani po odchodu z Hradce Králové Sobek nepouštěl záležitost ze zřetele. Jeho hradecký nástupce Jan Bedřich z Valdštejna mu psal,

---

408 SOkA Hradec Králové, f. Biskupský archiv Hradec Králové, *Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka děkuje Královéhradeckým za gratulaci a slibuje ve věci arcijáhna Zottinesa ponechat rozhodnutí panovníkovi*, kart. 1, inv. č. 37, dále J. VOJTÍŠKOVÁ, *Spory města a prvních královéhradeckých biskupů*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 250; J. MIKAN, *Vznik a počátky hradeckého biskupství*, s. 30.

409 SOkA Hradec Králové, f. Biskupský archiv Hradec Králové, kart. 2, inv. č. 39, dat. 1668, *Královéhradecká městská rada sděluje arcijáhnu Janu Václavu Regerovi z Regeru, že biskup nemá právo konat zasedání konzistoře,* srovnej J. MIKAN, *Vznik a počátky hradeckého biskupství*, s. 25–26, 32, 46.

že královně situaci vyloží, rozuměj ve prospěch biskupa ve věci jmenování arciděkana. Valdštejn sepsal šest bodů, které více méně kopírovaly starší Sobkovy požadavky. Proti některým se ozvala královna-vdova. Dohodlo se, že o nejspornějších rozhodne sám panovník. Uprostřed napjaté situace zemřel arciděkan Reger (5. ledna 1670) a královna na návrh obce presentovala nového duchovního. I přes protest královny to neuznala biskupská konzistoř a spor o jmenování se rozběhl nanovo. Vše musel řešit císař Leopold I. Dle jeho rozhodnutí z 9. ledna 1672 patronátní (zejména presentační) právo zůstalo uchováno královně-vdově. Město mělo mít právo jmenovací, tedy navrhnout královně k prezentaci svého kandidáta, biskup ho měl potvrdit.[410]

Zdá se, že angažmá královny Eleonory bylo posledním výrazným zásahem panovnice do církevních záležitostí věnných měst. Když později v Hradci Králové vyvolávaly nevoli novoty zaváděné biskupem Hayem, který odstraňoval vybavení katedrály, k němuž měli obyvatelé citový vztah, chyběla ochranná ruka, jakou před zhruba sto lety poskytla měšťanům královna Eleonora v jejich sporech s prvními biskupy. *„V nových poměrech osvícenského absolutismu se však již na jejich mínění nikdo neptal."*[411]

Projevy královského patronátu v 18. a 19. století

Za biskupa Haye se vynořila též myšlenka přenést biskupství do Chrudimi. Sešlo z ní zejména kvůli vysoké nákladnosti. Josefinské církevní reformy a stavba pevnosti však v Hradci Králové přinesly zásadní reorganizaci duchovní správy. Změny proběhly i na úrovni vikariátní – byl zřízen jaroměřský vikariát, k němuž patřila i farnost Dvůr Králové nad Labem. [412]

---

410 J. MIKAN, *Vznik a počátky hradeckého biskupství*, s. 47–50, dále H. BRÜCKNER, *Die Gründung des Bistums Königgrätz*, s. 187–194.

411 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, II/2, s. 245.

412 P. POLEHLA, *Církevní správní reformy*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 303-305, dále A. KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, s. 190.

„Za krátké vlády Leopolda II. došlo k obnovení patronátních práv královny-vdovy ke kostelu sv. Ducha i odvádění městského šosu; za Marie Terezie i Josefa II. nebylo uplatňováno – první byla sama panující královnou a Josef II. po sobě vdovu nezanechal."[413] Toto tvrzení klasika hradeckých dějin nevystihuje zcela situaci. V duchu zmíněného ustanovení Leopolda I. hradečtí zaslali návrhy na prezentování duchovního i Marii Terezii. Nabízeli obvykle tři jména, tzv. terno. Tak byl uveden *Její M[ilostí] c[ísařskou]* i později oblíbený děkan Mořic Klier. Jeho nástupce byl jmenován již Františkem II. roku 1796. K Marii Terezii jako patronce děkanského kostela P. Marie se hlásil též Trutnov, když ji žádal o finanční pomoc při obnově požárem poničeného chrámu. Panovnice jednak povolila veřejnou sbírku po Čechách a Moravě, (sama přispěla 4000 zlatých), jednak schválila roku 1754 děkanem a magistrátem vybraný stavební projekt.[414]

V souvislosti s výstavbou pevnosti a jejím fungováním nebyly v Hradci ojedinělé návštěvy císaře a členů jeho rodiny. Roku 1804 přijel do města František II. i s císařovnou a třemi princi. Prohlédli si pamětihodnosti města a zejména císařovna projevovala zájem o katedrálu Svatého Ducha, možná proto, že šlo vlastně „o její věnné město". Další návštěva panovnice se uskutečnila v srpnu roku 1836. Ferdinand V. Dobrotivý se svou chotí bydleli několik dní v biskupské rezidenci, ale neví se nic o zvláštních projevech panovnice vůči „jejímu" městu respektive kostelu. O platnosti patronátu ve věnných městech máme ještě doklady z podkomorského úřadu z roku 1820. Hlavního duchovního při katedrále presentovala i na počátku 19. století panovnice.[415]

Jeden z královéhradeckých děkanů byl *„jmenován od J*[ejí] *V*[ýsosti] *císařovny a královny Karoliny Augusty*" 17. listopadu 1829. Zemřel v únoru 1859 a jmenování nástupce se protáhlo až do září. Kalaš cituje přípis c. k. krajského úřadu, v němž se sděluje, že císařov-

413 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, II/2, s. 296.

414 „Hradečtí si pospíšili se s děláním obvyklého terna ku zaslání císařovně" uvádí k roku 1776 *Pamětní kniha děkanství královéhradeckého*, SOkA Hradec Králové, f. Děkanský a vikariátní úřad Hradec Králové, *Pamětní kniha děkanství královéhradeckého* I., inv. č. 2, kn. 1, s. 117, o Trutnovu A. JUST – K. HYBNER, *Trutnov známý neznámý*, s. 222–223.

415 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, II/2, s. 265, 296, 300.

na Alžběta na základě svého patronátního práva vůči děkanátnímu beneficiu rozhodla o jmenování v květnu, ale to se zdrželo na úřadech, takže se Jan Evangelista Pažout mohl ujmout funkce na podzim 1860. Táž panovnice, která *„přála si dosti učiniti městu i konsistoři"*, jmenovala ještě roku 1863 děkana Vacka, který se objevil jak v návrzích konzistoře, tak města, byť v obou případech na třetím místě. Že bylo obsazování postu děkana citlivé a sledované, dokresluje situace v roce 1884. I tehdy byla vytvořena dvě tzv. terna, tedy soupis kandidátů, jedno od konzistoře, druhé od magistrátu (při tvorbě obou se hlasovalo), přičemž purkmistr opět poukazoval na starobylá práva. Ani měšťané nechtěli zůstat bez vlivu a vytvořili petici na podporu jednoho z kandidátů a odeslali ji do Vídně. Císařovna opět volila kompromis, určila za děkana Matěje Musila, který se vyskytoval na obou soupiskách.[416]

V diecézních katalozích kléru se u královských věnných měst na pozici patrona objevuje krátký přípis *Caes*[area] *Majestas*, nebo je informace konkrétnější, například *Caes*[area] *Maj*[estas] *Elisabetha, regina Boh*[emiae], s poznámkou, že funkci patrona vykonává městská rada: *off*[icium] *Patr*[onis] *Exercet Senatus R*[eginae] *Hradec*[ensis].

Už v roce 1899, brzy po zavraždění Alžběty Bavorské, se na rozdíl od roku předchozího neobjevuje jméno císařovny jako patronky, ale pouze titul *Caes*[area] *Maj*[estas] *regina Bohemiae.* Chyběla-li císařovna, respektive královna, muselo se najít jiné řešení, aby se formalitě učinilo zadost. Příkladně v Chrudimi duchovní Josef Antonín Mrštík *„prezentován byl od Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. v Pešti dne 25. dubna 1901."*[417]

Ještě roku 1919, po zániku habsburské monarchie, je *Císařská Výsost* uváděna jako patronka (katalog byl na podzim roku 1918 zřejmě již ve výrobě). Od roku 1920 se patronát uvádí stále týž, jen s adverbiem *olim* (dříve), a to ne u všech věnných měst, což lze po-

416 SOkA Hradec Králové, f. Děkanský a vikariátní úřad Hradec Králové, *Pamětní kniha děkanství královéhradeckého* I., inv. č. 2, kn. 1, s. 124, 126–127, 132, 132–133, 137–138.

417 SOkA Chrudim, f. Děkanský úřad Chrudim, *Material- Index zu dem Memorabil Buche der Chrudimer Dechantei,* inv. č. 7. s. 761.

važovat spíše za chybu (například u Vysokého Mýta či Chrudimi).[418] Ve dvojčísle katalogu vydaném pro roky 1921 a 1922 se již u věnných měst nachází informace, že patronát vykonává příslušná radnice (*exercet Senatus*).

V královských věnných městech docházelo k regotizaci jejich hlavních kostelů. Tyto zásahy dobře ladí s dobovým zájmem o gotickou architekturu a nesly se snahou očistit chrámy od mladších prvků a navrátit je domnělé středověké podobě. I ve Vysokém Mýtě spatřovali v chrámu největší stopu někdejší slávy, což vyjádřil tehdejší starosta města slovy *„nejkrásnější skvost minulosti našeho staroslavného města"*. Projekt obnovy navržený Františkem Schmoranzem byl schválen roku 1875 a téhož roku byly práce zahájeny.[419]

Když se regotizace dokončila v Chrudimi, kostel Nanebevzetí Panny Marie na podzim 1893 znovu vysvětil královéhradecký biskup spolu s novou budovou děkanství. Chrudimští biskupa požádali, aby jejich hlavní chrám povýšil na arciděkanský a děkanství na arciděkanství. Biskup to přislíbil s tím, že je nutné získat souhlas patronky kostela, rakouské císařovny Alžběty. Panovnice souhlasila, což bylo postoupeno biskupské konzistoři c. k. ministerstvem kultu a vyučování dne 14. 5. 1894. Ve výnosu z 6. června téhož roku, kterým biskupská konzistoř toto povýšení sděluje *„slavnému obecnímu zastupitelstvu královského věnného města Chrudimi"*, stojí, že povýšení biskup provedl za souhlasu *„Veličenstva Císařovny Alžběty, kteréž jako královně české právo patronátní a presentační... náleží."*[420]

K regotizaci katedrály v Hradci Králové byl vydán příležitostný tisk, v jehož úvodu celou akci oznamoval a zdůvodňoval biskup Hanl. Připomněl dvousté výročí povýšení chrámu na katedrálu. Poukázal na její historický význam, a že má být vrácena ke své kráse a majestátnosti. Zmínil pro Hradec nezapomenutelnou královnu Alžbětu Rejčku, která kostel dle biskupových slov vybudovala roku

418 *Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Reginae-hradecensis*, Hradec Králové 1920, s. 32, 74.

419 H. JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto*, s. 41.

420 Jiří CHARVÁT, *100 let chrudimského arciděkanství*, Chrudimské vlastivědné listy 1994, č. 3, s. 1; SOkA Chrudim, f. *Děkanský úřad Chrudim. Material- Index zu dem Memorabil Buche der Chrudimer Dechantei,* inv. č. 7, s. 740. Na následujících dvou stranách se nachází opis latinského dekretu, jímž biskup Brynych povýšení provedl.

1312. Spisek obsahuje i statuta spolku vytvořeného za účelem restaurování královéhradecké katedrály, jehož kurátorem je biskup, čestným kurátorem krajský hejtman a předsedou katedrální děkan. V porovnání s Chrudimí nenalézáme zde žádnou reminiscenci na královnin aktuální patronát nad kostelem.[421]

Zdá se, že právě Chrudim byla na svou příslušnost k věnným městům velmi hrdá a často ji vzpomínala. Spolu s Pardubicemi se prosmekne v úvahách o možném přestěhování biskupství na sklonku Brynychova episkopátu. Proticírkevní tendence, které se projevovaly v Hradci Králové koncem 19. století, vedly k výpadům proti biskupovi, jenž necítil zastání ani v městské reprezentaci. Translace biskupství se přetřásala i v dobovém tisku. „*Hradec Králové, hradbami sevřený zůstal beztoho oproti blízkým Pardubicům a Chrudimi pozadu, a tato dvě města bojují o prvenství na českém východě*". Leč je to dle pisatele oněch řádků právě biskupství, díky němuž si Hradec Králové udržuje vrch nad zmíněnými městy. Chrudimská městská reprezentace dala najevo, že by přenesení biskupství do svého města podpořila. Představitelé Hradce nakonec pochopili, že pro město by to byla ztráta prestiže a ohradili se proti „sprostým štvanicím" na biskupa. Brynycha dokonce 28. února 1897 navštívil starosta František Ulrych i další radní a snažili se situaci urovnat. Biskup reagoval dopisem „*Slavnému Zastupitelstvu Královského Věnného Města Hradce Králové*." Píše v něm, že návštěvu přijímá jako zadostiučinění za potupy, kterých se mu ve městě dostalo. Připojuje obsáhlou apologii své osoby a text uzavírá slovy: „*Nechť město zdejší vévodí i nadále východu českému*".[422]

Reminiscence na královský patronát kostela se objevily i v Trutnově. Požárem zničené zvony byly nahrazeny roku 1862 novými, nazvanými podle členů vládnoucí habsburské dynastie: Alžběta, Marie Anna, Kristina a Ferdinand.[423]

421 O Rejčce „...die für Königgrätz unvergeslichen Königin Elisabeth", viz František SCHMORANZ, *Restauration der Domkirche zum hl. Geist in Königgräz*, Hradec Králové 1863, s. 4. K regotizaci V. HRUBÝ, *Katedrála Sv. Ducha*, s. 97–110.

422 Josef NOVOTNÝ, *Biskup Brynych*, Hradec Králové 1923, s. 315, 317, 324.

423 A. JUST – K. HYBNER, *Trutnov známý neznámý*, s. 224–225.

Obr. č. 49 Kostel sv. Bartoloměje v Kočí na Chrudimsku

Role královských věnných měst v církevní správě

Královská věnná města posléze až na Mělník sdružená v královéhradecké římskokatolické diecézi sehrála v církevní správě důležitou roli. Jedno z nich – Hradec Králové, se stal sídlem biskupství a centrem diecéze, zahrnující s drobnými přesahy celé východní Čechy. Také další města zaujala, aspoň na čas, místo ve střední úrovni církevní správy jako sídla děkanátů, vikariátů či jako arciděkanství (Chrudim). Církevní záležitosti věnných měst někdy přímo ovlivnila

královna jakožto patronka jejich kostelů. Ne vždy a všude. Místy se patronát ocitnul v rukou panovníka, jindy byl převeden na toho, kdo držel město jako zástavu. Smrtí Johany z Rožmitálu sice končilo období, kdy se královny silně podílely na správě věnných měst, ale v církevní sféře se spojení panovnice s farním či děkanským chrámem udrželo de fakto do zániku habsburské monarchie a tím pádem do odumření statutu české královny. Chyběla-li aktivní královna, projevil se v patronátní sféře vliv panovníkův. Výjimečné bylo období utrakvismu, kde se více prosazoval vliv městské reprezentace a dolní konzistoře. Zdá se, že posledním nápadným vstupem panovnice do církevních záležitostí ve věnných městech byl zájem královny Eleonory při sporu hradeckých měšťanů s tamním biskupstvím. Avšak i v 19. a počátkem 20. století královny vystupovaly jako patronky kostelů, jak vícekrát dosvědčuje jmenování duchovních či povýšení kostela. Zatímco jinde se status věnného města stává honorárním adjektivem či plní funkci odkazu na starobylost a historický význam města, v církevní oblasti si udržuje svou funkčnost. Příkladně to ukazují katalogy kléru, kde se patronát královny uváděl ještě na počátku 20. století.

Obr. č. 50 Trutnov na šikmém leteckém snímku, 2013

Role věnných měst v habsburské monarchii

JANA VOJTÍŠKOVÁ

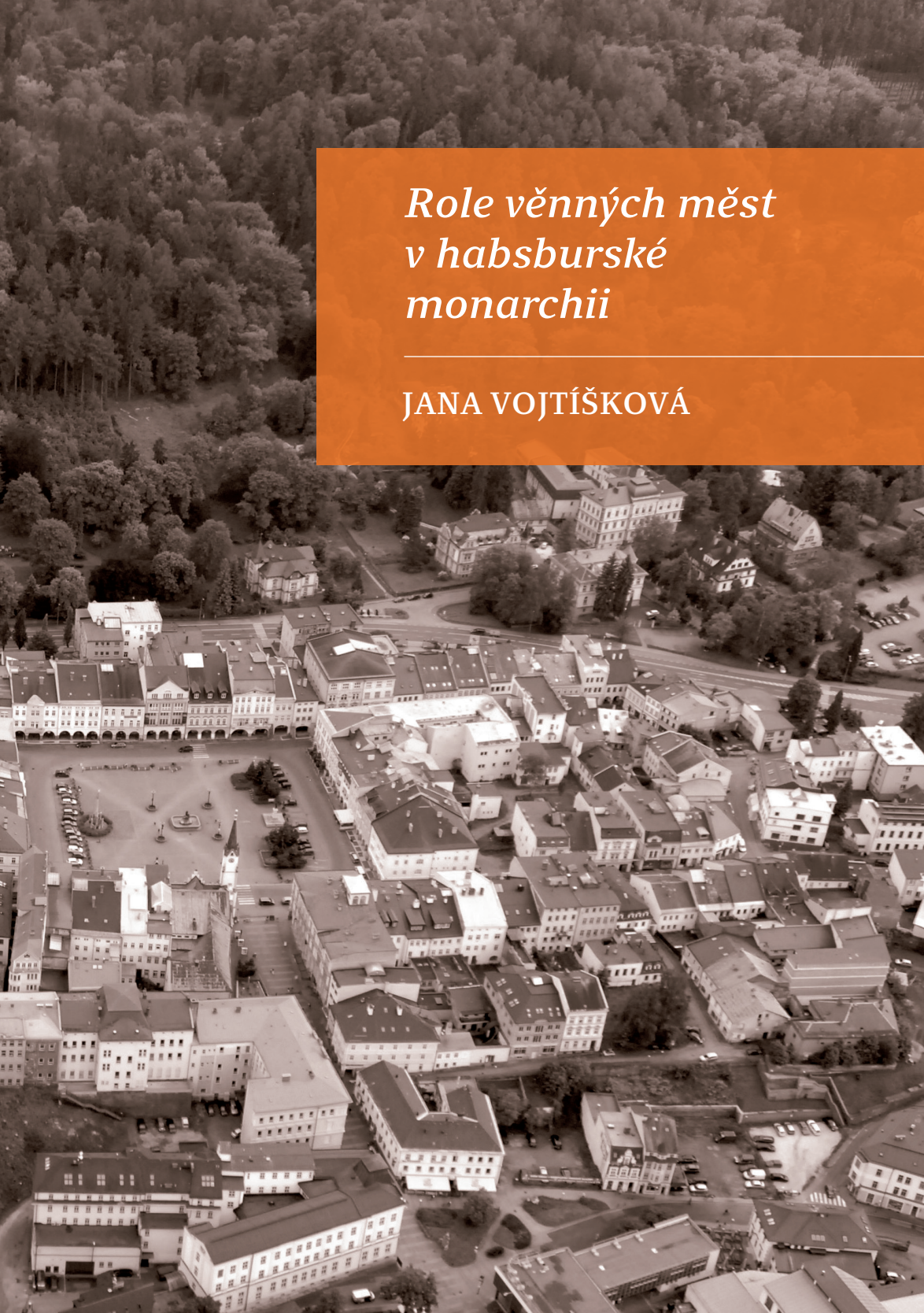

Počínající raný novověk, spojený s fungováním stavovské monarchie, vycházel z právní a správní praxe pohusitského období. K případným modifikacím docházelo podle politické konstelace a mocenských zájmů. Nejinak tomu bylo v případě pojímání královnina věnného majetku. Zatímco právní aspekty problematiky byly konzervativnější, správní organizace prodělávala menší či větší změny v reakci na podobu státního zřízení, centralismus i postupnou modernizaci společnosti, pro niž se stávala řada správních prvků anachronismem. Nabízí se proto řada otázek: Jak se *věno* v období platnosti zemských zřízení právně vymezovalo, jak bylo v rámci stavovské monarchie a sílícího centralismu a absolutismu z pohledu správy organizováno? Jak do systému zasáhl revoluční rok 1848? Které korunované české královny byly držitelkami věna? Zajímaly se korunované české královny, sídlící až na dvě výjimky mimo Čechy, o věnný majetek? Vyvíjela některá z nich ve prospěch svých měst vydavatelskou aktivitu a za jakých podmínek? Tvořila královská věnná města, jádro věnného majetku, specifickou korporaci? Lze mezi věnnými městy zachytit viditelnou spolupráci, a to zvláště v politické rovině? Jaký byl osud věnných panství? To jsou některé z tematických okruhů, jež vybízejí k úvahám nad královniným věnem v raném novověku a v dlouhém 19. století. V centru pozornosti přitom zůstávají královská věnná města jako specifický fenomén urbánních dějin.

Předbělohorská doba

Věnný majetek (*věno*) tvořila k roku 1526 královská věnná města Hradec Králové, Chrudim, Vysoké Mýto, Jaroměř, Polička, Mělník a Dvůr Králové nad Labem a dominia s příslušenstvím, jmenovitě trutnovské, mělnické a kostelecké panství, která však byla dlouhodobě v zástavě. Práva českých královen k *věnu* definoval článek *Vladislavského zřízení zemského* z roku 1500, převzatý posléze redakcí zemského zřízení z roku 1549 (A.XL) a zcela totožně i redakcí zemského zřízení z roku 1564 (A.XXV): „*Item králová česká žádná, první ani která ještě potom bude, nemohly jsou věna svého preč dávati ani zapisovati, ani ještě nebudou moci. Než mají toho věna do své živnosti užívati a po smrti každé má to zase k Koruně připadnouti. A jestliže*

by která to komu zapsala nebo dala, nemá to dání ani zapsání žádné moci míti." Tak zněla zemská ústava.[424]

Mnohem důkladnější vhled do problematiky nabízí dílo měšťana a bývalého litoměřického radního písaře a konšela M. Pavla Stránského ze Zápské Stránky *Respublica Bojema* z roku 1634 (v překladu *O státě českém*). V rámci kapitoly o českých kněžnách a královnách se zaměřuje i na jejich věnný majetek (*dos*) a řadí k němu před rokem 1620 „*Hradec nad Labem, Jaroměř, Trutnov, Dvůr, Bydžov, Chrudim, Vysoké Mýto, Poličku a Mělník s hradem, poplužím a rozsáhlými statky*" (rozuměj královské město Mělník a mělnické panství). Stránský připojuje i právní výklad vztahu královen k jejich *věnu*. Upozorňuje, že užívání tohoto majetku, všechny důchody a pravidelné příjmy mají doživotně náležet plným právem korunovaným českým královnám. V souladu se zněním zemského zřízení královna nemá právo tento majetek prodat ani ho zadlužit, pouze ho smí doživotně zastavit. Stránský též uvádí, že v případě zatížení majetku od dřívějších královen nemá na něm stávající královna finančně tratit: po uhrazení škod a potvrzení zemského sněmu je vládnoucí král povinen škodu uhradit. Stránský v této souvislosti vzpomíná kroky dědiců po Johaně z Rožmitálu, která vyplatila zástavu Jaroměře, a též soudní řízení kolem dluhu vyplaceného Annou Jagellonskou na trutnovském panství. Autorově pozornosti neunikl ani souhlas zemského sněmu daný královně Anně Tyrolské k vykoupení zastaveného mělnického panství v roce 1614. Následně se Stránský věnuje situaci, pokud by se královna vdova znovu provdala za některého z šlechticů. Pak měla ztratit nárok na věnný majetek a s manželem i dětmi do třetího kolena opustit království. Jestliže by se provdala za knížete, musela by taktéž odejít, ale směly by jí plynout užitky z *věna* do doby, než by jí král vyplatil 10 000 hřiven stříbra. K dobové praxi se váže upozornění, že král nesmí bránit korunované královně vdově v užívání věnného majetku. Podstatný je dovětek, že královny se mají spokojit s výší *věna* a nepožadovat jeho rozšíření. Stránský příkladně zmiňuje postup Rudolfa II., který žádal stavy, aby jeho matka Marie mohla pobírat užitek ve výši jednoho groše z posudného schváleného v roce 1577. Svými

424 *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Petr Kreuz – Ivan Martinovský – Jana Vojtíšková (eds.), Praha 2007, s. 238.

postřehy Stránský prokazuje obdivuhodný přehled o dobové právní praxi. Proto jen zdůrazněme, že takto šířeji chápaný pojem *věno* v sobě zahrnoval jak fázi držby věnného majetku za života manžela (podmínkou byla královnina korunovace), tak fázi tzv. vdovského věna. Tato pravidla zůstávala v platnosti i v dalších obdobích, což dokládá strnulost právního zázemí věnného okruhu.[425]

Jak se promítal právní vztah korunovaných královen do pojmenování věnných měst? Zatímco vnější autoři zřejmě pod vlivem bývalého královnina sídla už tehdy přední věnné město nejednou nazývali Hradcem Králové (tak Mikuláš Klaudyán na své mapě Čech z roku 1518 nebo Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle ve svém *Diadochu*), sami Hradečtí v raném novověku používali spojení *„Hradec nad Labem"*. Necítili potřebu zdůrazňovat vazbu ke královninu *věnu* nebo oživovat vzpomínky na královny(-vdovy) přebývající ve městě ve 14. a na počátku 15. století. Obdobně Dvorští titulovali své město *„Dvůr nad Labem"*, zatímco okolí používalo také variantu *„Dvůr"* (třeba Mikuláš Klaudyán) nebo *„Dvůr Králový"*, tj. Dvůr královny (například Paprocký).[426]

Specifický ráz *věna* se vlivem právních aspektů promítal i do správní roviny. Protože všechna věnná panství, na něž mohla korunovaná česká královna uplatňovat nároky, se nacházela v zástavě, řešila se jejich správa až ve chvíli jejich znovunabytí. V předbělohorské době se to dočasně vztáhlo na trutnovské a mělnické panství, kdy královna pověřila jejich řízením hejtmana. Jistotou tak pro královnu zůstávala pouze její města, jež se po přijetí do třetího stavu stávala nezcizitelnými. Jako poslední si toto postavení zajistila v roce 1593 věnná města Nový Bydžov a Trutnov.[427]

V počínajícím raném novověku náležela královská věnná města (podle Stránského *Reginarum dotales urbes*, tj. věnná města královen) do širší skupiny královských měst, dosahující v předvečer bělohorské bitvy počtu 45 zástupců. Devět z nich (včetně již Nového Bydžova a Trutnova) tvořilo součást *věna* korunovaných českých

425 Pavel STRÁNSKÝ ZE ZÁP, *Respublica Bojema*, Elsevir 1643, s. 399–400; Pavel STRÁNSKÝ ZE ZÁP, *O státě českém*, Bohumil Ryba (ed.), Praha 1946, s. 218–220.

426 SOA Litoměřice, *Klaudyánova mapa Čech* z roku 1518, online, dostupné z http://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/49559 [ověřeno 15. 2. 2021]; Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Diadochos IV*, Praha 1602, s. 218.

427 K tomu podrobněji dále.

královen, tedy před rokem 1620 pětina. S výjimkou Mělníka se všechna věnná města nacházela na východě Čech. Ani geografický faktor však nepřispěl k vytvoření jejich specifické korporace, jež by v rámci stavovské monarchie vykazovala pravidelnou spolupráci, a to zvláště v politické rovině. Jednotícím pojítkem věnných měst byla příslušnost k *věnu* české královny. Odtud plynula zvláště povinnost odvodů k financování jejího dvora a dodávek naturální povahy k vybraným svátkům. Pojem *věnných měst* byl současníkům znám a účelně používán. Bartoloměj Paprocký hovoří o Chrudimi jako o městu „*Reginae Boemicae dotale*" a dokládá přednostní pozici Hradce: „*Hradecium, quod exteris Graecium appellatur, urb ex dotalibus Reginae Bohemiae urbibus princeps*".[428]

Skupina královských věnných měst se vyčleňovala i z hlediska správní příslušnosti. Královská města se totiž dělila na privilegovaná (Staré Město pražské, Nové Město pražské a Kutná Hora), podřízená jen panovníkovi, na královská města v užším slova smyslu, dohlížená podkomořím, dále královská horní města, příslušná nejvyššímu mincmistrovi, a královská věnná města, spravovaná podkomořím královny. V tomto formálním smyslu dosáhla poslední skupina měst v 16. století institucionalizace. Podléhala dohledu zvláštního stavovského úředníka, na základě dohody mezi nižší a vyšší šlechtou zpravidla představitele rytířského stavu. V letech 1522–1523 zajišťoval správu věnných měst ještě podkomoří krále Oppl z Fictum, od roku 1523 již výlučně královnin podkomoří. Oproti podkomořímu krále sice tento post nepatřil mezi nejvyšší zemské úředníky, nabyté zkušenosti ale otvíraly kariérní příležitosti, eventuálně šanci se k nejvyšším úředníkům vřadit. V předbělohorské době toho dosáhli Volf z Vřesovic na Teplici, Oldřich Dubanský z Duban na Liběšicích, Michal Španovský z Lisova na Pacově, Humprecht Černín z Chudenic a Jindřich Otta z Losu na Komárově, kteří zastávali post nejvyššího písaře, podkomořího krále nebo karlštejnského purkrabího.[429]

---

428 B. PAPROCKÝ, *Diadochos IV*, s. 194, 196; Prokop LUPÁČ Z HLAVÁČOVA, *Rerum Boemicarum Ephemeris sive Kalendarium historicum*, Praha 1584, 18. března, 28. května.

429 Pionýrskou a podnětnou studií k problematice královských věnných měst v počínajícím raném novověku je Petr VOREL, *Královská věnná města v systému českých měst 16. století*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obno-

Ojedinělé je v letech 1537–1542 spojení úřadů purkrabího Hradeckého kraje a podkomořího královny v rukách Jana Litoborského z Chlumu na Pecce, v letech 1523–1525 nejvyššího písaře. Královna ho pověřila podkomořstvím jistě proto, že převážná část věnného majetku ležela v Hradeckém kraji a že purkrabský soud působil v Hradci. Taktéž Litoborského sídlo na východočeské Pecce bylo vhodným místem k výkonu podkomořského úřadu. Po Janově smrti se jako správce podkomořského úřadu věnných měst vzpomíná sekretář české komory Florián Griespek z Griespachu, který agendu zajišťoval do ustavení nového podkomořího královny. I později, za absencí podkomořího, se funkce ujímali dočasní správci.[430]

Tab. č. 3 Přehled podkomořích královny v době předbělohorské

Podkomoří královny z let 1526–1620	**Doložená léta výkonu úřadu**	**Předchozí či následná úřední kariéra na postu nejvyššího zemského úředníka**	**Doložená léta výkonu úřadu**
Petr Rašín z Rýzmburka na Staré	1523–1537	-	-
Jan Litoborský z Chlumu na Pecce	1537–1542 (†)	nejvyšší písař purkrabí Hradeckého kraje	1523–1525 1530–1542 (†)
Volf z Vřesovic na Teplici	1543–1547	nejvyšší písař	1547–1569 (†)

va. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 16–21. K přehledu podkomořích František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a ouředníků zemských i dvorských ve Království českém od nejstarších časů až do nynějška*, doplnil Jaroslav Charvát, Praha 1941, s. 365. Doposud odborné práce uváděly, nepochybně pod vlivem slovníkového hesla Jaromíra Čelakovského v OSN, že úřad držel podkomoří královny trvale až od smrti královny Marie Španělské v roce 1603. Srovnej Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Městská správa*, in: Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 214; Ottův slovník naučný XXVI, heslo Věnná města česká, Praha 1907, s. 546–547.

430 *Ottův slovník naučný* XVI, heslo Litoborský z Chlumu, Praha 1900, s. 166; Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, I/2, Hradec Králové 1997, s. 193.

Adam Řepický ze Sudoměře na Řepici	1548–1551 (†)	-	-
Oldřich Dubanský z Duban na Liběšicích	1552–1569	nejvyšší písař	1570–1571 (†)
Michal Španovský z Lisova na Pacově	1570–1575	nejvyšší písař	1576–1597
Humprecht Černín z Chudenic	1576–1594	podkomoří krále	1594–1601(†)
Hertvík Žejdlic ze Šenfeldu na Chocni	1594–1603 (†)	-	-
Štěpán Jiří ze Šternberka na Postoloprtech	1603	-	-
Adam starší z Valdštejna na Žehušicích	1604–1615 (†)	-	-
Jan Albert z Tejnice (hofrychtéř pověřený správou agendy podkomořího)	1615–1618	-	-
Kryštof Vratislav z Mitrovic na Březině	1618	-	-
Jindřich Otta z Losu na Komárově	1619–1620	purkrabí karlštejnský	1619–1620

Nadále měl podkomoří královny (obdobně jako podkomoří krále) k výkonu své správní funkce k ruce hofrychtéře a písaře, též zvaného komorní písař nebo komorní sekretář. O důvodu vzniku úřadu a původních kompetencích podkomořího informuje výstižně Pavel Stránský: *„…podkomořství zřízeno k tomu, aby v tajných radách královských hájilo měst proti mocnějším, aby rozsuzovalo stížnosti pánů*

Obr. č. 51 Hradec Králové na Willenbergově vedutě vydané roku 1602

a rytířů proti nim vznesené a podle možnosti bez soudního hluku právem rozhodčím urovnávalo jejich pře, aby od městské rady vymáhalo pokuty měšťanům uložené pro hrubé přečiny a aby v královských městech, podle zvyklosti každého z nich, ročně obnovovalo jejich rady." V dochovaných předbělohorských pramenech věnných měst lze v souvislosti s úřední náplní podkomořího nalézt nejčastěji zmínky o obnovách městských rad a dalších úředníků městské správy, jmenovitě městského rychtáře a obecních starších. Podkomoří královny tak činil osobně či v zastoupení hofrychtéřem obvykle každoročně, pokud tomu nebránila například morová epidemie. Při tomto slavnostním aktu, za což dostával podkomoří i jeho pomocníci finanční odměnu, také docházelo ke kontrole obecních a zádušních účtů.[431]

Vyžadovala-li to situace, podkomoří osobně nebo korespondenčně zasahoval do fungování městské správy. Souvisí s tím jeho zapojení při obsazování postu královských rychtářů, dosazovaných do měst po neúspěšném odboji z roku 1547. Panovník toho využil

431 P. STRÁNSKÝ ZE ZÁP, *O státě českém*, B. Ryba (ed.), s. 258. Muzeum východních Čech v Hradci Králové, f. Literární archiv, Karl Joseph BIENER VON BIENENBERG, *Geschichte der Stadt Königgräz II*, opis rkp. pořídil František Böck, s. d., inv. č. LI/LA – 7196, s. 102 a 179.

k prohlášení královských měst za královskou komoru a záležitosti věnných a královských měst tak byly od roku 1548 řešeny v rámci české expedice, jednoho z oddělení české komory. Její úředníci vstupovali do styku s královskými městy v rozličných záležitostech, čímž působnost obou podkomořích z větší části klesla na ceremoniální úroveň. Významu nabývala tehdy, když panovník chtěl některá nařízení důrazněji oznámit či provést.[432]

Vlivem náboženské situace se podkomoří přímo neangažoval v oblasti královnou uplatňovaného patronátního práva a uprázdněných beneficií. Fary totiž byly nejen v nekatolických věnných městech obsazovány ve spolupráci s dolní konzistoří, jejíž působnost ustala v roce 1621. Zvláště Ferdinandovi I. však nebyla náboženská orientace kněží lhostejná. Již vzpomínaný pověřený správce Florián Griespek žádal v prosinci 1542 krále, aby ho nenutil zakročit proti jakémusi hradeckému kazateli, směru zřejmě blízkého luteránství. Florián upozornil, že s komplikovanou atmosférou ve městě si neporadil ani Jan Litoborský, který byl člověkem domácím (rozuměj znalým místních poměrů) a ve městě oblíbeným.[433]

Jelikož se podkomoří a hofrychtéř v očích představitelů věnných měst nejednou osvědčili jako přímluvci, patřili mezi nejčastěji obdarovávané osoby. Například dva poslové dostali v srpnu 1590 od hradecké městské rady zaplaceno, že *„nosili melouny do Jaromíře ku panu hofrychtýři."* V roce 1605 byly *„Jeho Milosti panu podkomořímu na Košumberk "* odeslány z Hradce jako pozornost parmy a mihule. Touto praxí, jež byla součástí tehdejší politické kultury, se představitelé věnných obcí nijak nelišili od radních z jiných královských měst. Svědčí o tom dochované účetní záznamy.[434]

K základním otázkám patří i vymezení okruhu panovnic spjatých po roce 1526 s institutem *věna*. Ne všechny manželky českých

---

432 David NOVOTNÝ, *Královští rychtáři ve východočeských zeměpanských městech v době předbělohorské*, Olomouc 2012, s. 208. Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách. Příspěvek k dějinám stavu městského v zemích českých*, Praha 1881, s. 59.

433 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, I/2, s. 193.

434 SOA Zámrsk, SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové, *Kniha počtů 1589–1591* (na základě diplomatického rozboru určeno jako *Registra výdajů a příjmu peněz úředníka Jana 1590 (1591)*), inv. č. 5155, kn. č. 3789, fol. 53v; tamtéž, *Registra vydání z obecního důchodu města Hradce Králové* 1605, inv. č. 5156, kn. č. 3790, fol. 12v.

králů se totiž mohly stát držitelkami věnného majetku. Podmínkou, jak plyne i ze Stránského výkladu, byla jednak korunovace, jednak nepřítomnost královny-vdovy, jež by po smrti svého manžela (krále) uplatňovala svá práva. Od úmrtí Johany z Rožmitálu (1475) byla první korunovanou českou panovnicí až Marie Habsburská (1505–1558), manželka Ludvíka Jagellonského. Korunovační ceremoniál se odbyl 1. června 1522 a následně se ujala věnného majetku, jak posléze připomněla v listině Hradeckým: *„… když jsou nám při počátku kralování našeho u věně v poddanost postoupeni od slavné paměti krále Ludvíka"*. V roce 1523 přešla z Mariiny iniciativy správa věnných měst na jejího podkomořího, střídajícího králova podkomořího.[435]

Po Ludvíkově tragickém skonu (1526) královna-vdova využívala zisky z *věna* jen do 15. března 1531, kdy se ho vzdala ve prospěch své švagrové – královny Anny Jagellonské (1503–1547), manželky Ferdinanda I. Nejspíše s tím souvisela návštěva hradecké delegace v Linci, kde Marie pobývala. Vyslanci ji požádali, aby potvrdila městská privilegia a přidala i nové výsady. Královna vyhověla a listinu – polokonfirmaci – 4. března 1531 vydala. Po téměř sto letech česká královna projevila vydavatelskou samostatnost ve prospěch jednoho z věnných měst. Mariin krok musel pobouřit krále. Hradečtí totiž byli pravou rukou nedávno pokořené Prahy a v roce 1529 sami pocítili Ferdinandův negativní postoj, kdy jim skrze královnina podkomořího výrazně zasáhl do složení městské správy. I proto se rozhodli obejít panovníka vzkříšením královniny autority, která to okomentovala slovy: *„… aby zase milost naši poznali"*.[436]

Kulturní, hospodářský i demografický náskok Hradce před ostatními věnnými městy ho nejvíce předurčoval ke spolupráci s předním hráčem městského stavu, Starým Městem pražským. Souhra historických událostí zároveň způsobila, že doba nepřála korporacím měst. Pevnější vazby se tudíž nevyvinuly ani mezi věnnými obcemi. I východočeská města, tak jako jinde, málokdy přesáhla sousedské kontakty, k nimž má co říci případně uchovaná korespondence nebo

435 Tamtéž, *Listiny a listy*, inv. č. 21.

436 K tématu zvláště Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Panovnické listiny vydané v letech 1420–1526 královskému (věnnému) městu Jaroměři,* in: Panovnická reprezentace v písemné kultuře ve středověku, Marie Bláhová (ed.), Praha 2021, s. 356–374; SOA Zámrsk, SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové, *Listiny a listy*, inv. č. 21.

její koncepty a opisy. Spolupráci věnných měst při hájení společných zájmů tak lze zaznamenat vzácně. Příkladem může být cesta tří vyslanců měst Hradce, Chrudimi, Dvora, Mýta a Jaroměře, kteří se 31. prosince 1540 vydali za královským párem do Nového Města u Vídně, aby podali stížnost věnných měst na jakéhosi šlechtice škodícího jejich hospodářským zájmům. Král se představitelům měst posléze ozval misivem z 14. června 1541, v němž je ubezpečoval, že pověří nejvyššího hofmistra prošetřením. Výsledek není znám, ale podnikatelské aktivity šlechty již obecně nešlo zastavit.[437]

V řešení složitostí kolem dlouhodobě zastaveného trutnovského manského systému se angažovala Anna Jagellonská. Od roku 1515 a bez královského souhlasu byl navíc Trutnov rozdělen. V závěru existence trutnovského manství (poslední úřední zápis je v dochované soudní knize zachycen k roku 1539) se panství nacházelo v užívání tří zástavních pánů: Adama Zilvára, Jiřího Buckého a Kryštofa z Gendorfu, z nichž zvláště první dva vedli s Trutnovskými ostré spory. Měšťané našli zastání v královně Anně, jež byla rozhodnutím komorního soudu (1543) uvedena 15. února 1544 v držbu trutnovského panství i města jako komorního věnného statku. Za správce panství určila svého podkomořího Volfa z Vřesovic a sjednocenému městu, jež dosud postrádalo status královského města, umožnila v roce 1545 pronájem panství na šest let. Avšak zásadní akty, jako stvrzení privilegií (1542), přiznání dvou výročních trhů a výsady pečetit červeným voskem (1545) zajistil svým jménem Ferdinand I., jak tomu bylo u ostatních věnných měst. Nejinak za jeho nástupců. Až do Marie Terezie se korunované české královny vydavatelsky neprojevovaly.[438]

---

437 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, I/2, s. 191; Antonín KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887, s. 35–36.

438 K rozdělení Trutnova *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* III, Jaromír Čelakovský – Gustav Friedrich (eds.), Praha 1948, č. 363, s. 616–619. K trutnovským dějinám této doby zvláště Jiří BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620*, Sborník archivních prací 55, 2005, s. 334. K trutnovské manské soustavě a dochované soudní knize Daniel DOLEŽAL, *Trutnovská manská soustava a její kniha z let 1480–1539*, Sborník archivních prací 42/2, 1992, s. 207–259. K dohře sporů u komorního soudu Petr KREUZ, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547*, Praha 2000, s. 200, 364–365. K pronajmutí panství Trunovskými a k listinám vydaným Ferdinandem I. Simon HÜTTEL, *Chronik der Stadt Trautenau (1484–1601)*, Ludwig Schlesinger (ed.), Prag 1881, s. 106–107, 88–90.

◀ **Obr. č. 52** Renesanční zvonice z let 1583–1585 vybudovaná ve Vysokém Mýtě poblíž chrámu sv. Vavřince (druhé patro vystavěno roku 1720), 2021

Královna Anna Jagellonská držela věnný majetek až do své smrti v lednu 1547. Po jejím skonu správa nepřešla na podkomořího krále, ale dohled vykonával ve prospěch panovníka podkomoří královny. Dokládá to například misiv z 26. února 1561, na němž se jako vydavatel uvádí Oldřich Dubanský z Duban, *„císaře Jeho Milosti rada a králové, slavné paměti Její Milosti, podkomoří Království českého"*. Ten Královédvorským potvrdil jimi navržený řád o chovu ovcí a nařídil jeho zápis do městských knih, neboť shledal, že řád *„k žádné újmě Jeho Milosti císařské, pánu mému nejmilostivějšímu, a Jeho Milosti komory není"*.[439]

Proti odbojným městům zasahoval Ferdinand I. během roku 1547 už jako vdovec. Postupně se vršící politické i hospodářské sankce zasáhly i věnná města. Vedle ustavení královských rychtářů, zřízení odvolacího apelačního soudu, (dočasného) zabavení privilegií a též povinnosti odevzdat veškeré zbraně citelně poškodily města zejména konfiskace pozemkového majetku. Hradec Králové, který se před odbojem ve sněmovním pořádku řadil za pražská města a Kutnou Horu, vlastnil 43 vesnic a kus jedné. Po navrácení několika vsí a odkoupení dalších si posléze utvořil v exponované polabské krajině už jen dominium o 16 vsích, z čehož byla polovina záduních. Naproti tomu Polička, která se usadila v málo zemědělsky vhodných podmínkách, získala celé panství nazpět a ještě ho rozšířila, byť za cenu velkého zadlužení. Královská města, věnná nevyjímaje, mohla napříště zasedat na sněmu jen z panovníkovy vůle, nadto se stala přímou součástí královské komory. Došlo k útlumu politické aktivity, jejíž kořeny sahaly do husitského období. I zástupci věnných měst, pokud se účastnili sněmovních jednání, posléze hájili své lokální zájmy spojené v první řadě s daňovou politikou. Krizové jevy provázel a násobil rozvoj šlechtického podnikání. Proměňovaly se tržní okruhy královských měst se specializací na zemědělství a potravinářská řemesla. Sem patřila i většina věnných měst. Pokud se mohla opřít o majetnější obyvatelské složky i bo-

439 Antonín SCHULZ, *Jich Milostí královen českých urození páni podkomoří a hofrychtéři*, Dvůr Králové nad Labem 1910, s. 1.

hatší městskou pokladnu, mohla si dovolit nákladnější renesanční přestavbu. Dokládají to nejen stavebně historické a archeologické průzkumy, ale i Willenbergovy veduty Hradce a Chrudimi otištěné v Paprockého *Diadochu* z roku 1602. Naproti tomu v nevelké Poličce, zápasící s řadou vnitřních obtíží, pouze jednotlivé domy měnily podobu štítů či atik, fasád a kleneb.[440]

V souvislosti s účastí na protihabsburském odboji se dočkali trestu i Trutnovští, kteří přišli o pronajatý hrad a panství. Ferdinand I. tento majetek i s městem zastavil komornímu radovi a hornímu hejtmanovi Kryštofu Gendorfovi z Gendorfu. Měšťané tak v dalších letech opět upadali do sporů se svými zástavními pány. Jak dokládá Pavel Stránský, dle pozdějšího rozhodnutí zemského soudu a sněmu Ferdinand provedl zástavu bez porady se stavy, proto byla smlouva uzavřená po smrti královny Anny neplatná. Od roku 1568 projednával trutnovskou zástavu komorní soud. Výrok zazněl v roce 1569, naplněn byl v roce 1571. Vilém Miřkovský ze Stropčic, poslední zástavní pán, byl zbaven zápisného práva s tím, že jde o *věno* české královny. Tehdejší královna Marie Španělská dala Trutnovským, jejichž město získalo opět ráz komorního věnného města, do užívání zámek s panstvím za podmínky, že jejím jménem vyplatí Miřkovskému zástavu ve výši 5000 kop grošů míšeňských. V roce 1591 o zástavní vládu nad zámkem a panstvím Trutnovští patrně kvůli finančním nesnázím přišli a královniným hejtmanem, správcem panství, se stal Felix Kuneš Táborský z Jemník. Podle záznamu z Hüttelovy

440 K politicko-hospodářským sankcím Z. HLEDÍKOVÁ, *Městská správa*, s. 217–218, k tématu protihabsburského odboje *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, Petr Vorel (ed.), Pardubice – Praha 1999. O situaci v Hradci Králové a Poličce Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Město v době předbělohorské (1526–1618/1620)*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, Hradec Králové, Praha 2017, s. 164–166; David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ, *Dějiny města Poličky*, Polička 2015, s. 83–84, 86–87, 90, 102. Prosazování zájmů na sněmu na příkladu Hradce Králové J. VOJTÍŠKOVÁ, *Město v době předbělohorské*, s. 147, 154–155, 164, 170. K dopadům šlechtického podnikání na královská města Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Písemná komunikace mezi českými královskými městy v době předbělohorské na příkladu Nového města pražského a polabského pětiměstí*, Praha 2011, s. 310. K stavebnímu vývoji Poličky Robert ŠIMŮNEK – Tomáš BURDA – David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ – Karel KUČA – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Přemysl ŠTYCH – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Radka VOSTŘELOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 30 Polička, Praha 2019, s. 13.

kroniky byl Trutnov v roce 1593 přijat za právoplatného člena třetího stavu, což současně znamenalo, že ho královna již nesměla zastavit: „*... das die stadt Trautnaw solte nu und in ewigen gezeiten in der cron Behem andern Behmischen stetten zu gleichen angenomen und zugethan und eingeleibet werden, die da zuvormals ein sonderlichs kon. kamergut und einer Behmischen königin leibgedinge gewest ist etc., das si die stadt Trautnaw hinfort keinen pfandsherren solten haben etc.*" Sebevědomí města to posílilo. V roce 1598 projednával odkoupení panství Trutnovskými zemský sněm, neboť se jednalo o královský majetek. Protože panství leželo „*v kraji hornatém a neužitečném*", byl 17. dubna s koupí vysloven souhlas. Kupní smlouvu na trutnovské panství s 19 vesnicemi v hodnotě 55 000 zl. se Trutnovu podařilo s českou komorou uzavřít o rok později. Ještě v témže roce však Trutnovští odprodali deset vsí, aby mohli po odvedení předepsaných splátek získat zámek s příslušenstvím do právoplatného vlastnictví. Rudolf II. si ponechal lesy, v nichž se těžilo dřevo pro kutnohorské doly, a právo horního podnikání.[441]

V době, kdy Trutnovští řešili nabytí panství do vlastnictví obce, byla řadu let královnou (poté královnou-vdovou) Marie Španělská. V jejím případě nedošlo k převzetí věnného majetku ve spojení s korunovací (21. září 1562), neboť ta proběhla ještě za života Ferdinanda I. Patrné je to ze svědectví Karla Josepha Bienera z Bienenbergu (1731–1798), který do svých hradeckých dějin vložil znění zápisu o obnovení městské rady z listopadu 1563: „*Ouřad konšelský skrze urozeného pána a statečného rytíře pana Oldřicha Dubanského z Duban a na Libišicích, Jeho Milosti císařské rada a Její Milosti králové slavné paměti podkomoří v Království českém, v přítomnosti urozených pana Jiříka Velíka ze Šonova, hofrychtéře, a pana Adama Šturma z Hranic, sekretáře komorního, obnoven a níže psané osoby na týž ouřad voleny a usazeny jsou léta Páně 1563 v pondělí před svatým Martinem*". V prosinci 1564, jak dokládá K. J. Biener, byl uni-

441 K potrestání Trutnovských za účast v odboji S. HÜTTEL, *Chronik*, s. 112. K historii Trutnova a trutnovského zámku a panství Tomáš ŠIMEK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Východní Čechy*, Praha 1989, s. 497; J. BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj*, s. 334–335; P. STRÁNSKÝ, *O státě českém*, s. 219; S. HÜTTEL, *Chronik*, s. 112–114, 145, 311–312, 316, 335–336; *Digitální knihovna zemských sněmů*, online, dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/snemy/v090/1598/t040500.htm, [ověřeno 21. 4. 2021].

formní zápis pozměněn: „... *Její Milosti císařovny Marie jakožto královny české v Království českém podkomoří* ...". Královna Marie se tak ujala svého věnného majetku až po smrti Ferdinanda I. († 25. července 1564), kdy se stal právoplatným českým králem její manžel Maxmilián II.[442]

V době, kdy Marie Španělská sídlila s Maxmiliánem ve Vídni a jen občas zajížděla do Prahy, se podařilo v roce 1569 rozšířit počet královských věnných měst o Nový Bydžov. V letech 1516–1548 drželi město Pernštejnové, kteří si mohli připsat zásluhu o udělení nových hospodářských výsad. Díky jejich zadlužení se město v roce 1548 ocitlo v držení Ferdinanda I. Král předal vrchnostenská práva bratrům Jetřichovi a Zdeňkovi Šťastným z Valdštejna. O rok později byl zakoupením vsi Prasek s krčmou, Šibeničního rybníka a gruntů Řehoty a Zdechovic položen základ bydžovského městského panství. Utvářelo se pod vrchností poddanského města v rámci již trvajícího bydžovského panství. Po smrti obou bratrů se město s bydžovským panstvím znovu ocitlo ve správě české komory. Bydžovští začali usilovat o status svobodného města. Nashromáždili 10 000 kop českých grošů a s přímluvou svého rodáka M. Marka Bydžovského (později z Florentina), který roku 1567 dosáhl hodnosti profesora pražské univerzity, se jim podařilo přesvědčit krále, aby panství z dvorských desk vymazal a nechal jim ho zapsat do desk zemských. K výkupu z poddanství došlo smlouvou z 6. ledna 1569. S ohledem na geografickou polohu se Bydžov připojil k věnným městům, do pokladny české královny měl odevzdávat 50 kop grošů českých a k vánočním svátkům raky a bažanty. Právo zařadit se k třetímu stavu a účastnit se jednání zemského sněmu se bydžovským měšťanům přiznalo v roce 1593, ve stejném roce jako Trutnovským.[443]

---

442 Korunovace Marie Španělské Marek BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, *Svět za tří českých králů*, Jaroslav Kolár (ed.), Praha 1987, s. 93; Jan František BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhův českých. II. díl, sv. 1*, Antonín Rezek (ed.), Praha 1879, s. 260. K činnosti podkomořího na příkladu Hradce Králové K. J. BIENER, *Geschichte II*, s. 103–104.

443 K Novému Bydžovu a jeho panství Robert ŠIMŮNEK – Zdeněk BERAN – Ivan BIČÍK – Tomáš BURDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Jan KABRDA – Jan KOHOUT – Karel KUČA – František MUSIL – Jaroslav PROKOP – Eva SEMOTANOVÁ – Přemysl ŠTYCH – Martina TŮMOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ, *HAM,* sv. 29 Nový Bydžov, Praha 2017, mapový list č. 23; *Ottův slovník naučný* XXVI, heslo Věnná města česká, s. 546–547.

V době královny Marie se řešila i otázka dlouhodobě zastaveného kosteleckého panství, kde se od závěru 14. století vystřídalo několik zástavních držitelů. Po smrti Jindřicha Vančury z Řehnic v roce 1572 usiloval o jeho výkup král Maxmilián. Jednání trvala do roku 1586, kdy zástavu vyplatil Rudolf II. a Kostelecko připojil ke svému brandýskému panství, nepochybně se souhlasem královny-vdovy Marie a zemského sněmu. Tím zanikl věnný charakter tohoto majetku. K brandýskému komornímu panství patřil Kostelec až do roku 1869, byl využíván pouze k hospodářským účelům.[444]

Po smrti manžela sídlila Marie v letech 1576–1581 se svou ovdovělou dcerou Alžbětou na Pražském hradě. O možnosti mít rezidenci v některém ze svých věnných měst se již nedalo uvažovat: hradecký hrad nenávratně zanikl v husitských válkách, mělnické panství bylo zastaveno. Královna vdova, uvyklá na standard vídeňského a madridského dvora, zahájila v pražské rezidenci stavební úpravy. Hejtmanem Pražského hradu, který zodpovídal za hradní areál, byl jmenován pravověrný katolík Humprecht Černín z Chudenic, pověřený současně funkcí královnina podkomořího. Jemu také příslušela roční kontrola účtů věnných měst. Přitom rovněž šosovné, vybírané z věnných měst a jejich vesnic, tedy od těch, kteří s městem trpěli, šlo na vydržování královnina dvora. Černínův předchůdce v úřadu podkomořího Michal Španovský z Lisova se v roce 1575 účastnil jednání o *českou konfesi*, a proto byl pro katolicky smýšlející královnu-vdovu asi nepřijatelný. Náhradou se mu stal společensky uznávanější post nejvyššího písaře, uvolněný po smrti Mikuláše Miřkovského ze Stropčic († 1575) a obsazovaný v duchu stavovské politiky. Ne vždy tedy při výběru podkomořího královny sehrával hlavní roli stavovský princip.[445]

Kvůli vážným sporům se synem Rudolfem II. však královna-vdova Čechy opustila a odjela trvale do Madridu. Na šosovné, které bylo soustřeďováno ve stavovské komoře, si však i nadále činila nárok. V nařízení z 27. dubna 1586 nabádal Rudolf II. zemské úředníky k ustálení způsobu výplaty peněz, aby nedocházelo k průtahům a komplikacím. Dne 8. června téhož roku císař napomínal úředníky znovu a upozorňoval, že královna dosud nebyla řádně vypořádána

444 K brandýskému panství T. ŠIMEK a kol., *Hrady*, s. 213.
445 F. PALACKÝ, *Přehled současný*, doplnil J. Charvát, s. 370, 373.

za léta 1584–1586. V souvislosti s výběrem šosovného se dá připomenout k roku 1567 provedený soupis domů v královských městech, uskutečněný kvůli úpravám daňové politiky. Poprvé si lze učinit představu o velikosti a lidnatosti věnných měst. Hradec, díky vhodným podmínkám jedno z předních měst království, uvedl ve vnitřním městě a na předměstích 781 domů (pro srovnání: Staré Město pražské 946, Nové Město pražské 1145 a Kutná Hora 594), druhé věnné město Chrudim 482 domů, Vysoké Mýto 368, Jaroměř 303, Polička 202, Mělník 180 a Dvůr Králové nad Labem 153 domů. Nový Bydžov k roku 1598 vykázal 171 domů, Trutnov k roku 1604 celkem 296 domů. Většina těchto měst se řadila ke středně velkým nebo malým královským městům.[446]

Pavel Stránský vzpomíná pravidlo, že se královny mají spokojit s velikostí *věna* a nepožadovat jeho navýšení. Proto nemohl Rudolf II. hladce uspět, když v roce 1577 žádal stavy, aby mohla mít královna-vdova Marie ještě užitek ve výši jednoho groše z posudného z věnných měst. Na základě sněmovního rozhodnutí byl groš odváděn do stavovské komory a královně vyplácen jako čestný *dar*, nikoli jako poplatek. Stavy si navíc vymínily, že v budoucnu již korunovaná královna nesmí nic dalšího požadovat. I z tohoto daru se financoval královnin pražský dvůr.[447]

Marie Španělská byla držitelkou věnných měst až do své smrti v roce 1603. I po jejím skonu města zůstala pod dohledem podkomořského úřadu věnných měst. Požitky z věnného majetku připadly až do korunovace další královny opět české komoře. Ve stejném roce jako královna zemřel i podkomoří Hertvík Žejdlic ze Šenfeldu. Do úřadu nastoupil Štěpán Jiří ze Šternberka na Postoloprtech, který byl současně pověřen funkcí prezidenta české komory (1603–1606) a hejtmana německých lén (1603–1619 a 1620–1625). Kumulace podobného druhu totiž nebyly vzácností. Snad jeho zaneprázdnění způsobilo, že úřad podkomořího královny od roku 1604

446 K výběru šosovného na příkladu Hradce Králové SOA Zámrsk, SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové, *Pamětní kniha 1532–1757*, inv. č. 307, kn. č. 18, fol. 159v. *Digitální knihovna zemských sněmů*, online, dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/snemy/v070/1586/t000500.htm, [ověřeno 21. 4. 2021]; Tamtéž, https://www.psp.cz/eknih/snemy/v070/1586/t000900.htm, cit. 21. 4. 2021. K počtu domů František DVORSKÝ, *O počtu domů v Praze a v královských městech v Čechách v 16.–19. století*, Praha 1882, s. 8, 20–23, 27, 29, 33.

447 P. STRÁNSKÝ, *O státě českém*, s. 218.

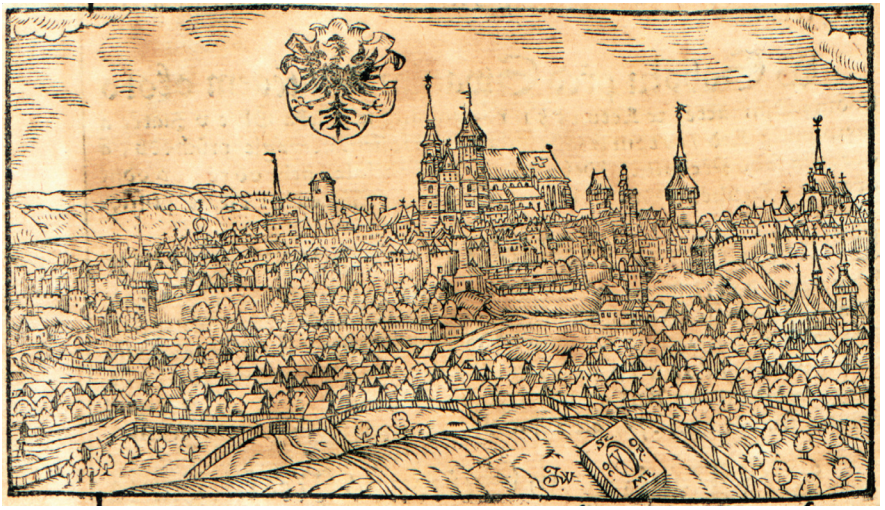

Obr. č. 53 Chrudim na Willenbergově vedutě vydané roku 1602

zastával Adam starší z Valdštejna. Po jeho smrti (1615) zajišťoval podkomořskou agendu hofrychtéř a staroměstský královský rychtář Jan Albert z Tejnice. Nový podkomoří nastoupil až v roce 1618 v osobě Vratislava z Mitrovic.[448]

Předposlední českou královnou před Bílou horou byla manželka krále Matyáše Anna Tyrolská (1585–1618), korunovaná 10. ledna 1616. Už v roce 1614 získala od zemského sněmu souhlas k vykoupení mělnického panství ze zástavy Viléma Vchynského, a to za 16 000 kop grošů. Dominium trpělo zástavami již od smrti královny Johany z Rožmitálu, kdy král Vladislav Mělník vyplatil od dědiců královny a hrad zastavil pánům z Veitmile, ovšem bez města. Na přelomu 15. a 16. století se na mělnickém panství střídalo více zástavních pánů. Zvláště ve druhé dekádě 16. století docházelo k ostrým sporům mezi městem a hradními pány z rodu Valdštejnů. Až v roce 1577 postoupili poručníci nezletilých dětí po Zdislavu Berkovi z Dubé mělnické panství císaři Rudolfovi, který zaplatil zástavní sumu. Už v roce 1579 však získal panství se souhlasem královny-

448 K podkomořím F. PALACKÝ, *Přehled současný*, doplnil J. Charvát, s. 373, 375, 382; František de Paula ŠVENDA, *Druhý železný obraz města Králové Hradce nad Labe. Rozdíl V*, Hradec Králové 1804, s. 196–197, 202, 210, 217.

vdovy Marie a zemského sněmu Jiří z Lobkovic. Císaři za to postoupil panství Křivoklát a obdržel povolení k navýšení mělnické zástavní sumy o 2500 kop gr. č., aby se mohly uskutečnit stavební úpravy zámku. Za pokus o spiknutí byl Lobkovicovi majetek v roce 1594 zabaven a zastaven Jáchymovi Novohradskému z Kolovrat. Ještě před uplynutím zástavní lhůty se panství v roce 1605 vrátilo české komoře. Ta posléze panství zástavně postoupila Vilémovi z Vchynic a Tetova a roku 1611 mu prodloužila nájem o dalších pět let. Kdy a zda vůbec došlo ke královninu výkupu ze zástavy, schváleného sněmem, se jistě neví. Záhy se jako zástavní pán hlásí horlivý katolík Jakub Horčický z Tepence. Během stavovského povstání, již po smrti královny Anny, byl tento věnný majetek českými stavy zastaven Václavu Felixovi Pětipeskému z Chýše, který o něj přišel po bělohorské bitvě. Ani poté se mělnické dominium nevyhnulo zástavám. Do třicetileté války vstupovalo jako poslední panství, na něž si mohla korunovaná královna činit nárok.[449]

Epizodická byla držba věnného majetku královnou Alžbětou Stuartovnou, korunovanou 7. listopadu 1619. Za pobytu „zimního krále" se Pražský hrad naposledy proměnil v panovnickou rezidenci. Královnina podkomořství se ujal Jindřich Otta z Losu, člen direktoria, který 21. června 1621 skončil ve věku asi osmdesáti let na staroměstském popravišti. Vedle tohoto úřadu, kdy k 17. prosinci 1619 osobně obnovil *„na milostivé poručení J. M. králové Alžběty"* v Hradci městskou radu, o dva dny později i v Jaroměři, byl též jedním z karlštejnských purkrabí. Královský pár uprchl z Prahy ihned po bitvě na Bílé hoře, svedené téměř na rok a den po královnině korunovaci (8. listopad 1620). Zatímco Fridrich ujel přes Hradec a Jaroměř do Vratislavi, Alžběta se vydala na západ, kde se posléze

449 K tématu korunovace Barbora KLIČKOVÁ, *Korunovace císařovny Anny Tyrolské českou královnou v roce 1616*, netištěná práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2016. K mělnickému panství *Ottův slovník naučný* XXVI, heslo Věnná města česká, s. 546–547; *Digitální knihovna zemských sněmů*, online, dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/snemy/v050/1579/t023000.htm, [ověřeno 21. 4. 2021]; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého,* 15. Kouřimsko, Vltavsko a jihozápadní Boleslavsko, Praha 1898, s. 62; Jakub MALÝ, *Vlastivědný slovník historický*, heslo Mělník, Praha 1877, s. 499–500; Rudolf ANDĚL a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* III. *Severní Čechy*, Praha 1984, s. 305–307. Nepochybně pod vlivem Čelakovského hesla v OSN byl Mělník-město některými autory považován za zastavený. *Ottův slovník naučný* XXVI, heslo Věnná města česká, s. 546–547; například P. VOREL, *Královská věnná města*, s. 19.

v Haagu sešla s manželem. Šance na návrat vyprchaly. Konec života Alžběta strávila už jako vdova v rodné Anglii.[450]

Za třicetileté války (1618/1620–1648)

První pobělohorskou českou korunovanou královnou se stala až 21. listopadu 1627 Eleonora Gonzagová (1598–1655), druhá choť Ferdinanda II. Až po tomto ceremoniálu se mohla ujmout svého *věna*, tvořeného po Bílé hoře již stabilně a reálně devíti věnnými městy. V zástavě zůstávalo mělnické panství. V roce 1621 se mělnické dominium ocitlo v pronájmu císařského hejtmana Jakuba Horčického z Tepence, který ještě před smrtí (1622) přenesl svá práva na klementinské jezuity. Roku 1624 král panství zastavil Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka ve výši 200 000 zl. V té době panství sestávalo z 35 vesnic, městečka Štětí a dalších položek. Jelikož neneslo zisk, Slavata ho vrátil a královna Eleonora se majetku ujala v roce 1641. Nutno dodat, že *Obnovené zřízení zemské* z 10. května 1627 v artikulu A.XXII *O privilegiích z strany neodcizování statkův k Království českému přináležejících* stvrdilo platnost článků dřívějšího zřízení a jeho redakcí, takže tento postup se i nadále děl podle práva. Roku 1646 získal panství do zástavy Heřman Černín z Chudenic.[451]

Nejen v dějinách věnných měst představuje třicetiletá válka zlomové období. *Obnovené zřízení zemské* označilo královská města za čtvrtý stav, jemuž při sněmovních jednáních příslušel společně jeden hlas. Nedávalo to prostor k rozvoji politické aktivity. Ani tato zemská ústava nevymezovala uvnitř královských měst subkategorie, nicméně správní praxe rozlišovala mezi královskými privilegovanými městy (Staré Město pražské, Nové Město pražské, Kutná Hora, České Budějovice, Plzeň a Malá Strana), královskými městy

450 Ke královně Alžbětě František de Paula ŠVENDA, *Třetí měděný obraz historie Království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl I*, Hradec Králové 1807, s. 20–22, 49; A. KNAPP, *Paměti*, s. 89. K podkomořímu Jindřichu Ottovi z Losu Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1985, s. 15–16.

451 K mělnickému panství R. ANDĚL a kol, *Hrady* III., s. 307; *Ottův slovník naučný* XXVI, heslo Věnná města česká, s. 546–547. A. SEDLÁČEK, *Hrady* 15, s. 63. K Obnovenému zřízení zemskému *Obnovené právo a zřízení zemské dědičné království Českého*, Hermenegild Jireček (ed.), Praha 1888, A.XXII, s. 32.

Obr. č. 54 Podoba novobydžovské renesanční radnice, která začala Bydžovským sloužit nejpozději od roku 1580 (litografie z doby před rokem 1863)

(svobodnými a věnnými) a horními. Odpovídala tomu jejich subordinance, odpovědní úředníci byli i nadále úzce svázáni s českou komorou. Na významu nabyla privilegovaná královská města. Jako jediná se nakonec mohla účastnit sněmovních jednání a získávat deskové statky, pouze na ně se vztáhl omezený stavovský ráz. Hradec měl už dříve potenciál zařadit se k privilegovaným městům, příslušnost k věnnému majetku to však vylučovala.[452]

452 K zemskému zřízení *Obnovené právo*, H. Jireček (ed.), A.XXXIV, s. 48. Ke kategoriím měst Z. HLEDÍKOVÁ, *Městská správa*, s. 210, 219.

Za účast v protihabsburském povstání z let 1618–1620, byť to v podstatě byla účast pasivní (spočívala v odvodu financí, naturálií a rekrutů pro stavovské vojsko), byl i věnným městům v roce 1622 konfiskován pozemkový majetek a zabrána privilegia. Obecní pokladny se tak až do roku 1628, kdy byl panovník ochoten městům alespoň s výraznou převahou katolíků zabavené navrátit, ocitla v těžké finanční krizi. Neustálé válečné požadavky – kontribuce i kvartýrovací a vyživovací povinnosti ukládané i na královská věnná města – prohlubovaly nesnáze většiny domácností. Podkomoří, jehož vliv klesal nárůstem kompetencí krajských hejtmanů, se snažil i přes svůj stavovský původ hájit zájmy měst. Vždyť kvartýrování a k tomu se vážící zátěže na druhé straně snižovaly schopnost odvádět předepsané kontribuce. Proto se podkomoří angažoval i v otázce zadlužení měst (v závěru dvacátých let působila komise, jejímž členem byl i podkomoří královny) a při řešení nárůstu pravomocí královských rychtářů.[453]

I přesto zažívala královská věnná města velký úpadek. Václav Ledvinka se v roce 2013 správně dotazoval, co se stalo dramatického s Hradcem Králové, podle přiznané berně z roku 1603 druhým největším městem po Starém Městě pražském. Přímými dopady války dramaticky klesl počet jeho obyvatel a zanikla naprostá většina domovní zástavby. Berní rula z roku 1654 dokládá jen torzo z předbělohorského vývoje: uvnitř hradeb byla celá polovina domů zbořena, na předměstích zůstalo jen 64 domů. Celkem 495 hradeckých domů zaniklo. Mohl-li mít Hradec před Bílou horou asi 7000–8000 obyvatel, odhady pro třicetiletou válku počítají s dvoutřetinovým úbytkem. Město, v jehož hradbách nalezli zázemí jezuité a na předměstí minorité, tak z hlediska svých městských funkcí nekom-

453 K náboženské situaci v jednotlivých městech J. VOJTÍŠKOVÁ, *Ve víru třicetileté války (1618–1648)*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, Hradec Králové, s. 203–204; A. KNAPP, *Paměti*, s. 98; Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2005, s. 52; R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – D. JUNEK – S. KONEČNÝ – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠKOVÁ – R. VOSTŘELOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *sv. 30 Polička*, s. 15; Radovan DVOŘÁK, *Stručné dějiny Vysokého Mýta*, Vysoké Mýto 2003, s. 30, 32, 34. K podkomořím věnných měst Marek ĎURČANSKÝ, *Agenda podkomořího věnných měst a podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání. Několik poznámek k praxi za třicetileté války*, in: J. KILIÁN (ed.), Věnná města, s. 32–36.

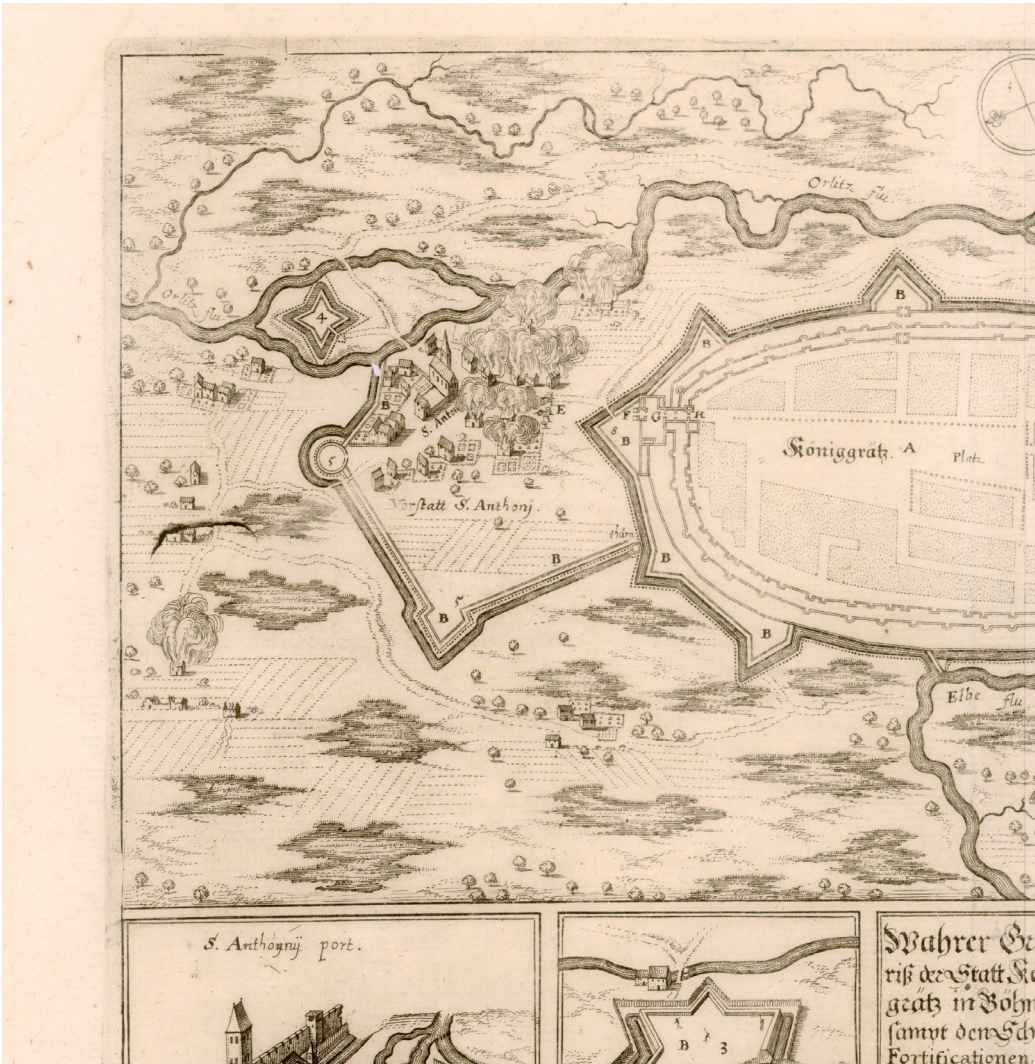

Obr. č. 55 Schematický plán města Hradce Králové z doby třicetileté války, zachycující osvobození města 20. února 1640 od Švédů císařskou armádou (Carlo Cappi)

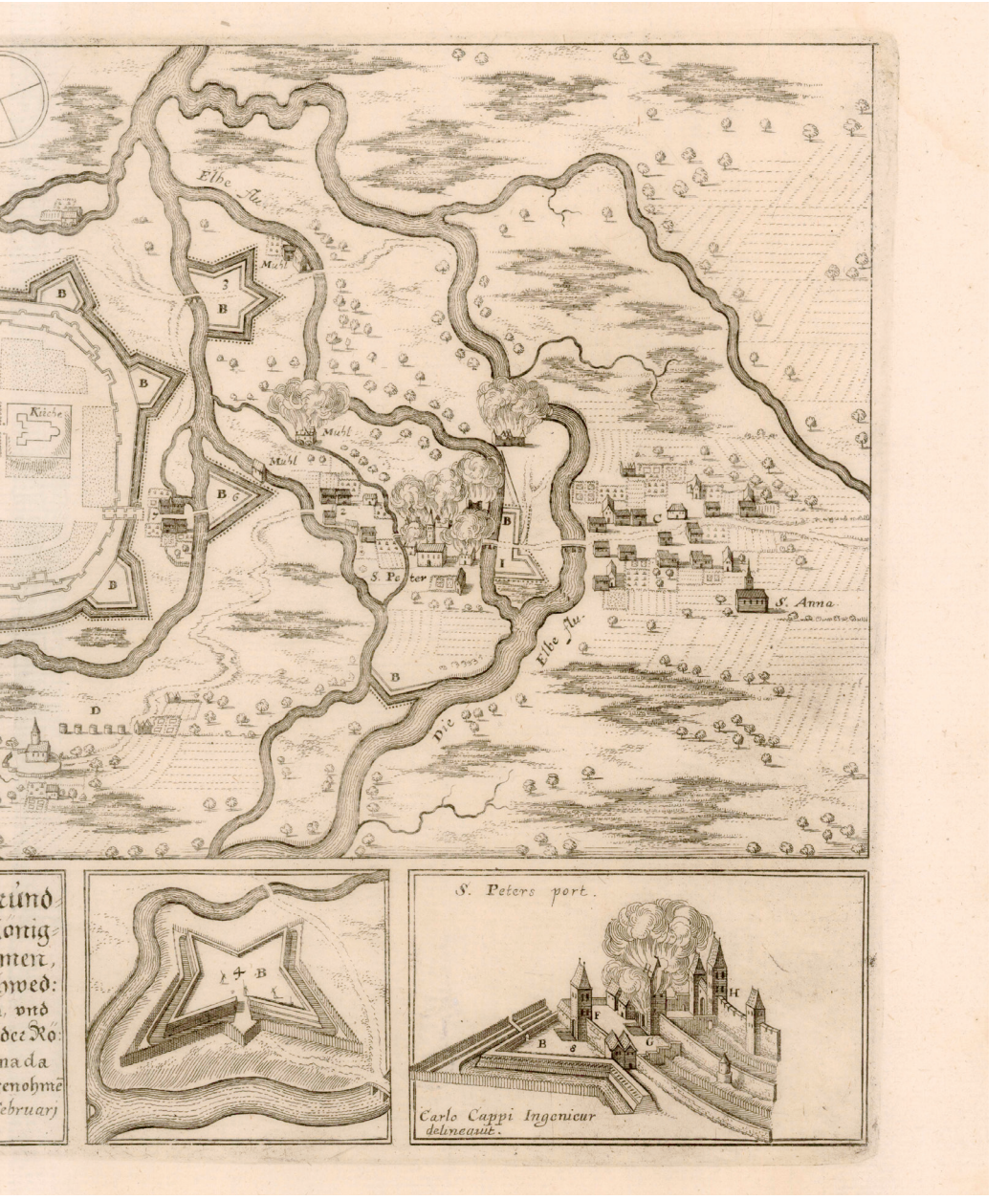
Elbe flu.
Mühl
Mühl
Mühl
Kirche
S. Peter
S. Anna
Elbe flu.
Die
S. Peters port.
Carlo Cappi Ingenieur delineavit.

promisně kleslo na úroveň regionálního střediska. Dokládá to sněmovní usnesení z roku 1645 o berni vybírané z hlavy: mezi královskými městy se Hradec nachází až na šestnáctém místě![454]

I na druhé krajské město Chrudim těžce doléhala válečná doba. Průchody vojsk zanechávaly velké škody. Ve městě, dohlíženém jezuitskými misiemi, se usadili kapucíni, kteří tu vybudovali klášter s raně barokním kostelem sv. Josefa. Příkladně lze uvést i Poličku, nevelké královské město, které se v době války pomyslně dotklo dna. Úpadek města dokládá již v závěru dvacátých let 17. století, po navrácení pozemkového majetku a privilegií, svědectví berního komisaře. Měl zjistit, proč Poličští neodvádějí náležitě daně a naturálie. Jak uvedl, *„v městě velká chudoba jest, dům na dům padá, přes den člověka viděti není, takže hrozno tam přebývati"*. Sám navrhl, aby byla dlužná částka Poličským odpuštěna, neboť *„není na nich co vzíti"*. Podle jeho slov se ve městě šířil i hlad. Avšak žádost Poličských z roku 1631, aby jim byla snížena daňová povinnost, vyslyšena nebyla.[455]

Těžce zasažena byla i další královská věnná města, procházející výraznou společenskou regresí: demografickou, hospodářskou a též v nejširším slova smyslu kulturní. Zástupci měst proto žádali o pomoc krajské hejtmany i podkomořího. Už za povstání s sebou v březnu 1620 hradečtí sněmovní vyslanci vezli dvě mladé vrané klisny, aby se za ně podkomoří přimluvil při úpravě výše hradeckého odvodu, který již neodpovídal počtu domů ve městě. O pomoc

454 K dějinám Hradce Králové Václav LEDVINKA, *Města v raném novověku*, in: Marie Šedivá Koldinská – Ivo Cerman a kol., Základní problémy studia raného novověku, Praha 2013, s. 268–306, zde s. 290; Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, II/1, Hradec Králové 1994, s. 49; J. VOJTÍŠKOVÁ, *Ve víru třicetileté války (1618–1648)*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, Hradec Králové, s. 212, 215–218. K vývoji demografické situace v českých zemích za třicetileté války souhrnně Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Jiří MUSIL – Milan STLOUKAL, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998, s. 100–105.

455 K dějinám Chrudimi a Poličky Ivo ŠULC, *Legenda o obrazu svatého Salvátora v konfrontaci s historickou skutečností*, in: J. KILIÁN (ed.), Věnná města, s. 97–100, zde s. 97; *Památkový katalog*, online, dostupné z: https://pamatkovykatalog.cz/uskp/podle-relevance/1/seznam?katCislo=1000154286, [ověřeno 20. 5. 2021]; R. ŠIMŮNEK – T. BURDA – D. JUNEK – S. KONEČNÝ – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠKOVÁ – R. VOSTŘELOVÁ – J. ŽEMLIČKA, *HAM,* sv. 30 Polička, s. 15.

žádali i jednotlivci. Například na podkomořího Petra Příchovského z Příchovic se obrátil královédvorský soused Jiřík Dlohoška, dlouho vězněný ve dvorské šatlavě za nedoplatky v kontribucích. Podkomoří ve svém listu z 26. března 1637 odpovídal Královédvorským: „*... I nemoha pak jeho slušné žádosti oslyšeti, jménem a na místě J. M. císařové jakožto králové české, z ouřadu mého Vám o tom poroučím, abyste s ním náležitý oučet v těch všech restancích, kteréž sobě za nim jmíti pokládáte, učinili a jeho z vězení též propustili, a na čem to vše, jak od Vás i od něho pozůstaveno bude, při nejprvní renovací mě o tom dokonalou zprávu učinili*." O půl roku později však týž podkomoří vyzýval představitele věnných měst, aby na základě dvou „*psaní s dosti příkrým napomenutím*" od hofmistra císařovny knížete Ditrichštejna nedoplatky šosovného z věnných měst nejpozději do sv. Havla roku 1637 „*buď mně k rukám, anebo kdybych v Praze nebyl, písaři mému komornému Gregorovi Opavskému proti kvitanci odvedli a takový rest zapravili*." Dluhy napořád zůstávaly problémem.[456]

Stejně jako dříve míval podkomoří královny ku pomoci hofrychtéře a komorního písaře. Oproti podkomořímu krále mohl být úřad podkomořího královny obsazen jak osobou z rytířského, tak i panského stavu (příkladem budiž Zdeněk Lev hrabě Libštejnský z Kolovrat a Vilém Jindřich hrabě Bezdružický z Kolovrat). Výjimku lze zaznamenat u Jana Začala z Biletína, který ještě v letech 1617–1623 působil jako královský rychtář v Lounech. Později se stal hofrychtéřem věnných měst a teprve v závěru dvacátých let se dočkal povýšení do rytířského stavu. Po smrti hraběte z Kolovrat byl jmenován jen do pozice správce. Zatímco v předbělohorské době někteří podkomoří povýšili mezi nejvyšší zemské úředníky, za třicetileté války se to podařilo jen staronovému podkomořímu Kryštofu Vratislavovi z Mitrovic. Někteří podkomoří v době svého úřadování zemřeli. Jak doložil Marek Ďurčanský, roční příjem podkomořího královny byl v dolní hranici obdobný jako příjem královského podkomořího (kolem 1 300 kop míšeňských grošů), proto býval o post s mnohem menší agendou velký zájem. K tomu je třeba připočíst viktuálie, jimiž byla města podkomořímu povinována, zvláště o Vánocích a Ve-

456 K Hradci Králové a Dvoru Králové F. de Paula ŠVENDA, *Třetí měděný obraz*, *Rozdíl I*, s. 37, 41; A. SCHULZ, *Jich Milostí*, s. 2–4.

likonocích. Nemalou výhodou byla i koncentrace věnných měst na východě Čech (bez Mělníku, patřícího v této době do Litoměřicka). Podkomoří s městy komunikoval zejména písemně, nicméně při osobní návštěvě byla vyšší šance na úspěch, zvláště pokud šlo o zadlužení té které městské obce. Rady obnovoval podkomoří nebo hofrychtéř, v době nebezpečí byla možností hromadná konfirmace: tak v roce 1643 potvrdil Jan Začal v Hradci rady všech věnných měst.[457]

Tab. č. 4 Podkomoří královny v době třicetileté války

Podkomoří věnných měst v době třicetileté války	**Léta výkonu úřadu**	**Následná kariéra na postu nejvyššího zemského úředníka**	**Léta výkonu úřadu**
Jindřich Otta z Losu	1619–1620	–	–
Kryštof Vratislav z Mitrovic na Březině	1621–1623	podkomoří krále nejvyšší písař	1623–1624 1624–1640
Filip Fabricius z Hohenfall	1623–1631 (†)	–	–
Petr Jiří Příchovský z Příchovic na Oseku	1633–1637	–	–
Zdeněk Lev, hrabě Libštejnský z Kolovrat	1638–1640 (†)	–	–
Vilém Jindřich, hrabě Bezdružický z Kolovrat	1640–1642 (†)	–	–

457 K podkomořím a jejich agendě František ROUBÍK, *Královští rychtáři v pražských i jiných českých městech v letech 1547 až 1783*, Sborník příspěvků k dějinám hlav. města Prahy VI, Praha 1930, s. 347; M. ĎURČANSKÝ, *Agenda podkomořího*, s. 32–34; K. J. BIENER, *Geschichte II*, s. 294, 309; F. de Paula ŠVENDA, *Třetí měděný obraz historie Království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl II*, Hradec Králové 1808, s. 46–47, 59.

Jan Matyáš Začal z Bíletína (hofrychtéř pověřený správou agendy podkomořího)	1642–1647	–	–
Jindřich Kustoš, svobodný pán ze Zubří a z Lipky	1647–1657	–	–

S ohledem na změny v otázkách víry se skrze podkomořího královny řešilo i obsazování uprázdněných beneficií. Docházelo i ke střetům. Počátkem čtyřicátých let byli v Jaroměři ustanoveni dva děkani – jeden ze strany arcibiskupství, druhý královniným podkomořím. Vrchu nabylo arcibiskupství, jmenovitě arcibiskup Arnošt Vojtěch z Harrachu, jemuž královna doživotně propůjčila možnost využívat její patronátní právo ve věnných městech. Proto nebral ohledy na návrhy městské rady. Uplatňování patronátního práva se posléze stalo jablkem sváru i v dalších východočeských věnných městech.[458]

Poválečné století (1648–1740)

Držitelkou věnného majetku – reálně devíti věnných měst (mělnické panství bylo zastavené) – byla v poválečném období až do své smrti i nadále královna Eleonora Gonzagová (1598–1655). Eleonora nestála vždy na straně věnných měst. Příkladem může být její podpora hradeckým jezuitům na úkor města (1649). Jezuitům, kteří usilovali o vybudování hospodářského zázemí v obvodu města, Hradečtí podle dosavadní právní praxe bránili ve skupování městských pozemků. Doživotní užívání královnina patronátního práva arcibiskupem Arnoštem z Harrachu († 1667) vyvolávalo další problém uvnitř věnných měst, zejména v Hradci Králové, který vedl mnohaleté nevůle s biskupstvím a jeho představiteli. Ostré spory, do nichž byla vtažena i další korunovaná královna Eleonora Magdalena Gonzagová Mantovská, daly podnět ke společnému jednání zástupců

458 A. KNAPP, *Paměti*, s. 135.

PAPÍRNICTVÍ

◀ **Obr. č. 56** Jaroměřský mariánský morový sloup z let 1723–1727, na němž se významně podílel Matyáš Bernard Braun, 2021

věnných měst. Po dlouhé době to vedlo k jejich viditelné spolupráci v hájení místních zájmů.[459]

Poválečné zadlužení královských měst, věnná nevyjímaje, bylo obrovské, neboť ke krytí válečných požadavků si městské obce půjčovaly od řady věřitelů. Například k roku 1653 činila výše hradeckých obecních dluhů 85 000 kop gr. míš., k nimž bylo třeba připočíst stejnou či vyšší sumu nesplacených úroků. Tento problém (nejen) věnných měst se opakovaně řešil za pomoci komisí s účastí obou podkomořích, hofrychtéřů a zástupců účtáren. Vedle toho se komise zamýšlely nad kontrolou obecního hospodaření, což dokládá instrukce z 27. srpna 1650 určená královským rychtářům a městským radám všech královských měst. Navazovala na instrukci z roku 1628. Mimo jiné bylo městským radám přikázáno, aby měly kdykoli k dispozici celoroční a čtvrtletní účty a na vyžádání je předložily české komoře nebo podkomořímu. Současně nesměly vznikat nové dlužní pohledávky. I v prostředí královských věnných měst se začala prosazovat přísnější kontrola nad obecními penězi.[460]

Neutěšený stav dokládají i upomínky podkomořího Kustoše. V roce 1651 oznamoval reprezentacím věnných měst, že se podařilo splatit šosovní peníze za období do roku 1647 a též za rok 1650 a že odvody za roky 1648 královna Eleonora městům prominula. Za rok 1649 požadovala odvedení poloviční sumy u měst s vyšším šosovným, tedy v případě Hradce, Jaroměře, Bydžova, Chrudimi a Mýta. K uhrazení šosovného za léta 1649 a 1651 mělo dojít k termínům obnovy městských rad za osobní účasti podkomořího a hofrychtéře.

459 Ke sporům s hradeckými jezuity F. de Paula ŠVENDA, *Třetí měděný obraz, Rozdíl II*, s. 143–144. Podrobněji ke střetům s biskupstvím Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Vztah města a královéhradeckého biskupství v době jeho založení*, in: 350 let královéhradecké diecéze, Petr Polehla (ed.). Červený Kostelec 2015, s. 47–53. Srovnej též s. 252–256.

460 K hradeckému zadlužení Jeroným Jan SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1868, s. 134–135. K podkomořskému úřadu a zostřování dohledu zeměpanských úřadů J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 93–98; Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Praktiky městských, stavovských a zeměpanských úředníků na příkladu královského věnného města Hradce Králové 16.–18. století*, in: Jak se u nás podvádělo: za monarchie i za republiky, Marie Jílková – Marie Macková – Eliška Valová (eds.), Pardubice 2019, s. 60–77.

Kustoš současně oznámil, že budou s hofrychtéřem prodlévat ve městech na obecní útratu tak dlouho, dokud peníze nebudou předány. Dlouhodobě přitom nebyl oslyšen nářek měst, že výše odvodu již neodpovídá aktuálnímu počtu obývaných domů. Proto také nakonec královna Eleonora 23. srpna 1651 výši šosovného upravila. Mnohovrstevnaté finanční problémy měst to nevyřešilo. O pár dní dříve též královna posílala z Vídně list, v němž nabádala podkomořího Kustoše, aby ve věnných městech hájil její regální právo k lovu vysoké a černé zvěře. Pronikly k ní totiž zprávy, že dochází k nelegálním honům a štvanicím, při nichž vznikají škody na lukách, polích a zahradách. Královna tím současně chtěla předejít očekávaným stížnostem, že obyvatelstvo nemůže odvést šosovné, neboť utrpělo ztráty na úrodě.[461]

Po smrti Eleanory se věnného majetku ujala třetí manželka Ferdinanda III. Eleonora Magdalena Gonzagová Mantovská (1630–1686), korunovaná v září 1656. Situace ve věnných městech stále nebyla dobrá: přetrvávalo zadlužení, cechovní systém bránil progresu v oblasti řemeslnické výroby. Příkladně dluhy Hradce Králové se komise zabývala ještě v šedesátých letech 17. století. Dopad válečných událostí napomohl k přemístění soudní stolice purkrabího Hradeckého kraje na Pražský hrad a splynutí její agendy se soudem nejvyššího purkrabství. Až na počátku 18. století město největší rány zacelilo, vzrůstal počet obyvatel, takže se Hradec v závěru sledovaného období opět přiblížil stavu před Bílou horou. *„Její Milosti králové Hradec nad Labem"*, jak bývá zván, se však v první polovině 18. století zásadně lišil od stavu před Bílou horou: město získalo barokní tvář, ale jeho význam se stlačil do regionálních měřítek. Podobně Chrudim, které se též dotkly poválečné obtíže. Ostatní věnná města, jež se s vnitřní krizí vyrovnávala lépe či hůře, fungovala jako místní spádová centra, zvláště pro vesnice svých panství. Aby toho nebylo málo, řadu měst těžce zasáhly velké požáry. Též v zadluženém Bydžově, kde ohnivý kohout strávil podstatnou část zástavby (1665). Město proto žádalo o kontribuční úlevy. Leopold I. mu roku 1666 udělil právo na čtvrtý jarmark, v roce 1701 obnovil úterní trhy na obilí. Privilegia měla vylepšit hospodářskou situaci měst, která

461 K odvodům šosovného A. SCHULZ, *Jich Milostí*, s. 8–10. K narušování honebního práva K. J. BIENER, *Geschichte II*, s. 396.

procházela nelehkým obdobím. V tom se ovšem věnné obce nelišily od většiny měst Českého království.[462]

Pomyslný olej do ohně přilila i morová epidemie z roku 1680, jež ve věnných měst neměla většinou katastrofální následky. Dokládá to i pobyt královny vdovy Eleonory, která našla v období od 6. června do 6. července zázemí v koleji hradeckých jezuitů. Odlišně to zažíval Mělník, kde si mor vyžádal několik stovek obětí. Pro jedno z menších věnných měst, jež mohlo mít kolem 1 500 obyvatel, to byla demografická katastrofa. Morová epidemie se poté ozvala ve druhé dekádě 18. století, a to opět jen v některých městech a s ohledem na protiepidemická opatření ne tak intenzivně. Doprovodným jevem těchto událostí bylo vztyčování mariánských morových sloupů ve veřejném prostranství (vyjma Mělníku a též Dvora Králové, který si pořídil mariánský sloup až roku 1753). Hradecký sloup královna dokonce finančně podpořila.[463]

Po smrti královny Eleonory Mantovské nastala zvláštní situace. Absence korunované české královny umožnila Leopoldovi I. prodat v roce 1687 mělnické panství Heřmanu Jakubovi Černínovi z Chudenic za 250 000 zl. rýnských. Jako důvod prodeje, který byl sjednáván už v roce 1686, se uváděly finanční potřeby na války s Turky. Vazba korunovaných královen k této části *věna* tím byla s konečnou platností zpřetrhána. Aktuálně byla chotí Leopolda I. Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská (1655–1720), která však korunovaci na českou královnu nikdy nepodstoupila. I František de Paula Švenda ve svých hradeckých dějinách jen připomíná její korunovaci na římskou císařovnu k počátku roku 1690. Z pramenů však přesto plyne, že s věnnými městy udržovala kontakt skrze podkomořský úřad,

462 O poválečném Hradci Králové J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, II/1, s. 95; J. VOJTÍŠKOVÁ, *Ve víru třicetileté války*, s. 207; J. VOJTÍŠKOVÁ, *Poválečná obroda (1648–1740)*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, Hradec Králové, Praha 2017, s. 220. K pobělohorské Chrudimi Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Jan FROLÍK – Petr GRULICH – Vladimír HRUBÝ– Pavel KOBETIČ – František NESEJT – Pavel ŠRÁMEK – Ivo ŠULC – Vít VOKOLEK – Josef ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 13 Chrudim, Praha 2003, s. 5–6. Podrobněji k následkům ničivého požáru a následně udílením privilegiím J. PROKOP, *Nový Bydžov*, s. 55.

463 K morovým epidemiím J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, II/1, s. 82; K. J. BIENER, *Geschichte II*, s. 488–491; Jan KILIÁN, *Pobělohorský Mělník (1649–1799)*, in: Jan Kilián (ed.), Mělník, Praha 2004, s. 186, 193–194.

a to do své smrti v roce 1720. Dokládá to i svědectví autora poličských dějin Antonína Hájka (1791–1863), který měl v první polovině 19. století k dispozici list (uchovávaný tehdy na poličské radnici), podle něhož věnná města odeslala královně k roku 1706 jako pravidelný dar: Mělník víno, Hradec bažanty, Dvůr mříny, Jaroměř lososy, Vysoké Mýto pstruhy, Chrudim pšenici, Polička oves, Nový Bydžov raky a Trutnov plátno.[464]

V poválečném období zajišťovali podkomoří, tvořící s hofrychtéřem a písaři podkomořský úřad, zvláště obnovování městských rad. Odtud jim nadále plynula odměna. Zejména první poválečí podkomoří často v Hradci pobývali, takže mohli být obnově osobně přítomni. Podkomoří Coenens si dokonce v roce 1668 koupil za 2 000 zlatých Cejpovský dům na Malém rynku, nacházející se při vstupu do dnešní Dlouhé ulice. Nemohl-li obnovu zajistit podkomoří, zastoupil ho hofrychtéř. Býval ubytováván v některém z lepších měšťanských domů, jak se dělo i jinde.[465]

Pro činnost podkomořího měla zásadní význam instrukce z roku 1688, podle níž mu náležel vrchní dozor nad hospodářstvím měst a též potvrzování městských rad. Od druhé dekády 18. století se již rada obvykle (s určitými výjimkami) obnovovala korespondenční cestou, kdy býval reskript oznamující jména zvolených radních opatřen pečetí podkomořího a hofrychtéře. Počátky korespondenčních obnov lze spatřovat v listu z roku 1692 podkomořího

464 O prodeji mělnického panství A. SEDLÁČEK, *Hrady* 15, s. 63; SOA Litoměřice, f. Velkostatek Mělník, *Opis extraktu z desk zemských*, inv. č. 642. NA, Stará manipulace, sign. M 28/35. Ke korunovaci F. de Paula ŠVENDA, *Třetí měděný obraz historie Království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl IV*, Hradec Králové 1812, s. 35. O podobě naturálních odvodů k počátku 18. století Antonín HÁJEK, *Královské věnné město Polička do roku 1838*, Polička 1890, s. 19. Jedná se zřejmě o informaci, kterou posléze převzal do slovníkového hesla Věnná města česká Jaromír Čelakovský. (*Ottův slovník naučný* XXVI, heslo Věnná města česká, s. 547.)

465 O zakoupení domu podkomořím F. de Paula ŠVENDA, *Třetí měděný obraz historie Království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl III*, Hradec Králové 1810, s. 46. Dům (dnešní č. p. 127) v roce 1700 odkoupilo od jeho syna Jana Cornelia z Coenensu za 1 450 zl. město. (SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové, *Listiny a listy*, krabice č. 36, inv. č. 160; *Liber emptionum albus V (1694–1734)*, inv. č. 340, kn. č. 51, fol. B19.) K hofrychtéřům a jejich pobytu v Hradci Králové K. J. BIENER, *Geschichte II*, s. 411; SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové, *Purkmistrská registra 1658 (torzo)*, krabice č. 36, inv. č. 130, nefoliováno.

Valdštejna, který se týkal zavedení pevné taxy za tento úkon. Podkomořímu se mělo platit 100 zl. a hofrychtéři 50 zl. Radním tím měly odpadnout náklady spojené s ceremoniálem. I přes tato opatření radě zůstala povinnost v průběhu roku uctívat podkomořího naturáliemi. Častým stěžovatelem byl již vzpomínaný hrabě z Valdštejna. Nespokojenost projevil třeba o Vánocích 1699, kdy mu Hradečtí nedodali zvěřinu. Přitom si jako zástupce císařovny nárokoval honební právo na vysokou a černou zvěř a žádal předkládání výkazů o zvěři ulovené na obecních pozemcích.[466]

Tab. č. 5 Podkomoří královny v letech 1648–1740

Podkomoří věnných měst	Léta výkonu úřadu
Jindřich Kustoš ze Zubří a z Lipky	1647–1657
Jan Kornelius z Coenens	1658–1672 (†)
Kryštof František, hrabě Vratislav	1672–1684
Karel Friedrich, hrabě z Daun	1684–1689
Jan Karel, hrabě z Valdštejna	1690–1708 (†)
Jan Adam, hrabě Záruba z Hustířan	1708–1726 (†)
Leopold Ferdinand, hrabě z Rottalu	1727–1749

Podkomořský úřad se angažoval i v několika komplikovaných soudních sporech. Dne 6. února 1692 Eleonořiným jménem vzal v ochranu obyvatele královédvorských šosovních vesnic a žádal je o předložení důkazů o zneužívání ze strany dvorských představitelů správy. Kauza, jejíž podstatou byla otázka statusu čtyř královédvorských vesnic, se táhla několik let. Obdobně se na přelomu 17. a 18. století rozhořel taktéž složitý spor města Jaroměře s lidmi jeho tří šosovních vsí. Ti se bránili, že se nepřihlíží k jejich specifickému právnímu postavení a že jim bývají ukládány povinnosti, jako by byli poddanými města Jaroměře. Do případu vstupovaly různé úřa-

466 K podkomořské agendě a její realizaci Z. HLEDÍKOVÁ, *Městská správa*, s. 219; K. J. BIENER, *Geschichte II,* s. 354, 527, 528, 531, 534–535, 542–543; J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, II/1, s. 88. Naturálie si nárokovalo i nižší úřednictvo podkomořského úřadu. Valdštejnův sekretář žádal v roce 1695 o zvláštní přídavek obilí, v roce 1699 ho požadoval i účetní. (Tamtéž, s. 88–89.)

dy, i podkomořský. Ačkoliv spor skončil v roce 1716, roztržky, které měly od počátku spíše rysy právní kauzy než živelného odporu, řešily státní úřady ještě na počátku devadesátých let 18. století.[467]

Nedobrá hospodářská situace ve většině královských měst vedla ke stále se zvyšujícímu dohledu zeměpanských úřadů. U věnných měst tento trend podporovala i výše vzpomínaná instrukce z roku 1688. Dokládá to výtka podkomořského úřadu z roku 1692 určená Jaroměřským. Městská rada mu předem nesdělila, že chce propustit radního písaře a přijmout nové dva, kteří by se zabývali agendou v češtině a němčině. Písaře úřad potvrdil, ale napříště se měl dodržovat řádný postup. Na podkladě žádosti s vyčíslením uvažovaných nákladů dovolil podkomoří Leopold z Rottalu v roce 1729 Královédvorským, aby vybílili, vydláždili a nově vybavili stolicemi své farní kostely. Obdobné styky s podkomořským úřadem se dají sledovat i v dalších věnných městech.[468]

Většina věnných měst se přes tyto kontroly nadále potýkala s problémy. Nepomohlo ani oddělení hospodářské agendy od správy města, nařízené téměř dvěma desítkám neprivilegovaných královských měst v první dekádě 18. století. Původní idea hospodářského úřadu záhy v praxi narazila na skutečnost, že tento post v praxi opět zastávali představitelé městské správy. Ve snaze pojmenovat problémy věnných měst nařídila královna Eleonora v roce 1719 komplexní vizitaci jejich úřední činnosti. Tak v Jaroměři kontrola ukázala, že v zádušních, špitálních i literátských účtech se dějí podvody, peníze se půjčují bez hypotéky, někdy též bez obligací, schází i některé odvody úroků. Nezajišťují se stavební opravy a taková zanedbání následně působí větší škody a výdaje. Že výtka měla opodstatnění, dokládá zřícení severozápadní věže kostela v roce 1753. Jiné upozornění cílilo na nepřípustné jednání některých radních, kteří nezachovávají mlčenlivost. Výtka padla i ohledně nedostatečného dohledu na řezníky, pekaře a krčmáře, kteří okrádají zákazníky. O jaroměřském pivu se komise vyjádřila jako o škodlivé bryndě. Pokárání přišlo i za dluh z roku 1716, o němž podkomořský úřad nevěděl. Nespokojenost panovala při účtech výběrčích mýta a stavu kašny. Ba dokonce se nevedl radní manuál, do něhož by se

467 Petr ČERNIKOVSKÝ, *Věnná města severovýchodních Čecha jejich poddaní po třicetileté válce*, in: Jan Kilián (ed.), Věnná města, s. 37–47, zde s. 41–42.

468 K výtkám a kontrole A. KNAPP, *Paměti*, s. 148. A. SCHULZ, *Jich Milostí*, s. 50–51.

zaznamenávaly výsledky radních jednání. Radní písař byl označen za lenocha, co neplní své povinnosti, i když pobírá plat. Ve výtkách se objevil i odkaz na protekci ohledně pronajímání obecních pozemků. Jak se totiž zdá, vizitační komise se dotazovala i místních lidí na spokojenost s městskou správou. Pod hrozbou pokuty měli Jaroměřští vše napravit. Ani v dalších městech si komise nebrala servítky. Mezi výtkami Královédvorským se objevila stížnost na obecního sládka, který byl podle komise *„absolutní ničema, není hoden, aby sládkem slul, vždyť nedovede jediného doušku dobrého piva uvařiti* […]*, ano již častěji se událo, že špatnosti piva měšťané smrtí odpykali*." Komise ho obvinila *„z nejryzejšího sobectví"* a udělila mu pokutu 150 zl. Prameny tak zachytily palčivé bolesti a krizové jevy městské společnosti. O úpadku většiny věnných měst lze stěží pochybovat.[469]

Po smrti Eleonory zaujala místo držitelky věnných měst manželka Karla VI. Alžběta Kristina Brunšvická, korunovaná 8. září 1723. K této události nabízejí informace královédvorské prameny. Podkomoří Záruba 15. dubna vybídl představitele věnných měst, aby prošli své *„archivy"* a dohledali, jakým způsobem jejich zástupci prokazovali poctu králi a královně při korunovaci. Do čtyř nebo pěti dnů nechť podkomořský úřad informují. Nikdo z jeho okruhu již zřejmě korunovaci královny nepamatoval. Dne 22. srpna podkomoří oznamoval věnným městům, že mají *„ke korunovačním trachtacím"* počítat s odvedením pernaté zvěře. Současně jim přikázal, aby zaslali na jeho sídlo do Cerekvice opožděné šosovné, které vezme s sebou do Prahy. List patří k jedněm z mnoha dokladů, že podkomoří nadále úřadovali ze svých sídel. I oni si však potrpěli na ceremonie. Při návštěvě je na hranicích městských panství vítala repre-

469 K tématu v kontextu vývoje městských kanceláří v 18. století J. VOJTÍŠKOVÁ, *Z dosavadního výzkumu městských kanceláří v Čechách v době 18. století (zejména příkladu vybraných východočeských královských věnných měst)*, Cornova 10/1, 2020, s. 71–83, zde s. 77–78. K vizitaci z roku 1719 Robert ŠIMŮNEK – Tomáš BURDA – Jaroslav CAVRNOCH – Günter FIEDLER – Karel KUČA – Olga MERTLÍKOVÁ – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Jiří SLAVÍK – Přemysl ŠTYCH – Eva TICHOMIROVÁ – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, *HAM*, sv. 31 Jaroměř, Praha 2020, s. 5; A. KNAPP, *Paměti*, s. 150–151; A. SCHULZ, *Jich Milostí*, s. 43–45.

zentace střeleckých spolků. Například 23. srpna 1729 takto zdravili vysokomýtští střelci podkomořího Leopolda z Rottalu.[470]

Ani opatření zavedená po vizitaci z roku 1719 města nepozvedla. Proto nechala v roce 1726 Alžběta Kristina zřídit vizitační komisi k vyšetření *„příčiny bídného stavu měst, který čím dále, tím více najevo vychází"*. Výsledkem bylo zesílení kontroly nad obecním hospodařením, aniž by to věnná města povzneslo. Vedle obou krajských měst, jimž se dařilo nesnáze lépe překonávat, upoutá pozornost nevelká a méně významná Polička, jež během několika dekád velmi zbohatla: dařilo se jak obci, tak měšťanům. Zvratu docílili velkou houževnatostí prvních poválečných generací a přeměnou svého městského velkostatku na robotní, kdy maximálně využili potenciálu svých poddaných. Početná a levná pracovní síla záhy otevřela cestu k *„zlatému věku"* v dějinách města, jak popsal první tři čtvrti 18. století Antonín Hájek. Město své bohatství ukázalo i ve výzdobě veřejného prostoru, kdy dalo uprostřed náměstí vybudovat honosnou barokní radnici a k ní umístit cenná sochařská díla podporující zbožnost, zvláště mariánský morový sloup z let 1727–1731. Na obelisku je symbolicky pod sochou sv. Václava umístěn nápis vztažený k tehdejší světské patronce a paní města královně Alžbětě Kristině. Že městská rada považovala obelisk za něco mimořádného – za prostředek sebeprezentace a vymezení se vůči jiným městům, je patrné i z toho, že nechala vytvořit jeho dvě mědirytiny od Michaela Rentze (1698–1758), z nichž menší, ovšem precizně vyhotovenou Poličští věnovali královně jako dar. Pro srovnání lze uvést Vysoké Mýto, vždy vyspělejší než Polička, leč v poválečném století ho nevelký soused zastínil.[471]

---

470 O korunovaci Alžběty Kristiny F. PALACKÝ, *Přehled*, s. 397; A. SCHULZ, *Jich Milostí*, s. 47. K poctám projevovaným podkomořím J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové*, s. 136; Václav Vladivoj TOMEK, *Místopisné paměti města Hradce Králové*, Praha 1885, s. 36; Vojtěch BARCAL – Tomáš BURDA – Karel KUČA – František MUSIL – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Přemysl ŠTYCH – Jan VOJTÍŠEK – Jana VOJTÍŠKOVÁ, *HAM*, sv. 33 Vysoké Mýto, Praha 2021, s. 22.

471 K vizitaci z roku 1726 A. SCHULZ, *Jich Milostí*, s. 48–49; J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, II/1, s. 96. O Poličce 18. století A. HÁJEK, *Královské věnné město*, s. 45; D. JUNEK – S. KONEČNÝ, *Dějiny města Poličky*, Polička 2015, s. 164–174; R. ŠIMŮNEK – V. BARCAL – T. BURDA – K. KUČA – F. MUSIL – E. SEMOTANOVÁ – P. ŠTYCH – J. VOJTÍŠEK – J. VOJTÍŠKOVÁ, *HAM*, sv. 33 Vysoké Mýto, s. 20–22. Korespondence s Michaelem Rentzem z let 1732–1738 je uložena v SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, f. Archiv města Poličky II, kart. 254, inv. č. 603, 604, 606, 607, 608, 609, 611.

Období let 1740–1918

Po smrti Karla VI. se rozhořela válka o rakouské dědictví (1740–1748). Dne 19. prosince 1741 se nechal korunovat na českého krále Karel Albrecht Bavorský, jemuž holdovala i část stavů. Svědectví o tom přináší list z 2. ledna 1742, který do věnných měst rozeslali podkomoří Leopold z Rottalu a hofrychtéř František Karel z Ebelina na Fridberku. Sdělovali v něm, že nový král potvrdil „*dosud stávající dicasteria zemská a mezi nimi i podkomořský úřad*" a že nebude bránit královně-vdově Alžbětě Kristýně Brunšvické „*v jejím dosavadním držení a užívání měst jako korunované královny tohoto království*". Města se měla řídit podle dříve vydané instrukce a i nadále úřadu zasílat zprávy. Dne 24. července 1743 posílali titíž úředníci do věnných měst list, v němž oznamovali vůli nové královny Marie Terezie, korunované 12. května 1743, že „*po dobu trvání lživlády a její nicotné autority docílená místa magistrátní a nabytá práva měšťanská se sice úplně kasírují, ale znova v jejím jménu nejmilostivěji udílejí*." Královna nejprve o tomto postupu vydala 15. června reskript určený místodržitelství, které posléze 12. července informaci o královských věnných městech poskytlo podkomořskému úřadu. Příkladně je tak možné nahlédnout nejen na způsob, jímž byly záležitosti směřované do věnných měst instančně postupovány, ale současně to dokládá postoj, jaký Marie Terezie zaujala k českým stavům: ani podkomoří věnných měst odvolán nebyl. Zradu jim však neodpustila. Marie Terezie se věnného majetku ujala podle pravidel až po smrti své matky Alžběty Kristýny, zesnulé 21. prosince 1750. Podkomoří Ferdinand z Kokořova a hofrychtéř František Karel z Ebelina oznámili věnným městům její skon listem z 2. ledna 1751 a nařídili několikadenní smutek. Ještě roku 1751 Marie Terezie nařídila vizitaci svých měst, opět s obnažením řady problémů. Jednotlivá města o nich informoval podkomoří Ferdinand z Kokořova.[472]

V době čtyř dekád, kdy Marie Terezie vládla habsburským zemím, nelze přehlédnout její vydavatelskou aktivitu. Zájem upoutají konfirmace privilegií, nabývající podoby pergamenových knih s při-

472 K nástupu Marie Terezie na trůn a posledním letům královny-vdovy Alžběty Kristiny A. SCHULZ, *Jich Milostí*, s. 55–61; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 400–403.

◀ **Obr. č. 57** Poličská barokní radnice a kašna se sochou sv. Jiří, 2020

věšenou majestátní pečetí v dřevěném pouzdře. Ve snaze zajistit příjem z tax za konfirmační žádosti bylo jejich potvrzování přímo vynucováno; ti, kteří o potvrzení ve stanovené lhůtě nepožádali, byli různě sankcionováni a jejich privilegia se považovala za neplatná a zrušená. Nešlo jen o města, ale i kláštery a další právní subjekty a fyzické osoby. Například Dvoru Králové panovnice potvrdila výsady 22. dubna 1749. S ohledem na nedobrou hospodářskou situaci udělila městu i nová práva: dne 15. dubna 1775 mu poskytla dva nové výroční trhy a jeden trh na vlnu.[473]

Výsady pro věnná města potvrzoval i Josef II., za něhož se konfirmační řízení již vyznačovalo větší kritičností. Dvorským vystavil takovou listinu 14. dubna 1783. Leopold II. nestihl žádné konfirmační suplice z věnných měst vyhovět. Jako poslední tak činil František II. Královéhradeckým stvrdil výsady 12. prosince 1793 a doplnil je o právo vybírat daně a dávky od řemeslníků jako v jiných královských městech, dále upozornil, že město nemá žádná zvláštní soudní privilegia a není osvobozeno od mýta. Nechybělo připomenutí, že dle císařského patentu nesmějí být výroční trhy konány v neděli nebo ve svátek, nýbrž vždy před nimi nebo po nich. Z těchto dodatků vysvítá obtíž, způsobená starobylostí některých milostí vydaných ještě v odlišných podmínkách. S ohledem na změny, které přinesly poslední dekády (mj. v roce 1811 vstoupil v platnost *Všeobecný občanský zákoník*), byl 9. ledna 1836 vydán dvorský dekret, podle něhož se nemuselo žádat o nové konfirmace. V platnosti zůstávala privilegia vydaná nebo potvrzená Františkem II., nebyla-li v rozporu s aktuálními zákony a nařízeními.[474]

Reformní zásahy do systému státní správy způsobily ve druhé polovině 18. století další pokles úřadu podkomořího věnných měst. Odráží se v tom i trend dlouhodobého zastávání funkce jednou osobou. Není bez zajímavosti, že všichni podkomoří měli hraběcí titul.

473 Ke konfirmačnímu řízení za Marie Terezie a vydávaným privilegiím Vladimír VAŠKŮ, *Příčiny zániku konfirmačního řízení v habsburské monarchii v roce 1836*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity C 42, 1995, s. 89–97; SOkA Trutnov, f. Archiv města Dvora Králové nad Labem, inv. č. 8; Dagmar KRSKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, Dvůr Králové nad Labem 2001, s. 174.

474 O závěrečné fázi uskutečňování konfirmačních řízení SOkA Trutnov, f. Archiv města Dvora Králové nad Labem, inv. č. 9, 10; V. VAŠKŮ, *Příčiny*, s. 89.

Úkolem podkomořského úřadu věnných měst zůstávalo i po roce 1740 dohlížet na výběr peněz určených české královně a zastupovat ji při potvrzování městských rad a obsazování uprázdněných beneficií. Podle tradice navrhli představitelé města kandidáta a královna ho skrze podkomořího schvalovala. Stvrzování předních členů městské správy se dělo korespondenční cestou, s využitím tzv. reskriptů. Při uprázdnění místa (nejčastěji úmrtím) býval nový uchazeč delegován také písemným schválením podkomořského úřadu. V písemném styku se například řešilo, kolik dřeva se smí v městských lesích vytěžit, či se hledělo, jak zajistit přechod na dolnorakouské míry a váhy. S ohledem na rozšíření zájmu státu i ve zdravotní a školské oblasti se od šedesátých let 18. století objevují i doporučení ohledně těchto sfér. Obecně tak měl podkomoří dbát na zdárný vývoj měst, tak aby byla prospěšná státu. Mluví o tom i písemné vyjádření Jana ze Šternberka z 21. března 1771. Jeho zněním podkomoří upozornil „*magistráty všech věnných měst*", že s ohledem na zisk úřadu „*praesidenta podkomořského úřadu*" bude podporovat „*blahobyt a rozkvět král. věnných měst*". Současně zdůraznil: „*Pouhé síly mé bez vydatné podpory dočasných představených, kterým obecní blaho ve zmíněných král. věnných městech podpořiti přísluší, by toho tak snadno způsobiti nemohly. Proto spoléhám na počestnost magistrátů.*" Vzdělaný Šternberk, otec jednoho ze zakladatelů *Vlastenského musea* v Čechách, těžce nesl, že se „*radní individua*" (rozuměj radní) dobře nevyznají ve správních, soudních i hospodářských záležitostech. Proto v samém závěru roku 1777 rozesílal návod, jak se mají úředníci s jednotlivými nařízeními seznamovat. Koncem března roku 1778 mu městské správy měly zaslat seznam osob, které se pokynů držely. Neodbornost stále více prosakovala navenek a bylo jen otázkou času, kdy stát tento již nevyhovující systém správy zreformuje.[475]

Návštěvy podkomořího, jenž byl až do zrušení české komory v roce 1745 spolu s hofrychtéřem podřízen tomuto finančnímu úřadu, poté místodržitelství, od roku 1749 královské reprezentaci a komoře a od roku 1763 guberniu, se stávaly vzácnějšími. Spojení s městy se tak dělo zejména skrze postátněný krajský úřad. Po přerozdělení krajů z roku 1751 spadalo do Hradecka krajské město Hradec

475 K podkomořské agendě za Marie Terezie F. de Paula ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz historie Království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl II*, Hradec Králové 1814, s. 107; A. SCHULZ, *Jich Milostí*, s. 58, 62, 66, 68–72, 79–80.

Králové (v letech 1779–1791 byla krajským sídlem Hořiněves), města Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem a Trutnov, do Chrudimského krajské město Chrudim, dále Vysoké Mýto a Polička, do Bydžovského kraje Nový Bydžov (do roku 1784 krajské město) a do Boleslavského kraje Mělník. Posílení role krajských hejtmanů, chápaných jako druhá instance veřejné správy zajišťující styk s úřady první instance (městskými, vrchnostenskými i církevními), se dá odvodit i z vidimátu Marie Terezie z 18. března 1752, jímž stvrzovala platnost svého patentu z 20. února 1752. Dotýkal se uznání dopadu válečných útrap na město Trutnov a povolení půlroční sbírky na kostel: v eschatokolu je připojeno jméno a pečeť krajského hejtmana Václava Ferdinanda Vančury z Řehnic, který poskytl dobrozdání o stavu ve městě.[476]

Podkomoří, jimž k zisku výnosného oficia pomáhalo příbuzenství s vlivnými zeměpanskými úředníky, dostávali za svou službu roční penzi, která jim plynula z jednotlivých měst. Ještě v roce 1773 dlužili Královédvorští hraběti z Kokořova plat ve výši 109 zl. 20 kr. za rok 1771. Obrátili se proto na něj s prosbou, aby jim kvůli špatné hospodářské situaci částku odpustil. Podkomoří vyhověl. Situace musela být ve Dvoře skutečně vážná.

Tab. č. 6 Podkomoří (královny) v letech 1727–1848

Podkomoří (věnných měst)	Doložená léta výkonu úřadu
Leopold Ferdinand, hrabě z Rottalu	1727–1749
Ferdinand Jakub, hrabě Kokořovec z Kokořova	1749–1771
Jan Nepomuk, hrabě ze Šternberka	1771–1798 (†)
Filip František, hrabě Krakowský z Kolowrat	1798–1827
Karel Leopold, svobodný pán Margelík	1834–1848

476 K podřízenosti podkomořského úřadu J. JANÁK, *Období přechodu od feudalismu ke kapitalismu (1740–1848)*, in: J. JANÁK – Z. HLEDÍKOVÁ – J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, s. 143, 147–148. Doposud nejpodrobněji se zemské správě v tomto období věnoval František ROUBÍK, *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749–1790*, SAP 19, 1969, s. 41–188. K proměnám krajské správy a jejímu fungování Bohuš RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách.* Část *II. Ústrojí správy krajské v l. 1740–1792*, Praha 1893; SOkA Trutnov, f. Archiv města Trutnova, inv. č. 2.

Role podkomořího výrazně poklesla se smrtí Marie Terezie († 1780), neboť Josef II. se po nástupu na trůn již neoženil. Vytvořením nové soustavy městských úřadů v osmdesátých letech odpadlo podkomořím potvrzování magistrátního úřednictva. Podkomořství kleslo na úroveň účtárny podřízené guberniu, jejímž prostřednictvím si jen udrželo dohled na správu reorganizovaného hospodářství. Úřad podkomořího věnných měst se opět přiblížil podkomořímu krále, neboť již roku 1783 byla taktéž v souvislosti s prováděním soudní reformy ukončena činnost soudního senátu českého gubernia. Stavovský charakter nejvyšších zemských úředníků tím zanikl. Podkomoří krále tak posléze zastával jen byrokratickou úřední funkci – stejně jako podkomoří věnných měst.[477]

S výjimkou soudní správy zůstalo tradiční rozdělení měst na královská a poddanská. Královská města se dělila na privilegovaná, podkomořská (svobodná a věnná) a horní. Zatímco královská privilegovaná města (Praha, České Budějovice, Plzeň, Kutná Hora, Cheb, Loket, Karlovy Vary, Chomutov, Brno, Olomouc, Znojmo, Jihlava, Uherské Hradiště, Uničov a Kyjov) a města horní podléhala v politické rovině a ve správě městského hospodářství zemským guberniím a guberniální účtárně, tak podkomořská města, omezená jen na prostor Čech (pokusy moravského podkomoří obnovit starší práva skončily neúspěšně), zůstávala po reformách v politické i hospodářské správě podřízena podkomořským úřadům. Nejen v devíti věnných městech začal působit nový, byrokratický, regulovaný magistrát, jehož úředníci byli placeni z městských důchodů, ovšem s podřízeností státu. Éra měšťanské samosprávy skončila. Zprvu měli ještě měšťané právo volit městské představitele, ve výběru kandidátů byli však svazováni nároky na jejich právnické vzdělání. Od roku 1808 již byli úředníci jmenováni. Tzv. úplný magistrát, jenž měl být tvořen třemi senáty a minimálně šesti zkoušenými radními, byl k roku 1788 ustanoven v Hradci Králové a Chrudimi, tzv. neúplný magistrát, jenž se měl skládat alespoň ze tří zkoušených radních, v Novém Bydžově, Vysokém Mýtě, Poličce, Dvoře Králové, Trutnově, Mělníce a též v Jaroměři, která zpočátku působila jako delegovaný magistrát i pro sousední královské pevnostní město Josefov.

477 K podkomořímu za Josefa II. A. SCHULZ, *Jich Milostí*, s. 73; J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 120–121, 125.

Obr. č. 58 Trutnov na vedutě Ignaze Fiedlera z roku 1890 (k roku 1839)

V Hradci, který se též měnil na pevnostní město, se nezdařilo zajistit nezbytné číslo zkoušených radních a počet úředníků musel být modifikován. Je to klasický rozpor teorie a praxe, neboť k některým reformním opatřením společnost ještě nedozrála.[478]

478 K správnímu dělení měst a úpravám městské správy Vincenz FALK, *Die landesverfassungmässigen Verhältnisse der königlichen Städte als vierten Standes im Königreiche Böhmen*, Prag 1847; J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 124; Metodický pokyn č. 1/2020 k archivnímu zpracování fondu typu Archiv města, s. 58;

Po císařově smrti ubezpečovali 13. prosince 1790 podkomoří Jan ze Šternberka a hofrychtéř Jan František z Haniš zástupce magistrátů věnných měst, že již dochází k obnovování dřívějšího systému podkomořských záležitostí: „*...to vše pak při nebožce cís. Maj. Marii Terezii jakožto spolupanující královně české a při nebožtíku císaři Josefu, jenž jako panující král ženatý nebyl, zcela přestalo. Jeho cís. král. Majestátnost milostivě ustanovila, by u královských věnných měst dosazení magistrátu a jmenování osob na prázdné beneficia fary a děkanství ustanovení ouřadu podkomořského a královského podkomoří, kdyby taková případnost se trefila, jako posaváde skrze cís. král. spojenou dvorskou komisí se dálo a onen roční přínos těch královských šosovních peněz bez prostředkování královské dvorské komisí k ruce jejich Majestátnosti panující královny se odvedl; což vše jménem cís. král. Majestátnosti panující královny královský podkomořský ouřad všem věnným městám, magistrátům a městským ouředníkům k známosti zatím uvádí, jich ujišťujíc, že dálejší vyložení následovati bude, o čemž města svého času vyučiti neopustíme*." V oblasti magistrátního úřadu mnoho změn nenastalo: až v roce 1798 si královský podkomoří Hennet vymohl tzv. *právo exklusivity*, které mu jako zástupci vrchnosti dávalo právo vyloučit z kandidátní listiny nevhodné osoby. Nepochybně se tato pravomoc posléze vztáhla i na podkomořího věnných měst.[479]

Koncem 18. století mířila instituce věnných měst do závěrečné fáze. Od 9. září 1791 byla českou korunovanou královnou Marie Ludovika Španělská, manželka Leopolda II., zemřela však v květnu 1792. Jako další korunovaná panovnice s právem k *věnu* následovala 12. srpna 1792 druhá žena Františka II. Marie Tereza Neapolsko-Sicilská († 1807). Po ní Františkova třetí choť Marie Ludovika Modenská († 1816) a čtvrtá Karolína Augusta Bavorská († 1873). Poslední korunovanou královnou byla manželka Ferdinanda I. Dobrotivého Marie Anna Savojská († 1884). Ceremoniál sice 12. září

Z. HLEDÍKOVÁ, *Městská správa*, s. 225; F. de Paula ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz historie království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl IV*, Hradec Králové 1817, s. 104–106.

479 K podkomořskému úřadu po smrti Josefa II. F. de Paula ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz*, Rozdíl IV, s. 171–172; J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 126–127.

1836 proběhl, ale *věna* se s ohledem na Ferdinandovu abdikaci (1848) nestihla ujmout.[480]

Za královny Karolíny Augusty Bavorské zanikly v roce 1834 hodnosti podkomořího královny a hofrychtéře (tento pojem byl považován za zastaralý) a věnná města byla v rámci gubernia podřízena správě podkomořského úřadu, v jehož rámci působila účtárna. Přednostou spojeného úřadu byl jmenován Karel Leopold, svobodný pán Margelík. Hlavní úkol úřadu i nadále tkvěl v dohledu na obecní hospodaření a revizi městských účtů. V této souvislosti měl každý rok zkontrolovat devět měst, takže během čtyř let mělo být prověřeno všech 35 měst. Podkomoří dohlížel na provádění a dodržování zákonů ve městech, a byl-li pověřen, vedl vyšetřování v politických záležitostech. Mohl užívat práva exkluzivity a nabyl pravomoci stvrzovat nebo odvolávat magistrátní úředníky. V omezené míře mohl vydávat městům nařízení, což v roce 1837 zpřísnila povinnost předkládat tyto dokumenty zemské vládě. K třicátým letům 19. století poznamenal poličský historiograf Antonín Hájek k pojmu věnná města: „*... je to již pouhým názvem, čestným jménem, nikoli ve skutečnosti, jmenována tak tedy více zastaralým zvykem než právem.* [...] *Polička odvádí jistý příspěvek na roční platy úřadu podkomořského, jakož jménem věna*." [...] *nyní odvádí Polička každoročně 93 zl. 20 kr. komornímu účtovnímu úřadu do Prahy jménem věna čili podpaždného*." Instituce se stávala i v jeho očích přežitkem. Hradecký historiograf František de Paula Švenda ve svých dějinách z přelomu 18. a 19. století uvádí jako místo vydání „*Králové Hradec*", v pozdějších svazcích „*Hradec Králové*". I pod vlivem jeho sepsání, v němž nejvíce oceňoval středověké město spjaté s pobytem královen-vdov („*První zlatý a stříbrný obraz města Králové Hradce nad Labem*"), se utvářela představa o historickém významu Hradce. I v očích hradeckých obyvatel došlo k posunu, vztah ke královně se stal integrální a chtěnou součástí názvu města.[481]

480 K posledním korunovaným královnám uplatňujícím práva k věnu Milada SEKYRKOVÁ, 7. *9. 1836. Ferdinand V. Poslední pražská korunovace*, Praha 2004; F. PALACKÝ, Přehled, s. 410–411.

481 Ke sloučení podkomořských úřadů J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 130–132. K anachronismu instituce A. HÁJEK, *Královské věnné město*, s. 19. K proměně názvu města Hradce Králové F. de Paula ŠVENDA, *První zlatý a stříbrný obraz města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1799. K tomu též citované svazky

Ministerským nařízením z 19. prosince 1848 byl v důsledku společenských změn podkomořský úřad zrušen s tím, *„že svobodná obec je základem svobodného státu a že je nevyhnutelno, aby se ujal svobodný život obecní a obcím se ponechalo samostatně spravovati svůj majetek*." Právní forma věnných měst však zanikla až v roce 1918. Nekorunované české královny až do vzniku republiky v královských věnných městech, jak se v závěru monarchie představitelé všech devíti měst i přes vzniklé obecní zřízení hrdě titulovali, uplatňovaly již jen zbytky svých práv, zejména patronátní právo ke kostelům. Byly to v letech 1873–1898 Alžběta Bavorská a v letech 1916–1918 Zita Bourbonsko-Parmská.[482]

díla v poznámkovém aparátu, kdy autor používá k vyjádření postupného poklesu významu města označení stříbrný, bronzový a hliněný obraz dějin.

482 Ke zrušení podkomořského úřadu A. SCHULZ, *Jich Milostí*, s. 86. K reminiscenci srovnej Petr GRULICH, *Titul královské věnné město a jeho užívání na konci 19. a na počátku 20. století*, Královéhradecko 10, 2019, s. 35–60. Podrobněji k problematice s. 316–333. K zániku institutu *věna* Ottův slovník naučný, heslo Věnná města česká, s. 547.

Obr. č. 59 Vysoké Mýto na šikmém leteckém snímku, 2020

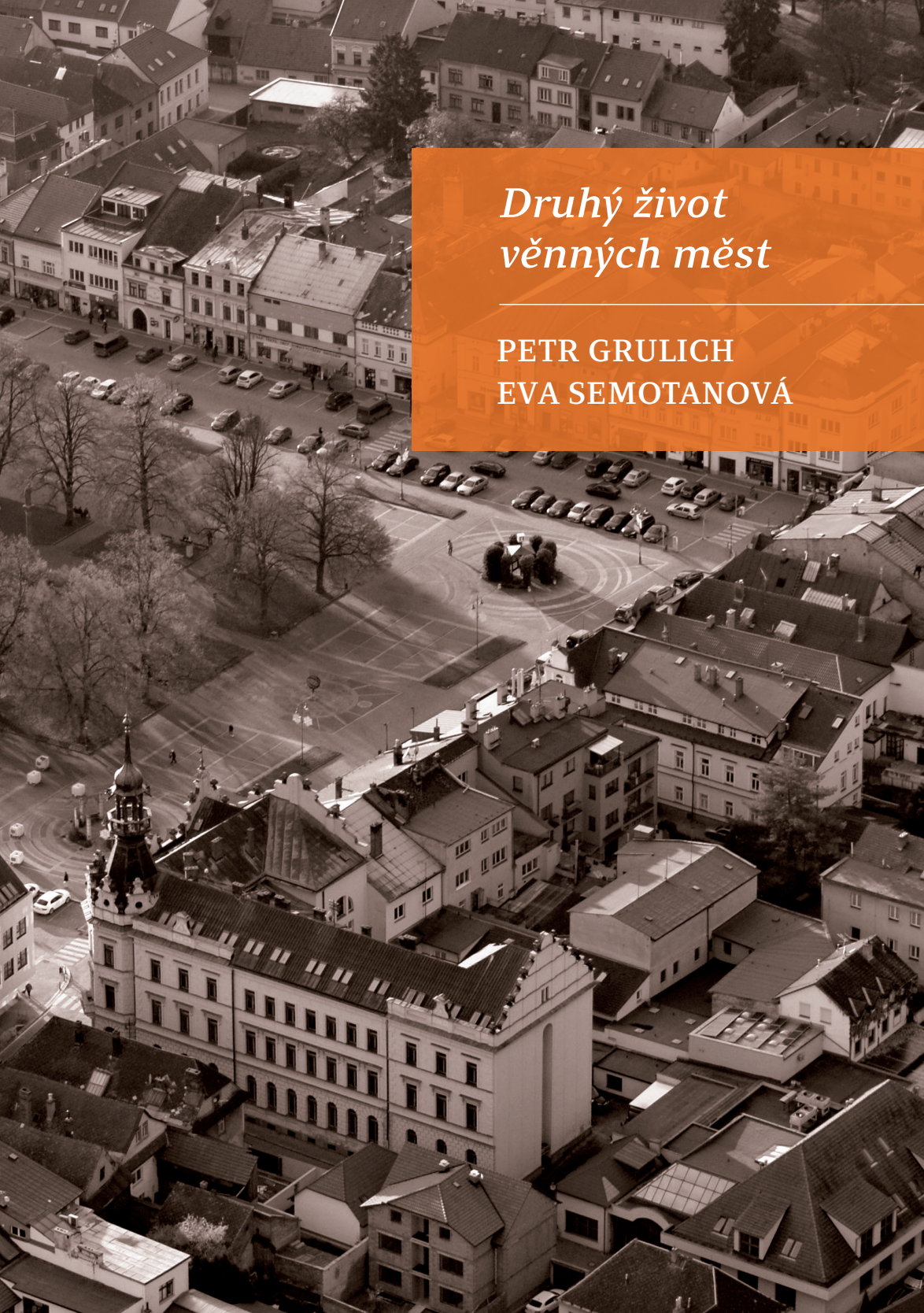

Druhý život věnných měst

PETR GRULICH
EVA SEMOTANOVÁ

Po přečtení předchozích kapitol by se oprávněně mohlo zdát, že institut královských věnných měst postupně dožil, ztratil jakýkoliv význam a se vznikem občanské společnosti po roce 1848 a s nástupem moderních forem správy a municipální samosprávy se věnná města stala pouhými svědky minulosti. Tato skutečnost však platila pro reálný výkonný, tedy ekonomický a správní význam věnných měst. Jejich symbolika, možná až překvapivě, však přetrvávala dál.[483]

Společenské změny a sebeidentifikace

Osvícenství konce 18. století se v českých zemích podílelo na procesu národního obrození, jež se ve své ekonomické části završilo v devadesátých letech 19. století. Po úvodní jazykové fázi z konce 18. a počátku 19. století následovala emancipace národa v rovině politické, kterou obvykle historiografie vnímá v období od občanské revoluce do pokusu o česko-rakouské vyrovnání (fundamentální články 1871) či do období tzv. drobečkové politiky. Od sedmdesátých let 19. století pokračovala ekonomická emancipace českého národa, završená etablováním Čechů v klíčových strukturách hospodářské správy i postupným přibližováním se v ekonomických ukazatelích k ekonomicky nejvyspělejší národnostní skupině v monarchii, kterou byli čeští Němci. Toto znovuvzkříšení českého národa však nebylo izolovaným procesem a probíhalo paralelně s postupným vznikem občanské společnosti a průmyslovou revolucí, s nimiž se vzájemně prolínalo a tvořilo jakýsi pomyslný hrnec, v němž se utvářela nová společnost.[484]

Zrod občanské společnosti, který je vztahován zejména k revoluci roku 1848, byla celoevropská záležitost. Ruku v ruce s tím přicházelo rušení starých feudálních ekonomických vazeb, které byly nahrazovány měnící se rolí státu jako instituce, jež zde nově sloužila všem a nebyla majetkem panovníka. Moc panovníka klesala, moc širokých vrstev obyvatel stoupala. Rušením nevolnictví a roboty do-

483 Srovnej Petr GRULICH, *Titul královské věnné město a jeho užíváni na konci 19. a na počátku 20. století*, Královéhradecko 10, 2019, s. 35–60.

484 Jako celek popisuje Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918,* Praha, 1982, nebo Milan HLAVAČKA a kol., *Dějiny Rakouska,* Praha, 2002, s. 419–455.

cházelo v evropském prostoru ke svobodnému pohybu obyvatel a vytvoření jedné z podmínek pro rozvoj vzdělanosti a svobodné podnikání. Průmyslová revoluce a industrializace, urbanizační procesy a dopravní revoluce podpořily nové rozložení společenských vrstev v podobě vzniku tzv. středního stavu, stojícího ekonomicky i společenským statusem mezi někdejší elitou a masou. Elita, dříve vyhrazená světské i církevní šlechtě a patriarchátu, byla nově atakována finanční elitou nešlechtického původu a mnozí příslušníci „modré krve" se naopak v nové ekonomické a společenské situaci ocitli mezi masou. Privilegium rodu a historické tradice nahrazovalo privilegiem schopností. Společnost postupně vnímala jak možnosti liberalismu, tak i extrémistické formy dělnické revolty podporované ideály raného marxismu jako různé, avšak ne vždy ideální cesty vývoje.[485]

V habsburské monarchii byl celý proces katalyzován rozpadem Svaté říše římské v době napoleonských válek a jejím nahrazením Rakouským císařstvím, které již nestálo na principech původní říše, ale hledalo své místo na mapě Evropy.

V důsledku prusko-rakouské války roku 1866 pak Rakouské císařství definitivně ztratilo postavení prvního mezi německými státy a bylo vrženo do další transformace, která již naplno pracovala se zcela novým národním viděním světa. Rodila se mnohonárodnostní podunajská monarchie, která se v případě Předlitavska postupně měnila ve stát úřednického typu, jenž byl postupně schopen zajistit naplňování základních demokratických principů nové doby. Nedokázal se však zcela spravedlivě vypořádat s novým fenoménem, kterým byl nacionalismus coby produkt národních hnutí. Ponechal tak u neněmeckých a nemaďarských národů monarchie prostor pro latentní růst pocitu nacionální křivdy.[486]

Původní sebeidentifikace obyvatel s panovníkem a se středověce vnímaným lénem, potažmo královstvím či markrabstvím, se tak v průběhu 19. století měnila v sebeidentifikaci s „národem". Tato po-

485 Zdeněk JINDRA – Ivan JAKUBEC a kol., *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015, s. 11–134.

486 Nacionalismus jako evropský fenomén konce 19. a celé první poloviny 20. století je zde myšlen primárně jazykově, sekundárně pak historicky, kulturně antropologicky a etnologicky a teprve pak geograficky. Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918,* s. 183 a další.

zvolná, někdy plíživá a jindy bouřlivá ztráta a změna sebeidentity přinášela příklon k romantismu jako ideovému komplexu, který hledal oporu ve všem minulém, v historických kořenech. Souběžný prudký rozvoj vzdělanosti, jenž zasáhl i do nejnižších vrstev obyvatelstva, vedl k nalezení opory v národních dějinách, označovaných za svědka velikosti a za kořeny českého národa. Poznání dějin však dosud nebylo na takové úrovni, aby bylo schopné relativní objektivity. České dějiny byly nekriticky vykreslovány jako epopej významného a poté poníženého národa, plné domnělých i skutečných hrdinských činů předků.[487]

Královská věnná města a historické vědomí obyvatel

Souvisí celý tento složitý proces s královskými věnnými městy? Překvapivě ano. Díky výše popsaným romantickým reminiscencím našich národních dějin, pojímaných někdy racionálně, byť nepřesně, někdy formou vyfabulovaných romantických sentencí. Ostatně i z hlediska celoevropského nešlo o nic neobvyklého, romantismus prolínal celou Evropou.

Osmdesátá léta 19. století přinesla navíc vyvrcholení domácí politické emancipace. Po období pasivní rezistence se Češi pozvolna v rámci drobečkové politiky navraceli do aktivní politiky s viditelnou aktivistickou strunou. Očekávali od ní postupné posilování českého státoprávního postavení. Zcela účelově proto česká politika od fundamentálních článků, ale v této drobečkové etapě o to více, kladla důraz na státoprávní tradice českého státu. Při každé vhodné příležitosti se všechny vrstvy české politiky snažily poukázat na český historický národ, který má svou státnost již od raného středověku a tehdejší český královský trůn byl ve své době v Evropě z významnějších. Až spektakulárně bylo zdůrazňováno, že český středověký a raně novověký stát byl organizačně vyspělý a že jeho města vzkvétala. Tyto argumenty sloužily jako podpora při úsilí o právo řídit své záležitosti autonomně a užívat neomezeně svůj jazyk. Dělo se tak na všech úrovních politiky, včetně municipální.

487 Syntetické pojetí například Milan HLAVAČKA, *České země v 19. století I.: Proměny společnosti v moderní době*, Praha 2014; TÝŽ, *České země v 19. století II.: Proměny společnosti v moderní době*, Praha 2014.

Obr. č. 60 Papírová přelepka s označením města Jaroměře

Obr. č. 61 Papírová přelepka s označením města Hradce Králové

V neztenčené míře tento úzus pokračoval i po přelomových punktacích z února 1890 (pokus o česko-německé vyrovnání), které odstartovaly vleklý latentní zápas Čechů s českými Němci.[488]

V osmdesátých a devadesátých létech 19. století, na pozadí postupné industrializace a byrokratizace společnosti, usilovala jednotlivá česká města o usídlení té či oné instituce a úřadu. Ve vzájemné spolupráci s rozvíjejícím se spolkovým životem pak města řešila působnost toho či onoho kulturního, hospodářského či jiného zařízení. Všudypřítomná byla otázka správních reforem, ať již šlo o diskutovanou obnovu krajského systému, o kompetence okresní, obcí či jiné. Budovaly se nové silnice, železniční tahy, počínala éra rozsáhlých veřejných staveb v podobě přehrad, nemocnic, nádraží atd. To vše pudilo česká města ke vzájemnému soupeření, jež plnilo v tomto období roli pozitivní, ale i negativní a místy i komickou. Městské reprezentace rády upozorňovaly, že „jejich" město bylo již ve středověku křižovatkou obchodních cest, a proto by právě ono mělo být vybráno jako zastávka na budované železniční trati. Podobně se stavělo na argumentech, že příslušné město bylo v minulosti tím, o které se opíral český panovník nebo že mělo jiné historické zásluhy o stát. Z těchto argumentů pak byly dovozovány mnohdy absurdní závěry, aby příslušné město bylo prohlášeno sídlem té či oné instituce či jinak v rámci správních reforem povýšeno.

Romantická doba ráda halila rozličné supliky a intervence do pochvalných adorací, třeba že kandidátské město je „staroslavné", veliké, krásné, má mnoho škol, institucí a prochází jím železnice.[489] Samozřejmě nebyl to jev pouze český, ale objevoval se i v jiných částech monarchie. Společnost se seznamovala s principy demokracie a vnímáním vlastní důstojnosti. Právě z těchto ideových důvodů se znovu připomínal titul královského věnného města a královských měst obecně. Svým nositelům měl zajistit výhody a pocit výjimečnosti vůči městům v sousedství. Vše souviselo i s celkovou náladou

488 Petr GRULICH, *Titul královské věnné město* a též Otto URBAN,. *Česká společnost* s. 328–515. Také však částečně Petr GRULICH, *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové 1910–1949. Protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech,* Praha 2005.

489 Například Petr GRULICH, *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové*; TÝŽ, *Město Chrudim a sídlo obchodní a živnostenské komory,* Chrudimský vlastivědný sborník 2, 1997, s. 75–94.

ve společnosti, kdy nositel jakéhokoliv titulu, ať již šlechtického nebo akademického, se rázem stával občanem vyšší kategorie. Případně se lidé bez šlechtického či akademického titulu nechávali alespoň oslovovat vysokoblahorodí.[490]

Titul královského věnného města nebyl využíván všemi někdejšími věnnými městy stejně. Města tak činila s různou intenzitou a spíše ke konci 19. století, tedy právě v souvislosti se sílící konkurencí jako důsledku rozvoje české společnosti. Naopak u německého Trutnova tento fenomén nelze nalézt ve srovnatelné míře, jako tomu bylo u národnostně českých měst; Trutnov nemusel hledat tak výrazné potvrzení svého historického významu.

Reminiscence a inspirace

Počátkem 20. století se pak v českém pojetí jednalo opět o další výraz historických reminiscencí, nyní však ještě starších, staroslovanských. Společnost hledala a nalézala v historii inspiraci, potěšení, zábavu, snad také ponaučení. Romantizující představy o českých dějinách se projevovaly v literatuře, v amatérském i profesionálním divadle, v rozvoji romanticky motivované turistiky po hradech a zříceninách apod.

Jednou z forem a projevů vnímání věnných měst jako specifického fenoménu byly vlastivědné publikace z přelomu 19. a 20. století. Patřily k nim především Ottovy *Čechy* jako nejvýznamnější česká mnohasvazková vlastivědná práce co do zaměření i rozsahu, především však s důrazem na obdiv a lásku k vlasti a podporu českého historického vědomí.[491]

S vlastivědným podtextem, podporujícím rostoucí národní hrdost a všestrannou aktivizaci české společnosti, vznikala další vícesvazková díla. V nakladatelském počinu Pavla Körbera *Království české, Ilustrovaná vlastivěda* (Praha 1907–1919), který však zůstal

490 Tamtéž.

491 SEMOTANOVÁ, Eva, *Vnímání krajiny východočeských královských věnných měst v Ottových Čechách*, Historická geografie 45, 2019, č. 2, s. 263–292; *Čechy. Společnou prací spisovatelův a umělců českých* [Pod vedením Serváce Hellera, Fr. Ad. Šuberta, Fr. A. Borovského, Aloise Jiráska (textová část) a Karla Liebschera (za část obrazovou)], I – XIV, Praha [1883–1908].

torzem (s věnnými městy vyšly svazky k východním a severovýchodním Čechám), byla instituce věnných měst zmiňována, jejich popisy jsou však zaměřené především na aktuální stav krajiny, urbanistického vývoje či hospodářství s poměrně podrobnou topografií a řadou ilustrativních fotografií.[492]

Rovněž přední české lexikografické práce aspekt věnných měst neopomínaly. V *Ottově slovníku naučném* jsou zájmová města charakterizována jako věnná, stejně tak v Sedláčkově *Místopisném slovníku* (Bydžov Nový, král. věnné město, s. 88; Jaroměř, král. věnné město, s. 356 ad.). *Řivnáčův průvodce po království Českém* uvedl instituci věnného města u Hradce Králové, Chrudimi, Jaroměře, Nového Bydžova a Vysokého Mýta. U Dvora Králové nad Labem (zde Králové Dvůr) je zmíněno, že město daroval Václav II. manželce Alžbětě (Alžběta Rejčka), která ho opevnila. Naopak není instituce věnného města uvedena u Trutnova a Poličky. *Kafkův ilustrovaný průvodce po Království českém* popsal východní Čechy s věnnými městy ve svazku XV (Trutnov je jmenován královským věnným městem ve sv. II).[493]

Kromě přehledných prací vlastivědné a místopisné povahy (uvedeno jen několik příkladů) vznikaly na přelomu 19. a 20. století také monografie věnované jednotlivým věnným městům, povětšinou z pera regionálních historiků, pedagogů či osvětových pracovníků – mimo jiné Aloise Vojtěcha Šembery, Hermenegilda Jirečka

492 *Království české – východní Čechy, Ilustrovaná vlastivěda* (Alois Horáček a kol.), Praha 1912; *Království české – východní Čechy, část druhá, Ilustrovaná vlastivěda* (Karel Václav Adámek a kol.), Praha 1914, K městu Poličce tamtéž, s. 9: *„Od r. 1307 byla Polička královským věnným městem. Alžběta, vdova krále Rudolfa, obdržela též Poličku jako věno, a když pak rakouský vévoda Albrecht usiloval o trůn český pro svého syna Frydrycha a vtrhl do Čech, Alžběta otevřela svá věnná města posádkám jeho a přijala na zimu 1307 též do Poličky švábskou posádku*"; *Království české – severovýchodní Čechy*, *Ilustrovaná vlastivěda* (Antonín Martínek a kol.), Praha 1919.

493 Například Nový Bydžov jako heslo Bydžov, in: *Ottův slovník naučný* IV, Bianchi – Giovini – Bžunda, Praha 1891, s. 998 nebo Jaroměř, tamtéž, XIII, Jana – Kartas, Praha 1898, s. 88; August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický království Českého*, Praha 1908; František ŘIVNÁČ, *Řivnáčův průvodce po království Českém*, Praha 1882, 2. vyd. 2001, s. 363, 420, 406, 368, 177, 409, 373–375, 485; *Kafkův ilustrovaný průvodce po Království českém XV., Střední Polabí*, Praha [1908], II., Krkonoše a Jizerské hory, 3. vydání Praha 1926, s. 140.

a dalších. V názvech nesly tyto práce jednoznačně charakteristiku měst jako věnných.[494]

Je zřejmé, že existence instituce věnných měst českých královen setrvávala v povědomí autorů uvedených prací ještě před jejím právním koncem a tato skutečnost se i jejich prostřednictvím přenášela širší veřejnosti.

Hradec Králové

Hradec Králové byl od konce 18. století pevnostním městem. Monumentální pevnost město pozastavila v rozvoji a jeho samosprávu uvrhla do nutnosti koexistence s vojenskou správou. Přesto k zániku města a vystěhování civilního obyvatelstva z vnitřní pevnosti nedošlo, postiženy byly jen obce, nacházející se v inundačním pásmu pevnosti. Národní obrození samozřejmě zasáhlo i Hradec a město se přes složité poměry začalo probouzet. Nová éra Hradce Králové začala se zrušením pevnosti a odstraněním jejích hradeb.[495]

Od devadesátých let 19. století město začalo expandovat do liduprázdného pevnostního předpolí, aby jej postupně během éry první republiky zaplnil a dorostl tak k hranicím obcí stojících na vnějším obvodu tohoto pásma. Hradec Králové přelomu 19. a 20. století tak byl pouze městečkem obklopeným samostatnými obcemi, které pojila snad jen společná vize.[496] Je zajímavé, že ačkoliv byl Hradec Králové sevřen hradbami a byl v pevnostní době menší než Chrudim a Pardubice, netrpěl pocitem méněcennosti. Působil jako relativně sebevědomé město, které se navíc nenechávalo příliš emotivně zatáhnout do regionálních rozporů.[497]

---

494 Mimo jiné Alois Vojtěch ŠEMBERA, *Vysoké Mýto, královské věnné město v Čechách. S pěti obrazy* I, II, Olomouc 1845; H. JIREČEK, *Královské věnné město* I, II, Vysoké Mýto 1884; Antonín KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887; Jan Václav ŠTEFKA, *Královské věnné město Polička v přítomnosti a minulosti*, Polička 1893 apod.

495 Eva SEMOTANOVÁ – Miroslav RICHTER, *HAM*, sv. 5 Hradec Králové, Praha 1998.

496 Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ – Jan KOŠEK – Martin LANDSMANN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 383–433.

497 Tamtéž; P. GRULICH, *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové*.

Ještě v sedmdesátých létech 19. století Hradec Králové o starý titul královského věnného města nejevil velký zájem, snad s výjimkou některých obecních vyhlášek. Situace se změnila v průběhu osmdesátých a devadesátých let 19. století, kdy Hradec Králové oživil staré tradice a začal titul královského věnného města intenzivněji používat. Nedělo se tak ale ve zcela běžné agendě. Město titul používalo pouze pro oficiální účely nebo tehdy, kdy to považovalo za vhodné. Také obyvatelstvo, které se na hradecký úřad obracelo se svými záležitostmi, titulovalo město věnným jen v některých případech. Rozhodně v Hradci Králové nepanovala v této věci jakkoli exaltovaná nálada. Snad se tak dělo zásluhou starosty Ulricha, který prezentoval město jako zcela jasnou metropoli východočeského severu, nebo tím, že byl Hradec Králové dlouho vojenskou pevností a projevy vlastenectví zde nenacházely výraznější uplatnění. Přesto mezi jeho obyvateli přetrvávalo sebevědomí bývalého sídelního města českých královen.[498]

Zajímavá je však skutečnost, že město titul královského věnného města používalo ještě v polovině roku 1919. Je zřejmé, že ze strany radnice byl titul, alespoň tedy v tomto období, vnímán opravdu jen jako historická reminiscence. V řadě propagačních a turistických materiálů se město charakterizovalo jako věnné i v desetiletí po první světové válce: *„Jako věnné a sídelní město českých královen bylo ve XIV. stol. největším městem po Praze."*[499]

Nový Bydžov

Podobně jako v případě Hradce Králové, tak i Nový Bydžov historický titul královského věnného města používal nepravidelně. Například ještě v únoru roku 1898, kdy ostatní věnná města byla titulem pravidelně oslovována, napsal okresní výbor v Novém Bydžově (tzn. okresní samospráva) na městský úřad zcela obvyklým oslovením

498 SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové (1225–1945) kart. 275, 293, 296 a 334. Také P. GRULICH, *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové*, s. 20–76; Alois KUBÍČEK – Zdeněk WIRTH, *Hradec Králové. Město českých královen, město Ulrichovo*, Hradec Králové 1939, s. 86.

499 SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové (1225–1945), kart. 341; *Hradec Králové. Metropole českého východu,* Hradec Králové po 1927.

„Ctěnému purkmistrovskému úřadu v Novém Bydžově…". Je přitom zřejmé, že pokud by si Nový Bydžov zvyšoval svůj význam užíváním titulu, jistě by tak ve vztahu k němu činila i okresní samospráva sídlící přímo ve městě a složená z valné míry z občanů a představitelů města.[500]

Na druhou stranu v téže době Nový Bydžov zavedl gumové prezentační razítko, na němž byl titul královského věnného města užit. Někdejší krajské město, jehož význam v průběhu poslední čtvrtiny 19. století vyhasnul a změnilo se do podoby provinčního sídla, tedy na svou věnnou minulost vzpomínalo. Nicméně jelikož nemělo v okolí s kým soupeřit, se svým věnenstvím v jeho druhém životě hospodařilo uměřeně.[501]

Jaroměř

Také Jaroměř využívala někdejší titul královského věnného města, ale rovněž nikoli pravidelně, a to zejména v osmé dekádě 19. století. V běžných úředních písemnostech byla tato praxe po asi deseti létech ukončena a město se vrátilo k běžnému označení. Užití titulu vyhradilo jen pro slavnostní příležitosti. Teprve před první světovou válkou začala Jaroměř označení královské věnné město znovu intenzivně a v každodenním styku využívat.[502] Jaroměř během exaltovaného období konce 19. století neprožívala žádný existenční boj s jiným městem a nepotřebovala tak dávat své věnenství na odiv. Totéž platilo pro česko-německý zápas, který byl Jaroměři jako ryze českému městu cizí. Ani zde tedy město titul k ničemu nepotřebovalo.

500 SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Nový Bydžov (1311–1945), kart. č. 242 a 243.

501 Tamtéž.

502 Například hlavičkový papír města obdržel r. 1913 znění *„Obecní úřad král. věnného města Jaroměře n. L. v Království českém"*. SOkA Náchod, f. Archiv města Jaroměř (1504–1945), kart. 118, 381 a 416, kn. 206/120.

Dvůr Králové nad Labem

Zcela jiné poměry než ve výše popsaných věnných městech panovaly ve Dvoře Králové nad Labem. Jednalo se o národnostně převážně české město nacházející se poblíž česko-německé národnostní hranice. Dvůr Králové nad Labem byl také zázemím pro některé české vlastenecké spolky a organizace. Ve Dvoře Králové se příležitostně konaly schůze českých textilních dělníků i podnikatelů, sklářů, ale například také různých skupin vyskytujících se kolem Národní jednoty severočeské. Průmyslové městečko bylo českými nacionalistickými spolky vnímáno jako východní výspa či hranice tzv. Českého Pojizeří neboli české průmyslové oblasti nacházející se podél toku řeky Jizery.

Tato skutečnost se následně projevila i v užívání titulu královského věnného města. V případě Dvora Králové nad Labem byl titul uplatňován prakticky v každodenním styku již od osmdesátých let 19. století a tento stav zůstal nezměněn až do vzniku Československa. Svou roli ale jistě sehrál i samotný název města.[503]

Trutnov

Zatímco dosud zmíněná věnná města byla v 19. a v první polovině 20. století jednoznačně českými sídly, Trutnov byl naopak městem převážně německým. Na přelomu 19. a 20. století se jednalo o město střední velikosti, které se postupně měnilo v průmyslové středisko svého mikroregionu jednak v souvislosti s dolováním uhlí, jednak s rozvojem textilního průmyslu. Na rozdíl například od Liberce, Opavy či Karlových Varů však Trutnov nebyl významnějším střediskem rodícího se německého nacionalismu.[504]

V případě českých Němců lze předpokládat, že ve vyhrocující se době konce 19. století neměli důvod vzpomínat na významné etapy a události Českého království, jehož byli součástí. Mnozí z německých nacionalistů z pohraničí se naopak cítili více spjati s myšlen-

503 SOkA Trutnov, f. Archiv města Dvůr Králové nad Labem (1417–1948), kart. 197, 198 a 208.

504 Viz Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918–1938), díl. 1. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929),* Praha, 2000, s. 37–41.

kou pangermanismu. Reminiscence na éru samostatného českého státu, k němuž patřili, byly naopak něčím nežádoucím. Na druhé straně však nelze nahlížet dění přelomu 19. a 20. století pouze prismatem česko-německého nacionalismu.

Trutnovská radnice užití titulu pro image svého města v žádném ohledu nepotřebovala. Vůle vracet se k romantickému středověkému a raně novověkému titulu proto nebyla v Trutnově tak silná jako v českých městech a město ani jeho okresní samospráva s titulem královského věnného města vůbec nepracovaly.[505]

Na druhé straně ale i v Trutnově vnímali někteří obyvatelé bez ohledu na svou národnost titul věnného města jako přidanou hodnotu. Je dochováno několik písemných podání trutnovské radnici, kde je Trutnov v adrese jako věnné město uveden, a to včetně těch podání, která jsou psána německy. Šlo však o okrajovou praxi.[506]

Polička

Od osmdesátých let 19. století se národnostně relativně jednolitá jižní část východních Čech stala v obecné rovině jednou z výsep českého vlastenectví. Protože si region i nadále udržoval až na výjimky převážně agrární charakter, nestal se na rozdíl od severní poloviny území tak významným ani z hlediska hospodářského, dopravního či administrativního. Svou roli hrály také jeho geografické podmínky. I v agrárním prostředí existovaly výjimky, třeba Skutečsko. Průmyslový charakter ale území od Chrudimi na jih nemělo. Region proto trpěl jistým syndromem odlehlosti, což vedle prospěšného vlastenectví někdy vedlo až k maloměstskému vlastenčení. Město Polička se pak nacházelo v atypické situaci, neboť v jeho okolí existoval ostrov německé menšiny; ve městě činila asi 25 % obyvatelstva.

Lze předpokládat, že všechny tyto okolnosti ovlivnily novodobé přijetí titulu královského věnného města. Byla to právě Polička, která tímto titulem královského věnného města doslova žila, přestože Teréza Nováková napsala roku 1905 následující slova: *„Rok 1848*

505 Existují doklady, že při komunikaci bývalých věnných měst mezi sebou jsou česká věnná města Trutnovem titulována jako věnná, ale obráceně se tak nedělo. SOkA Trutnov, f. Archiv města Trutnov (1401–1945), kart. 1, 16, 31.

506 Tamtéž.

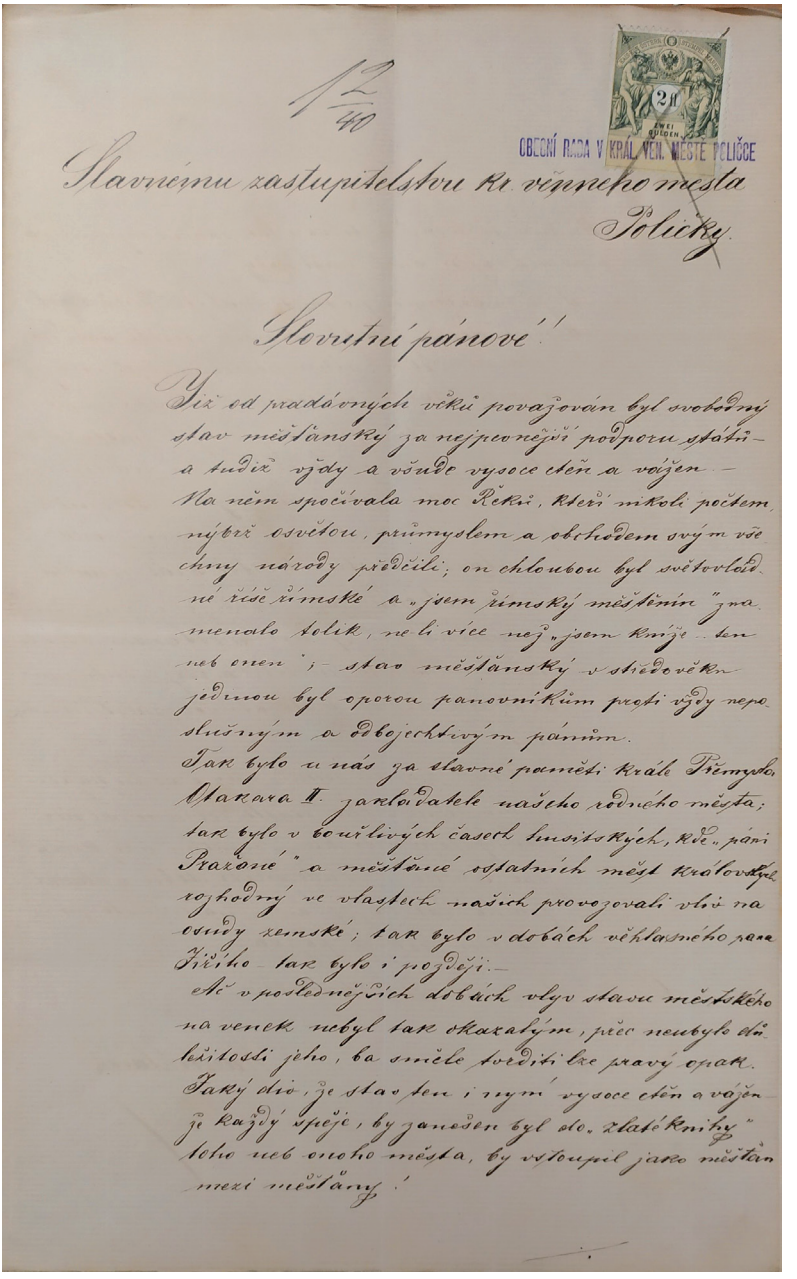

12/40

OBECNÍ RADA V KRÁL. VEN. MĚSTĚ POLIČCE

Slavnému zastupitelstvu kr. věnného města Poličky.

Slovutní pánové!

Již od pradávných věků považován byl svobodný stav měšťanský za nejpevnější podporu států – a tudíž vždy a všude vysoce ctěn a vážen. – Na něm spočívala moc Řeků, kteří nikoli počtem, nýbrž osvětou, průmyslem a obchodem svým všechny národy předčili; on chloubou byl světovládné říše římské a „jsem římský měšťanín" znamenalo tolik, ne li více než „jsem kníže .. ten neb onen"; – stav měšťanský v středověku jedinou byl oporou panovníkům proti vždy neposlušným a odbojechtivým pánům.

Tak bylo u nás za slavné paměti krále Přemysla Otakara II. zakladatele našeho rodného města; tak bylo v bouřlivých časech husitských, kde „páni Pražané" a měšťané ostatních měst královských rozhodný ve vlastech našich provozovali vliv na osudy zemské; tak bylo v dobách věhlasného pana Jiřího – tak bylo i později. –

Ač v poslednějších dobách vlyv stavu městského na venek nebyl tak okazalým, přec neubylo důležitosti jeho, ba směle tvrditi lze pravý opak. Jaký div, že stav ten i nyní vysoce ctěn a vážen – že každý spěje, by zanešen byl do „zlaté knihy" toho neb onoho města, by vstoupil jako měšťan mezi měšťany!

Obr. č. 62 Fragment romanticky pojaté žádosti o udělení domovského práva v Poličce (osmdesátá léta 19. století)

Obr. č. 63 Panoramatický 360º pohled na město Polička z věže kostela sv. Jakuba z roku 1866

přinesl nejen úplnou svobodu, ale smazal i všecky rozdíly měst královských, věnných a poddaných; Polička ztratila panství nad vesnicemi svými; podržela jen lesy, rybníky a pole bezprostředně jí náležející a t. zv. podací kostelní; královna česká má tu rovněž již jen právo patronátní, jediná to téměř vzpomínka na město ´věnné´."[507]

507 Teréza NOVÁKOVÁ, Polička, in: *Čechy. Společnou prací spisovatelův a umělců českých* XIII, Praha 1905, s. 126.

Titul královské věnné město byl užíván od osmdesátých let 19. století do konce Rakousko-Uherska s naprostou samozřejmostí a pravidelností. České vedení města významnou historii dávalo častokrát na odiv, a to i v kombinaci s vlasteneckými prohlášeními. Titul obsahovaly všechny důležité i zcela obyčejné dokumenty emitované městem, ale i ty, jichž byla radnice adresátem. Je zřejmé, že místní komunita poličské věnenství bezprostředně vnímala. Zejména v osmdesátých létech 19. století je z písemných dokumentů také patrná vlastenecká atmosféra, která ve městě vládla.[508] Lze oprávněně konstatovat, že právě v Poličce byl druhý život věnného města ze všech bývalých věnných měst největší.

Vysoké Mýto

Město Vysoké Mýto bylo v poslední čtvrtině 19. století podobným sídlem jako Polička, ale bez početné německé menšiny a s poněkud lepším dopravním napojením vůči okolí. Jeho vnitřní klima tedy odpovídalo podobné situaci, jako tomu bylo například v Jaroměři. I v případě vysokomýtské radnice byl titul cca od osmdesátých let 19. století užíván, ale nedělo se tak s takovým nadšením a hrdostí, jako tomu bylo v Poličce. Opět lze konstatovat, že město podobně jako v Jaroměři vnímalo svou dávnou historii, ale s užitím titulu šetřilo pro významné příležitosti.[509]

Chrudim

V poněkud specifické situaci se nacházela Chrudim, až do roku 1890 se svými 12 000 obyvateli nejlidnatější město východních Čech. Jako východočeská metropole však od sedmdesátých a osmdesátých let 19. století své výlučné postavení postupně ztrácela. Promeškala šanci na železniční spojení a roli průmyslového centra tak bezděky přepustila Pardubicím. Ty díky železnici a s ní související

508 SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, f. Archiv města Polička (1402–1945), kart. 61, 70, 121.

509 Tamtéž a dále SOkA Chrudim, Archiv města Chrudim kart. 97, 117, 132, 187.

Obr. č. 64 Obraz koňského trhu na hlavním chrudimském náměstí od Františka Müllera z roku 1910

industrializaci naopak rostly a počínaje rokem 1890 byl poměr sil již na straně Pardubic.

Obyvatelé Chrudimi i představitelé města zpočátku Pardubice jako konkurenta vůbec nevnímali a ožehavou situaci si uvědomovali se zpožděním. S počátkem 20. století započal svůj růst z výše uvedených důvodů i Hradec Králové. Jen proto, že nedošlo ke spojení Hradce s okolními vesnicemi, zůstal jeho počet obyvatel formálně až do roku 1921 menší, než měla Chrudim.[510] Ve skutečnosti se však

510 AUTORSKÝ KOLEKTIV, *Statistická příručka Království českého*, Praha 1913; AUTORSKÝ KOLEKTIV., *Statistická příručka Republiky československé*, Praha 1925: Roku

vliv Hradce vyrovnal vlivu Pardubic již na přelomu 19. a 20. století. Chrudim se tak během pouhých dvaceti let ocitla z piedestalu v roli provinčního okresního města, což velmi těžce nesla až do počátku třicátých let 20. století. Tento vývoj poměru sil na východě Čech měl vliv i na to, jak se Chrudim prezentovala vůči veřejnosti a jaké společenské klima v Chrudimi panovalo.[511]

Od sedmdesátých let 19. století nastalo v Chrudimi období, zaměřené na snahu usídlit ve městě některou významnější instituci. Jednalo se zejména o získání sídla uvažované nové obchodní a živnostenské komory pro východní Čechy anebo sídla případného krajského úřadu, popř. obojí. Jak postavení města postupně upadalo, zintenzivňovala chrudimská radnice své snahy, mnohdy až do velice exaltované podoby. Do všech směrů byly zejména poslední dekádě 19. a první dekádě 20. století zasílány různé supliky, žádosti a stížnosti. Chrudim pro tento účel s oblibou užívala nejen titul královského věnného města, ale také přízvisko: *„Athény východních Čech"*, kterým se snažila navazovat na minulé postavení vzdělanostního centra regionu. Stejně tak frekventovaným titulem byla *„staroslavná Chrudim"*.[512]

Tento trend postupně vyhasínal v posledních létech monarchie. Zatímco v Poličce mělo užívání titulu souvislosti regionální a národnostně-vlastenecké, v Chrudimi šlo o zřejmý lokální patriotismus.[513] Na druhé straně je však třeba přiznat, že Chrudimští zdaleka nebyli sami. V regionálním souboji s Hradcem Králové a Chrudimí se k podobné politice uchýlily i Pardubice, které obnovily stejně archaický titul královského komorního města, ačkoliv královská komora již desítky let neexistovala. Ostatně také Praha sama sebe titulovala jako královské hlavní město.[514]

1869: Hradec Králové – 5493, Pardubice – 8197 a Chrudim – 9446 obyvatel. Roku 1890: Hradec Králové – 7816, Pardubice – 12 367 a Chrudim – 12 128 obyvatel. Roku 1921: Hradec Králové – 13 703, Pardubice – 25 162 a Chrudim – 14 620 obyvatel.

511 P. GRULICH, *Město Chrudim a sídlo obchodní a živnostenské komory*.

512 Tamtéž a SOkA Chrudim, f. Okresní zastupitelstvo Chrudim, kart. 103.

513 SOkA Chrudim, f. Archiv města Chrudim (1348–1945), kart. 97, 116, 132, 187.

514 SOkA Pardubice, f. Archiv města Pardubice, kn. 145 a SOkA Chrudim, Archiv města Chrudim, kart. 166.

Mělník

Na sklonku 19. století byl Mělník menším národnostně zcela českým městem. Nacházel se mimo uskupení vzájemně soupeřících východočeských bývalých věnných měst. Neměl jiných než historizujících, romantických důvodů pro to, aby titul i v této nové době používal, což se odráželo jak v dobové úřední agendě, tak i v místní municipální atmosféře. Město svým někdejším titulem žilo pouze výjimečně, jen za nejvýznamnějších okolností. Lze říci, že po Trutnovu stál Mělník z hlediska druhého života na druhé příčce nejrezervovanějších věnných měst.[515]

Druhý a třetí život královských věnných měst

Druhý život královských věnných měst od osmdesátých let 19. století do roku 1918 potvrdil skutečnost, že mezi těmito městy panovaly velké rozdíly. Znovuzrození věnných měst v myslích tehdejších obyvatel mělo jasné příčiny v dobové atmosféře, charakteristické společným působením vlivů národního obrození, budování novodobé předlitavské demokracie, poslední fáze průmyslové revoluce a prudké urbanizace. To vše vytvářelo podmínky a potřebu znovuobjevení titulu královského věnného města. Aktivnější přitom byla ta z nich, která v jeho obnoveném formálním užívání spatřovala vlastní prospěch, převážně národnostní nebo lokální. Naopak města, která stála z těch či oněch důvodů stranou regionálních potyček, užívala titul s rozumnou nostalgií a střídmostí.

Titulární znovuzrození věnných měst se tak stalo v městském životě jakýmsi zrcadlem tehdejší doby.

Třetí život královských věnných měst nastal v první čtvrtině 21. století. Svazek věnných měst královských, který aktivně působí v České republice v oblasti turistického ruchu, je ale již jiný příběh, byť vlastně s podobnou motivací.[516]

---

515 SOkA Mělník, f. Archiv města Mělník (1848) 1850–1945, prozatímní inventář, období 1880–1905, kart. 21 a 67, období 1905–1937, kart. 49.

516 Královská věnná města, online, dostupné z https://www.vennamesta.cz [2021–02–08].

Věnná města v průřezu staletí

JOSEF ŽEMLIČKA

Pojem „věnná města" má své místo v historickém slovníčku. Sluší se ještě doplnit adjektivum „královská", neboť ač se jejich důchody odkláněly ke královně a ta je skrze své úředníky spravovala, zůstávaly královskými. I z rukou panovníka také získávaly svoje výsady, milosti, ulehčení, jedním slovem privilegia.

Sám středověk, až do 15. století dávající v úředním i vůbec sdělném styku přednost latině i částečně němčině, obrat „věnná města" neužíval. Nečteme o *urbes dotales*, o nichž takto mluví až Pavel Stránský. Přitom, technicky vzato, nešlo o věno, nýbrž obvěnění, takže korektně by se mělo mluvit o „obvěnných městech", jak se toho v latině drží i Pavel Stránský. Poučení současníci ovšem vnímali, že královská města v Hradeckém a Chrudimském kraji, s odlehlým Mělníkem, patří královně a dohledu jejích úředníků. Jinak řečeno, termín „věnná města" náleží k víceméně umělým výrazům, vtištěným do povědomí dějepisectvím 19. století. Nechme to tak být, novotvar by věc jen zamlžil.

Proč se zrovna Čechy a v jejich souřadnicích východní Čechy staly jejich domovskou půdou, se zasloužily specifické okolnosti. Bližší ani vzdálenější sousedství vhodnou analogii nezná ani Morava, kde české královny mívaly vlastnické a uživatelské zájmy, ale žádné z moravských královských (markrabských) měst jim neříkalo „paní". Jistě, manželky českých knížat a králů se mohly těšit různým majetkům a důchodům, získávaným obvěněním nebo darem od mužského protějšku, eventuálně směnou či koupí, přesto se do poloviny 13. století nedá prokázat ustálená kontinuální držba, kterou by si královny předávaly jedna od druhé. Zlom vneslo až zajištění druhé manželky Václava II., mladičké Alžběty zvané Rejčka. Umírající král to před 21. červnem 1305 svázal se sumou 20 000 stříbrných hřiven, na 40 000 hřiven ji zvýšil král Rudolf I. Habsburský

zvaný Kaše, nový choť ovdovělé Rejčky. Podle Petra Žitavského to měly jistit důchody z měst Hradce, Mýta, Chrudimi a nejspíše již Poličky a Jaroměře.

Padla volba na města českého východu náhodně, nebo se v ní skrývá promyšlený záměr? Proč ne s Hradcem tehdy srovnatelné Litoměřice s věncem královských Loun, Žatce a Ústí se vtažením Mělníku? Nebo lépe Budějovice a k tomu Písek, Sušice, eventuálně Klatovy? Nabízelo by se územní propojení s Rakousy, což by ladilo s habsburskými strategickými plány. Ale do hry vstoupil východ Čech souborem královských měst v hornolabsko-loučenské oblasti. V gruntu o nich mohl rozhodnout již Václav II., přičemž Rudolf, jeho nástupce na trůnu i v loži, by částku zdvojnásobil a výčet měst ne-li ustanovil, tak potvrdil. Tečku za první kapitolou učinilo „opatovické" privilegium římského krále Albrechta a jeho syna rakouského vévody Fridricha, vydané 5. října 1307 skupině příštích věnných měst. I když o nárocích královny a jejím vztahu k dotčeným *civitates* tato výsada Habsburků kupodivu mlčí.

Ptáme-li se, proč východočeská města, napadne jejich sousedství se Slezskem, širší polskou domovinou Alžběty Rejčky, třebaže jejím otcem po meči vymřelá velkopolská linie Piastovců († 1296) tam již nedržela žádné území. Kam jinam by se měla hypoteticky ohrožená Rejčka uchýlit? S tříští slezských knížectví navíc udržovaly východní Čechy politické, ekonomické i církevně správní kontakty. Ale možná se víc hledělo na tradici, stabilitu a výnosnost, vždyť města Hradec i Chrudim vyrostla z předních hradských *civitates,* zatímco Mýto, Jaroměř a Polička se řadily ke zdařilým otakarovským fundacím. Nebylo by divu, kdyby k pětici věnného jádra přibylo Kladsko, snad tomu bránila jeho přeměna v manský kraj se zvláštním režimem (podobně Trutnovsko). Dobré spojení z českého východu jak do Polska, tak na Moravu a odtud do Rakous i Uher učinila z Hradecka a Chrudimska mimořádně důležitou oblast. Nebo si mladý král Rudolf, již dříve pomáhající otci v ovládnutí Kutné Hory a Čech (1304), s nápovědou cisterciáckých důvěrníků učinil o východních Čechách slušnou geografickou představu, kterou by promítl do Rejččina zajištění? Spolu s českým si nárokoval i polský královský titul. Navíc již Guta Habsburská podle jednoho, byť ne spolehlivého formulářového zdroje měla získat z titulu obvěnění majetky *in Grecensi provincia.* Víme o Jičí-

nu, ten brzy odpadl. Nabízejí se proto další, zatím pro nás anonymní položky.

Buď jak buď, královna-vdova Rejčka uměla odkaz svých manželů zhodnotit. I po náhlé smrti římského krále Albrechta jí Habsburkové vyjednali v Čechách velmi slušné existenční podmínky a v srpnu 1308 potvrdila Hradci, Jaroměři, Chrudimi, Mýtu a Poličce jejich privilegia. Byl to důležitý krok pro legalizování její pozice.

Jako svoje vdovské sídlo zvolila Rejčka příhodně situovaný Hradec a jeho hrad. Na plných deset let ho učinila honosným jádrem své východočeské domény, naopak Mělník se ocitnul v zájmové sféře její sokyně Elišky Přemyslovny. Volnou ruku, kterou Rejčce zpočátku dával král Jan, využila k rozvinutí bohaté kulturní, mecenášské i stavební činnosti, umožněné příjmy a důchody z věnných měst. Hradecký dvůr se stal živým společenským centrem, a jakmile se „hradecká paní" sblížila s Jindřichem z Lipé, přidal se politický rozměr. Zajetí neklidného Ronovce v říjnu 1315 vyvolalo odboj proti králi, do něhož se zapojila i královna-vdova s oporou ve své doméně. Pověstný olej do ohně přililo zasnoubení Rejččiny dcery s javorským knížetem, následovalo vpuštění slezských oddílů do zdí Hradce. Brzy se ukázala vojenská převaha královy strany. „Hradecká paní" ztratila tři ze svých měst, její pozice se otřásala. Rok 1318 sice přinesl smír, pod královým tlakem se však Alžběta Rejčka svých východočeských pohledávek vzdala a v roce 1321 za finanční odstupné přesídlila do Brna, aniž by s Hradcem styky úplně přerušila.

Východočeská pětice svázaná s podmanivou Piastovnou se vřadila k ostatním královským městům, po smrti Elišky Přemyslovny následoval Mělník s okolními místy. Zdálo se, že jejich pouto ke královnám se rozvolní, nicméně nezapadlo. Karel IV. ho oživil, když svojí třetí (Anna Svídnická) a čtvrté choti (Alžběta Pomořanská) zapsal obvěnění na městech českého východu.

Větší osobní zájem o ně, už jako vdova, projevila teprve Alžběta, poslední ze čtyř manželek Karla IV. Dosáhla české královské i císařské korunovace. Když se u nového krále a zároveň svého nevlastního syna Václava IV. nesetkala s vřelou ochotou podpory svých dětí, hlavně Zikmunda, v roce 1383 trucovitě opustila Prahu a usadila se v Hradci, od dřívějška uchystaném na rezidenční úkoly. Na Rejčku a její elegantní vedení hradeckého dvora nenavázala. S městem se nesžila a její pobyt byl pro Hradecké víc přítěží, než poctou. Zhusta

ho provázely nevůle a mrzutosti. Na druhou stranu vtiskla královninu vztahu k městu právní rámec, na nějž se navazovalo. V čele jejího aparátu působili královnin podkomoří a hofrychtéř, v obecné rovině i kancléř. Platby a příjmy stahované z přikázaných měst využívala Alžběta nejen k přebujelé reprezentaci, nýbrž skrytě sanovaly i politické ambice jejích synů. Nároky královny i císařovny-vdovy byly bezedné a nutily Hradec k zadlužování, neboť v nezbytí musel žádat o půjčky jiná města, ba i židovské obce. Neoblíbenost Alžběty to zvyšovalo. I její poslední doložený styk s městem se váže k žádosti o poskytnutí 64 kop pražských grošů. S dluhy a závazky po císařovně se vyrovnával ještě Václav IV. Na druhé straně náleží k Alžbětiným zásluhám povolání špičkové parléřovské huti k dokončování hradeckého chrámu Svatého Ducha.

Rezidenční ráz Hradce po fyzickém odchodu Alžběty Pomořanské († 1393) *de facto* zanikl a Žofie Bavorská, druhá choť Václava IV., vcházela s východočeskými městy do běžného styku zcela neosobně, skrze své úředníky jako pasivní adresát věnných požitků. Koncem 14. století se v jejím držení ocitly Trutnov a Dvůr Králové nad Labem (od Alžběty Pomořanské přibyla i Chotěboř), čili všechna královská města českého východu uznávala českou královnu jako svou paní, aniž by souběžně přestávala být královskými *civitates*. Do královniných pohledávek přitom vstupovaly i jiné důchody a příjmy. Sumář majetků, jichž mohla Žofie před odchodem do uherského exilu využívat, sčítá listina Zikmunda Lucemburského pro svou manželku Barboru Celskou z února 1437.

Nebýt zásahu Karla IV. a jeho obnovy vztahu skupiny převážně východočeských měst k českým královnám, vše by jako krátká anomálie skončilo u Alžběty Rejčky. Až za polovinou 14. století začala totiž věnná města plnit svoje transpersonální poslání. Ale pozor! Obnovil se jejich unikátní vztah ke královnám, svoje „vyživovací" úkoly však nepřekročila. Politicky ani hospodářsky nevystupují společně, i při nabývání privilegií se každá městská reprezentace bere jen za sebe, daleko vpředu nejsilnější Hradec. Jedním slovem, věnná města netvoří zájmově stmelený a jednotně vystupující korpus. Od „normálních" královských měst se liší v tom, že „hledí" ke královnám, jimž náleží právo různých formalistních aktů. Místo do královské komory odvádějí svoje platby královniným úředníkům, ti bývají zase obvykle propojení s ústředním pražským dvorem. Služ-

ba královně se může stát slibným předstupněm dalšího kariérního vzestupu.

Přes krizové výkyvy pracovala mašinérie královské komory, potažmo královniných pohledávek, až do roku 1419 vcelku spolehlivě, rozmach revoluce a její důsledky ovšem scénu radikálně přeskupily. Za faktického bezvládí, kdy chyběl nejen „řádný" král, ale po odchodu Žofie do exilu i královna († 1428), nejenže zeslábla vertikální pouta, svazující věnná města s královnami, ale neprospělo to beztak chabým vazbám mezi jednotlivými věnnými obcemi. Ve víru překotných událostí dostala také města šanci k zisku půdních majetků ze sekularizovaného církevního jmění. Jedním z revolučních center se stal Hradec a pozici předního utrakvistického pilíře si nadále udržel. I v celozemském srovnání začala narůstat jeho pozemková doména. Rovněž ostatní věnná města se stávala pány venkovských statků. Ve vírech dvacátých a třicátých let se obvykle řídila vůdčím příkladem Hradce, městské husitské svazy postupně střídala landfrýdní uskupení v regionech, v nichž se stále víc uplatňovala šlechta.

Navenek podstatný krok k návratu předrevolučních poměrů, pokud šlo o věnná města, učinil po svém nástupu král Zikmund. V únoru 1437 je připsal své manželce Barboře Celské po její korunovaci. Věnná města tím znovu svázal s královnami, avšak za situace odlišné. Šla svou cestou a hlásila se k tradici husitského sirotčího svazu, když se zapojila do bloku Hynce Ptáčka z Pirkštejna, později do uskupení svázaných s Jiřím z Poděbrad. Ani královna Barbora nevstoupila do zajetých kolejí. Po svém ovdovění a novém návratu do Čech se v roce 1441 usadila v jednom z věnných měst. Ne v Hradci, nýbrž v Praze bližším Mělníku. Její sídlo se skrývá ve hmotě současného zámku. Ve snaze vést okázalý dvůr a zprvu sehrávat i roli politické figury také Barbora zabředla do finančních těžkostí, uchylovala se k zástavám. Ač katolička, opírala se o kališnickou šlechtu a využívala služeb obratných úředníků. Přesto nezabránila, aby její vliv ve věnných městech neklesal. Když se v roce 1445 proti jejím zásahům do městských záležitostí krvavě vzbouřila Jaroměř, předala otřesená královna-vdova faktickou kontrolu nad věnnými městy Jiřímu z Poděbrad. Zemřela v Mělníku v červenci 1451.

I ve čtyřicátých a padesátých létech 15. století se věnná města českého východu účastnila politických událostí, v Hradci se jako

CIRCVLVS
RAUDNITZ
MELNIK
KONIG
CRATZ
Budin
Libochowitz
Leitmeritz
Lobositz
Trzebenitz
Die Gro
Mittelgeb
Pannensky
Teinez
Milseny
Libochowitz
Libochowitz
Libochowitz

v bezpečné konfesijní opoře načas usadil arcibiskup kališnické církve Jan Rokycana. Ve složité době plné zvratů vytrvale udržovala utrakvistický kurs. Přes začáteční výhrady se i věnná města nakonec podřídila bloku Jiřího z Poděbrad a v jeho podpoře setrvala i po jeho královské volbě v roce 1458.

Jakmile podstoupila korunovaci i Poděbradova choť Johana z Rožmitálu, neváhala se ujmout vlády nad věnnými městy, přesto v moci zástavních držitelů zůstávaly Trutnov, Jaroměř a Polička. Královna Johana občas zajížděla k obnově městské rady v Hradci, častěji k tomu zmocňovala své podkomoří. Epizodicky se ke královniným věnným majetkům za Poděbradovy éry začlenily Teplice v Podkrušnohoří. Věnná města se každé za sebe, ne vcelku, účastnila různých zemských jednání a v roce 1470 i snesení sněmu o stálých krajských hotovostech. Jejich část se vřadila do Hradeckého (Hradec, Jaroměř, Dvůr, Trutnov), druhá do Chrudimského kraje (Chrudim, Vysoké Mýto, Polička). Ze zástavy se vymanila Polička, z tíživého postavení i Jaroměř. Složitá zůstávala pozice Trutnova, svázaného s manskou soustavou.

I královna Johana, už jako vdova, si po vzoru Barbory Celské zvolila za sídlo Mělník. O jejích politických aktivitách svědčí i produkce mělnické kanceláře. Na Mělník přešly i některé výrazné osobnosti z jejího pražského kralování, ve skromnější míře a podle možností si držela svůj mělnický dvůr. Vedle podkomořího věnných měst a kancléře působili v její blízkosti i hofmistr a maršálek, k tomu další úředníci a služebníci. Na rozdíl od Barbory Celské se Johana rázně ujala řízení královniných majetků a pěstovala kontakty s jejich správci. Avšak málo co z uchovaných dokladů se týká přímo věnných měst, jejichž výsady v jejím vdovském čtyřletí stvrzoval a rozhojňoval Vladislav Jagellonský. S Mělníkem se královna Johana sžila víc než její předchůdkyně, zemřela na zdejším hradě v listopadu 1475.

Johana z Rožmitálu byla poslední z českých královen, jež si brali věnná města za své a některá z nich si za svého vdovství zvolily za rezidenci (Hradec Králové, Mělník). Včetně dohledu nad jejich vnitřním životem a prosperitou. Po její smrti se načas zpevněná vazba věnných měst ke královnám zase rozvolnila, jagellonští králové Vladislav a Ludvík převzali péči o věnná města a také jim nejednou potvrzovali a rozšiřovali výsady.

I východočeská věnná města, a podobně i Mělník, se společně s jinými *civitates* úspěšně zapojila do procesu, jehož stavidla otevřelo husitství. Mohla těžit jednak ze sekularizace, jednak z dlouhodobého úpadku rytířů a zemanů, což v součtu nejen městům, ale neméně šlechtické aristokracii otvíralo brány k pozemkovému vlastnictví. I proto víc než s královnami (jichž často nebylo) se věnná města cítila být svázána s městským stavem, zastoupeným na zemském sněmu. Nejlépe si při pozemkových ziscích vedl z věnných měst Hradec. Už za Jiřího z Poděbrad to byly dvě desítky položek. I poté jich přibývalo, takže před první vlnou habsburských konfiskací (1547) objímalo hradecké městské panství víc než 40 vesnic a jejich částí. I ostatní věnné obce, tak jako většina jiných královských měst, se měnily v pozemkovou vrchnost dříve často šosovních vsí. Rozdíly byly ovšem citelné. Zatímco nevelká Polička dokázala k sobě majetkově připoutat široké okolí, zdaleka takového rozsahu nedosáhla „krajská" Chrudim.

Jagellonská doba zostřila napětí mezi městy a panskou šlechtou ve více rovinách. Kromě politických zápasů, zvláště pokud šlo o místo královských měst na sněmu a jejich odpor k Vladislavskému zřízení zemskému (1500), se v prvních dekádách 16. století začaly obě složky potýkat v citlivé hospodářské oblasti. Racionální prvky se totiž nejsnáze prosazovaly v rámci velkých celků, v nichž by se město důkladně propojilo s venkovským zázemím. Města, opřená o svá někdy do 13. století sahající privilegia, nechtěla uvolnit prostor šlechtickému velkostatku, který si též osvojoval základy úspěšného podnikání a v optice královských měst byl nekalou konkurencí, a to i podporou svých měst a městeček. I proto královská města lpěla na dodržování mílového práva, které se objektivně stávalo anachronismem. Řešení nepřinesla Svatováclavská smlouva (1517). Zápas byl o to tvrdší, že městský i šlechtický velkostatek fungoval na stejném principu, a spory jednak o respekt k městským privilegiím, jednak o podnikatelskou „svobodu" zaměstnávaly oba jagellonské krále i zemský aparát, nakloněný velkým feudálním vlastníkům. Rozsahem se ovšem městský velkostatek, ba ani objemný fundus Hradce Králové, nemohl rovnat dominiím předních rodů, zejména Pernštejnů jako nástupců Poděbradských, později i Smiřických a Trčků z Lípy. Na druhé straně se obě složky vzájemně potřebovaly a v řadě ohledů ať mlčky, ať otevřeně spolupracovaly.

Z chování a postojů ostatních královských měst nijak nevybočovala ani věnná města, v popředí s Hradcem hájící své kompaktátní náboženské jistoty. Utrakvistická církevní správa se vyznačovala decentralizací, s vnější autoritou pražské dolní konzistoře, naopak katolická administrativa se na východě Čech uchovala výjimečně. Mladé biskupství v Litomyšli nepřečkalo ani jedno století a během husitské revoluce zaniklo. Pokud rozhojňovala svoje privilegia, získávala je věnná města z rukou krále. Těsný vztah ke královnám se mlžil a vytrácel. Podacího městských far a dosazování kališnických duchovních se iniciativně a bez odporu ujímaly městské rady, zaměstnávané i hospodářskými starostmi, jak se vyrovnávat s ekonomickým tlakem šlechtického velkostatku. Vliv na celozemské události si zachoval jen Hradec, částečně Chrudim, obě krajská centra s přirozenou spádovou a nadregionální autoritou.

Formálně se mohla ujímat věnných majetků korunovaná královna, avšak jen pokud chyběla královna-vdova. Po smrti Johany z Rožmitálu byla takovou až Marie Habsburská († 1558), manželka Ludvíka Jagellonského. Věnné statky jí připadly po korunovaci v červnu 1522, ale své nároky přenesla v roce 1531 na svou švagrovou Annu Jagellonskou († 1547), choť Ferdinanda I. Od roku 1523 se začal uplatňovat podkomoří královny a po nástupu Habsburků (1526) se jeho role umocňovala. Ku pomoci měl hofrychtéře a písaře, známého i jako komorní písař nebo komorní sekretář. Podkomoří, analogicky s královým podkomořím, se účastnil obnovování městských rad. Někdy k tomu zmocňoval hofrychtéře.

Od sklonku třicátých let se schylovalo k první konfrontaci habsburského krále s českými stavy. Z věnných měst se v takové politice nejvíce angažoval Hradec Králové, blízce spolupracující se Starým Městem pražským, vůdčím elementem městského stavu. Ostatní věnná města se spokojila s víceméně pasivní rolí, aniž by zaujala jasný kolektivní postoj. Jako další královské, ale i přední nekrálovské městské obce pěstovala jen běžné sousedské styky, málokdy přerůstající rámec kraje nebo oblasti. I proto chyběla vůle a schopnost obrany společných zájmů. Král Ferdinand získal v roce 1547 navrch a hospodářské i politické tresty dopadly nejvíce právě na města, věnná nevyjímaje. Vedle ustavení královských rychtářů, ztráty privilegií (většinou jen dočasné) aj. postihly městský stav

konfiskace pozemkového jmění, nejtíživěji Hradec Králové. Až po čase docházelo k dílčí revizi tvrdých restrikcí.

Navenek se věnná města prezentovala jako korpus, ten ale procházel posuny. Složitě se vyvíjela pozice Trutnova a jeho manského okruhu. Setrvával v dlouhé zástavě a jednání o jeho statutu zaměstnávalo i zemský sněm. Roku 1569 se rastr věnných měst rozšířil o Nový Bydžov, jedné z posledních přemyslovských fundací. Skupině východočeských věnných měst se vzdalovaly Mělník a mělnické panství, jeho rezidenční role byla minulostí a neopakovala se. Manželky Habsburků, jako královny nebo královny-vdovy, se rády ujímaly příjmů z věnných měst, avšak ty tvořily jen část z jejich zisků. Déle se do jejich historie vepsala Marie Španělská, choť Maxmiliána II., nakonec i jako královna-vdova († 1603). Poté, co byl koncem 16. století Trutnov vyvázán ze zástavy a opět se stal královským městem, se věnné uskupení ustálilo na devíti: Dvůr Králové nad Labem, Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Nový Bydžov, Mělník (jeho panství dlouhodobě zastavené), Polička, Trutnov, Vysoké Mýto. Řídil a spravoval je podkomořský úřad věnných měst. Po smrti Marie Španělské do korunovace Anny Tyrolské v lednu 1616, ženy krále Matyáše, přešla věnná města podle obvyklé praxe na českou královskou komoru. Anna zemřela v roce 1618.

Pomíjivá byla správa věnných měst Alžbětou Stuartovnou, manželkou Fridricha Falckého, korunovanou v listopadu 1619. Vzápětí se ohlásilo třicet let trvající válečné období, občas mírnější, občas bolestivější, v každém případě těžce postihující domácí společnost včetně věnných měst. Po korunovaci v listopadu 1627 se jich ujala Eleonora Gonzagová († 1655), druhá manželka Ferdinanda II. I věnná města, jako součást královských měst, srazilo *Obnovené zřízení zemské* (1627), přiznávající jim jeden sněmovní hlas, nehledě na konfiskace a hospodářská i náboženská omezení hned po Bílé Hoře. Další ztráty a úpadek přivodily vleklé války, radikálně klesly počty městské populace. Marně se snažil zájmy věnných měst občas hájit jejich podkomoří. Mohl ulehčit v jednotlivostech, ne v celku. Stále měl k ruce hofrychtéře a komorního písaře, podkomořství měl zastávat někdo z rytířského nebo panského stavu.

Ozvuky válečných let doznívaly ještě hluboko za rokem 1648. V procesu rekatolizace zmizely poslední zbytky utrakvistické církevní správy, novou éru katolictví ve východních Čechách ohlásilo

zřízení biskupství v Hradci Králové v roce 1664. Hradecká diecéze vstřebala z věnných měst Hradec, dále Dvůr Králové nad Labem, Jaroměř a Trutnov, později se vztáhla i na Chrudim, Poličku a Vysoké Mýto, tedy na děkanáty někdejšího litomyšlského biskupství. Hradec Králové, centrum velkého kraje, se teď stal sídelním místem jednoho z (tehdy ještě mála) českých biskupství. Nedá se však říci, že by hradecká honorace změnu vřele uvítala. Hned zkraje město zabředla do sporu s prvním biskupem Matoušem Ferdinanden Sobkem (v Hradci 1664–1668, poté pražský arcibiskup, † 1675). Vedle pohasínajících náboženských resentimentů více působily stavovské a majetkoprávní důvody. Měšťané se ohrazovali, že biskup s nimi jedná jako s poddanými, Sobek je nařknul z nepřístojného povyšování. Následovaly další třenice, jednak o městskou plochu, jednak o katedrálu, jíž se stal chrám Svatého Ducha patronovaný královnou. Teprve s počátkem 18. století se situace uklidňovala.

V argumentech, proč zrovna Hradec, odkazuje zřizovací papežská bula Alexandra VII. *Super universas* na starobylost města, aniž by se jen krátce dotkla jeho vztahu k českým královnám. I tato drobnost svědčí o setrvale tajícím povědomí uvnitř věnných měst. Manželky a vdovy habsburských panovníků je braly na vědomí, vždyť jim odtud plynuly příjmy, avšak osobní pouta a zájem braly za své. Eleonora Gonzagová se příznačně nezastala „svého" města Hradce, když se přel s místními jezuity o pozemky uvnitř města. Trend pokračoval i za její nástupkyně Eleonory Magdaleny Gonzaga-Mantovské († 1686), třetí manželky Ferdinanda III., korunované v září 1656.

Kromě pasivity ze strany přímé „vrchnosti" se věnná města ještě dlouho po třicetileté válce potýkala se zadlužením, strmým demografickým úbytkem, hospodářskými těžkostmi a někdy ničivými důsledky požárů, jako v Novém Bydžově v roce 1665. Město žádalo o daňové úlevy a také je částečně dostalo. Do Prahy se přesunul soud purkrabího Hradeckého kraje. Naštěstí bez větších následků se věnný region vyrovnal s morovou epidemií roku 1680, k hradeckým jezuitům se tehdy na měsíc uchýlila královna-vdova Eleonora Gonzaga-Mantovská. Hůře byl postižen stále ještě věnný Mělník se stovkami mrtvých. Nejvíce se právě Hradec k začátku 18. století začal i populačně blížit k předválečnému stavu, situace se velmi pozvolna lepšila. Statut věnných měst nepřerušovaně trval, vzájemná

pouta a vědomí o celku však ve zrychleném tempu slábly. Věcná náplň podkomořského úřadu, jehož zavedenou páteř tvořili podkomoří, hofrychtéř a písaři, se omezovala v první řadě na obnovy městských rad, podkomoří dohlížel i na řádné hospodaření měst.

Náhlá absence korunované české královny uvolnila ruce dispozičnímu právu správce jejího věnného jmění, tedy českého krále (a samozřejmě císaře), takže Leopold I. v roce 1687 prodal mělnické panství Černínům z Chudenic. Pouta Mělníku, v 15. století sídla dvou královen, k východočeské věnné skupině se tím nadobro zpřetrhala. Další korunovanou královnou se až v září 1723 stala Alžběta Kristina Brunšvická, manželka Karla VI. Přetrvávající slabá místa v ústrojí a hospodaření věnných měst měla obnažit vizitační komise, jíž královna ustavila, aniž by se příliš co zlepšilo. Jen krajská města Hradec Králové a Chrudim snad začala fungovat o poznání lépe. Více se dařilo i Poličce, která svůj městský velkostatek proměnila na robotní a dokázala z toho ekonomicky těžit. Z výnosů mohla financovat náročné veřejné stavby (radnice, mariánský morový sloup).

Po smrti Alžběty Kristiny († 1750) se věnných měst ujala její dcera Marie Terezie. Vynucováním jim stvrdila řadu starších privilegií, s větší kritičností v tom pokračoval její syn Josef II., později ještě František II. Do chodu věnných měst zasáhly tereziánské a josefské reformy víc po formální stránce, hlavně způsobily další pokles úřadu podkomořího a s ním spojeného hofrychtéře. Až do roku 1745 oba podléhali české komoře, po jejím zrušení místodržitelství. Náplň zůstávala neměnná: výběr peněžních dávek pro královnu, její zastupování při konfirmacích městských rad a farních beneficií. V obecné rovině měl podkomoří dbát na rozvoj měst s důrazem na finální prospěch státu. Jeho úřad se prakticky měnil v účtárnu podřízenou guberniu, čímž se opět sblížil s královským podkomořstvím. Byrokratizace postoupila, stavovský ráz nejvyšších zemských úředníků se vytratil. Po správních úpravách v polovině 18. století se ke krajským městům dočasně zařadil Nový Bydžov a byla posílena role krajských hejtmanů.

V kategorizaci měst se věnné obce vřadily do skupiny podkomořských měst (svobodná a věnná) a rovněž v nich začal pracovat regulovaný magistrát. Po kratičkém odeznění manželky Leopolda II. po ní jako korunovaná následovala druhá choť Františka II.

Marie Tereze Neapolsko-Sicilská († 1807), dlouhé období v této pozici zaujala Františkova čtvrtá žena Karolína Augusta Bavorská († 1873). Za této královny v roce 1834 zanikly úřady královnina podkomořího i hofrychtéře, věnná města přešla v rámci gubernia do podkomořského úřadu. Jako poslední získala českou korunu v září 1836 Marie Anna Savojská († 1884), provdaná za Ferdinanda I. Dobrotivého, ale pro jeho abdikaci (1848) se po smrti Karoliny Augusty věna neujala.

Ačkoliv podkomořský úřad byl zrušen v prosinci 1848, institut věnných měst zanikl až v roce 1918. Královny, po roce 1836 pouze jako nekorunované, mohly uplatňovat pouze setrvačné ohlasy a zbytky svých někdejších práv, jmenovitě kostelní patronáty.

Přesto se napříč první republikou, socialistickým Československem i současnou Českou republikou udržela živá vzpomínka na věnná města i jejich historickou roli. Pěstujme ji! Náleží k vděčným symbolickým pojítkům, které sbližují hektický moderní dnešek se středověkou minulostí. Nevadí, že bude třeba odložit některé romantizující představy, jimiž si věnná města v dobrém úmyslu opředlo 19. století. Nadto zůstávají i vděčným badatelským námětem, který nekončí ani veřejnosti tímto předkládanou publikací.

Résumé

The publication *Dowry Towns of the Bohemian Queens* deals with many problems and questions, which are closely related to the origin and development of the phenomenon of dowry towns. It resolves in separate, temporally or thematically conceived chapters, which intertwine and complement one another; they offer variants of views, which eventually lead to a synthesizing, synergistic continuity of individual themes while preserving their colourfulness and diversity.

In the Middle Ages, the financial and material provision of Bohemian queens, consisting mainly of gifts, purchases, revenues from manors, estates and later also revenues from towns, were among the acts that became part of the legal space then. The queens drew their perquisites mainly from several towns in Bohemia; Hradec Králové, Chrudim, Vysoké Mýto, Polička, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem, Trutnov, Nový Bydžov, Mělník and temporarily Teplice, nobility-owned towns in the temporary ownership of the Queen shortly in the time of the House of, gave rise to a special category of dowry towns from a number of aspects among the Bohemian royal town. Along with villages, Meierhofs (Latin: praedia) and other buildings, that belonged to these towns, they formed a specific geographical enclave in East Bohemia, except for Mělník and Teplice. At the same time, dowry towns have become a unique phenomenon, the similar existence of which has not yet been proved by experts in Central Europe (in a somewhat different context, Hungarian dowry towns were created under Sigismund of Luxembourg).

The institution of royal dowry towns, which began to be formed at the beginning of the 14th century, underwent a complex development and reached its peak in the Middle Ages. Dowry towns became not only a source of incomes for queens, but in the case of medieval Hradec Králové and Mělník for a time the seat of several of them, including their courts. These towns thus had to be architecturally imposing, comfortable but at the same an economically very potent seat, which also entailed the necessity of a good internal

organisation. In its significance, Hradec Králové stood just behind the leading royal towns, inter alia Prague, České Budějovice, Kutná Hora, Olomouc and Brno.

With the onset of the early modern period, the personal relationship of the queens (empresses) with their towns was released, and the dowry towns then played primarily an economic role. In the 18th century, at a time of changing society, the importance of dowry towns as a specific type of royal town disappeared, and therefore it was incorporated into the structure of other urban settlements without exception, given their original character. The Czech National Revival, which entailed not only the development of national identity, but also regional awareness, revived the memory of the fame and importance of dowry towns. Especially in smaller dowry towns, it formed one of the traditions to which local society clung as a tool for its new self-awareness and self-presentation, which was reflected in the cultural and political life of the town's inhabitants. The status of royal dowry town was abolished *de iure* only in 1918, since the queens (empresses) until then retained, for instance, their right of patronage.

Reflections on their historical charisma, which came to life during the 19th century under the influence of the national revival and later romanticism, still persist as one of the contents of the identity of these towns in relation to other towns in the Czech Republic. After 1989, this reflection has manifested itself, for example, in various cultural and promotional activities, including the establishment of a community of dowry towns under the presidency of Hradec Králové. Nevertheless, among the general public, especially among the younger generations, the perception of the historical tradition of a specific set of dowry towns is not as strong as this remarkable historical phenomenon deserves.

The space and landscape scene of dowry towns

The landscape of the East Bohemian royal dowry towns was formed already during their foundation and in a number of cases even earlier, when there was an earlier settlement in their future area. Hradec Králové became a castle centre at the end of the 10th century, as

did Chrudim in the 11th century. In the case of Jaroměř, it was a fortified settlement from the beginning of the 11th century. The market village of Úpa was probably in the area of Trutnov's Upper Old Town from the first half of the 12th century; there was already a smaller hamlet on the site of Poličká around 1200. Vysoké Mýto was also founded on the site of an older market seat (Staré Mýto), like Dvůr Králové nad Labem. Only Nový Bydžov was established at the beginning of the 14th century in the free space between Starý Bydžov and Metličany in the flat river floodplain of the River Cidlina. The natural conditions, especially the terrain and the river, as well as the course of roads, significantly influenced the layout of towns as a basic spatial scheme. Within the arrangement, an urban area fortified by a system of walls with gates was formed with a central square – a public space with many functions – with a street network and important buildings. Most towns were connected to or near important land or waterways, or were in their close proximity; from Jaroměř there was a regional road to Dvůr Králové nad Labem and Trutnov.

Mělník and Teplice were located in geographically completely different locations in Central and Northern Bohemia. Mělník, lying in the old residential area at the confluence of the Rivers Labe (German: Elbe) and Vltava, or on the right bank of the Labe at a height of 215 m.a.s.l. (as a town from the 1270s), benefited from important long-distance routes, first the Labe waterways and from the 19th century also the railways; together with viticulture as the main agricultural commodity, they formed the basis of the economic prosperity of the town that was predominantly Czech by nationality. Teplice emerged perhaps in the 1270s on the trade route to Saxony. It is situated at a height of 200–399 m.a.s.l. in a wide basin between the Bohemian Central Mountains and the Ore Mountains outside the more pronounced watercourses. Since the middle of the 12th century, when a Benedictine female monastery was founded here; hot springs had already been documented on the site, which laid the foundation for the Teplice spa industry.

The agricultural and craft base was provided to the dowry towns by suburban communities, so that after the middle of the 19th century, with the development of railway transport, they became suburbs, a space for new residential and industrial built-up area and factory buildings, and finally part of them.

A long way to the towns of the Bohemian queens (East Bohemia as a "dowry" region)

How Bohemian princesses and queens were provided for in the Middle Ages not only during the life of their husbands, but also as widows, is not part of the systematic interests of the specialised literature. To some extent, the research also reflects the state of the sources, as neither medieval chronicles and annals, nor documents and other material, generally paid as much attention to women as to their male counterparts.

While the family, mostly some of the neighbouring dynasties, provided their daughters and sisters leaving for Bohemia with a "dowry" (latin *dos*) according to the custom of the time, their husband had a "charge" (latin *dotaliciium*), but we rarely learn anything more. In practice, these princesses and queens and their court mostly subsisted from the overhead costs from the Prague court. If they claim some, usually small assets, they came either from their furnishment, from gifts, or from occasional exchanges and purchases. The queens only began to develop independent economic activity, combined with more careful supervision of their estates and their improvement, in the course of the 13th century. The first to do so significantly was Constance of Hungary († 1240), wife of Přemysl Otakar I, later especially Judith of Habsburg († 1297), the prematurely deceased spouse of Wenceslas II. The cycle of exchanges and purchases with the use of so-called Teutonic (emphyteutic) law accelerated, there are increasing reports of the Queen's administrators and officials caring for better economic use of her properties. Mělník long associated with the residential and property interests of some queens (*Emma regina* as early as around 1000), albeit with gaps.

A decisive step towards the setting aside of the so-called dowry towns is associated with Elizabeth Richeza, the wife of Kings Wenceslas II (1283–1305) and Rudolf I of Habsburg (1306–1307), who at age twenty became a widow for a second time (1288–1335). Just before their death, each of them furnished Elisabeth with a pension of 20,000 silver grzywna (hřivna), in total 40,000, covered by pawning the royal towns of Hradec Králové, Vysoké Mýto, Chrudim, Polička and Jaroměř, all in East Bohemia. The principle was simple. The towns remained royal, but the payments made to the king were re-

directed to a new addressee, the Queen. Whereas Hradec and Chrudim grew from earlier administrative centres, Mýto, Polička and Jaroměř were foundation works of Přemysl Otakar II (1253–1278). Their future common destinies were confirmed by the collective privilege of October 1307 of the King of the Romans Albrecht of Habsburg and his son Duke Rudolf.

Although dowry towns belonged in the category of royal towns, the proportion of them for the queens from the beginning of the 14th century creates a closed group. The development did not stop, nor did the set of dowry towns close in and remained open to corrections and shifts. Mělník, to the east Dvůr Králové nad Labem, Trutnov and Nový Bydžov joined the East Bohemian group. A special office was later established in the administration and supervision of the dowry towns, headed by an underchamberlain (Latin: subcamerarius) of the royal dowry towns. There were pledges, sometimes long interruptions, after a short stay some were even eliminated. Despite all this, the institute of dowry royal towns in Bohemia can be described as a special contribution to the medieval forms of subsistence provision for the female members of the ruling dynasties.

Dowry towns during the reign of the Luxembourg dynasty

The reign of the Luxembourg dynasty was a crucial time in the development of the institution of dowry towns. At that time, the centre of gravity of the property of the Bohemian queens was transferred from the Mělník district, which formed a stable part of the Bohemian queen's holdings from the end of the 13th century at the latest and had a specific status based on direct "property" rights, not dowry, to East Bohemian and the fixation of the East Bohemian royal towns as dowry holdings of the queens. The determining factor of the shift in the context of the marriage policy of Charles IV appears to be the geographical aspect. The subsequent long reign of Elizabeth of Pomerania meant the definitive institutionalization of the East Bohemian dowry estates, as evidenced by the privilege of Wenceslas IV for the East Bohemian dowry towns from 1395. The main topic of the chapter is the analysis of the military and eco-

nomic potential of dowry towns and their use by the wives of the Bohemian sovereigns from the House of Luxembourg. The military potential is viewed in terms of passive, consisting of town fortifications and the stays of troops, and active in the form of urban hueste. The analysis of economic potential focuses primarily on the amount of special tax and interests paid to queens by dowry towns, in comparison with the expenditures on Queen Sophia and her officials recorded in the Chrudim tax registers from 1399 to 1402. It also includes an analysis of the administration of the Queen's estates, focused on the identification of chamber officials in the service of the Bohemian queens, i.e., the master of the chamber, the underchamberlain and the hofrychter (court judge, Latin: iudex curiae). In terms of exploiting the potential of the dowry towns, queens actively benefited mainly from economic benefits– in the "calm" 14th century the military role was only utilised by Queen Elisabeth Richeza –, whereas Elisabeth of Pomerania used the proceeds to enter the political scene actively for her son John of Görlitz and on the contrary the politically passive Sophia of Bavaria focused on reproducing the queen's estates, which peaked during her reign. The incorporation of East Bohemian royal towns into the dowry estates thus meant a qualitative turning point in the economic and strategic hinterland of the Bohemian queens and provided them with a sufficient material foundation to be able to exercise all components of symbolic government.

Castles in dowry towns

The issue of the existence of castles in the royal dowry towns has struggled with the absence of even modest written data since the beginning of research. The analysis and interpretation of the study therefore depends only on archaeological and architectural surveys. Even these provide only partial data and can lead experts on the path of various speculations. The castle is not one of the characteristic features of dowry towns. This is indicated by the fact that it probably did not exist at all in Vysoké Mýto, Polička and Dvůr Králové, and also by the fact that one was established in other towns before the formation of the dowry towns.

Castles without a connection with the later dowry character of the town can be found where the newly founded town was established in the place of an early medieval fortified settlement with an administrative or guard function, which it initially also took over. Castles were built here in the place of the headquarters of older fortifications (Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř – but here only a hypothetically assumed castle in the place of today's Church of St Nicholas, Mělník – the occasional residence of the wives of Bohemian princes and kings since the turn of the 11th century). In the newly located (founded from scratch) towns (although it could have been a translation of an earlier settlement), judging from the layouts of these towns, castles were not built (Polička, Vysoké Mýto, and Dvůr Králové nad Labem). An exception is Trutnov (a castle is documented in 1316) and perhaps the presumed determination of the place for a possible castle in Nový Bydžov already at the founding of the town (the castle is documented for the first time in 1516). However, the latter two towns represented the translation of the older administrative centres of Úpa and Starý Bydžov, and at the time of the establishment of the local castle they were not yet dowry towns, but were in the direct ownership of the king (Trutnov) or pledged by nobles (Nový Bydžov).

From the point of view of typology, it is therefore not possible to consider the specifics of a castle in the dowry towns. Based on the results of the archaeological research, some scholars, especially Tomáš Durdík, have assigned these castles in the earliest East Bohemian dowry towns to a four-winged, so-called Central European castle, allegedly typical of the beginnings of colonisation towns. However, the current archaeological and architectural historical research has not yet provided sufficient evidence for this classification. Written sources (except for the disputed Mělník) document only the so-called new castle in Jaroměř and its connection with the historical development of the dowry town in the post-Hussite period. In Trutnov, the castle is documented in writing in 1316 and in Nový Bydžov in 1516, although the place for the future castle was apparently already laid out in the initial plan for the built-up area. It is clear that these views presented on the existence of a representative seat for queens in the dowry towns have no basis in the sources. Only the longer stay of the queens in Hradec Králové and

the results of architectural-historical surveys show that a castle could have stood here, but none is documented in the written sources.

East Bohemian dowry towns and the nobility in the Late Middle Ages

An important topic is the dowry towns in the period from 1419 till 1526 (and with regard to 1547 for the area of property relations) through the lens of the relations with the surrounding nobility. There were complex links between the dowry towns and the nobility in the areas of politics, religion, at various levels of governance and the emerging estatism, economy and landed holdings. The dowry towns, tied to the areas of East Bohemia in the Late Middle Ages with only one exception (Mělník), did not represent a whole that was institutionally firm and sharply defined in relation to the other royal towns. They perceived themselves as a part of the group (and from the beginning of the 16th century directly of the political estate) of royal towns, were closely tied to the regional administration and connected their interests with the wider grouping that emerged from the dramatic political events of the "Hussite" century. The unique tie to the Bohemian queens, their courts and officials, thus remained at the core of their peculiarity, which, however, due to long periods of weakened sovereign power and the absence of a queen at that time often overlapped the relation with regional hegemonic entities (Orphans' Union, the Unity of Poděbrady or the East Bohemian Utraquist League).

The property structure of both East Bohemian regions was fundamentally shaped mainly by the massive secularization of church property and the process of concentration of property fuelled by it. Large aristocratic estates predominately prevailed. The only town that managed to keep up with these massive wholes, at least to some extent, was Hradec. Until the Jagiellonian period, the other towns were satisfied with smaller territories in the rural hinterland, which were usually based on long-established borough properties. The weakening of the royal power also led to several pledges of dowry towns, which subsequently limited the development of their

own estates. However, the economic power of the towns gradually grew and their self-governing bodies found a suitable opportunity to invest in the crumbling structure of nearby allodial properties, which provided a long-term promise of regular payments to the town treasury and the implementation of advantageous strategies leading to the formation of compact territorial and economic units. By the middle of the 16th century, all East Bohemian dowry towns had built estates numbering hundreds of rural subjects. Most of these acquisitions took the form of cash purchases during the first half of the 16th century. This is evidenced by the active balance of the town coffers.

It turns out that the area of the royal dowry towns, their inhabitants and the surrounding nobility intertwined. The representatives of both estates met directly in the towns or in various forums, where they found a common agenda regarding political goals or the administration of the region, and the area where both groups owned their property intertwined. Cooperation between the dowry towns and the nobility also dominated on the economic level. At the same time, however, these groups were fundamentally competitive, which led to problems arising from the subordination of the towns to noble officials or the lords who held the pawns and, in general, to the escalation of the estates' conflict in Eastern Bohemia. It was the search for and finding of compromises that enabled Eastern Bohemia to enter the modern age as a stabilized and prosperous region.

The residences of royal widows in dowry towns

Of the group of nine dowry towns, only two, Hradec Králové and Mělník, became the residence of widowed queens. The widow of Wenceslas II, Elisabeth Richeza settled in Hradec with her daughter Agnes after 1308. She had the local castle renovated and created a representative court here, which became a real political and cultural centre, especially in connection with Elisabeth's partner Henry of Lipá. She maintained contacts with the surrounding monasteries and had magnificently illuminated manuscripts made. Richeza had the initiated project of the construction of the church of the Holy Spirit expanded; she was interested in the spiritual life of the inhabitants and also provided support for the Inquisition in the campaign against the local Waldensian group. But she drew the town into a new round of civil war in Bohemia. In 1315–1317, Hra-

dec was a military fortress; the Silesian garrison of Elisabeth Richeza's future son-in-law Henry I of Jawor undertook raids of the estates of the king's supporters from here. After the Peace of Domažlice of the Bohemian nobility with King John, Richeza concluded an agreement with him as well and she gave him Hradec and the remaining dowry towns as financial compensation.

Unlike Richeza, the widow of Emperor Charles IV, Elisabeth of Pomerania, did not form a deeper relationship to this milieu. Hradec was Elisabeth's residence from 1383; Elisabeth attempted to engage actively in high politics even from her "Hradec exile". The costly court led the widow to collect further benefits and loans, the full amount of which did not become apparent until after Elisabeth's death. The economic privileges she granted to the town were not enough to offset the impact of its financial claims. In addition, her officials repeatedly abused their powers over the town's population. However, Elisabeth significantly contributed to the completion of the parish church, the main nave was finished, the so-called royal vestibule was built and the interior decoration of the church was finalised. The devastation of the Hradec Králové castle during the Hussite revolution decided that the next two queen-widows chose Mělník as their residence.

During her ten-year stay in Mělník, Barbara of Cilli, the widow of Sigismund of Luxembourg, tried to maintain a high standard of living. However, the image of the libertarian to debauched court spread by her opponents does not correspond to reality. Politically and in terms of power, it was under the auspices of the captains (hetmans) of the union of the four East Bohemia Landfrieden, and Mělník repeatedly became the venue for the Calixtine congresses. Nevertheless, Barbara's incomes, just like Elisabeth of Pomerania before her, did not suffice for her lifestyle, at least from the middle of the decade the queen-widow had ever greater financial problems, which were not resolved even by attempts at precious metals in alchemical laboratories.

Despite a shorter time, Joanna of Rožmitál got along better with Mělník and found a deeper relationship with it than Barbara of Cilli. She came with less ambitions, but still did not become a private person; she created a court with a very agile chancellery, kept up a lively correspondence with both parties with Bohemian land

officials and imperial princes, and actively instructed the captains of the estates and burgraves of her castles from her centre in Mělník. Just like in the case of Barbara of Cilli, financial difficulties became a limiting factor for Joanna's court in Mělník. In the spirit of the traditional piety of widows, she supported the local parish school and remembered the local diaconate church with a foundation. The Habsburg queens-widows no longer settled in any of the dowry towns.

Dowry towns in the coordinates of church administration

The royal dowry towns played an important role in the ecclesiastical administration. One of them – Hradec Králové – became the seat of the bishopric and the centre of the diocese, including Eastern Bohemia. Other towns also took a place, at least for a time, in the middle level of church administration as the seat of diaconates, vicariates or as an archdeaconry (Chrudim). The queen as the patron of their churches sometimes directly influenced the ecclesiastical affairs of the towns. But not always and everywhere. Sometimes the right of patronage was in the hands of the monarch, sometimes it was transferred to the one who received the town as collateral in pawn. Although the death of Joanna of Rožmitál concluded the period when the queens significantly shard in the administration of the dowry towns, in the ecclesiastical area the connection of the queen with the parish or diaconate church was *de facto* retained until the end of the Habsburg monarchy and the status of the Bohemian queen. In the absence of an active queen, the influence of the monarch manifested itself in the ecclesiastical patronage sphere. An exceptional period is the period of Utraquism, where the influence of the municipal representation and the lower consistory was asserted more. It seems that the queen's last significant intervention in ecclesiastical affairs in the dowry towns was the involvement of Queen Eleonora in the dispute between the people of Hradec Králové and the local diocese at the time of its establishment. However, even in the 19th and early 20th centuries, queens acted as patrons of churches, especially when appointing clergy. While in other areas the status of dowry town is rather representa-

tive at this time or serves as a reference to the antiquity and historical significance of the town in the ecclesiastical area it is still functional, as shown by clergy catalogues, where the queen's patronage is still planned for at the beginning of the 20th century.

The role of the dowry towns in the Habsburg monarchy

In the period before White Mountain, the legal practice relating to the queen's *dowry*, as the institute is steadily called in the sources of Czech provenance, has become established (the term widow's dowry is not used in this context). For instance, Bartoloměj Paprocký of Hloholy in his *Diadoch* (1602) speaks of Chrudim as one "*of the royal dowry towns*". The term "dowry towns of the queen" was thus already known by early modern society. In the Latin texts, the terms *dos* (dowry) and *dotales* (given by dowry, dowry) appear. Contemporary historiography uses the term royal dowry towns, where the appurtenance to the wider group of royal towns is accented. Next to the land constitutions M. Pavel Stránský of Zápy provides a legal interpretation of the issue in his work *Respublica Bojema* (1634). The dowry property in 1526 comprised the dowry towns of the queens (according to Stránský's *Reginarum dotales urbes*) Hradec Králové, Chrudim, Vysoké Mýto, Jaroměř, Polička, Mělník and Dvůr Králové and dominions with their furnishings, namely the Trutnov, Mělník and Kostelec estates, which were, however, in pawn in the long term. The crowned Bohemian queen, who assumed her *dowry*, thus could only make a claim and if interested endeavour for their redemption. In 1569, Nový Bydžov became a royal dowry town; at the conclusion of the 16th century Trutnov again as well. In 1593, these towns were accepted as a member of the estate of the free towns, which protected them from possibly being pledged. The Trutnov estate was redeemed by the town of Trutnov. The Kostelec estate was redeemed from its pledge in 1586 by Rudolf II, who connected it to his dominion in Brandýs. Leopold I sold the Mělník estates in 1687 to the Czernin of Chudenic family. In that way, the queen's *dowry* was limited exclusively to royal dowry towns, which were obliged to transfer so-called borough and in-kind payments to the queen.

In the Early Modern Period, the queen's dowry towns were part of the wider category of royal towns, which from a formal perspective was divided into several groups with subordination to a special official, from the middle of the 16th century under the supervision of the Bohemian Chamber. In the course of the Early Modern Period, the dowry towns did not form any specific corporation and did not show regular cooperation. The reason was not only the different levels of economic and cultural development of the towns, but also the long-term political constellation, which did not desire the emergence of such corporations. We have only a few events documented by the sources, when the towns acted in their common interest consciously as a certain entity claiming to be the *dowry* of the queen. In the first half of the 16th century, the reason was the threat to their economic interests by the business of the surrounding nobility or after the Thirty Years' War serious disputes with the diocese, especially concerning patronage right. Not even the leading dowry town Hradec emphasizes its relationship to the queen in its name and until the 18th century used "*Hradec nad Labem*".

From 1523, the administration of the royal dowry towns was constantly supervised by the queen's underchamberlain, who had a judge of the court and a scribe (later a chamber secretary). Over time, the importance of the underchamberlain decreased due to the centralization efforts of the state, and the differences between him and the king's underchamberlain, who was one of the highest land officials until the 1780s, were blurred. In 1834, when the institution was already largely an anachronism, the two offices were merged into one. Its closure came in 1848 in connection with the establishment of the municipal self-government. *De iure*, the institution of *dowry* ceased to exist in 1918.

The second life of the dowry towns

It seems that, through the prism of modern history, the institution of royal dowry towns gradually lived out its life and lost all meaning. With the emergence of civil society after 1848 and the advent of modern forms of administration and municipal self-government, dowry towns became mere witnesses to the past, but this fact

applied to the real executive, i.e., economic and administrative importance of dowry towns. However, their symbolism, perhaps surprisingly, has persisted thanks to the romantic reminiscences of our national history, conceived rationally, albeit inaccurately, since the 19th century, but also in the form of fabricated romantic reflections. After all, even from a pan-European point of view, this was not unusual; Romanticism permeated the whole of Europe.

It was only spectacularly emphasized that the Bohemian medieval and early modern state was organizationally advanced and that its towns flourished. In the 1880s and 1890s, against the background of the gradual industrialization and bureaucratization of society, individual Bohemian towns sought to establish this or that institution and office.

The title of royal dowry town was not used in the same way by all of the former dowry towns. The towns used the title with varying intensity and rather towards the end of the 19th century, i.e., in connection with growing competition as a result of the development of Czech society. The second life of the royal dowry towns from the 1890s till 1918 confirmed the fact that great differences prevailed between these towns. The rebirth of the dowry towns in the minds of the then inhabitants had clear causes in the period atmosphere, characterized by the combined effects of the National Revival, the building of modern Cisleithanian democracy, the last phase of the industrial revolution and rapid urbanization. The titular rebirth of the dowry towns thus became a kind of mirror of the time in urban life. The third life of the royal dowry towns occurred in the first quarter of the 21st century. The Union of Royal Dowry Towns, which is active in the Czech Republic in the field of tourism, is already a different story, although actually with a similar motivation.

Dowry towns in the cross-section of the centuries

In conclusion, it is necessary to state that the term "dowry towns" has its place in the historical dictionary. It is appropriate to add the adjective "royal", because although their revenues were diverted to the queen and she administered them through her officials, they

remained royal. Even from the hands of the monarch, they also obtained their privilegia, graces, relief, in a word, privileges.

The Middle Ages themselves, until the 15th century, preferring Latin and partly German in official communication and messages, did not use the term "dowry towns". We do not read about *urbes dotales*, which were mentioned in this way by Pavel Stránský. At the same time, technically speaking, it was not a dowry, but given by dowry, so we should correctly speak of "towns given as dowry", as Pavel Stránský adheres to in Latin. Instructed contemporaries, however, perceived that the royal towns in the Hradec and Chrudim regions, with the remote Mělník, belonged to the queen and under the supervision of her officials. In other words, the term "dowry towns" belongs to more or less artificial expressions imprinted on the consciousness of 19th century historiography. Let it be so, a neoplasm would only obscure the matter.

Why precisely Bohemia and in their coordinates Eastern Bohemia became their home ground deserved specific circumstances. The closer or more distant vicinity does not have a suitable analogy even in Moravia, where Bohemian queens used to have ownership and user interests, but none of the Moravian royal (margraviate) towns called them "my lady". Of course, the wives of Bohemian princes and kings could enjoy various properties and incomes, obtained through dowry or a gift from a male counterpart, possibly by exchange or purchase, still by the middle of the 13th century no steady continuous possession could be demonstrated, which the queens would have passed on from one to another. The breakthrough came with the securing of the second wife of Wenceslas II, a young Elizabeth named Richeza. The dying king before 21 June 1305 tied it to the sum of 20,000 silver grzywna, it was increased to 40,000 grzywna by King Rudolf I of Habsburg called Porridge, for his new spouse, the widowed Richeza. According to Peter of Zittau, it was to be assured by incomes from the towns of Hradec, Mýto, Chrudim and most likely already Polička and Jaroměř.

Did the choice fall to the towns of East Bohemia by chance, or is there a well-thought-out intention in it? Why not Litoměřice, then comparable to Hradec, with a wreath of royal Louny, Žatec and Ústí with the engagement of Mělník? Or better Budejovice along with Písek, Sušice, possibly Klatovy? Territorial links with Austria

would be offered, in line with the Habsburg strategic plans. But East Bohemia came into play with a set of royal towns in the Upper Labe-Loučná region. In the first place, Wenceslas II could have decided on them, while Rudolf, his successor on the throne and in bed, would double the amount and, if he did not establish the list, he confirmed the list of towns. The full stop after the first chapter was the "Opatovice" privilegium of King of the Romans Albert and his son Duke of Austria Frederick, issued on 5 October 1307 to the group of the future dowry towns. Although this privilege of the Habsburgs is surprisingly silent about the queen's claims and her relationship to the *civitates* concerned.

If we ask why the East Bohemian towns, their vicinity with Silesia, the broader Polish homeland of Elisabeth of Richeza, comes to mind, even though with her father († 1296), the Greater Polish line of the Piast family, died out in the male line and no longer held any territory there. Where else should the hypothetically endangered Richeza take refuge? Moreover, East Bohemia maintained political, economic and ecclesiastical administrative contacts with the splinters of the Silesian principalities. But perhaps more attention was paid to tradition, stability and profitability, as the towns of Hradec and Chrudim grew out of the leading castle *civitates*, while Mýto, Jaroměř and Polička were among the successful foundations by Otakar.

Richeza selected as her widow's seat the suitably located Hradec and its castle. For a full ten years, it made it the magnificent core of its East Bohemian domain, while Mělník found itself in the area of interest of her rival Elisabeth of Bohemia. The free hand, which King Jan initially gave to Richeza, was used to develop rich cultural, patronage and construction activities, made possible by the incomes and payments from the dowry towns. The Hradec Králové court became a living social centre, and as soon as the "lady of Hradec Králové" became closer to Henry of Lipá, a political dimension was added. The good connections from East Bohemia to both Poland and Moravia and from there to Austria and Hungary made the Hradec and Chrudim districts an exceptionally important area. Or did the young King Rudolf, who had previously helped his father in taking control of Kutná Hora and Bohemia (1304), with the help of Cistercian confidants, developed a decent geographical

idea of East Bohemia, which he would project into the provision for Richeza? Along with the Bohemian one, he also claimed the Polish royal title. Moreover, according to one, albeit unreliable, formulaic source, Judith of Habsburg was already to acquire property by way of dowry *in Grecensi provincia.* We know about Jičín; it soon dropped out. Therefore, other items that are anonymous to us for the moment offered themselves.

The East Bohemian five tied with the winsome Piast integrated into the other royal towns, Mělník followed with its surrounding areas after the death of Elisabeth of Bohemia. Their bond with the queens seemed to break, but they did not subside entirely. Charles IV revived it, when he signed the giving of dowry to his third (Anna of Schweidnitz) and fourth spouses (Elisabeth of Pomerania) for the towns of East Bohemia. Only Elisabeth, already as a widow, showed a greater personal interest in them. She had achieved the Bohemian royal and the imperial coronations. When she did not encounter a warm willingness with the new king also her stepson Wenceslas IV to support her own children, mainly Sigismund, in 1383 she sulkily left Prague and settled in Hradec, from former preparations for residential tasks. She did not follow Richeza and her elegant management of the Hradec Králové court. She did not harmonise with the town and her stay was more of a burden than an honour for Hradec Králové.

The residential character of Hradec *de facto* disappeared after the physical departure of Elisabeth of Pomerania († 1393) and Sophia of Bavaria, the second wife of Wenceslas IV, came into regular contact with the East Bohemian towns completely impersonally, through her officials as a passive recipient of dowry benefits. At the end of the 14th century, Trutnov and Dvůr Králové came into her possession (Chotěboř also joined from the time of Elisabeth of Pomerania), i.e., all the royal towns of East Bohemia recognized the Bohemian queen as their mistress, without simultaneously ceasing to be royal *civitates*.

During the *de facto* anarchy at the time of the Hussite revolution, when not only was the "proper" king missing, but also the queen († 1428) after Sophia went into exile, the vertical ties binding the dowry towns to the queens were weakened as well as the already weak ties between individual dowry municipalities. In the

maelstrom of rapid events, the towns were also given a chance to gain landed property from secularized church assets. Hradec became one of the revolutionary centres and maintained its position as the leading Utraquist pillar. Externally, King Sigismund took a significant step towards the return of pre-revolutionary situation in the case of dowry towns after his accession. In February 1437, he transferred them to his wife Barbara of Cilli after her coronation. The dowry towns were thus reunited with the queens, but in different situations. She went her own way and subscribed to the tradition of the Hussite Orphans' Union when she joined the bloc of Hynec Ptáček of Pirkštejn, later into a group bound with George of Poděbrady. Not even Queen Barbara returned to the well-worn path. After her widowhood and a new return to Bohemia, in 1441 she settled in one of the dowry towns. Not in Hradec, but in Mělník closer to Prague.

As soon as the spouse of the "Hussite king" George of Poděbrady, Joanna of Rožmitál, had undergone her coronation, she did not hesitate to assume rule over the dowry towns, but Trutnov, Jaroměř and Polička remained under the power of the pledge holders. Queen Joanna sometimes visited the renewal of the town council in Hradec, more often she authorized her underchamberlains. Episodically, Teplice in the foothills of the Ore Mountains joined the queen's dowry property during era of the House of Poděbrady. The dowry towns each, not as a whole, took part in various land negotiations, and in 1470 even the resolution of the diet on permanent regional hueste. Part of them integrated into the Hradec region (Hradec, Jaroměř, Dvůr, Trutnov) and some to the Chrudim region (Chrudim, Vysoké Mýto, Polička). Polička freed itself from its pledge, and Jaroměř also got out of its difficult position. The position of Trutnov, tied to the feudal system, remained difficult.

Queen Joanna, already as a widow, followed the example of Barbara of Cilli and selected Mělník as her seat. She was the last of the Bohemian queens to take the dowry towns as her own and chose some of them as her residence for her widowhood (Hradec Králové, Mělník). This included supervision of their inner life and prosperity. After her death, the temporarily strengthened bond of the dowry towns to the queens was loosened again, the Jagiellonian kings Vladislaus and Louis assumed care of the dowry towns and also

confirmed and extended their privileges more than once. However, the Jagiellonian period exacerbated tensions between the towns and the aristocracy, on several levels. In addition to political struggles, especially when it came to the place of royal towns in the parliament and their opposition to the *Vladislaus Land Constitution* (1500), both components began to contend with one another in a sensitive economic area in the first decades of the 16th century.

The crowned queen could formally take over the dowry, but only if there was no queen-widow. After the death of Joanna of Rožmitál, such was the case with Mary of Hungary († 1558), the wife of Louis II. The dowry estates belonged to her after the coronation in June 1522, but she transferred her claims in 1531 to her sister-in-law Anna Jagellonica († 1547), the wife of Ferdinand I. From 1523, the queen's underchamberlain began to take effect and after the accession of the Habsburgs (1526) his role intensified.

From the end of the 30s of the 16th century, the first confrontation of the Habsburg king with the Bohemian estates was approaching. Of the dowry towns, Hradec Králové, closely cooperating with the Old Town of Prague, the leading element of the towns' estate, was most involved in such a policy. The other dowry towns contented themselves with a more or less passive role without taking a clear collective stance. Like other royal, but also leading non-royal urban communities, it cultivated only ordinary neighbourly relations, seldom surpassing the region or district. That is why there was a lack of will and ability to defend their common interests. King Ferdinand gained the upper hand in 1547, and economic and political punishments fell most precisely on the towns, including the dowry towns. In addition to the establishment of royal reeves (Latin: advocatus), the loss of privileges (mostly only temporary), etc. the towns' estate was affected by the confiscation of land assets, most severely Hradec Králové. Only after a time was there a partial revision of the hard restrictions.

Outwardly, the dowry towns presented themselves as a corpus, but it went through shifts. The position of Trutnov and its feudal circle developed in a complicated way. It remained in a long pledge and negotiations on its status also engaged the land diet. In 1569, the roster of dowry towns was expanded by Nový Bydžov, one of the last Přemyslid foundations. Mělník and the Mělník estate moved

away from the group of East Bohemian dowry towns, and its residential role was a thing of the past and did not recur. The wives of the Habsburgs, like queens or queens-widows, enjoyed receiving income from the dowry towns, but these formed only part of their profits. For a longer period of time, Mary of Austria, wife of Maximilian II, entered their history, eventually as queen-widow († 1603). After Trutnov was released from the pledge at the end of the 16th century and again became a royal town, the dowry group settled at nine: Dvůr Králové, Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Nový Bydžov, Mělník (its estates pledged in the long term), Poličká, Trutnov, and Vysoké Mýto. They were governed and administered by the Underchamberlain's Office of the Dowry Towns. After the death of Mary of Austria until the coronation of Anna of Tyrol in January 1616, the wife of King Matthias, the dowry towns transferred to the Bohemian Royal Chamber as per normal practice. Anna died in 1618.

The administration of the dowry towns by Elisabeth Stuart, the wife of Frederick of the Palatinate, crowned in November 1619, was fleeting. Thirty years of war ensued, sometimes milder, sometimes more painful, in any case severely affecting domestic society, including the dowry towns. After the coronation in November 1627, they were taken over by Eleonora Gonzaga († 1655), the second wife of Ferdinand II. Even the dowry towns, as part of the royal towns, were reduced by the *Renewed Land Constitution* (1627), granting them one parliamentary vote, not to mention the confiscations and economic and religious restrictions just after White Mountain. Further losses and decline were caused by protracted wars, the numbers of the urban population dropped radically. Their underchamberlain tried in vain to defend the interests of the dowry towns from time to time. He could provide relief in the details, not on the whole. He still had a judge of the court and a chamber scribe at his fingertips, the post of underchamberlain was to be held by someone from the estate of the knights or the lords.

The reverberations of the war years were still fading long after 1648. In the process of re-Catholicization, the last remnants of Utraquist church administration disappeared, a new era of Catholicism in East Bohemia was announced by the establishment of the bishopric in Hradec Králové in 1664. The Hradec Králové diocese

was created from the dowry towns of Hradec, then Dvůr Králové, Jaroměř and Trutnov, later it also applied to Chrudim, Polička and Vysoké Mýto, i.e., to the deanery offices of the former Litomyšl diocese. Hradec Králové, the centre of a large region, had now become the seat of one of the (then still few) Bohemian dioceses.

In addition to the passivity of the direct "manorial lords", long after the Thirty Years' War, the dowry towns faced debt, steep demographic decline, economic hardship, and the sometimes-devastating effects of fires, as in Nový Bydžov in 1665. Fortunately, the dowry region coped with the plague epidemic in 1680 without major consequences, the Queen-widow Eleonora Gonzaga-Mantua took shelter with the Jesuits of Hradec for a month. The still dowry town of Mělník was worse affected with hundreds of deaths. The status of dowry towns lasted uninterruptedly, but mutual ties and awareness of the whole weakened at an accelerated pace. The material content of the office of the underchamberlain, whose established backbone consisted of an underchamberlain, a judge of the court and scribes, was primarily limited to the renewal of town councils, the underchamberlain also supervised the proper management of the towns.

The sudden absence of a crowned Bohemian queen freed the hands from the disposition right of the administrator of her dowry property, i.e., the Bohemian king (and of course emperor), so Leopold I. In 1687, he sold the Mělník estates to the Czernin family of Chudenice. The tie of Mělník, the seat of two queens in the 15th century, to the East Bohemian dowry group was severed for good. The next crowned queen in September 1723 was Elisabeth Christine of Brunswick-Wolfenbüttel, wife of Charles VI. The continuing weaknesses in the system and the management of the dowry towns were to be exposed by a visitation commission set up by the queen but it did not bring much improvement. Only the regional towns of Hradec Králové and Chrudim perhaps began to function much better. Polička was also more successful, turning its municipal estate into a statutory labour one and being able to benefit economically from it. The proceeds could finance demanding public buildings (the town hall, Marian plague column).

After the death of Elisabeth Christine († 1750), her daughter, Maria Theresa, took over the dowry towns. By indiscriminate en-

forcement, she confirmed a number of earlier privileges, and her son Joseph II, later Francis II, continued to be more critical. The Theresian and Josephine reforms affected the operation of the dowry towns more formally, mainly causing a further decline in the office of the underchamberlain and the associated judge of the court. Until 1745, both were subject to the Bohemian Chamber, after its abolition the viceregent´s office. The job remained unchanged: the collection of cash payments for the queen, her representation in confirmations of town councils and parish benefices. In general, the underchamberlain was to pay attention to the development of the towns with an emphasis on the final benefit of the state. His office practically changed into an accounting office subordinate to the governorate, which again brought him closer to the post of royal underchamberlain. After administrative modifications in the middle of the 18th century, Nový Bydžov temporarily joined the regional towns and the role of regional captains was strengthened.

In the categorization of towns, the dowry municipalities were included in the group of the towns of the underchamberlain (free and dowry) and a regulated magistrate also began to work in them. After a brief disappearance of his wife Leopold II, the second wife of Francis II, Maria Theresa of Naples and Sicily († 1807), succeeded her as the crowned queen. Francis's fourth wife, Caroline Augusta of Bavaria († 1873), assumed this position for a long period. After this queen, the office of underchamberlain of the queen and judge of the court were abolished in 1834; the dowry towns moved within the governorate to the office of the underchamberlain. In September 1836 Maria Anna of Savoy († 1884), married to Ferdinand I of Austria, was the last to acquire the Bohemian crown, but she did not take up the dowry after the death of Caroline Augusta because of his abdication (1848).

The institute of dowry towns only ceased to exist in 1918. The queens, after 1836 only as uncrowned, could merely exercise inertial responses and the remnants of their former rights, namely church patronage. Nevertheless, across the Czechoslovak Republic after 1918, Socialist Czechoslovakia and the present-day Czech Republic, the memory of dowry towns and their historical role has remained alive. Let's expand it! It is one of the grateful symbolic

links that bring the hectic modern day closer to the medieval past. It does not matter that it will be necessary to lay aside some of the romantic ideas which the 19th century entwined the dowry towns with in good faith. In addition, they remain a grateful research topic, which does not end with this publication's presentation to the public.

Translated by Sean Mark Miller

Seznam pramenů a literatury

PRAMENY

Archivní *

I. a II. vojenské mapování, viz též internetové zdroje.

AELURIUS, Georgius, *Glaciographia oder Gläczische Chronica*, Leipzig 1625.

MÜLLER, Johann Christoph, *Mappa geographica regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano adjuncti*, Augusta Vindelicorum 1720 (Müllerova mapa Čech z roku 1720, Historický ústav AV ČR, viz též internetové zdroje).

Muzeum východních Čech v Hradci Králové, fond Literární archiv, Karl Joseph BIENER VON BIENENBERG, *Geschichte der Stadt Königgräz II*, opis rkp. pořídil František Böck, s. d., inv. č. LI/LA – 7196.

NA Praha, Benediktini – Břevnov, *Bula papeže Alexandra VII Super universas,* inv. č. 320, Stará manipulace, sign. M 28/35.

Povinné císařské otisky map stabilního katastru, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru.

SOA Litoměřice, Klaudyánova mapa Čech z roku 1518, viz též internetové zdroje; f. Velkostatek Mělník, Opis extraktu z desk zemských, inv. č. 642

SOA Třeboň, f. Historica.

SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 309, kn. 20; Králové (1225–1945) kart. 275, 293, 296, 334, 341; *Liber documentorum* III.; *Liber emptionum albus V (1694–1734)*, inv. č. 340, kn. č. 51; *Listiny a listy*, inv. č. 21, 160; *Kniha počtů 1589–1591* (na základě diplomatického rozboru určeno jako *Registra výdajů a příjmu peněz úředníka Jana 1590 (1591)*), inv. č. 5155, kn. č. 3789; *Pamětní kniha 1532–1757*, inv. č. 307, kn. č. 18; *Purkmistrská registra 1658 (torzo)*, krabice č. 36, inv. č. 130; *Registra vydání z obecního důchodu města Hradce Králové* 1605, inv. č. 5156, kn. č. 3790; f. Archiv města Nový Bydžov (1311–1945), kart. č. 242, 243; f. Biskupský archiv Hradec Králové, kt. 2, inv. č. 39, dat. 1668, *Královéhradecká městská rada sděluje arcijáhnu Janu Václavu Regerovi z Regeru, že biskup nemá právo konat zasedání konzistoře…*; *Ma-*

touš Ferdinand Sobek z Bilenberka děkuje Královéhradeckým za gratulaci a slibuje ve věci arcijáhna Zottinesa ponechat rozhodnutí panovníkovi; f. Děkanský a vikariátní úřad Hradec Králové, *Pamětní kniha děkanství královéhradeckého* I., inv. č. 2, kn. 1.

SOkA Chrudim, f. Archiv města Chrudim (1348–1945), kart. 97, 116, 132, 166, 187; f. Děkanský úřad Chrudim, *Liber Memorabilium: Kronika děkanského úřadu v Chrudimi*, inv. č. 4; *Material- Index zu dem Memorabil Buche der Chrudimer Dechantei,* inv. č. 7; f. Okresní zastupitelstvo Chrudim, kart. 103.

SOkA Mělník, f. Archiv města Mělník, inv. č. 14, edičně *CIM* III, s. 501–504, č. 291; (1848) 1850–1945, prozatímní inventář, období 1880–1905, kart. 21 a 67, období 1905–1937, kart. 49.

SOkA Náchod, f. Archiv města Jaroměř (1504–1945), kart. 118, 381 a 416, kn. 206/120.

SOkA Pardubice, f. Archiv města Pardubice, kn. 145.

SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, f. Archiv města Polička (1402–1945), kart. 61, 70, 121; II, kart. 254, inv. č. 603, 604, 606, 607, 608, 609, 611; *Pronájem valů a parkánů a jiných kusů k obci poličské náležející.*

SOkA Trutnov, f. Archiv města Dvora Králové nad Labem, inv. č. 8, 9, 10; (1417–1948), kart. 197, 198, 208; *Pamětní kniha města od roku 1417*, inv. č. 11, kn. č. 1; fond Archiv města Trutnova, inv. č. 2; (1401–1945), kart. 1, 16, 31; f. Farní úřad římskokatolický Horní Staré Město, inv. č. 1. *Bula papeže Benedikta XII.*

* SOkA Mělník jako podřízený úřad SOA v Praze; SOkA Hradec Králové, SOkA Chrudim, SOkA Náchod, SOkA Pardubice, SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Trutnov jako podřízené úřady SOA v Zámrsku.

Topographische und Militairische Carte desienigen Theils von Boehmen welcher zwischen Hohenelbe Pless und der Schlesischen Grentze gelegen ist...von [Friedrich Karl Wilhelm] *Schmettau... 1789* (Schmettauova topografická mapa severovýchodních Čech z roku 1989, soukromá sbírka.

Vydané

Aeneae Silvii Historia Bohemica – Enea Silvio Historie česká, Dana Martínková – Alena Hadravová – Jiří Matl (eds.), Praha 1998.

Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích I, František Palacký (ed.), Praha 1840, II, František Palacký (ed.), Praha 1842, III, František Palacký (ed.), Praha 1844, IV, František Palacký (ed.), Praha 1846, V, František Palacký (ed.), Praha 1862, VI, František Palacký (ed.), Praha 1872, VII, Josef Kalousek (ed.), Praha 1887, VIII, Josef Kalousek (ed.), Praha 1888, XI, František Tischer (ed.),

Praha 1892, XIV, Josef Kalousek (ed.), Praha 1895, XV, Josef Emler (ed.), Praha 1896, XV, Vojtěch Jaromír Nováček (ed.), Praha 1896, XVII, František Dvorský (ed.), Praha 1899, XVIII, Josef Teige (ed.), Praha 1900, XXXV, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1935.

Archiv koruny České VI, Katalog listin z let 1438-1526, Antonín Haas (ed.), Praha 1958.

Archiv pražské metropolitní kapituly I. *Katalog listin a listů z doby předhusitské*, Jaroslav Eršil – Jiří Pražák (eds.), Praha 1956.

Archivum Coronae regni Bohemiae I. 1. (1086–1305), Václav Hrubý (ed.), Pragae 1935.

AUTORSKÝ KOLEKTIV, *Statistická příručka Království českého*, Praha 1913.

AUTORSKÝ KOLEKTIV, *Statistická příručka Republiky československé*, Praha 1925.

BALBÍN, Bohuslav, *Rozmanitosti z historie Království českého*. Jiří A. Čepelák – Stanislav Komárek – Václav Cílek (eds.), Praha 2017.

BECKOVSKÝ, Jan František, *Poselkyně starých příběhův českých. II. díl, sv. 1*, Antonín Rezek (ed.), Praha 1879.

Benedicti Minoritae dicti Chronica et eius continuatio, Ladislav Dušek (ed.), in: Zakony Franciszkańskie w Polsce II, red. Jerzy Kłoczowski, Kraków 1993, s. 323–434.

Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini. Briefe als Bischof von Siena, T. 1, Rudolf Wolkan (ed.), Wien 1918.

BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, Marek, *Svět za tří českých králů*, Jaroslav Kolár (ed.), Praha 1987.

Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Reginae-hradecensis, Hradec Králové 1920.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (805–1197), Gustav Friedrich (ed.), Praha 1904–1907, II. (1198–1230), Gustav Friedrich (ed.), Praha 1912, III. 1–2. (1231–1240), Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen (eds.), Praha 1942–1962, III. 3. Acta spuria et additamenta, Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen – Jan Bystřický (eds.), Olomouc 2000, III. 4. Index nominum et glossarium, Jan Bystřický (ed.), Olomouc 2002, IV. 1–2. (1241–1253), Jindřich Šebánek –Sáša Dušková (eds.), Praha 1962–1965, V. 1–3. (1253–1278), Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (eds.), Praha 1974–1982, VI. 1. (1278–1283), Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková (eds.) cooperante Jana Nechutová, Praha 2006;

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VII. 5. Scribarum manus continens, Dalibor Havel (ed.), Brno 2011.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI. 1307–1333, Joseph Chytil (ed.), Brünn 1854 VII. (1334–1349), Peter Ritter von Chlumecky ¬ Joseph Chytil (eds.), Brno 1858, IX (1356–1366), Vincenz Brandl (ed.), Brno 1875.

Codex diplomaticus Lusatiae superioris III., Richard Jecht (ed.), Görlitz 1905–1910.

Codex juris Bohemici, I. Aetatem Přemyslidarum continens, Hermenegild Jireček (ed.), Praha 1867, II. 3, Hermenegild Jireček (ed.), Praha 1889.

Codex juris municipalis regni Bohemiae I. *Sbírka pramenů práva městského království Českého.* Privilegia měst pražských, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1886, II. Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1225 až 1419, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, III. Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1420 až 1526, Jaromír Čelakovský – Gustav Friedrich (eds.), Praha 1948, IV.1. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452, Antonín Haas (ed.), Praha 1954, IV. 3. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1501–1526, Antonín Haas (ed.), Praha 1961.

Fontes rerum Austriacarum II. *Diplomataria et acta 20: Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*, František Palacký (ed.), Wien 1860, XLVI. *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friderich III.*, Adolf Bachmann (ed.), Wien 1892.

Fontes rerum Bohemicarum, II. Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského (Gerlaci abbatis Milovicensis Annales), Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II., Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 461–516, s. 335–368, III. O bitvě u Kresčaku Josef Jireček – Josef Emler – Ferdinand Tadra (eds.), Praha 1882, s. 238–240, IV. Petra Žitavského Kronika zbraslavská, Josef Emler (ed.), Praha 1894, s. 3–337, V. Přibíka z Radenína řečeného Pulkavy Kronika česká, Josef Emler (ed.), Praha 1893, s. 3–326.

HEBER, Franz Alexander, *Böhmen´s Burgen, Vesten und Bergschlösser* V, Prag 1847.

HÜTTEL, Simon, *Chronik der Stadt Trautenau (1484–1601)*, Ludwig Schlesinger (ed.), Prag 1881.

Chronicon Francisci Pragensis. Kronika Františka Pražského, in: Jana Zachová (ed.), Fontes rerum Bohemicarum. Series nova, tomus I., Praha 1997.

Chronicon Procopii notarii Pragensis, in: Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen I/2. Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen 1, Konstantin Höfler ed., Wien 1856, s. 67–102.

Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomatáře, *I. Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297*, Dalibor Havel (ed.), Brno 2011.

Lehns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittealter I., Colmar Grünhahen – Hermann Margraf (eds.), Leipzig 1881.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim, I–X, František Tingl – Josef Emler (eds.), Pragae 1867–1889.
Libri erectionum I, Klement Borový (ed.), Praha 1875.
Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per achidioecesim Pragenam nunc prima vice in vulgus prolati V (1390–1399), František Antonín Tingl (ed.), Praha 1865–1866.
Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka II, Blažena Rynešová (ed.), Praha 1932.
Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka III, Blažena Rynešová (ed.), Praha 1937.
Listy kláštera zbraslavského, sebral a upravil Ferdinand Tadra, Praha 1904 (= Historický archiv 23).
Listy královny Kunhuty králi Přemyslovi, Bedřich Mendl (ed.), Praha 1928.
LUPÁČ Z HLAVÁČOVA, Prokop, *Rerum Boemicarum Ephemeris sive Kalendarium historicum*, Praha 1584.
M. Pavla Žídka Spravovna, Zdeněk Václav Tobolka (ed.)., Praha 1908.
Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355, Bernd U. Hergemöller (ed.), München 1995 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 74).
Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia I. Acta Clementis VI. (1342–1352), Ladislav Klicman (ed.), Praha 1903, II. Acta Innocentii VI. (1352–1362), Jan Bedřich Novák (ed.), Praha 1907, III. Acta Urbani V. (1362–1370), Bedřich Jenšovský – Věra Jenšovská (eds.), Praha 1944–1954, V. Acta Urbani VI. a Bonifatii IX. (1378–1404), Kamil Krofta (ed.), Praha 1903–1905.
Obnovené právo a zřízení zemské dědičné království Českého, Hermenegild Jireček (ed.), Praha 1888.
Ottokars österreichische Reimchronik, in: Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken 5/1-2, Joseph Seemüller (ed.), Hannoverae 1890.
PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj, *Diadochos* IV, Praha 1602.
PICCOLOMINI, Eeneas Silvius, *Historia Austrialis*, Teil 1., Monumenta Germaniae Historica, Julia Knödler (ed.), Hannover 2009.
Prameny k synodám strany pražské a táborské (vznik husitské konfesse) v létech 1441–1444, Zdeněk Nejedlý (ed.), Praha 1900.
Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500, August Müller (ed.), Prag 1929.
Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug. 16.), V. *Fontes archivi nationalis* I. *Litterae monasteriorum* 1–3, Karel Beránek – Věra Beránková (eds.), Praha 2006–2012.
Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310), Josef Emler (ed.), Praha 1882, III. (1311–1333), Josef Emler (ed.),

Praha 1890, IV. (1333–1346), Josef Emler (ed.), Praha 1892, V. 1–5 (1346–1355), Blažena Rynešová – Jiří Spěváček – Jana Zachová (eds.), Praha 1958–2005, V. 5. Index, Jiří Spěváček – Jana Zachová (eds.), Praha 1958–2005, VI. 1–3 (1355–1358), Bedřich Mendl – Milena Linhartová (eds.), Praha 1928–1954, VII. 1–5 (1358–1363), Bedřich Mendl – Milena Linhartová (eds.), Praha 1954–1964, VIII. 1–3 (1363–1369), Lenka Blechová (ed.), Praha 2014–2019.

Reliquiae tabularum terrae, II. Pozůstatky desk zemských, Josef Emler (ed.), Praha 1872.

Staré letopisy české z rukopisu Křižovnického, Miroslav Šimek – Miroslav Kaňák (eds.), Praha 1959.

Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtsschreiber, Gustav Adolf Harald Stenzel (ed.), Breslau 1835.

Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková (eds.), 2. vyd. Praha 1988 (díly I, II).

Staročeské městské zápisy poličské, František Vaníček (ed.), Polička 1940.

Staří letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané, František Palacký (ed.), Praha 1829.

STRÁNSKÝ, Pavel, *O státě českém*, Bohumil Ryba (ed.), III. vyd. Praha 1946.

STRÁNSKÝ, Pavel, *Český stát: Okřik*, přeložil Bohuslav Ryba, Praha 1953.

STRÁNSKÝ, Pavel, *Respublica Bojema*, Elsevir 1643.

STRANSKY, Paulus, *Respublika Bojema. Opus utilissimum, quod propter excellentiam suam typo novo donatum,* Amstelaedami 1713.

Traktát podkomořího Vaňka Valečovského proti panování kněžskému, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1881.

Über Formelbücher zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte II, František Palacký (ed.), Praha 1847.

Urkunden zur Geschichte des Herzogs Johann von Görlitz, in: Neues *Lausitzisches Magazin* 35, Görlitz 1859, s. 403–432.

Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Henricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen, Johannes Voigt (ed.), in: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 29, 1863.

Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích), Petr Kreuz – Ivan Martinovský – Jana Vojtíšková (eds.), Praha 2007.

VOJTÍŠEK, Jan (dokončil a připravil k vydání z pozůstalosti Bedřicha Mendla), *Dva berní rejstříky města Chrudimi z let 1399–1402*, in: Chrudim v době Karla IV., Jan Frolík – Jan Musil – David Richter – Jan Vojtíšek (eds.), Chrudim 2016, s. 93–179.

Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regiae, Zdeněk Fiala – František Heřmanský – Rudolf Mertlík – Marie Bláhová (eds.), Praha 1976.
Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480, August Sedláček (ed.), Praha 1914.
Ze starých letopisů českých, Jaroslav Kašpar – Jaroslav Porák (eds.), Praha 1980.

LITERATURA

ADÁMEK, Václav, *Chrudim a okolí*, in: Čechy. Společnou prací, díl XIII, Východní Čechy, Praha 1905.
ANDĚL, Rudolf a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* III, *Severní Čechy*, Praha 1984.
ANTONÍN, Robert, *Rudolf I. Habsburský*, in: Marie Ryantová – Petr Vorel (eds.), Čeští králové, Praha – Litomyšl 2008, s. 147-153.
BARTOŠ, František Michálek, *Česká královna v husitské bouři*, in: Jihočeský sborník historický 10, 1937, s. 15–30.
BARTOŠ, František Michálek, *České dějiny* II/6, Praha 1947.
BAUM, Wilhelm, *Císař Zikmund – Kostnice, Hus a války proti Turkům*, Praha 1996.
BEHRINGER, Wolfgang, *Kulturní dějiny klimatu*, Praha–Litomyšl 2010.
BĚLINA, Pavel, *Organizace chudinské péče v předhusitském Hradci Králové (s edicí „Knihy zádušních odkazů městské obce královéhradecké z roku 1411)*, Folia Historica Bohemica 3, 1981, s. 77–102.
BĚLINA, Pavel, *Ze správní a hospodářské agendy města Hradce Králové ve 14. a na počátku 15. století*, Sborník archivních prací 23, 1973, s. 156–191.
BENEŠ, František, *Johana z Rožmitálu a královna Johana*, Vlastivědný sborník Podbrdska 7, Příbram 1973, s. 157–255.
BERAN, Zdeněk, *Boleslavský landfrýd 1440–1453. Krajský landfrýdní spolek v pohusitských Čechách*, České Budějovice 2011.
BERAN, Zdeněk, *České královny a královská věnná města v pohusitské době (1436–1526)*, Mediaevalia Historica Bohemica 22, č. 2, 2019, s. 119–150.
BERAN, Zdeněk, *Katolické panstvo na dvoře Jiřího z Poděbrad. Procesy vzájemné konvergence a divergence*, Mediaevalia Historica Bohemica 17, 2014, č. 2, s. 35–75.
BERAN, Zdeněk, *Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti*, České Budějovice 2014.
BERAN, Zdeněk, *Majetkové proměny Čáslavského kraje v pozdním středověku a jeho územně správní struktura. Rekonstrukce vzniku nových územ-*

ních celků v jižní části východočeské oblasti, in: Ondřej Felcman a kol., Území východních Čech od středověku po raný novověk, Praha 2011, s. 55–70.

BERAN, Zdeněk, *Mír a násilí v kontextu proměn společenského řádu pozdně středověkých Čech*, habilitační práce, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2019.

BERAN, Zdeněk, *Válka a násilí jako sociální kód české pozdně středověké šlechty*, Český časopis historický 115, 2017, s. 319–345.

BIENER Z BIENEBERKA, Karel Josef, *C. J. von B. Geschichte der Stadt Königgratz. Erster Theil mit Kupfern*, Prag 1780.

Biskupská rezidence v Hradci Králové. 300 let od vybudování, Petr Polehla – Jan Hojda (eds.), Hradec Králové 2010.

BLÁHA, Jiří, *Středověký krov nad presbytářem kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi,* Průzkumy památek 8, 2001, s. 67–72.

BLÁHA, Radek – SLAVÍK, Jiří, *Hrad v Hradci Králové*, Hradec Králové 2020.

BLÁHA, Radek – GRULICH, Petr – HORKÝ, Roman – KOŠEK, Jan – LANDSMANN, Martin – LENDEROVÁ, Milena – NĚMEČKOVÁ, Věra – PAVLÍK, Jiří – POKORNÝ, Radek – POLEHLA, Petr – POSPÍŠILOVÁ, Jaroslava – SLAVÍK, Jiří – ŠŮLA, Jaroslav – VOJTÍŠKOVÁ, Jana – ZIKMUND, Ladislav, *Hradec Králové*, Praha 2017.

BLÁHOVÁ, Marie, *Cisterciáci ve službách české politiky za posledních Přemyslovců*, in: Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym. De ordinum religiosum in societate medii et recentioris aevi patribus, Marie Bláhová (ed.), Opole – Wrocław1996, s. 363–368.

BOBKOVÁ, Lenka, *Dítě jako objekt sňatkové politiky. Sňatková aliance mezi Lucemburky a Zollerny*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., Ženy a děti ve dvorské společnosti, Praha 2015, s. 55–56.

BOBKOVÁ, Lenka, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018.

BOBKOVÁ, Lenka, *Zhořelecký dvůr a rezidence vévody Jana*, in: Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (eds.), Praha 2008, s. 197-214.

BOBKOVÁ, Lenka – BÁRTLOVÁ Milena, *Velké dějiny zemí Koruny české* IVa–b, Praha – Litomyšl 2003.

BOBKOVÁ, Lenka – VELIČKA Tomáš, *Jan Zhořelecký. Třetí syn Karla IV.*, Praha 2016.

BOCK, Jiří, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620,* Sborník archivních prací 55, 2005, s. 315–378.

BOHÁČ, Zdeněk, *Struktura feudální pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce (pokus o rekonstrukci podle patronátních práv)*, Folia Historica Bohemica 7, 1984, s. 7–42.

BOLINA, Pavel – KLIMEK, Tomáš – CÍLEK, Václav, *Staré cesty v krajině středních Čech*, Praha 2018.

BOROVSKÝ, Tomáš, *Venkovské statky kutnohorských měšťanů v předhusitském období*, Sborník prací filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Řada C – historická 47, 1998, s. 65–78.

BOROVSKÝ, Tomáš, *Zvláštní berně v českém středověku*, Dějiny a současnost 24, č. 2, 2002, s. 8–14.

BOUBÍN, Jaroslav, *Česká „národní" monarchie*, Praha 1992.

BOUŠKOVÁ, Eva, *Johana z Rožmitálu, životní osudy české královny na sklonku středověku*, netištěná práce, Katolická teologická fakulta UK, Praha 2013.

BRANIŠOVÁ, Klára, *Vaněk Valečovský z Kněžmosta*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2018.

BRUNNER, Otto, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, 5. Aufl. Wien 1965.

BRÜCKNER, Hugo, *Die Gründung des Bistums Königgrätz*, Königstein/Ts. 1964.

BRYCH, Vladimír, *Poznámky k nejstarší podobě hradu Mělník*, Castellologica Bohemica 7, 2000, s. 93–110.

BŮŽEK, Václav a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty*, Praha 2010.

CENDELÍN, Dušan, *Staré komunikace česko-moravského pomezí. Trstenická stezka jako historický mýtus*, Vizovice 2000.

CROY, Jana, *Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence*, Hradec Králové 2014.

ČAREK, Jiří, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985.

ČECHURA, Jaroslav, *České Budějovice – příklad vytváření městského velkostatku v středověkých Čechách*, Jihočeský sborník historický 54, 1985, s. 161–171.

ČECHURA, Jaroslav, *Jagellonská éra ve východních Čechách*, in: Ondřej Felcman – František Musil a kol., Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526), Praha 2009, s. 623–652.

Čechy. Společnou prací spisovatelův a umělců českých [Pod vedením Servác Hellera, Fr. Ad. Šuberta, Fr. A. Borovského, Aloise Jiráska (textová část) a Karla Liebschera (za část obrazovou)], I – XIV, Praha [1883–1908].

ČELAKOVSKÝ, Jaromír, *Úřad podkomořský v Čechách. Příspěvek k dějinám stavu městského v zemích českých*, Praha 1881.

ČERNÁ, Marie L., *Rozvod Přemysla I. s Adélou Míšeňskou*, Časopis Společnosti přátel starožitností 30, 1922, s. 9–44.

ČERNIKOVSKÝ, Petr, *Raně novověké poddanské město jako vrchnost. Náchod a jeho venkovské zázemí v 15.–17. století*, in: Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference Pardubice 4.–5. prosince 2003, Pardubice 2004, s. 55–88.

ČERNIKOVSKÝ, Petr, *Věnná města severovýchodních Čecha jejich poddaní po třicetileté válce*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 37-47.

ČORNEJ, Petr, *Husitství a husité*, Praha 2019.

ČORNEJ, Petr, *Husitství a husité ve východních Čechách,* in: Jan Hus, husitství a východní Čechy, Jan Frolík (ed.), Chrudim 2015, s. 5–24.

ČORNEJ, Petr, *Jan Žižka, Život a doba husitského válečníka*, Praha 2019.

ČORNEJ, Petr, *Velké dějiny zemí Koruny české* V, Praha – Litomyšl 2000.

ČORNEJ, Petr, *Vzbúrenie, búře, búřka a husitská revoluce*, in: Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství, Pavlína Rychterová – Pavel Soukup (eds.), Praha 2013, s. 111–137.

ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena, *Velké dějiny zemí Koruny české* VI, Praha – Litomyšl 2007.

DANNENBERG, Lars-Arne, *Das Kloster St. Marienthal und die Burggrafen von Dohna. Überlegungen zur Gründung des Zisterzienserinnenklosters an der Neisse*, Neues Lausitzisches Magazin, Neue Folge 11, 2008, s. 89–104.

DÁŇOVÁ, Helena, *Chrám sv. Ducha v Hradci Králové. Příspěvek k poznání vývoje architektury kostela ve středověku*, in: Pro arte. Sborník k poctě Ivo Hlobila, Dalibor Prix (ed.), Praha 2002, s. 107–125.

DÁŇOVÁ, Helena, *Královny a jejich věnná města. K otázce stavebních a donátorských aktivit královen v předhusitském období*, in: Imago, imagines, Kateřina Kubínová – Klára Benešovská (edd.), Praha 2019, s. 106-121.

Dílo Františka Palackého I. *Práce historické*, Jaroslav Charvát (ed.), Praha 1941.

DOLEŽAL, Daniel, *Trutnovská manská soustava a její kniha z let 1480–1539*, Sborník archivních prací 42, 1992, č. 2, s. 207–259.

DUCZMAL, Małgorzata, *Ryksa Piastówna*. Królowa Czech i Polski, Poznań 2010.

DUDÍK, Beda, *Dějiny Moravy*, *VII. Od roku 1278 až do roku 1306*, Praha 1880.

DUDÍK, Beda, *Mährens allgemeine Geschichte, I. Die Zeit Rudolfs und Friedrichs von Österreich, Heinrichs von Kärnten und des Luxemburgers Johann*, Brünn 1886.

ĎURČANSKÝ, Marek, *Agenda podkomořího věnných měst a podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání. Několik poznámek k praxi za třicetileté války*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 32-36.

DURDÍK, Jan, *Vojenská hotovost chebského kraje r. 1395*, Historie a vojenství 15, 1966, s. 561–583.

DURDÍK, Jan, *Výzbroj krakovských cechů v r. 1427. Příspěvek k otázce šíření prvků husitského válečnictví v zahraničí*, Historie a vojenství 9, 1960, s. 724–734.

DURDÍK, Jan, *Znojemské puškařství v první třetině 15. století*, Historie a vojenství 4, 1955, s. 52–99.

DURDÍK, Tomáš, *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě,* Praha 1998.

DURDÍK, Tomáš, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, 2000.

DURDÍK, Tomáš, *K problematice hradu v Chrudimi*, Archeologické rozhledy 53, 2001, s. 615–619.

DURDÍK, Tomáš – FROLÍK, Jan, *K stavební podobě a dispozici městského hradu v Chrudimi*, Archaeologia historica 6, 1981, s. 107–115.

DUŠKOVÁ, Sáša, *Listiny na trnavské statky královny Konstancie*, Folia diplomatica 4, 1955–1956, s. 35–48.

DVORSKÝ, František, *O počtu domů v Praze a v královských městech v Čechách v 16.–19. století*, Praha 1882.

DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice 2011.

DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan, *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*, Praha 2011.

DVOŘÁK, Radovan, *Stručné dějiny Vysokého Mýta*, Vysoké Mýto 2003.

DVOŘÁKOVÁ, Daniela, *Barbora Celjská. Čierná kráľovná. Životný príbeh uhorskej, rímsko- nemeckej a českej kráľovnej (1392–1451)*, Budmerice – Bratislava 2013.

ELBEL, Petr, *Úvaha o stavu bádání ke dvoru Zikmunda Lucemburského a představení prosopografického výzkumu Zikmundových dvořanů z českých zemí*, in: Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (eds.), Praha 2008, s. 231-242.

EMLER, Josef, *Něco o bernictví českém v dobách starších*, Památky archeologické 8, č. 1, 1868/1869, s. 20–37.

Emma Regina. Civitas Melnic. Sborník příspěvků z konference u příležitosti 1000. výročí úmrtí kněžny Emmy Reginy († 2. 11. 1006) a 80. jubilea narození Pavla Radoměrského (* 23. 11. 1926) konané 9. listopadu 2006 v Regionálním muzeu Mělník, Jan Kilián – Luboš Polanský (eds.), Mělník 2008.

FALK, Vincenz, *Die landesverfassungmässigen Verhältnisse der königlichen Städte als vierten Standes im Königreiche Böhmen*, Prag 1847.

FELCMAN, Ondřej, *Velké pozemkové majetky ve východních Čechách a jejich aristokratičtí majitelé v letech 1436–1634*, in: Zdeněk Beran a kol., Východočeská šlechta, její sídla a teritoria, Praha 2013, s. 20–39.

FELCMAN, Ondřej, *Východní Čechy jako historický region. Teoretické a metodologické souvislosti výzkumu jeho území*, in: Ondřej Felcman a kol., Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu, Praha 2011, s. 9–16.

FELCMAN, Ondřej – FUKALA, Radek a kol., *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008.

FELCMAN, Ondřej – MUSIL, František a kol., *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009.

FIALA, Zdeněk, *Komorník a podkomoří* (Pojednání o počátcích a vzájemném poměru obou do konce 13. století), Sborník historický 2, 1954, s. 57–82.

FIALOVÁ, Ludmila – HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří – STLOUKAL, Milan, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998.

FLORIÁN, Čeněk, *Chrudimská škola, kolébka zdejšího gymnásia a jeho 85 let*, Chrudim 1948.

FRANCEK, Jindřich, *Dějiny Jičína*, Praha 2010.

Frauen im Frühmittelalter: eine ausgewählte, kommentierte Bibliographie, Werner Affeldt (ed.), Frankfurt a. M. 1990.

FRIEDLOVÁ, Jitka, *Příspěvek k majetkové a pozemkové držbě kněžen a královen do roku 1310*, Mediaevalia Historica Bohemica 20, č. 2, 2017, s. 45–83.

FRIEDLOVÁ, Jitka, *Statky a majetky královen v předhusitských Čechách*, in: Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť, Daniela Dvořáková (ed.), Bratislava 2017, s. 243–248.

FROLÍK, Jan, *Hrad v Chrudimi? (Archeologický výzkum na Školním náměstí a v Komenského ulici v letech 2004-2006),* Castellologica Bohemica 11, 2008, s. 553–584.

FROLÍK, Jan, *Chrudim v době Karla IV. Archeologie k podobě a vývoji města*, in: Jan Frolík – Jan Musil – David Richter – Jan Vojtíšek, Chrudim v době Karla IV., Chrudim 2016, s. 5–31.

FROLÍK, Jan, *Chrudim ve 14. a 15. století*, in: Jan Hus, husitství a východní Čechy, Jan Frolík (ed.), Chrudim 2015, s. 29–42.

FROLÍK, Jan – MUSIL, Jan, *Třicet šest let výzkumu městských hradeb v Chrudimi*, in: Documenta Pragensia 38: Město a jeho hradby, Olga Fejtová – Martina Maříková – Jiří Pešek (eds.), Praha 2019, s. 335–359.

FROLÍK, Jan – MUSIL, Jan – RICHTER, David – VOJTÍŠEK, Jan, *Chrudim v době Karla* IV., Chrudim 2016.

FROLÍK, Jan – SIGL, Jiří, *Chrudim v pravěku a středověku. Obrázky každodenního života*, Chrudim 1998.

FROLÍK, Jan – SIGL, Jiří, *Nové poznatky o počátcích Poličky na základě archeologických nálezů*, in: Sborník Společnosti přátel starožitností 3, Praha 1992, s. 67–76.

GALJAMIČEV, Alexandr Nikolajevič, *Iz istorii srednevekovogo gorodskogo prava v češskich zemljach*. Godoninskaja gramota, Voprosy istorii slavjan 16, 2004, s. 101–106.

GAUDE-FERRAGU, Murielle, *La reine au Moyen Âge. Le pouvoir au féminin, XIVe–XVe siècle,* Paris 2014.

GLOGOWSKI, Stefan, *Potomci krále Jiřího z Poděbrad. Genealogie knížat z Minstrberka*, Ostrava 1989.

GOJDA, Martin, *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*, Praha 2000.

GRAEBNER, Fritz, *Böhmische Politik vom Tode Ottokars II. bis zum Aussterben der Přemysliden*, Prag 1903.

GRULICH, Petr, *Město Chrudim a sídlo obchodní a živnostenské komory,* Chrudimský vlastivědný sborník 2, Chrudim, 1997, s. 75–94.

GRULICH, Petr, *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové 1910–1949. Protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech,* Praha, 2005.

GRULICH, Petr, *Titul královské město a jeho užívání na konci 19. a na počátku 20. století*, Královéhradecko 10, 2019, s. 35–60.

GRULICH, Petr, *Titul královské věnné město a jeho užíváni na konci 19. a na počátku 20. století*, Královéhradecko 10, 2019, s. 35–60.

Habsburkové. Země Koruny české ve středoevropské monarchii: 1526 – 1740, Václav Bůžek – Rostislav Smíšek (eds.), Praha 2017.

HÁJEK, Antonín, *Královské věnné město Poličko do roku 1838*, Polička 1890.

HÁJEK, Jan – HLAVAČKA, Milan, *Budování císařských silnic a hlavní silniční tahy v první polovině 19. století*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 353.

HÁJEK, Jan – HLAVAČKA, Milan, *Postupná výstavba železniční sítě v průběhu druhé poloviny 19. století*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 359–362.

HÁJEK, Jan – HLAVAČKA, Milan, *Velké kanály do konce 19. století, voroplavba, nákladní doprava a počátky paroplavby*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 355.

HALÍK, Tomáš, *Dějiny Dvora Králové n. L.*, Dvůr Králové nad Labem 1926.

HAVLÍKOVÁ, Eva – POLEHLA, Petr, *Intronizace královéhradeckých biskupů v 17. a 18. století*, Červený Kostelec 2020.

HÄRTEL, Reinhard, *Böhmens Ausgriff nach Süden,* in: Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit, Ivan Hlaváček – Alexander Patschovsky (eds.), Ostfildern 2011 (= Vorträge und Forschungen, 74), s. 203–245.

HECK, Roman, *Tabor i kandidatura jagiellońska v latach 1438–1444*, Wrocław 1964.

HERČÍK, Karel, *Těžba dřeva pro kutnohorské báňské podniky v trutnovských a rychnovských lesích ve druhé pol. 16. a počátkem 17. století*, Acta musei Reginaehradecensis S. B, Scientiae sociales 3, 1959, s. 185–207.

HLAVÁČEK, Ivan, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Praha 1991.

HLAVÁČEK, Ivan, *König Wenzel (IV.) und seine zwei Gefangennahmen. Spiegel seines Kampfes mit dem Hochadel sowie mit Wenzels Verwandten um die Vorherrschaft in Böhmen und Reich*, Quaestiones Medii Aevi Novae 18, 2013, s. 115–149.

HLAVÁČEK, Ivan, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik*, Ostfildern 1970.

HLAVAČKA, Milan, *České země v 19. století I.: Proměny společnosti v moderní době*, Praha 2014.

HLAVAČKA, Milan, *České země v 19. století II.: Proměny společnosti v moderní době*, Praha 2014.

HLAVAČKA, Milan a kol., *Dějiny Rakouska,* Praha, 2002.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan*, Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*, Praha 2005.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Alžběta Rejčka*, Dějiny a současnost 13, č. 5, 1991, s. 7–12.

HOFFMANN, František, *České město ve středověku*, Praha 1992.

HOFFMANN, František, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, 2. vyd. Praha 2009.

HONL, Ivan, Vztah Josefova k okolnímu krajinnému prostředí, in: Minulostí Jaroměře. Sborník příspěvků k dějinám města 1, Vladimír Wolf (ed.), Trutnov 1968 (= Krkonoše – Podkrkonoší, Supplementum IV), s. 64–70.

HONL, Ivan – Antonín KUBÍČEK, *Bývalá pevnost Hradec Králové*, Praha 1934.

HONL, Ivan – PROCHÁZKA, Emanuel*, Úvod do dějin zeměměřictví V. Novověk, 3. část*, Praha 1984;

Hradec Králové. Metropole českého východu, Hradec Králové po 1927.

HRDINA, Jan, *Katolická církevní správa*, in: Husitské století, Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), Praha 2014.

HRNČIAROVÁ, Tatiana – MACKOVČIN, Peter – ZVARA, Ivan a kol., *Atlas krajiny České republiky*, Praha 2009.

HRUBÝ, Vladimír, *Katedrála Sv. Ducha: kaple sv. Klimenta: biskupská rezidence*, Hradec Králové 2002.

Husitské století, Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), Praha 2014.

HYKSA, František – DVOŘÁK, Radovan, *Historická topografie města Vysokého Mýta*, Vysoké Mýto 1984.
HYNKOVÁ, Jana, *Heidenreich Sedlecký*, in: 900 let cisterciáckého řádu, Kateřina Charvátová (ed.), Praha 2000, s. 97–160.
CHARVÁT, Jiří, *100 let chrudimského arciděkanství*, Chrudimské vlastivědné listy 1994, č. 3, s. 1–2.
CHARVÁT, Jiří, *Stará Chrudim. Vlastivědné vyprávění o minulosti českého měst*a, Chrudim 1991.
CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, 1. Fundace 12. století, Praha 1998.
CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420,* 3. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech, Praha 2009.
CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Václav II. Král český a polský*, Praha, 2007.
CHODĚJOVSKÁ, Eva – SEMOTANOVÁ, Eva – BÍLKOVÁ, Eva – ČESÁKOVÁ, Markéta – DUBINOVÁ, Tereza – GOTTLIEB, Jaromír – JANKŮ, Radka – KINDERMANN, Jan – KLIPCOVÁ, Barbora – KUDYN, Milan – RESL, Tomáš – ULIČNÝ, Petr – ULRYCHOVÁ, Eva, *Historický atlas měst České republiky, sv. 18 Jičín,* Praha 2008.
Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009.
IZDNÝ, Jakub a kol., *Ludmila. Kněžna a světice*, Praha 2021.
JAKL, Jan, *Hradec Králové nad Labem*, Praha – Litomyšl 2005.
JAN, Libor, *Moravští podkomoří v době Václava II.*, Český časopis historický 95, 1997, s. 315–348.
JAN, Libor, *Pod klášterní vrchností 1240–1621*, in: Libor Jan a kol., Komín v historii 1240–2006, Brno – Komín 2006, s. 45–81.
JAN, Libor, *Václav II. Král na stříbrném trůnu 1283–1305*, Praha 2015.
JAN, Libor, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000.
JANOUŠEK, Pavel. *Dvůr Králové nad Labem*, Praha – Litomyšl 2006.
JASIŃSKI, Kazimierz, *Rodowód Piastów śląskich III. Piastowie Opolscy, Cieszyńscy i Oświęcimscy,* Wrocław 1977.
JESENSKÝ, Miloš, *Dějiny alchymie v českých zemích, v Polsku a na Slovensku*, Bratislava 2016.
JEŽEK, Martin, *K výpovědi pramenů o středověké Chrudimi,* Archeologické rozhledy 53, 2001, s. 803–813.
JEŽEK, Martin, *Kastel východočeského typu? A další otázky ze středověké Chrudimi*, Archeologické rozhledy 51, 1999, s. 833–871.
JEŽEK, Martin – SLAVÍK, Jiří, *K možnostem interpretace nálezů v chrámu sv. Mikuláše v Jaroměři (Cesta jedné hypotézy do encyklopedie),* Průzkumy památek 5, 1998, č 2, s. 118–139.

JINDRA, Zdeněk – JAKUBEC, Ivan a kol., *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015.
JIREČEK, Hermenegild, *Královské věnné město Vysoké Mýto. Obraz místopisný, dějepravný, životopisný i statistický* I, II, Vysoké Mýto 1884.
JOACHIMOVÁ, Jiřina, *Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů*, Umění 16, 1968, s. 495–502.
JONOVÁ, Jitka, *Podíl biskupa Brynycha na zabránění zřízení samostatné německé diecéze v Čechách*, in: 350 let královéhradecké diecéze, Petr Polehla (ed.), Červený Kostelec 2015.
JUNEK, David, *Gotické opevnění města Poličky* (netištěná práce, katedra dějin umění, FF UK, Praha 1993).
JUNEK, David, *Polička. Gotické opevnění města*, Polička 2003.
JUNEK, David – KONEČNÝ, Stanislav, *Dějiny města Poličky*, Polička 2015.
JUST, Antonín – HYBNER, Karel, *Trutnov známý neznámý*, Trutnov 1991.
Kafkův ilustrovaný průvodce po Království českém XV., Střední Polabí, Praha [1908], II., Krkonoše a Jizerské hory, 3. vydání Praha 1926.
KALÁBOVÁ, Martina, *Venné majetky uhorských kráľoven v stredoslovenskej banskej oblasti do roku 1478*, Historický časopis 52, 2004, č. 1, s. 3–30.
KAPLANOVÁ, Kristina – VÁCHA, Štěpán, *Chrám sv. Vavřince ve Vysokém Mýtě*, Vysoké Mýto 2001.
KAPRAS, Jan, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského,* Praha 2008.
KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918–1938), díl. 1. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929),* Praha, 2000.
KAŠE, Jiří – KOTLÍK, Petr, *Braunův Betlém*, Praha–Litomyšl 1999.
KAUFMANN, Jacques, *Die Beziehungen der Habsburger zum Königreiche Ungarn in den Jahren 1278 bis 1366*, Eisenstadt 1970 (= Burgenländische Forschungen 59).
KAVKA, František, *Čtyři ženy Karla IV. Královské sňatky*, Praha – Litomyšl 2002.
KAVKA, František, *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi, Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (eds.), Praha 1991, s. 23–36.
KAVKA, František, *Hrady a jejich význam v skladbě české předhusitské šlechty (1300–1419). Situace na středním Povltaví a na dolním Posázaví*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 26, 1985, s. 139–162, otištěno rovněž: TÝŽ, Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví, Praha 2002, s. 196–225.
KAVKA, František, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998.
KAVKA, František, *Vláda Karla IV.* I–II, Praha 1993.
KAVKA, František, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993,

KEJŘ, Jiří, *O nejstarší listině města Hodonína*, Studie o rukopisech 22, 1983, s. 77–86.
KEJŘ, Jiří, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998.
KILIÁN, Jan, *Město ve válce, válka ve městě: Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2008.
KILIÁN, Jan, *Pobělohorský Mělník (1649–1799)*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 71–96.
KILIÁN, Jan a kol., *Mělník: historie, kultura, lidé*, Praha 2010.
KILIÁN, Jan a kol., *Teplice: historie, kultura, lidé*, Praha 2015.
KLÁPŠTĚ, Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, 2. přepracované vyd. Praha 2012, v anglické verzi: The Czech Lands in Medieval Transformation, Leiden – Boston 2012 (= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450, 17).
KLIČKOVÁ, Barbora, *Korunovace císařovny Anny Tyrolské českou královnou v roce 1616*, netištěná práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2016.
KLIMEK, Tomáš, *Krajiny českého středověku*, Praha 2014.
KLOSS, Ferdinand, *Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, Gablonz a. N. 1934.
KNAPP, Antonín, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887.
KOPIČKOVÁ, Božena, *Česká královna Žofie. Ve znamení kalicha a kříže*, Praha 2018.
KOPIČKOVÁ, Božena, *Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292–1330*, Praha 2003.
KOPIČKOVÁ, Božena, *Královny Johana a Žofie*, in: Lucemburkové: česká koruna uprostřed Evropy, František Šmahel, Lenka Bobková ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným (eds.), Praha 2012, s. 758–762.
KOPIČKOVÁ, Božena, *Mnichovský fascikl č. 543. Korespondence královny Žofie z období březen 1422 – prosince 1427. Dodatky ke studii F. M. Bartoše*, Mediaevalia Historica Bohemica 8, 2001, s. 121–137.
KOPIČKOVÁ, Božena, *Věnná města a jiné majetky českých královen ve 14. a 15. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá –Jan Zelenka a kol., Ženy a děti ve dvorské společnosti, Praha 2015, Praha 2015, s. 97–108.
KOPP, Hermann, *Die Alchemie in älterer und neuerer Zeit* I., Heidelberg 1886, s. 161–162.
KOSAŘOVÁ, Michaela, *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2014.
KOTLÁROVÁ, Simona, *Páni z Rožmitálu*, České Budějovice 2008.

KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich, *Počátky Budyně nad Ohří*, Litoměřicko 27–29, 1991–1993, s. 19–56.
KOZÁKOVÁ, Anděla, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926 (= Práce ze semináře českého práva na Karlově univerzitě v Praze 11).
Královny, kněžny a velké ženy české, Karel Stloukal (ed.), Praha 1940.
Království české – severovýchodní Čechy, *Ilustrovaná vlastivěda* (Antonín Martínek a kol.), Praha 1919.
Království české – východní Čechy, část druhá, Ilustrovaná vlastivěda (Karel Václav Adámek a kol.), Praha 1914.
Království české – východní Čechy, Ilustrovaná vlastivěda (Alois Horáček a kol.), Praha 1912.
KRÁSL, František, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský: historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1623 – 1667*, Praha 1886.
KREUZ, Petr, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547*, Praha 2000.
KROFTA, Kamil, *Začátky české berně*, Český časopis historický 36, 1930, s. 1–26, 237–257, 437–490.
KRSKOVÁ, Dagmar, *Královny a jejich věnná města*, Dvůr Králové nad Labem 2001.
KRZENCK, Thomas, *Barbara von Cilli – eine „deutsche Messalina"*, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 131, 1991, s. 45–67.
KRZENCK, Thomas, *Eine Stauferin am Prager Hof: Kunigunde von Schwaben (1202–1248),* Bohemia 31, 1990, s. 245–259.
KUBÍČEK, Antonín – WIRTH, Zdeněk, *Hradec Králové, město českých královen, město Ulrichovo*, Hradec Králové 1939.
KUČA, Karel, *Chlumecko a Novobydžovsko 2*, Hradec Králové 1995.
KUČA, Karel, *Města a městečka, v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, I.–VIII., Praha 1996–2011.
KUPKA, Vladimír, *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002.
KURKA, Josef, *Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecese Litomyšlská: (místopis církevní do r. 1421)*, Praha 1914.
KUTHAN, Jiří, *Česká architektura doby posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely*, Vimperk 1994.
KUTHAN, Jiří, *Královna Alžběta Rejčka (+1335)*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 116-120.

KVĚT, Jan, *Iluminované rukopisy královny Rejčky. Příspěvek k dějinám české knižní malby ve století XIV.*, Praha 1931.
LANDAU, Peter, *Jus patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Köln – Wien 1975.
LANDR, Petr, *Církevní správa v hradeckém arcijáhenství ve světle písemností arcibiskupské kanceláře*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 81-88.
LEDVINKA, Václav, *Králův dvůr a královský dvůr v letech 1436–1490*, in: Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (eds.), Praha 2008, s. 245–256.
LEDVINKA, Václav, *Města v raném novověku*, in: Marie Šedivá Koldinská – Ivo Cerman a kol., Základní problémy studia raného novověku, Praha 2013, s. 268–306.
LHOTÁK, Jan, *Šosovní, nebo poddanské vesnice? K interpretaci pozemkového příslušenství zeměpanských měst ve středověku*, Český časopis historický 111, 2013, č. 3, s. 517–562.
LHOTÁK, Jan, *Velkostatek města Sušice. Od městských (šosovních) vesnic k robotní abolici a jejím výsledkům*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2015.
LIPSKÝ, Zdeněk, *Typy evropských krajin*, Geografické rozhledy 12 (5), 2003, s. 120–121.
Lucemburkové: česká koruna uprostřed Evropy, František Šmahel, Lenka Bobková ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným (eds.), Praha 2012.
MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích 1–2*, Praha 2001.
MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích 3–4*, Praha 2002.
MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích* II., Praha 2001.
MACEK, Josef, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001.
MACEK, Petr – ZAHRADNÍK, Pavel, *Mělník. Bývalý kostel sv. Petra a Pavla. Stavebně historický průzkum,* Praha 1996.
MALÝ, Jakub, *Vlastivědný slovník historický*, heslo Mělník, Praha 1877, s. 499–500.
MARÁZ, Karel, *Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně*, České Budějovice 2007.
MAREŠ, František, *Jindřich Roubík z Hlavatec*, Časopis Českého muzea 55, 1881, s. 79–80.
MAREŠOVÁ, Milena, *Příspěvek k dějinám krajských popravců v předhusitských Čechách*, in: Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze 2, 1989, s. 5–41.

MARKOVÁ, Markéta, *Hranice přemyslovského státu*, in: Přemyslovci. Budování českého státu, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička (eds.), Praha 2009, s. 479–496.

MARTINOVSKÝ, Ivan, *Vznik a počátky Vladislavského zemského zřízení*, in: Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619), Karel Malý – Jaroslav Pánek (eds.), Praha 2001, s. 85–100.

MAŤA, Petr, *Obranný spolek českých stavů z roku 1547. Poznámky k chronologii, právní terminologii a logice stavovského hnutí*, Dějiny – teorie – kritika 2017, s. 78–138.

MAUR, Eduard, *Wirtschaftliche Stadt-Land-Beziehungen in den böhmischen Ländern an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, in: Zwischen Land und Stadt. Wirtschaftsverflechtungen von ländlichen und städtischen Räumen in Europa 1300–1600, Markus Cerman – Erich Landsteiner (eds.), Innsbruck – Wien – Bosen 2010 (= Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2009), s. 58–77.

MENCLOVÁ, Dobroslava, *O středověkém opevnění našich měst*, Zprávy památkové péče 10, 1950, s. 193–221.

MIKAN, Jaroslav, *Vznik a počátky hradeckého biskupství*, Hradec Králové 1946.

MIKULKA, Jaromír, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, I/1, Hradec Králové 1996.

MIKULKA, Jaromír, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, I/2, Hradec Králové 1997.

MIKULKA, Jaromír, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, II/1, Hradec Králové 1994.

MIKULKA, Jaromír, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, II/2, Hradec Králové 1995.

MITÁČEK, Jiří, *K interpretacím Kunovicka v listině královny Konstancie z roku 1231*, Slovácko 50, 2008, s. 217–227.

MOČIČKOVÁ – Jiří CAJTHAML – Pavel SEEMANN – Jan D. BLÁHA a kol., *Český historický atlas. Kapitoly z dějin 20. století,* Praha 2019.

MUSIL, František, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 1–15.

MUSIL, František, *Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy,* Ústí nad Orlicí 2002.

MUSIL, František, *Politické a společenské poměry za přemyslovských králů*, in: Ondřej Felcman – František Musil a kol., Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526), Praha 2009, s. 253–299.

MUSIL Jan, *Středověké opevnění města Chrudimi*, Chrudimský vlastivědný sborník 9, 2005, s. 51–105.
NĚMEČKOVÁ, Věra, *Hradec v době husitské a jagellonské (1420–1526)*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 101-144.
NOVÁKOVÁ, Teréza, *Poličká*, in: Čechy. Společnou prací spisovatelův a umělců českých XIII, Praha 1905, s. 123–134.
NOVOTNÝ, David, *Královští rychtáři ve východočeských zeměpanských městech v době předbělohorské*, Olomouc 2012.
NOVOTNÝ, Josef, *Biskup Brynych*, Hradec Králové 1923.
NOVOTNÝ, Robert, *Šlechta*, in: Husitské století, Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), Praha 2014, s. 290–316.
NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny*, *I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253),* Praha 1928.
NOVÝ, Rostislav, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, Studia mediaevalia Pragensia 2, 1991, s. 125–146.
NOVÝ, Rostislav, *Komorní důchod za krále Václava IV.*, in: Historia docet. Sborník prací k poctě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Miloslav Polívka a Michal Svatoš (eds.), Praha 1992, s. 329–340.
NOVÝ, Rostislav, *Stříbrské vojenství v době předhusitské. Studie k dějinám městského předhusitského vojenství*, Historie a vojenství 12, 1963, s. 412–444.
NOŽIČKA, Josef. *Rezervované a montánní lesy v Československu*, in: Studie z dějin hornictví 2, Praha 1971, s. 132 – 136.
OAKESHOTT, Michael, *Lectures in the History of Political Thought*, Charlottesville 2006.
OBŮRKOVÁ, Radka, *Druhá římská jízda Karla IV.*, netištěná práce, Praha FF UK 2013.
Ottův slovník naučný I, Praha 1888.
Ottův slovník naučný IV., Praha 1891.
Ottův slovník naučný XIII., Praha 1898.
Ottův slovník naučný XVI, Praha 1900.
Ottův slovník naučný XIX, Praha 1902.
Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907.
PALACKÝ, František, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* 5, 6, Praha 1968.
PALACKÝ, František, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův, II. 1. Od roku 1253 až do roku 1403*, 2. vyd. Praha 1877.

PALACKÝ, František, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém, od nejstarších časů až do nynějška*, Praha 1882, in: Dílo Františka Palackého I, Jaroslav Charvát (ed.), Praha 1941.
PANOCH, Pavel – BARTOŠ, Štěpán, *Barokní umění na Chrudimsku*, Nové Město nad Metují 2011.
Pax et bonum. Kapucíni v Čechách a na Moravě v raném novověku, Marek Brčák – Jiří Wolf (eds.), Praha 2020.
PENTH, Sabine, *Margarete von Babenberg. Römische Königin – Herzogin von Österreich – Königin von Böhmen*, in: Frauen der Staufer, Göppingen 2006, s. 90–112.
PETRÁŇ, Josef, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1, Praha 1976, s. 9–80.
PETRÁŇ, Josef, *Staroměstská exekuce*, Praha 1985.
PILNÁČEK, Josef, *Staromoravští rodové*, Brno 2011.
PLAČEK, Miroslav, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2001.
PODLAHA, Antonín, *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém* VI. *Politický okres Mělnický*, Praha 1899.
POCHE, Emanuel, *Soupis památek historických a uměleckých v okresu Královédvorském,* Praha 1937.
POCHE, *Emanuel*, *Umělecké památky Čech* I (A–J), Praha 1977
POCHE, Emanuel, *Umělecké památky Čech* II (K–O), Praha 1987.
POCHE, *Emanuel*, *Umělecké památky Čech* IV (T–Ž), Praha 1982.
POLÁCH, Jaroslav, *Páni z Krumlova. Rod Záviše z Falkenštejna*, České Budějovice 2014.
POLEHLA, Petr, *Církevní správní reformy*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 303–305.
POLEHLA, Petr, *Podíl řádů na obnově církevního života – jezuité a minorité*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 264–266.
PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, I. A–H, Praha 1947.
PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, II. CH–L, Praha 1949.
PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, IV. S–Ž, Praha 1957.
PROKEŠOVÁ, Vlasta*, Pevnost Josefov*, Česká Skalice 1972.

PROKOP, Jaroslav, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2005, 2.vyd. 2013.
PROKOP, Jaroslav, *Nový Bydžov. Zmizelé Čechy*, Praha – Litomyšl 2007.
PROKOP, Miloš, *Držba hradů v Čechách v letech 1418–1478 jako zdroj poznání majetkových poměrů české šlechty, panovníka a církve*, Husitský Tábor 14, 2004, s. 147–219.
PROKOPOVÁ, Irena, *Guta Habsburská – česká královna a její dvůr*, Časopis Společnosti přátel starožitností 113, 2005, s. 189–211.
Přemyslovci: budování českého státu, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička (eds.), Praha 2009.
PURŠ, František, *K problematice mělnické pozdně gotické monstrance a dalších uměleckých památek města*, Zprávy památkové péče 39, 1979, s. 133–142.
RAZÍM, Vladislav, *K problematice městských opevnění severovýchodních Čech. Nad otázkami funkce tzv. flankovacích systémů doby předhusitské ve střední Evropě*, Památky a příroda 15, č. 9, 1990, s. 513–523.
RAZÍM, Vladislav, *Městské hradby a formulářová sbírka přemyslovské královské kanceláře*, Archaeologia historica 16, 1991, s. 171–177.
RAZÍM, Vladislav, *Středověká opevnění českých měst* 2.1, 2.2, Praha 2020.
RÁC, Jiří, *Nástin dějin předhusitského Mělníka,* Vlastivědný sborník Mělnicka 1, 1982, s. 41–59.
REDLICH, Oswald, *Rudolf von Habsburg. Das Deutsche Reich nach dem Untergange des Alten Kaisertums*, Innsbruck 1903.
RIEGER, Bohuš, *Zřízení krajské v Čechách. Část II. Ústrojí správy krajské v l. 1740–1792*, Praha 1893.
RICHTER, Miroslav – VOKOLEK, Vít, *Hradec Králové: slovanské hradiště a počátky středověkého města*, Hradec Králové, Praha 1995.
ROGGE, Jörg, *Die Wettiner. Aufstieg einer Dynastie im Mittelalter,* Ostfildern 2005.
ROUBÍK, František, *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749–1790*, SAP 19, 1969, s. 41–188.
ROUBÍK, František, *Královští rychtáři v pražských i jiných českých městech v letech 1547 až 1783*, Sborník příspěvků k dějinám hlav. města Prahy VI, Praha 1930.
ROUBÍK, František, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959.
RUTERLE, Otto, *Kostel sv. Vavřince pod Petřínem na Menším městě pražském v minulosti a v budoucnosti*, Praha 1935.
RŮŽIČKA, Jindřich – KRUŠINA, Josef, *Dějiny města Poličky*, Polička 1968.
ŘEPA, Milan, *Národopisné oblasti Čech, Moravy a Slezska*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 407.

ŘIVNÁČ, František, *Řivnáčův průvodce po království Českém*, Praha 1882, 2. vyd. 2001.
SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* 1. Chrudimsko, Praha 1882.
SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* 2. Hradecko, Praha 1883.
SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* 5. Podkrkonoší, Praha 1887.
SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* 10. Boleslavsko, Praha 1895.
SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* 11. Práchensko, Praha 1897.
SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* 15. Kouřimsko, Vltavsko a jihozápadní Boleslavsko, Praha 1898.
SEDLÁČEK, August, *Místopisný slovník historický království Českého*, Praha 1908.
SEJTKOVÁ, Mirka, *Královny a věnná města v Čechách za vlády Lucemburků*, netištěná práce, Praha FF UK 2008.
SEKYRKOVÁ, Milada, 7*. 9. 1836. Ferdinand V. Poslední pražská korunovace*, Praha 2004.
SEMOTANOVÁ, Eva, *Atlas zemí Koruny české*, Praha 2002.
SEMOTANOVÁ, Eva*, Barokní krajina globálním tématem historické geografie*, in: Inter laurum et olivam, Jiří Šouša – Ivana Ebelová (eds.), AUC-Ph et H 1-2, Z pomocných věd historických XVI, Praha 2002, s. 343–353.
SEMOTANOVÁ, Eva*, Graffiti, street art and land art in the historical and contemporary landscapes*, Comenius, journal of Euro – American Civilization 2019, Vol. 6. Nr. 2, pp. 237–250.
SEMOTANOVÁ, Eva, *Historická geografie českých zemí*, Praha 2002.
SEMOTANOVÁ, Eva, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*, Praha 2001.
SEMOTANOVÁ, Eva, *Prostor města a jeho fázový růst v českých zemích od konce 19. století*, Historická geografie 36, 2, 2010, s. 225–254.
SEMOTANOVÁ, Eva*, Raně novověká krajina českých zemí*, in: Václav Bůžek a kol., Společnost českých zemí v raném novověku, Praha 2010, s. 19–53.
SEMOTANOVÁ, Eva, *Šporkova barokní krajina v Kuksu*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 172.
SEMOTANOVÁ, Eva*, Vnímání krajiny východočeských královských věnných měst v Ottových Čechách*, Historická geografie 45, 2, 2019, s. 263–292.
SEMOTANOVÁ, Eva*, Vyprávěné krajiny*, Praha 2018.
SEMOTANOVÁ, EVA a kol., *Česko. Ottův historický atlas*, Praha 2007.

SEMOTANOVÁ, Eva – BOCK, Jiří – FIEDLER, Günter – JIRÁSEK, Luděk – LANDR, Petr – LUKÁŠKOVÁ, Jitka – REIL, Roman – SLOVÍK, Jan – VOJTĚCH, Michal – WOLF, Vladimír, *Historický atlas měst České republiky, sv. 12 Trutnov*, Praha 2004.

SEMOTANOVÁ, Eva – BURDA, Tomáš, *Města jako centra hlavních územně správních celků od roku 1918*, in: Eva Semotanová – Zlatica Zudová-Lešková – Jitka Močičková – Jiří Cajthaml – Pavel Seemann – Jan D. Bláha a kol., Český historický atlas. Kapitoly z dějin 20. století, Praha 2019, s. 84–85.

SEMOTANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel – KUČERA, Zdeněk, *Historická geografie. Tradice a modernita*, Praha 2018.

SEMOTANOVÁ, Eva – RICHTER, Miroslav, *Historický atlas měst České republiky, sv. 5 Hradec Králové*, Praha 1998.

SEMOTANOVÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert – FROLÍK, Jan – GRULICH, Petr – HRUBÝ, Vladimír – KOBETIČ, Pavel – NESEJT, František – ŠRÁMEK, Pavel – ŠULC, Ivo – VOKOLEK, Vít – ŽEMLIČKA, Josef, *Historický atlas měst České republiky,* sv. *13 Chrudim*, Praha 2003.

SCHLENZ, Johann, *Das Kirchenpatronat in Böhmen. Beiträge zu seiner Geschichte und Rechtsentwicklung,* Prag 1928.

SCHMORANZ, František, *Restauration der Domkirche zum hl. Geist in Königgräz*, Hradec Králové 1863.

SCHÖNACH, Ludwig, *Beiträge zur Geschichte der Königin Anna von Böhmen (†1313)*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 45, 1907, s. 121–133.

SCHULZ, Antonín, *Archivní prameny ku poznání života i strázně na širém Královédvorsku od smrti Husovy až do doby Koniášovy*, Dvůr Králové nad Labem 1913.

SCHULZ, Antonín, *Jich Milostí královen českých urození páni podkomoří a hofrychtéři*, Dvůr Králové nad Labem 1910.

SLAVÍK, Jan, *Uměleckohistorické památky*, in: Jaroměř 1126–1976, Jaroměř 1976, s. 51–78.

SLAVÍK, Jiří, *Hrad v Hradci Králové*, in: Dějiny staveb 2014, Plzeň 2014, s. 189–210.

SOLAŘ, Jeroným Jan, *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1868, 1870.

SPĚVÁČEK, Jiří, *Jan Lucemburský a jeho doba (1296–1346). K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*, Praha 1994.

SPĚVÁČEK, Jiří, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979.

SPĚVÁČEK, Jiří, *Václav IV. (1361–1419). K předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986.

SPĚVÁČEK, Jiří, *Významní notáři-diplomaté první Lucemburků v Čechách*, Československý časopis historický 21 [71], 1973, s. 711–758.

Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie, Petr Vorel (ed.), Pardubice–Praha 1999.

STLOUKAL, Karel, *Královny a kněžny české*, Praha 1996.

ŠAFR, Jiří – BAYER, Ivo – SEDLÁČKOVÁ, Markéta, *Sociální koheze. Teorie, koncepty a analytická východiska*, Sociologický časopis 44, 2008, č. 2, s. 247–269.

ŠANDERA, Martin, *Hanuš Welfl z Varnsdorfu. První zemský hejtman Kladského hrabství*, in: 550 let Hrabství kladského. 1459–2009 (= 550 lat Hrabstwa Kłodzkiego. 1459–2009), Trutnov 2009, s. 99–116.

ŠANDERA, Martin, *Hynce Ptáček z Pikštejna. Opomíjený vítěz husitské revoluce*, Praha 2011.

ŠANDERA, Martin, *Mělnický dvůr královen vdov Barbory Celské a Johany z Rožmitálu,* Medievalia historica Bohemica 20, 2017, s. 189–209.

ŠANDERA, Martin, *Mistr Jan Rokycana a jeho východočeské působení*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 33–40.

ŠANDERA, Martin, *Věnná města ve spojených východočeských landfrýdech*, Východočeské listy historické 29, 2012, s. 7–22.

ŠANDERA, Martin, *Východní Čechy jako hlavní kališnická základna v zemi*, in: Ondřej Felcman – František Musil a kol., Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526), Praha 2009. s. 581–621.

ŠEMBERA, Alois Vojtěch, *Vysoké Mýto, královské věnné město v Čechách. S pěti obrazy* I, II, Olomouc 1845.

ŠIMÁK, Josef V., *České dějiny, I. 5. Středověká kolonisace v zemích českých,* Praha 1938.

ŠIMÁK, Josef V., *Hrady Zebín a Wyschonis r. 1289*, Český časopis historický 23, 1917, s. 391–399.

ŠIMEK, Tomáš a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Východní Čechy*, Praha 1989.

ŠIMŮNEK, Robert, *Mělník jako rezidenční město a dějiště sakrální reprezentace*, in: Confluens – vlastivědný sborník Mělnicka 7, 2010, s. 21–24.

ŠIMŮNEK, Robert, *Věnná města českých královen*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 98.

ŠIMŮNEK, Robert – BARCAL, Vojtěch – BURDA, Tomáš – KUČA, Karel – MUSIL, František – SEMOTANOVÁ, Eva – ŠTYCH, Přemysl – VOJTÍŠEK, Jan – VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Historický atlas měst České republiky,* sv. *33 Vysoké Mýto*, Praha 2021.

ŠIMŮNEK, Robert – BERAN, Zdeněk – BIČÍK, Ivan – Burda, Tomáš – CHODĚJOVSKÁ, Eva – KABRDA, Jan – KOHOUT, Jan – KUČA, Karel – MUSIL, František – PROKOP, Jaroslav – SEMOTANOVÁ, Eva – ŠTYCH, Pře-

mysl – TŮMOVÁ, Martina – WOITSCHOVÁ, Klára, *Historický atlas měst České republiky, sv. 29 Nový Bydžov*, Praha 2017.

ŠIMŮNEK, Robert – BURDA, Tomáš – JUNEK, David – KONEČNÝ, Stanislav – KUČA, Karel – MUSIL, František – SEMOTANOVÁ, Eva – ŠTYCH, Přemysl – VOJTÍŠKOVÁ, Jana – VOSTŘELOVÁ, Radka – ŽEMLIČKA, Josef, *Historický atlas měst České republiky, sv. 30 Polička,* Praha 2019.

ŠIMŮNEK, Robert – BURDA, Tomáš – CAVRNOCH, Jaroslav – FIEDLER, Günter – KUČA, Karel – MERTLÍKOVÁ, Olga – MUSIL, František – SEMOTANOVÁ, Eva – SLAVÍK, Jiří – ŠTYCH, Přemysl – TICHOMIROVÁ, Eva – VOJTÍŠKOVÁ, Jana – WOITSCHOVÁ, Klára – ŽEMLIČKA, Josef, *Historický atlas měst České republiky, sv. 31 Jaroměř,* Praha 2020.

ŠIMŮNEK, Robert – BERAN, Zdeněk – VOJTÍŠKOVÁ, Jana – KUČA, Karel – FIEDLER, Günter – LANGFELNER ml., Josef – MUSIL, František – NEKOLNÝ, Lukáš – REIL, Roman – ELSNEROVÁ, Anna-Marie – SEMOTANOVÁ, Eva – BURDA, Tomáš – ŠTYCH, Přemysl, *Historický atlas měst České republiky*, *sv. 34 Dvůr Králové nad Labem*, Praha 2022.

ŠMAHEL, František, *Českobudějovické vojenské rejstříky z doby husitské*, Historie a vojenství 7, 1958, s. 321–367.

ŠMELHAUS, Vratislav, *Vývoj zemědělské výroby v českých zemích v době předhusitské,* Praha 1980.

ŠPAČKOVÁ, Renata, *Putování za pamětí mělnické krajiny*, Mělník 2008.

ŠPŮROVÁ, Markéta, *Svědkové na listinách Václava I. a jeho bratra markraběte Přemysla (třicátá léta 13. století),* Mediaevalia Historica Bohemica 9, 2003, s. 57–95.

ŠTEFKA, Jan Václav, *Královské věnné město Polička v přítomnosti a minulosti*, Polička 1893.

ŠTOLBA, Josef, *Hradec Králové*, in: Čechy. Společnou prací spisovatelův a umělců českých, díl IV, Polabí, Praha [1888].

ŠŮLA, Jaroslav, *Stručný přehled dějin farnosti chrámu Sv. Ducha v Hradci Králové*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 89-96.

ŠULC, Ivo, *Legenda o obrazu svatého Salvátora v konfrontaci s historickou skutečností*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 97–100.

ŠULC, Ivo, *Chrudim*, Praha – Litomyšl 2010.

ŠUSTA, Josef, *České dějiny* II/1–4, Praha 1938–1948.

ŠUSTA, Josef, *České dějiny*, II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935.

ŠUSTA, Josef, *Dvě knihy českých dějin: kus středověké historie našeho kraje.* Kniha první, Poslední Přemyslovci a jejich dědictví, Praha 2001.

ŠUSTA, Josef, *Dvě knihy českých dějin: kus středověké historie našeho kraje.* Kniha druhá, Počátky lucemburské 1308-1320, Praha 2002.
ŠUSTA, Josef, *Záviš z Falkenštejna*, Český časopis historický 1, 1895, s. 69–75, 246–259, 287–298, 384–392.
ŠVENDA, František de Paula, *Čtvrtý hliněný obraz historie Království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl II*, Hradec Králové 1814.
ŠVENDA, František de Paula, *Čtvrtý hliněný obraz historie království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl IV*, Hradec Králové 1817.
ŠVENDA, František de Paula, *Druhý železný obraz města Králové Hradce nad Labe. Rozdíl V*, Hradec Králové 1804.
ŠVENDA, František de Paula, *První zlatý a stříbrný obraz města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1799.
ŠVENDA, František de Paula, *Třetí měděný obraz historie Království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl I*, Hradec Králové 1807.
ŠVENDA, František de Paula, *Třetí měděný obraz historie Království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl II*, Hradec Králové 1808.
ŠVENDA, František de Paula, *Třetí měděný obraz historie Království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl IV*, Hradec Králové 1812.
TADRA, Ferdinand, *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. 1310–1420*, Praha 1892.
TEHNÍKOVÁ, Eleonora, *Středověké nástěnné malby v děkanské sakristii v katedrále Sv. Ducha*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Ústí nad Orlicí 2009, s. 129-135.
TELNAROVÁ, Kateřina, *„Anna, královna česká". Nejstarší dcera Václava II. a její osudy,* Mediaevalia Historica Bohemica 13, 2010, č. 1, s. 77–110.
THOMAS, Alfred, *Čechy královny Anny: česká literatura a společnost v letech 1310–1420*, Brno 2005.
TOMEK, Václav Vladivoj, *Dějepis města Prahy* V, Praha 1881.
TOMEK, Václav Vladivoj, *Dějepis města Prahy* VIII., Praha 1891.
TOMEK, Václav Vladivoj, *Dějepis města Prahy* XI., Praha 1897.
TOMEK, Václav Vladivoj, *Místopisné paměti města Hradce Králové*, Praha 1885.
TOMEK, Václav Vladivoj, *Z dějin Hradce Králové*, Praha 1997.
350 let královéhradecké diecéze, Petr Polehla (ed.), Červený Kostelec 2015.
ULIČNÝ, Petr, *K urbanistickému a stavebnímu vývoji Jaroměře v raném a vrcholném středověku,* Zprávy památkové péče 54, 1994, č. 2, s. 42–49.

Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci: sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003, Ivana Čornejová (ed.), Praha 2003.

URBAN, Otto, *Česká společnost 1848–1918,* Praha, 1982.

URBÁNEK, Rudolf, *Císařovna Barbora a královna Alžběta*, in: Karel Stloukal a kol., Královny a kněžny české, Praha 1996.

URBÁNEK, Rudolf, *České dějiny* III/1, *Věk poděbradský* I, Praha 1915.

URBÁNEK, Rudolf, *České dějiny* III/2, *Věk poděbradský* II, Praha 1918.

URBÁNEK, Rudolf, *České* dějiny III/3. *Věk poděbradský* III, Praha 1930.

URBÁNEK, Rudolf, *České dějiny* III/4, *Věk poděbradský* IV, Praha 1962.

URBÁNEK, Rudolf, *Ženy husitského krále: Kunhuta ze Šternberka a Johana z Rožmitálu*, in: Karel Stloukal a kol., Královny a kněžny české, Praha 1996.

VÁGNER, Petr, *Theatrum chemicum*, Praha 1995.

VANĚČEK, Václav, *Komorník a podkomoří. Příspěvek k dějinám českých úředníků*, in: Sborník prací z dějin práva československého, I. K padesátým narozeninám profesora J. Kaprasa jeho žáci, Praha 1930, s. 60–64.

VANÍČEK, Vratislav, *Velké dějiny zemí Koruny české III. 1250–1310,* Praha – Litomyšl 2002.

VAŠKŮ, Vladimír, *Příčiny zániku konfirmačního řízení v habsburské monarchii v roce 1836*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity C 42, 1995, s. 89–97.

VÁVRA, Ivan, *Polská cesta*, Historická geografie 8, 1972, s. 3–30.

VÁVRA, Ivan, *Trstenická stezka*, Historická geografie 6, 1971, s. 77–132.

VEJRYCHOVÁ [SOUKUPOVÁ], Věra, *Role královny a jejich reflexe ve Zbraslavské kronice*, Studia mediaevalia Bohemica 7, č. 1, 2015, s. 55–79.

VELIČKA, Tomáš, *Města v žateckém kraji a královští úředníci v době předhusitské*, Porta Bohemica 6, 2013, s. 146–193.

Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004.

VÍTOVÁ, Jana, *Majetkové poměry královny Elišky Rejčky*, Historica Olomucensia 41, 2012, s. 35–54.

VLČEK, Pavel – FOLTÝN, Dušan – SOMMER, Petr*, Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.

VLČEK, Pavel, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999.

VLK, Robert, *Obraz středověkého turnaje na pozadí dobových zpráv středověkých kronik české provenience 12.–14. století*, in: Studia juvenilia MMIII. Sborník studentských prací, Richard Psík – Aleš Zářický (eds.), Ostrava 2004, s. 12–24.

VOJTÍŠEK, Jan, *Daňový systém českých měst za vlády Lucemburků*, in: Chrudim v době Karla IV., Jan Frolík – Jan Musil – David Richter – Jan Vojtíšek (eds.), Chrudim 2016, s. 83–92.

VOJTÍŠEK, Jan, *Die Kanzleien der böhmischen Königinne im Spätmittelalter. Personal und Produktion der Kanzleien der Königinnen-Gemahlinnen der luxemburgischen Könige*, in: Spätmittelalter in landesherrlichen Kanzleien und der mühsame Weg zu neuen Frage und Antworten, Tomáš Velička (ed.), Berlin 2020, s. 85–107.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *K dějinám purkrabství Hradeckého kraje, soudní stolice pro specifické záležitosti tamní šlechty*, in: Zdeněk Beran a kol., Východočeská šlechta, její sídla a teritoria, Praha 2013, s. 40–47.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Královské věnné město Jaroměř a jeho panství v době předbělohorské (historickogeografické aspekty problematiky)*, Historická geografie 45, 2019, č. 2, s. 239–261.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Město v době předbělohorské: od perspektivy k pozvolnému nástupu úpadku (1526–1618/1620)*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 145–188, 751–756.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Město v době tereziánských a josefínských reforem (1740–1790)*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 267–312, 767–773.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Panovnické listiny vydané v letech 1420–1526 královskému (věnnému) městu Jaroměři,* in: Panovnická reprezentace v písemné kultuře ve středověku, Marie Bláhová (ed.), Praha 2021, s. 356–374.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Písemná komunikace mezi českými královskými městy v době předbělohorské na příkladu Nového města pražského a polabského pětiměstí*, Praha 2011.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Poválečná obroda: konsolidace městských poměrů a utváření nových církevních struktur (1648–1740)*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 219–252, 760–767.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Praktiky městských, stavovských a zeměpanských úředníků na příkladu královského věnného města Hradce Králové 16.–18. století*, in: Jak se u nás podvádělo: za monarchie i za republiky, Marie Jílková – Marie Macková – Eliška Valová (eds.), Pardubice 2019, s. 60–77.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Spory města a prvních královéhradeckých biskupů*, in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík,

J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 250–252.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Ve víru třicetileté války (1620–1648*), in: R. Bláha, P. Grulich, R. Horský, J. Košek, M. Landsman, M. Lenderová, V. Němečková, J. Pavlík, R. Pokorný, P. Polehla, J. Pospíšilová, J. Slavík, J. Šůla, J. Vojtíšková, L. Zikmund, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 189–218, 757–760.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Vztah města a královéhradeckého biskupství v době jeho založení*, in: 350 let královéhradecké diecéze, Petr Polehla (ed.), Červený Kostelec 2015, s. 47–53.

VOJTÍŠKOVÁ, Jana, *Z dosavadního výzkumu městských kanceláří v Čechách v době 18. století (zejména příkladu vybraných východočeských královských věnných měst)*, Cornova 10/1, 2020, s. 71–83.

VOREL, Petr, *Královská věnná města v systému českých měst 16. století*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 16–21.

WIESENBERGEROVÁ, Jana, *Příspěvky k diplomatice manželek Karla IV. – Blanky z Valois, Anny Falcké, Anny Svídnické a Elišky Pomořanské*, netištěná práce, Praha FF UK Praha 1961.

WIHODA, Martin: *Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky*, Český časopis historický 99, 2001, s. 209–230.

WOLF, Vladimír, *Jan Kolda ze Žampachu*, Hradec Králové – Trutnov 2002.

WOLF, Vladimír, *Opevněné středověké stavby na území města Trutnova a integrovaných obcí,* Trutnov 1999.

WOLF, Vladimír, *Počátky Dvora Králové nad Labem a Hostinného (přehled názorů),* Krkonoše – Podkrkonoší 1. 1963, s. 16–23.

WOLF, Vladimír, *Středověké opevnění města Jaroměře*, in: Minulostí Jaroměře. Sborník příspěvků k dějinám města 1, Vladimír Wolf (ed.), Trutnov 1968 (= Krkonoše – Podkrkonoší, Supplementum IV), s. 31-53.

ZAHRADNÍK, Pavel R., Židé na Trutnovsku v 18. století, in: Židé v Čechách. 4. Sborník příspěvků ze semináře konaného v říjnu 2012 v Trutnově, Praha 2013, s. 65-70.

ZILYNSKÁ, Blanka, *Kališnická církev*, in: Husitské století, Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), Praha 2014, s. 586 –605.

ŽEMLIČKA, Josef, *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301),* Praha 2017.

ŽEMLIČKA, Josef, *Konec Přemyslovců. Skladba a fungování jejich pozdní monarchie*, Praha 2020.

ŽEMLIČKA, Josef, *Královská města v českých zemích na počátku 14. století*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 96–97.

ŽEMLIČKA, Josef, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy,* Praha 2014.
ŽEMLIČKA, Josef, *Osídlení českých zemí v polovině 13. století*, Robert ŠIMŮNEK, *Věnná města českých královen*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 54, 98.
ŽEMLIČKA, Josef, *Projekt územní směny z roku 1289 ve vztahu k věnným městům ve východních Čechách*, in: Hranice v krajinách, Eva Semotanová (ed.), Praha 2020, s. 116–139.
ŽEMLIČKA, Josef, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků,* Praha 2011.
ŽEMLIČKA, Josef, *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, Československý časopis historický 26 [76], č. 4, 1978, s. 559–586.
ŽEMLIČKA, Josef, *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století*, Praha 1980.
ŽEMLIČKA, Josef – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk, *Hradská organizace*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 51–52.
ŽIŽKOVSKÝ, Tomáš, *Královská věnná města. Turisticko historický průvodce*, Praha 1991.
ŽŮREK, Václav, *Korunovace královny Žofie. Řád Karla IV. a jeho užití v praxi*, in: Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století, Martin Nodl – František Šmahel (eds.), Praha 2009, s. 203–212.

Internetové zdroje

I. a II. vojenské mapování, Laboratoř geoinformatiky UJEP, online, dostupné z http://oldmaps.geolab.cz/map_region.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=ce, http://oldmaps.geolab.cz/map_region.pl?lang=cs&map_root=2vm&map_region=ce, [ověřeno 2021–02–14].
Bibliografie dějin českých zemí, Historický ústav AV ČR, online, dostupné z https://biblio.hiu.cas.cz/#!/ [ověřeno 2021–02–08].
Biskupství královéhradecké, Diecézní katalog – vikarituty, online, dostupné z https://www.bihk.cz/dieceze/diecezni-katalog/vikariaty [ověřeno 26. 5. 2021].
BURDA, Tomáš*, Územněsprávní vývoj Jaroměřska v letech 1850–2019*, in: ŠIMŮNEK, Robert – BURDA, Tomáš – CAVRNOCH, Jaroslav – FIEDLER, Günter – KUČA, Karel – MERTLÍKOVÁ, Olga – MUSIL, František – SEMOTANOVÁ, Eva – SLAVÍK, Jiří – ŠTYCH, Přemysl – TICHOMIROVÁ, Eva – VOJTÍŠKOVÁ, Jana – WOITSCHOVÁ, Klára – ŽEMLIČKA, Josef, *Historický atlas měst České republiky, sv. 31 Jaroměř*, Praha 2020, mapa č. 39, online, dostupné z https://www.kralovskavennamesta.cz/vysledky.html#jaromer [ověřeno 2021–03–06].

CDM VII/1 (1334–1345), Josef Chytil (ed.), Brno 1858, č. 87, s. 67, online, dostupné z https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&cat=3&bookid=68&page=71, [ověřeno 08–13–2021].

Czech Medieval Sources, LINDAT/CLARIAH-CZ (projekt MŠMT č. LM2018101), online, dostupné z https://lindat.cz a z https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php [ověřeno 2021–08–16].

Digitální knihovna zemských sněmů, online, dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/snemy/v090/1598/t040500.htm, [ověřeno 23. 4. 2021].

Digitální knihovna zemských sněmů, online, dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/snemy/v070/1586/t000500.htm, [ověřeno 21. 4. 2021].

Digitální knihovna zemských sněmů, online, dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/snemy/v070/1586/t000900.htm, [ověřeno 21. 4. 2021].

Digitální knihovna zemských sněmů, online, dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/snemy/v050/1579/t023000.htm, [ověřeno 21. 4. 2021].

DOMEČKA, Ludvík, *Dějiny Židů v Hradci Králové*, online, dostupné z http://www.hugogold.com/bohemia/koeniggraetz.pdf [ověřeno 2021–03–05].

Klaudyánova mapa Čech z roku 1518, online, dostupné z http://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/49559 [ověřeno 2021–02–15].

KLAUS, Alois – FLORIÁN, Čeněk – KUDRNA, Karel, *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV. Prehistorie a historie obcí na Chrudimsku*, Chrudim 1926, online, dostupné z https://www.knihovna-cr.cz/chrudimsko-nasavrcko-dil-4#lg=1&slide=321 [16. 11. 2020]).

Klášter v Chrudimi, online, dostupné z https://hrobka.kapucini.cz/subdom/hrobka/index.php/cz/49-klaster-kapucinu/putovani-po-kapucinskych-klasterech/191-klaster-v-chrudimi [ověřeno 2021–07–09].

Křížová cesta 21. století, on-line, dostupné z http://www.revitalizacekuks.cz/tipy-na-vylet/krizova-cesta-21-stoleti-1/ [ověřeno 2019–02–15].

Královská věnná města, online, dostupné z https://www.vennamesta.cz [ověřeno 2021–02–08].

Mapový portál Historického atlasu měst České republiky, online, dostupné z http://towns.hiu.cas.cz/ [ověřeno 2021–03–04];

Mapy.cz, online, dostupné z www.mapy.cz [ověřeno 2021–01–15].

MARTÍNEK, Jan a kol., *Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech*, projekt NAKI http://www.historicke-cesty.cz/, mapy Jan MARTÍNEK – Aleš LÉTAL, *Dopravní spojení východních Čech a severozápadní Moravy v raném středověku*, TÍŽ, *Dopravní spojení Čech a Moravy ve vrcholném středověku*, on-line, dostupné z http://www.historicke-cesty.cz/wp-content/uploads/2016/02/B_mapa_stredovek_R.pdf, http://www.historicke-cesty.cz/wp-content/uploads/2016/02/C_mapa_stredovek_V.pdf, [ověřeno 2021–02–14]; mapa *Dopravní spojení Čech a Moravy v novověku*, on-line, dostupné z http://

www.historicke-cesty.cz/wp-content/uploads/2016/02/D_mapa_novovek.pdf [ověřeno 2021–02–14].

Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky, *Zásady urbánní politiky*, Praha 2010, s. 9, 10. *Počet obyvatel v obcích – k 1. 1. 2021*, online, dostupné z https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-v-obcich-k-112019, [ověřeno 2021–06–16].

Müllerova mapa Čech z roku 1720 (*Mappa geographica regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano adjunctis …*), sekce IX, XIV, XV (k náhledu Laboratoř geoinformatiky UJEP, online, dostupné z http://oldmaps.geolab.cz/map_region.pl?lang=cs&map_root=mul&map_region=ce, [ověřeno 2021–02–14]

Mapy.cz, online, dostupné z https://mapy.cz, ověřeno [2021–03–03].

NAKI II *Věnná města českých královen.* (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru), č. G18P02OVV015 online, dostupné z https://www.kralovskavennamesta.cz/vm.html [ověřeno 2021–02–08].

Památkový katalog, online, dostupné z: https://pamatkovykatalog.cz/uskp/podle-relevance/1/seznam?katCislo=1000154286, [ověřeno 20. 5. 2021].

Povinné císařské otisky map stabilního katastru, spojené, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, Archivní mapy, dostupné z https://archivnimapy.cuzk.cz [ověřeno 2020–06–18].

Sochy v krajině, on-line, dostupné z https://www.galeriehk.cz/sochy-v-krajine.html [ověřeno 05–08–2019].

VANĚK, Daniel, *Židovské osídlení v Chrudimi a okolních obcích*, Praha 2012, netištěná práce, online, dostupné z https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102271/ [ověřeno 2021–03–05].

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla a kol., Biografický slovník českých zemí 1, Praha 2004, s. 71–72, online Alžběta Rejčka, dostupné z http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/AL%C5%BDB%C4%9ATA_Rej%C4%8Dka_1.9.1288-18.10.1335 [ověřeno 2021–02–08].

ZEMAN, Jiří, *Schematismy duchovenstva Královéhradecké diecéze z 19. století jako pramen pro dějiny nižší církevní správy*, Hradec Králové 2020, netištěná práce, online, dostupné z: https://theses.cz/id/gg9zli/ [ověřeno 2021–07–09].

Seznam vyobrazení a tabulek

obálka Obr. č. 1 (obálka) Pohled na Hradec Králové od severozápadu od Friedricha Bernarda Wernera kolem roku 1740. *Königin Gratz*. Muzeum východních Čech Hradec Králové, sign. HK 622, i. č. 38.

s. 2–3 Obr. č. 2 (frontispis) Věnná města na mapě Čech Aloise Martina Davida z roku 1819, výřez. Historický ústav AV ČR, Mapová sbírka, sign. MSHU-MAP-A-136.

s. 8 Obr. č. 3 Náměstí v Novém Bydžově kolem roku 1900. *Čechy. Společnou prací*, díl XIV, Severní Čechy, část II., Praha 1908, s. 100. Historický ústav AV ČR, Knihovna, sign. E 515.

s. 11 Obr. č. 4 Náměstí v Novém Bydžově, 2020. Foto Miroslav Beneš.

s. 14–15 Obr. č. 5 Dvůr Králové nad Labem na šikmém leteckém snímku, 2015. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR.

s. 17 Obr. č. 6 Mělník na mapě Čech Jana Kryštofa Müllera z roku 1720, sekce č. VIII. Historický ústav AV ČR, Mapová sbírka, sign. MSHU-MAP-A-11.

s. 18 Obr. č. 7 Teplice na mapě II. vojenského mapování Čech z let 1847–1848, reambulováno 1874, sekce č. III/4, westliche Colonne. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Reprodukce Laboratoř geoinformatiky UJEP Ústí nad Labem.

s. 24–25 Obr. č. 8 Polička na povinném císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1839. Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, Praha.

s. 28 Obr. č. 9 Nový Bydžov na mapě I. vojenského mapování Čech z let 1780–1783, sekce 94. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Reprodukce Laboratoř geoinformatiky UJEP Ústí nad Labem.

s. 30 Obr. č. 10 Vysoké Mýto na mapě II. vojenského mapování Čech z let 1852–1853, reambulováno po 1868 (reambulace neuvedena), sekce č. IX/10, östliche Colonne. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Reprodukce Laboratoř geoinformatiky UJEP Ústí nad Labem.

s. 32–33 Obr. č. 11 Dvůr Králové nad Labem a Jaroměř na mapě okresního hejtmanství Královédvorského po roce 1880. Historický ústav AV ČR, Mapová sbírka, sign. MSHU-MAP-A-402.

s. 36–37 Obr. č. 12 Hradec Králové na plánu kolem roku 1924. Historický ústav AV ČR, Mapová sbírka, sign. MAP-B-842.

s. 42 Obr. č. 13a Digitální model území Chrudimi a okolí s vyznačením půdorysu města a zástavby v polovině 19. století. Model znázorňuje svažitost terénu v krajině ve vztahu k vodnímu toku (Chrudimka, dříve Kamenice) a k vymezeným prostorům zástavby. Osídlení podle mapy povinného císařského otisku stabilního katastru z roku 1839. 3D modelaci vyhotovila Marcela Havelková ve spolupráci s Evou Semotanovou, 2003.

s. 42 Obr. č. 13b Digitální model území Chrudimi a okolí s vyznačením zástavby koncem 20. století. Model znázorňuje svažitost terénu v krajině ve vztahu k vodnímu toku (Chrudimka, dříve Kamenice) a k vymezeným prostorům zástavby. 3D modelaci vyhotovila Marcela Havelková ve spolupráci s Evou Semotanovou, 2003.

s. 43 Obr. č. 14a Digitální model území Trutnova a okolí s vyznačením půdorysu města a zástavby v druhé polovině 19. století. Model znázorňuje svažitost terénu v krajině ve vztahu k vodnímu toku (Úpa) a k vymezeným prostorům zástavby. Osídlení dle speciální mapy III. vojenského mapování z let 1880 na 1881. 3D modelaci vyhotovila Marcela Havelková ve spolupráci s Evou Semotanovou, 2004.

s. 43 Obr. č. 14b Digitální model území Trutnova a okolí s vyznačením půdorysu města a zástavby koncem 20. století. Model znázorňuje svažitost terénu v krajině ve vztahu k vodnímu toku (Úpa) a k vymezeným prostorům zástavby. 3D modelaci vyhotovila Marcela Havelková ve spolupráci s Evou Semotanovou, 2004.

s. 54–55 Obr. č. 15 Hradec Králové na šikmém leteckém snímku, 2015. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR.

s. 80 Obr. č. 16 Královny Kunhuta Haličská, Guta Habsburská a Alžběta Rejčka na vyobrazení ve Zbraslavské kronice z let 1305–1339. MZA v Brně, SOkA Jihlava, Úřední knihy a rukopisy, Zbraslavská kronika, inv. č. 692, fol. 6r.

s. 84 Obr. č. 17 Východočeská královská věnná města na mapě Čech Johanesse Janssonia po roce 1619. Historický ústav AV ČR, Mapová sbírka, sign. MAP-A-4-Bohemia-O.

s. 92 Obr. č. 18 Šikmý letecký snímek královského věnného města Mělníku, 2008. Foto Pavel Vychodil.

s. 96–97 Obr. č. 19 Chrudim na šikmém leteckém snímku, 2000. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR.

s. 102 Obr. č. 20 Královna na trůnu v tzv. pařížském zlomku Dalimilovy kroniky z let 1330–1340. Národní knihovna Praha, sign. XII E 17, fol. 1.

s. 107 Obr. č. 21 Dochované středověké městské opevnění s flankovacími věžemi v Poličce, 2021. Foto Miroslav Beneš.

s. 112 Obr. č. 22 Pěší bojovníci v tzv. pařížském zlomku Dalimilovy kroniky z let 1330–1340). Národní knihovna Praha NK, sign. XII E 17, fol. 6v.

s. 120 Obr. č. 23: Busta císařovny Alžběty Pomořanské na triforiu svatovítské katedrály v Praze, Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha Praha, triforium, 2008. Foto Jiří Kuthan.

s. 126 Obr. č. 24: Královna Žofie Bavorská schvaluje rozhodnutí svých úředníků ve sporu Mělníku s tamějším klášterem augustiniánů-eremitů listinou z 21. srpna 1402. Národní archiv Praha, Premonstráti – klášter Strahov, inv. č. 89.

s. 129 Obr. č. 25 Pečeť podkomořího Alžběty Pomořanské Hereše z Rožďalovic přivěšená k jeho lenní listině z 8. srpna 1356, Národní archiv Praha, Archiv České Koruny, inv. č. 575.

s. 138–139 Obr. č. 26 Jaroměř na šikmém leteckém snímku, 2015. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR.

s. 141 Obr. č. 27 Prostor bývalého hradu na šikmém leteckém snímku Hradce Králové, 2015. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR, kartografické zpracování Petra Jílková, Fakulta stavební ČVUT.

s. 142 Obr. č. 28 Severní průčelí bývalé solnice čp. 680 v Hradci Králové se zakreslením středověkých okének jediné středověké zdi z hradu, dochované nad terénem. Kresba Ing. arch. Jitka Svobodová, NPÚ, úop v Josefově, 2005.

s. 142 Obr. č. 29 Severní průčelí bývalé solnice čp. 680 v Hradci Králové, foto 2005, NPÚ, úop v Josefově, Ing. arch. Jitka Svobodová.

s. 145 Obr. č. 30 Tzv. Žižkova věž v Chrudimi, součást opevnění hradu a města, zbořená roku 1846. Vyobrazení Franze Alexandra Hebera, 1847. Franz Alexander HEBER, *Böhmen's Burgen, Vesten und Bergschlösser* V, Prag 1847, s. 151–152, vyobrazení za s. 151. Historický ústav AV ČR, Knihovna, sign. D 244.

s. 148 Obr. č. 31 Předpokládaná poloha hradu v severozápadní části historického jádra Poličky, areál mezi ulicemi Eimovou, Štaffovou a Pálenou. Kresba David Junek ve spolupráci s Františkem Musilem, 2021, kartografické zpracování Petra Jílková, Fakulta stavební ČVUT.

s. 152 Obr. č. 32 Objekt Muzea Podkrkonoší v Trutnově, vzniklý z bývalého hradu a zámku, 2017. Foto Muzeum Podkrkonoší v Trutnově.

s. 156–157 Obr. č. 33 Mělník na šikmém leteckém snímku, 2009. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR.

s. 164 Obr. č. 34 Pečetní typář pro velkou pečeť města Poličky z druhé poloviny 15. století. Městské muzeum a galerie Polička, inv. č. H 1111.

s. 172 Obr. č. 35 Věž Kropáčka vystavěná v roce 1509 jako reakce na spory města Hradce se šlechtou. 3D modelaci vyhotovil Bronislav Vavřinka ve spolupráci s Radkem Bláhou a Jiřím Slavíkem v rámci projektu NAKI II DG18P02OVV015 „Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru)."

s. 180–181 Obr. č. 36 Rekonstrukční model Jaroměře v 15. století. Dle podkladů Vladimíra Wolfa zhotovil Jiří Škopek roku 1961. Sádra, výška 390 mm, šířka 840 mm. Městské muzeum v Jaroměři, inv. č. 6024.

s. 189 Obr. č. 37 Královohradecký Franusův kancionál (Codex Franus) z roku 1505, zachycující hudební tradici českých utrakvistů. Muzeum východních Čech v Hradci Králové, sign. II A 6 (Hr – 6), fol. 93v.

s. 194–195 Obr. č. 38 Nový Bydžov na šikmém leteckém snímku, 2009. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR.

s. 197 Obr. č. 39 Pohled na chrám Svatého Ducha v Hradci Králové, 2015. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR.

s. 209 Obr. č. 40 Klenba tzv. královské předsíně chrámu Svatého Ducha v Hradci Králové, 2021. Foto Martin Šandera.

s. 215 Obr. č. 41 List Barbory Celské, druhé manželky Zikmunda Lucemburského, Oldřichovi z Rožmberka. *1448, září 17. Mělník. Římská královna Barbora děkuje Oldřichovi z Rožmberka za prokázanou jí dobrou vůli a prosí jej o radu a pomoc ve věci, o níž mu vzkáže.* SOA Třeboň, Historica, inv. č. 1390, sign. 1052.

s. 225 Obr. č. 42 Proboštský kostel sv. Petra a Pavla v Mělníku, 2017. Foto Martin Šandera.

s. 228–229 Obr. č. 43 Polička na šikmém leteckém snímku, 2000. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR.

s. 232 Obr. č. 44 Busty královny Alžběty Rejčky a Alžběty Pomořanské v tzv. královské předsíni katedrály Svatého Ducha v Hradci Králové od českého sochaře Vojtěcha Adamce z roku 2007, stav 2021. Foto Petr Polehla.

s. 238–239 Obr. č. 45 Pohled na Hradec Králové od severozápadu od Friedricha Bernarda Wernera kolem roku 1740. *Königin Gratz*. Muzeum východních Čech Hradec Králové, sign. HK 622, i. č. 38.

s. 245 Obr. č. 46 Kostel sv. Mikuláše, zvonice, děkanství a věž Panna v Jaroměři, 16. století. Rekonstrukční kresba Roberta Řemínka, 1975. Městské muzeum v Jaroměři, Fotoarchiv, inv. č. K/5.

s. 248–249 Obr. č. 47 Veduta města Poličky od jihu, mezi léty 1711–1727, překresba kolem 1840, pravděpodobně od Josefa Šembery. Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, inv. č. 19A.

s. 254 Obr. č. 48 Celkový pohled na kostel Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi, 2021. Foto Miroslav Beneš.

s. 261 Obr. č. 49 Kostel sv. Bartoloměje v Kočí na Chrudimsku. Foto Petr Polehla, 2020.

s. 264–265 Obr. č. 50 Trutnov na šikmém leteckém snímku, 2013. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR.

s. 272 Obr. č. 51 Hradec Králové na Willenbergově vedutě vydané roku 1602. Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL a Paprocké Vůle, *Diadochos, id est succesio, jinak posloupnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech třech stavův slavného Království českého, tj. panského, rytířského a městského IV*, Praha 1602, s. 195. Historický ústav AV ČR, Knihovna sign. E 475.

s. 276 Obr. č. 52 Renesanční zvonice z let 1583–1585 vybudovaná ve Vysokém Mýtě poblíž chrámu sv. Vavřince (druhé patro vystavěno roku 1720), 2021. Foto Zdeněk Rerych.

s. 283 Obr. č. 53 Chrudim na Willenbergově vedutě vydané roku 1602. Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Diadochos id est succesio, jinak posloupnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech třech stavův slavného Království českého, tj. panského, rytířského a městského IV*, Praha 1602, s. 193. Historický ústav AV ČR, Knihovna sign. E 475.

s. 286 Obr. č. 54 Podoba novobydžovské renesanční radnice, která začala Bydžovským sloužit nejpozději od roku 1580 (litografie z doby před rokem 1863). Městské muzeum Nový Bydžov, inv. č. 1145.

s. 288–289 Obr. č. 55 Schematický plán města Hradce Králové z doby třicetileté války, zachycující osvobození města 20. února 1640 od Švédů císařskou armádou (Carlo Cappi). Historický ústav AV ČR, Mapová sbírka, sign. MSHU-MAP-B-840.

s. 294 Obr. č. 56 Jaroměřský mariánský morový sloup z let 1723–1727, na němž se významně podílel Matyáš Bernard Braun, 2021. Foto Zdeněk Rerych.

s. 304 Obr. č. 57 Poličská barokní radnice a kašna se sochou sv. Jiří, 2020. Foto Miroslav Beneš.

s. 309 Obr. č. 58 Trutnov na vedutě Ignaze Fiedlera z roku 1890 (k roku 1839). Muzeum Podkrkonoší v Trutnově, sign. V/393 (2949/64).

s. 314–315 Obr. č. 59 Vysoké Mýto na šikmém leteckém snímku, 2020. Foto Martin Gojda, Archeologický ústav AV ČR.

s. 319 Obr. č. 60 Papírová přelepka s označením města Jaroměře. SOkA Náchod, f. Archiv města Jaroměře (1504–1945), kart. 416.

s. 319 Obr. č. 61 Papírová přelepka s označením města Hradce Králové. SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové (1225–1945), kart. 296.

s. 328 Obr. č. 62 Fragment romanticky pojaté žádosti o udělení domovského práva v Poličce (osmdesátá léta 19. století). SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, f. Archiv města Polička (1402–1945), kart. 70.

s. 329 Obr. č. 63 Panoramatický 360º pohled na město Polička z věže kostela sv. Jakuba z roku 1866. *Královské věnné město Polička. Kresba z kostelní věže sv. Jakuba od Frant. Winklera lit. roku 1866*. Městské muzeum a galerie Polička, inv. č. Ggs 17.

s. 331 Obr. č. 64 Obraz koňského trhu na hlavním chrudimském náměstí od Františka Müllera z roku 1910. Regionální muzeum v Chrudimi, inv. č. U 2413.

s. 340 Obr. č. 65 Věnná města na mapě Čech Jana Jiřího Mořice Vogta z roku 1712, s výřezy. Historický ústav AV ČR, Mapová sbírka, sign. MAP-A-16.

s. 168–170 Tab. č. 1: Časové rozdělení výsad udělených věnným městům v letech 1436–1524. Zpracoval Zdeněk Beran.

s. 175 Tab. č. 2: Katastrofy, které postihly věnná města v letech 1446–1523. Zpracoval Zdeněk Beran.

s. 270–271 Tab. č. 3 Přehled podkomořích královny v době předbělohorské. Zpracovala Jana Vojtíšková.

s. 292–293 Tab. č. 4 Podkomoří královny v době třicetileté války. Zpracovala Jana Vojtíšková.

s. 299 Tab. č. 5 Podkomoří královny v letech 1648–1740. Zpracovala Jana Vojtíšková.

s. 307 Tab. č. 6 Podkomoří (královny) v letech 1727–1848. Zpracovala Jana Vojtíšková.

Seznam zkratek

AČ	Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích
ANM	Archiv Národního muzea
AR	Archeologické rozhledy
ACRB	Archivum Coronae regni Bohemiae
AV ČR	Akademie věd České republiky
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CIM	Codex juris municipalis regni Bohemiae. Sbírka pramenů práva městského Království českého
ČČM	Časopis Českého musea
Dalimil	Staročeská kronika tak řečeného Dalimila
dat.	datace
f.	fond
fol.	folio
FRA	Fontes rerum Austriacarum
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
gr. č.	groše české
gr. míš.	groše míšeňské
HAM	Historický atlas měst České republiky
inv. č.	inventární číslo
JMC	Jeho Milost císařská
kart.	Karton
KLL	Katalog listin a listů
kn. č.	kniha číslo
kn.	Kniha
kr.	krejcar
LC	Libri confirmationum
LE	Libri erectionum
LOR	Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
NPÚ	Národní památkový ústav
OSN	Ottův slovník naučný
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae

RBMV	Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.
SAP	Sborník archivních prací
sign.	signatura
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
úop	územní odborné pracoviště
zl.	zlatý

Rejstřík jmenný osobní

A
Adamec, Vojtěch 233
Adámek, Karel Václav 48
Adelheida, císařovna 58
Adléta Míšeňská 58
Adléta Uherská 60, 63
Adlička, služebná 199
Albrecht (saský kníže) 222
Albrecht I. Habsburský 20–22, 56, 79, 83, 85–88, 94, 336, 337
Albrecht II. Habsburský 160, 212, 218
Alexandr VI. 166
Alexandr VII. 252, 345
Alžběta, členka habsburské dynastie 260
Alžběta Bavorská 230, 258, 259, 312
Alžběta Habsburská 281
Alžběta Kristina Brunšvická 251, 301, 302, 303, 346
Alžběta Pomořanská 74, 92, 93, 98, 100, 101, 104, 108, 116, 120–123, 126–130, 132, 135, 136, 140, 204–213, 218, 219, 226, 233, 235, 241, 242, 337, 338
Alžběta Rejčka 20–23, 59, 73, 78–83, 85, 86, 88–92, 94, 98, 100, 101, 103, 105, 106, 115, 116, 134, 135, 140, 196–203, 205, 207, 213, 233, 234, 235, 240, 259, 322, 335–338
Alžběta Stuartovna 284, 285, 344
Alžběta Uherská 61, 62
Ambrož, kněz 242
Anežka, dcera Alžběty Rejčky 79, 103, 105, 196, 201, 202
Anežka, manželka Zdeslava Buškova z Hradce 131
Anežka, sestra Václava II. 88
Anežka, služebná 199
Anežka Přemyslovna zvaná Česká 59, 64, 65
Anežka z Blankenheimu 118
Anna viz Marie Anna Bavorská
Anna dcera Alžběty Pomořanské) 204, 208, 210
Anna, jeptiška 128
Anna Falcká 100, 104, 115, 116, 121, 123, 124, 135, 136
Anna Jagellonská 151, 184, 191, 267, 274, 275, 277, 343
Anna Přemyslovna 21, 59, 71, 72, 78, 83, 89, 100
Anna Svídnická 100, 103, 115, 116, 123–125, 127, 135, 241, 337
Anna Štefanka z Fidleřovic 187
Anna Tyrolská 267, 283, 344
Anna z Foix 166
Arpádovci 59

B
Babenberkové 59, 60
Balbín, Bohuslav 48
Balduin 73, 90, 134
Barbara von Cilli viz Barbora Celská
Barbora Celská 121, 136, 141, 146, 151, 160, 162, 164, 165,

168, 185, 187, 188, 190, 205, 212–220, 222, 223, 226, 243, 339, 341
Barbora Hlohovská 166
Beatrix Bourbonská 100, 115
Beatrix Braniborská 201
Beatrix Neapolská 166
Bedřich, kníže 60, 61, 62
Benedikt XII. 241
Beneš Minorita 85
Beran, Zdeněk 157
Bělík 163
Bílek 251
Blanka z Valois 100, 235
Bolek I. Surový 201, Jan Kornelius
Bolek II. Svídnicko-Javorský 103
Boleslav II. 72, 100, 153
Boleslav III. Břežsko-Lehnický 203
Boleslav III. Lehnicko-Vratislavský 89
Bořivoj I. 62
Bořivoj II. 60
Braun, Matyáš Bernard 44, 295
Brynych, Edvard Jan 260
Břetislav II. 62
Buda, hofmistryně 125
Bušků, Zdislav 207
Bydžovský z Florentina, Marek 280
Byzantinci 59

C
Carvajal, Juan 217, 220
Cappi, Carlo 288
Coenens viz z Coenens, Jan Kornelius

Č
Čechura, Jaroslav 176
Černínové z Chudenic 346
Čihovský, Řehoř František 250, 251

D
Dalimil 76, 85
Daniel I. 233
Ditlin 128
Durčanský, Marek 291
Durdík, Tomáš 144, 155

E
Eleonora Gonzagová (Toskánská) 252, 253, 256, 262, 285, 293, 295, 296, 344, 345
Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská 297, 299, 300, 301
Eleonora Magdalena Gonzagová Mantovská 293, 296, 297, 245
Eliška Polská 62
Eliška Přemyslovna 21, 59, 73, 89, 90, 91, 100, 134, 153, 201, 204, 337
Eliška Rejčka viz Alžběta Rejčka
Emma 72, 100, 153

F
Felcman, Ondřej 176
Ferdinand, člen habsburské dynastie 260
Ferdinand I. 151, 273–275, 277–280, 343
Ferdinand I. Dobrotivý viz Ferdinand V.
Ferdinand II. 250, 252, 255, 285, 344
Ferdinand III. 255, 345
Ferdinand V. 257, 310, 311, 347
Fiedler, Ignaz 309
Fran, Jan 189
František, kuchař 199

František II. 257, 305, 310, 346, 347
František Josef I. 258
František Pražský 81, 200
Franus viz Fran, Jan
Fridrich I. Habsburský 20, 56, 79, 83, 85–88, 105, 336
Fridrich III. 190
Fridrich Falcký 284, 344
Fridrich Klement „Drážďanský" 74–76, 82
Fridrich Lehnický 224

G
Gendorf, Kryštof viz z Gendorfu, Kryštof
Gertruda, služebná 199
Gertruda Babenberská 61
Glatner, Rafael 131, 132
Glatnerové 131
Grulich, Petr 315
Gryfina, teta Václava II. 71, 72
Guta Habsburská 68–71, 80, 83, 100, 196, 203, 336

H
Habart, syn Mstidruha 130
Habsburkové 21, 68, 79, 83, 85–88, 91, 105, 132, 134, 174, 196, 247, 336, 337, 343, 344
Hanl, Karel 259
Harrach, Arnošt Vojtěch 247, 250, 251, 255, 294
Hartman z Plzně, inkvizitor 203
Hájek, Antonín 298, 302, 311
Hay, Jan Leopold 256
Hebriner, Jindřich 73
Heidenreich Sedlecký 21, 22, 23
Hennet viz z Hennetu, Jan Marcel
Herbirka Rakouská 60, 62
Herbord, Petr 198
Holas, podkomoří 64
Holatz viz Holas
Hüttel, Šimon 278

Ch
Chrudo viz Chrudim
Chrudim (varianta jména Chrudoš) 48

I
Izolda 90

J
Jagellonci 174, 178, 212
Jan, bratr Konráda Kemnatera 124
Jan, hradecký děkan 233
Jan (Parricida) 88
Jan, syn Alžběty Pomořanské 204
Jan Hus 242
Jan III. Hohenzollernský viz z Hohenzollernu, Jan III.
Jan (Ješek), syn Záviše z Falkenštejna a královny Kunhuty 67, 75, 77
Jan Lucemburský 89–92, 100, 105, 115, 116, 118, 127, 132, 135, 153, 199, 200, 202–204, 237, 337
Jan Soběslav Lucemburský 208
Jan Zhořelecký 113, 114, 135
Janssonius, Johaness 85
Ješek, viz Jan, syn Záviše z Falkenštejna a královny Kunhuty
Ješek, kočí 208
Jindřich, bratr Konráda Kemnatera 124
Jindřich I. Javorský 103, 105, 201, 202

Jindřich III. z Lipé 118
Jindřich Jasný 74
Jindřich Javorský viz Jindřich I. Javorský
Jindřich Korutanský 59, 71, 78, 83, 86, 88, 89, 100, 196
Jindřich Poděbradský 224
Jireček, Hermenegild 20, 322
Jiří, kožešník 223
Jiří Bucký 275
Jiří z Kunštátu a Poděbrad viz Jiří z Poděbrad
Jiří z Poděbrad 16, 17, 19, 146, 147, 163, 164, 165, 168, 177, 186–188, 190, 192, 213, 219–223, 225, 226, 243, 339, 341, 342
Jiřík Dlohoška 291
Jitka ze Schweinfurtu 62
Jilovský, Pavel 250
Johana Bavorská 17, 18, 101, 115, 116
Johana z Rožmitálu 165, 166, 187, 188, 190, 191, 214, 216, 220–227, 243, 246, 262, 267, 274, 283, 341, 343
Josef II. 39, 230, 257, 305, 308, 346
Judita Durynská 61

K

Kafka, Josef 322
Kalaš, Václav 244
Kanovník vyšehradský 150
Karel Albrecht Bavorský 303
Karel IV. 73, 74, 82, 93, 103, 104, 108, 110, 115, 118, 121–125, 127, 135, 153, 204–208, 241, 246, 337, 338
Karel VI. 301, 303, 346
Karolina Augusta Bavorská 257, 310, 311, 347
Kaše viz Rudolf I. Habsburský, český král
Kateřina Meklenburská 208
Kateřina Saská 224
Kazimír III. Veliký 206
Kemnater, Konrád 124
Klaudyán, Mikuláš 268
Klier, Mořic 257
Kliment VI. 124
Konrád, lékař 217
Konrád Durynský 21
Konrád II. Ota 61, 62, 115
Konrád Zbraslavský 22, 23, 81
Konstancie Uherská 59, 63–65, 72, 78
Kopidlanský, Václav 250
Korutanec viz Jindřich Korutanský
Kosařová, Michaela 178
Körber, Pavel 321
Kristina, členka habsburské dynastie 260
Kuča, Karel 34
Kunhuta Štaufská 58, 65
Kunhuta Uherská (Haličská) 16, 66–71, 78, 80, 91, 100, 101, 153

L

Ladislav Jagellonský 165
Ladislav Pohrobek 168, 186, 190
Lachman 251
Lambin 65
Ledvinka, Václav 287
Lepold I. 255–257, 296, 297, 346
Lepold II. 257, 305, 310, 346
Lešek Černý 71
Lucemburkové 94

Luciani, Augustin 164, 171
Lucien Sankturienský, Augustin 244
Ludmila 62, 100
Ludmila, dcera Johany z Rožmitálu 224
Ludvík Bavor 202
Ludvík Jagellonský 166, 170, 171, 188, 274, 341, 343
Lupáč, Martin 243

M
Macek řečený Mnich 198
Machek ze Zbraslavic 222
Mareta 208
Margelík, Karel Leopold 307, 311
Marie Anna, členka habsburské dynastie 260
Marie Anna Bavorská 284
Marie Anna Savojská 310, 347
Marie Ludovia Modenská 310
Marie Ludovika Španělská 310
Marie Habsburská, 171, 188, 274, 343
Marie Španělská (Rakouská) 152, 267, 278, 279, 281, 282, 284, 344
Marie Tereza Neapolsko-Sicilská viz Marie Terezie Neapolsko-Sicilská
Marie Terezie 257, 275, 303, 307, 308, 310, 346
Marie Terezie Neapolsko-Sicilská 310, 347
Markéta 89, 196
Markéta, dcera Alžběty Pomořanské 204, 208
Markéta (Přemyslovna) 203
Markéta, služebná 199
Markéta Babenberská 66
Markéta Dožičínova 338
Markvarticové 83
Matyáš I. Korvín 344
Maxmilián II. 280, 281, 344
Matěj 109
Matyáš Korvín 166, 171, 177, 222
Maxmilián II. 152
Medek 224
Mikuláš 90
Mikuláš (syn Markéty Přemyslovny) 203
Mikuláš (zahradník) 223
Mikuláš z Kroměříže 123
Mrštík, Josef Antonín 258
Musil, František 76, 139
Musil, Matěj 258
Müller, František 331
Müller, Jan Kryštof 17

N
Nemanjiči 59
Nováková, Teréza 327
Nový, Rostislav 110

O
Oldřich Korutanský 64
Ondřej, správce 90
Ondřej (měšťan) 237
Ondřej z Mladějovic 222
Opavský, Gregor 291
Oppl z Fictum 269
Ota IV. se Šípem 22
Otacher (Otakar) Štýrský 67
Ottacker viz Přemysl Otakar II.
Otto, Jan 321

P
Palacký, František 130
Paltram 76

Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle, Bartoloměj 268, 269, 278
Pažout, Jan Evangelista 258
Pelhřim z Paseky 217
Pernštejnové 182, 185, 280, 342
Pešek 199
Pešlin 109
Petr, kněz 235
Petr, plebán 240
Piastovci 59, 336
Piastovna 60, 199, 201, 337
Piccolomini, Eneas Silvius 216, 217, 220
Pius VI. 230
Poděbradští viz Poděbradové
Poděbradové 177, 342
Polehla, Petr 229
Přemysl 64
Přemysl II. Velkopolský 20, 83
Přemysl Otakar I. 59, 63, 64, 65, 80
Přemysl Otakar II. 16, 17, 35, 65, 66, 67, 68, 72, 91, 153, 240
Přemyslovec 88
Přemyslovci 59, 66, 94
Pulkava, Příbík 67
Půta z Častolovic 118
Půta z Frýdlantu 71

R
Rebil, Prokop 130
Reger, Jan Václav 255, 256
Rentz, Michael 302
Richard II. 204
Richenza viz Alžběta Rejčka
Richenza z Bergu 60
Rokycana, Jan 161, 163, 243, 244, 341
Ronovci 105, 134, 198, 199, 211
Ronovec viz z Lipé, Jindřich
Rothenslin 109
Rudlin 69
Rudolf I. Habsburský (český král) 18, 20–23, 57, 78, 79, 81, 83, 85, 86, 88, 89, 91, 94, 105, 115, 196, 335, 336
Rudolf I. Habsburský (římský král) 68, 77, 94
Rudolf II. 245, 267, 279, 281, 282, 283
Rudolf, rýnský falckrabě 78
Rudolf, saský vévoda 74, 135
Rudolf Junošův 71, 72
Rudoltovici 200
Rurikovci 59, 67

Ř
Řehoř 162
Řehoř IX. 63
Řemínek, Robert 244
Řepický ze Sudoměře na Řepici, Adam 271
Řepka, Jan 240
Řivnáč, František 322

S
Sedláček, August 20, 322
Semotanová, Eva 7, 15, 315
Seslav, hofrychtéř 207
Schmoranz, František 259
Slavatové z Chlumu 183
Slavek 63
Smiřičtí 182, 342
Smiřický, Jan 219
Soběslav I. 60, 150
Soběslav II. 60, 62
Spiess, Hanuš 214
Stankovský, Michal 246
Steinhauf, Hanuš 216

Stránský, Pavel ze Záp 48, 57, 267, 268, 271, 274, 278, 282, 335
Stránský, Pavel ze Zapské Stránky viz Stránský, Pavel ze Záp
Svatava, královna 60, 62

Š
Šandera, Martin 163, 195
Šembera, Alois Vojtěch 322
Šembera, Josef 249
Šimák, Josef Vítězslav 150
Šimon 109, 199
Šimon z Turnova 207
Šimon ze Staňkova 124
Škopek z Dubé 207
Špork, František Antonín 44, 45
Šporkové 44
Štěpán, rýnský falckrabě 78
Štěpán Jiří ze Šternberka na Postoloprtech 271, 282
Štěpán ze Staňková 130, 133
Štolba, Josef 49
Šturma z Hranic, Adam 279
Švanda, děkan 250
Švábenicové 39
Švenda, František de Paula 297, 311
Šumburkové 151

T
Theofana, císařovna 58
Tichý. Radomír 150
Tomek, Václav Vladivoj 20, 125, 127, 131

U
Ulrich 199
Ulrych, František 260

V
Vacek 258
Valdenští 203
Valdštejnové 283
Vaněk 1612
Vartenberkové 154
Václav 199
Václav, děkan 240
Václav, sufragán 243
Václav I. 64, 65
Václav II. 20, 21, 39, 67, 68, 71, 72, 74–76, 78, 79, 80, 81, 87, 88, 89, 91, 92, 100, 115, 143, 203, 322, 335, 336
Václav III. 22, 59, 78, 89, 101
Václav IV. 83, 93, 94, 101, 104, 108, 110, 113–116, 119, 128, 130–136, 140, 149, 204, 207, 208, 210, 211–213, 236, 240, 337, 338
Velena, služebná 199
Věnkovci 200
Vchynský, Vilém 283
Vilém, saský kníže 222
Viola Těšínská 59, 78, 100
Vítkovec 67
Vladislav I. 60
Vladislav II. 71, 151
Vladislav Jagellonský 166, 167, 169–171, 214, 221, 223, 224, 246, 283, 341
Vlach, Jindřich 83
Vodička, Jan 191
Vogt, Jan Jiří Mořic 340
Vojtíšková, Jana 265
Vratislav II. 60–63, 233
Vratislav, Kryštof František 299

W
Wagner, Matouš Augustin 250
Waldhauser, Konrád 209
Wettinové 59, 74, 77
Willenberg, Jan 272, 278, 283
Wittelsbachové 59
Wolf, Vladimír 150

Z
z Adlaru, Mstidruh 130
z Běchar, Halama 174
z Bechyně, Dobeš viz z Bechyně, Tobiáš
z Bechyně, Tobiáš 81, 83, 200
z Bienenbergu, Karel Joseph Biener 279
z Bílenberka, Matouš Ferdinand *Sobek* 252, 253, 255, 345
z Biletína, Jan Matyáš Začal 291, 292, 293
z Borovska, Protiven 69
z Boskovic, Ješek 190
z Cimburka, Jan Tovačovský 172
z Coenens, Jan Kornelius 255, 298, 299
z Čechtic na Lošenicích, Léva Tluksa 187
z Daun, Karel Friedrich 299
z Ditrichštejna, Maxmilián 291
z Dlouhé Vsi, Augustin 187
z Dražic, Jan IV. 200
z Duban a z Čijevic, Vilém 187
z Duban na Liběšicích, Oldřich Dubanský 269, 271, 277, 179
z Dubé 221
z Dubé a Kuřivod, Aleš Berka 187, 188, 221
z Dubé, Aleš 74
z Dubé, Hynek 71
z Dubé, Hynek Berka 73, 74, 134
z Dubé, Mikuláš Berka 192
z Dubé, Oldřich 207
z Dubé, Zdislav Berka 283
z Ebelina na Fridberku, František Karel 303
z Falkenštejna, Záviš 67, 75, 77
z Fulštejna, Matyáš 90
z Gendorfu, Kryštof 151, 152, 275, 278
z Gendorfu, Eustachie 152
z Gerštorfu, Jiří 182
z Griespachu, Florián Griespek 270, 273
z Haniš, Jan František 310
z Hennetu, Jan Marcel 310
z Hlavatec, Jindřich Roubík 223, 224
z Hlince, Jan Toš mladší 221
z Hohenfall, Filip Fabricius 292
z Hohenzollernu, Jan III. 204, 212
z Hostic, Pakosta 222, 223
z Hradce, Bušek 130
z Hustiřan, Jan Adam Záruba 299, 301
z Chlumu a Košumberka, Vilém Slavata 285
z Chlumu na Pecce, Jan Litoborský 270, 273
z Chudenic, Heřman Černín 285
z Chudenic, Heřman Jakub Černín 297
z Chudenic, Humprecht Černín 269, 271, 281
z Chýše, Václav Felix Pětipeský 284
z Jemník, Felix Kuneš Táborský 278
z Jenštejna, Jan 208
z Kamence, Bernard 71

z Kamenné Hory, Bušek Calta 125, 128
z Kaučieho, Viktorín viz z Kunčího, Viktorín
z Kladska, Jan 125
z Kněževsi, Mikuláš viz z Ořecha, Niklin
z Kněžmosta, Vaněk Valečovský 146, 147, 165, 185, 186, 191, 216
z Kokořova, Ferdinand Jakub Kokořovec 303, 307
z Koldic, Těma 125
z Kolovrat, Albrecht 207
z Kolovrat, Filip František Krakovský 307
z Kolovrat, Jáchym Novohradský 284
z Kolovrat, Jindřich 219
z Kolovrat, Vilém Jindřich Bezdružický 250, 291, 292
z Kolovrat, Zdeněk Lev Libštejnský 291, 292
z Kolowrat, Filip František Krakowský viz z Kolovrat, Filip František Krakovský
z Kopidlna, Jan Kopidlanský 173
z Kopidlna, Jiří Kopidlanský 173, 174
z Kosic, Rudolf 199
z Kosti, Markvart 83
z Kronfeldu, Jan Václav Coelestin 250
z Krupé, Vít 244
z Kunčího, Jan 166
z Kunčího, Viktorín 166
z Landštejna, Jan 121
z Lázu, Jan 218
z Lichtenburka, Jan Krušina 191
z Lichtenburka, Jindřich 136
z Lichtenburka, Vilém Krušina 191
z Lipé 118
z Lipé, Jindřich 81, 105, 106, 118, 198–203, 211, 337
z Lisova na Pacově, Michal Španovský 269, 271, 281
z Lípy, Burian Trčka 174
z Lípy, Trčkové 179, 182, 185, 342
z Lobkovic, Děpolt 223
z Lobkovic, Jiří 284
z Lomnice, Vznata 198
z Losu na Komárově, Jindřich Otta 269, 271, 284, 292
z Loučné, Bartoš198
z Mečkova 182
z Mitrovic, Vratislav 283
z Mitrovic na Březině, Kryštof Vratislav 271, 291, 292
z Ořecha (neboli Kněževsi), Niklin 131, 133
z Opatovic, Hynek Adam 123, 124, 207
z Opatowiec, Hynek Adamův viz z Opatovic, Hynek Adam
z Pernštejna, Vilém 154, 177
z Pirkštejna, Hynce Ptáček 161, 186, 188, 213, 216, 217, 219, 339
z Poděbrad, Hynek 226
z Postupic, Bohuslav Kostka 162, 183
z Postupic, Bohuš Kostka viz z Postupic, Bohuslav Kostka
z Postupic, Kostkové 183, 184
z Postupic, Zdeněk Kostka 191
z Příchovic na Oseku, Petr Jiří Příchovský 291, 292
z Rottalu, Lepold Ferdinand 299, 300, 302, 303, 307

z Roztok, Jíra 128
z Rožďalovic, Hereš 127, 129, 132, 206, 207, 208
z Rožďalovic, Heřman (otec) 127
z Rožďalovic, Heřman (syn) 127
z Rožďalovic, Ješek 127
z Rožďalovic 127
z Rožmberka, Jan 222
z Rožmberka, Jindřich 81, 223
z Rožmberka, Oldřich 215, 216
z Rožmberka, Petr 59, 200
z Rožmitálu, Hynek 224
z Rožmitálu, Jaroslav Lev 224
z Rýzemberka, Bernard 183
z Rýzmburka na Staré, Petr Rašín 270
z Řehnic, Jindřich Vančura 281
z Řehnic, Václav Ferdinand Vančura 307
z Talmberka, Diviš 186, 187, 216
z Tejnice, Jan Albert 271, 283
z Tepence, Jakub Horčický 284, 285
z Třesic, Věnek 199
z Valdeka, Oldřich Medek 222
z Valdeka, Vilém Zajíc 21, 200
z Valdštejna, Hynek 221
z Valdštejna, Jan Bedřich 255, 256
z Valdštejna, Jan Karel 299
z Valdštejna, Jetřich Šťastný 280
z Valdštejna, Zdeněk Šťastný 280
z Valdštejna na Žehušicích, Adam starší 271, 283
z Varnsdorfu, Hanuš Welfl 188, 190, 191
z Vartenberka, Havel Zvířetický 154
z Vartenberka, Jan 241
z Veitmile 283
z Vchynic a Tetova, Vilém 284
z Vlašimi, Jan Očko 237
z Vlkanova, František Xaver Josef Sosnový 251
z Vratkova, Jan Pardus 191
z Vřesovic, Ilburk 222
z Vřesovic na Teplici, Volf 151, 269, 270, 275
z Wittelsbachu, Helicha 61
z Žerotína 130
Zboh ze Šicendorfu 217
Zdeněk 199
Zdeslav Buškův z Hradce 130, 131
ze Strakonic, Bavor III. 21, 81
ze Stropčic, Mikuláš Mířkovský 281
ze Stropčic, Vilém Mířkovský 152, 278
ze Středy, Jan 123
ze Sulzbachu, Oldřich 123, 127, 128
ze Svinař, Bořivoj 128
ze Svinař, Zachariáš 128, 133
ze Šenfeldu na Chocni, Hertvík Žejdlic 271, 282
ze Šonova, Jiřík Velík 279
ze Šternberka, Albrecht 135
ze Šternberka, Aleš Holický 213
ze Šternberka, Jan 306, 310
ze Šternberka, Jan Nepomuk 307
ze Šternberka, Zdeněk 222, 223
ze Šumburka, Fridrich 151, 191
ze Šumburka, Heřman 151, 167, 191
ze Šumburka, Karel 151, 167, 191
ze Zubří a z Lipky, Jindřich Kustoš 293, 295, 296, 299
ze Žampachu, Jan Kolda 162–165, 190
Zebínský, Beltram viz Paltram
Zebínští 76

Zikmund Lucemburský 7, 94, 121, 130, 136, 141, 149, 151, 160, 162, 182, 204, 208, 212, 213, 215, 218, 243, 337, 339
Zikmund z Budějovic 124
Zilvar z Pilníkova, Adam 171, 275
Zilvár, Adam viz Zilvar z Pilníkova, Adam
Zita Bourbonsko-Parmská 312
Zottines, Jakub 253

Ž
Žampašští 76
Žemlička, Josef 20, 335
Žídek, Pavel 221, 225
Žitavský, Petr 79, 116, 200, 201, 336
Žofie Bavorská 93, 94, 100, 106, 114, 118, 119, 122, 124–126, 128, 130, 131, 133, 134, 136, 149, 160, 212, 213, 235, 236, 338, 339

Rejstřík jmenný místní

A
Adalbertinum (Hradec Králové) 140
Albrechtice 218
Alta-Myta viz Vysoké Mýto
Altenburg 61
Anglie 285
Antiqua Bruna viz Staré Brno
Athény 332

B
Babina, ves u Plas, dříve asi Čečín, dnes součást Plas 61
Basilej 88
Benátecká Vrutice 69
Benešov 223
Benešovsko 68
Berounsko 68
Bílá hora 284, 285, 287, 296
Bílá Třemešná 38
Bílý potok 40, 52
Blucina viz Blučina
Blučina 67, 70, 72
Bluchina viz Blučina
Bojiště, Praha 61
Bor 87
Borová 179, 180
Borsenstein viz Boršenštejn
Boršenštejn 74
Bozeňsko 65
Branka 27
Bratislava 212
Brněnsko 70
Brno 8, 22, 27, 67, 173, 203, 235, 308, 337
Brno-Špilberk 45
Brod 182
Brozany 69
Brteč 183
břeclavská provincie 63
Břeclavsko 64
Břehoryje 61
Břevnov 66
Budeč 70
Budech viz Budeč
Budín 174
Budyně nad Ohří 63, 71
Budyňsko 71
Bukovina 181
Butovice (dnes součást Prahy) 90, 134
Bvdim viz Budyně nad Ohří
Bydziovum viz Bydžov
Bydžov viz Nový Bydžov
bzenecká provincie 63

C
Celetná ul. (Praha) 220
Cerekvice 301
Cidlina 38, 39, 50, 82
Cihelny 47
Croaten Berg viz Rožberk
Crudim viz Chrudim

Č
Čáslav 19, 161, 162
Čáslavky 180, 182
Čečín, dnes asi Babina 61, 62
Čechy 7, 17, 18, 21, 24, 26, 28, 34, 41, 47, 49, 56, 59, 63, 65, 66,

69, 71, 80, 85, 88, 91, 92, 94, 105, 106, 110, 124, 163, 166, 173, 185, 212, 213, 216, 217, 230, 231, 233, 240–243, 247, 251, 257, 266, 268, 269, 281, 292, 306, 308, 321, 332, 335–337, 339, 340, 343
Čechy, jihozápadní, 21
Čechy, jižní 21
Čechy, severní 16, 22
Čechy, severovýchodní 322
Čechy, severozápadní 21, 22
Čechy, střední 16, 21, 22, 67
Čechy, východní 10, 12, 16, 19–22, 26, 29, 40, 45, 54, 74, 75, 78, 82, 85, 88, 94, 103, 106, 110, 159, 160, 163, 230, 241–243, 261, 322, 327, 330, 332, 335, 336, 344
Česká republika 9, 34, 53, 333, 347
Česká Třebová 19
České Budějovice 8, 113, 114, 173, 285, 308, 336
České království 23, 45, 46, 56, 104, 110, 113, 115, 128, 158, 219, 277, 297, 321, 322, 326
České Pojizeří 326
České středohoří 17
české země 26, 29, 88, 98, 109, 316
Českomoravská vrchovina 22
Československá republika 16
Československo 326, 347
Český Brod 65
Čívice 187

D

Dippoldiswalde 74
Dlouhá ul. (Hradec Králové) 298
Dobruška 19, 250
Doksany 61
Dolany 182
Dolní Dolce 47
Dolní Ples 47
Domažlice 56, 116
Donín 65, 74
Drážďany 74
Dunaj 68
Dvůr viz Dvůr Králové nad Labem
Dvůr Králové viz Dvůr Králové nad Labem
Dvůr Králové nad Labem 7, 10–12, 14, 16, 19, 26, 27, 31, 33, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 52, 53, 56, 57, 82, 94, 106, 108, 117–119, 136, 149, 150, 153–155, 164–170, 173, 175, 181–184, 191, 231, 241, 242, 244, 247, 252, 256, 266, 267, 268, 275, 282, 298, 305, 307, 308, 322, 326, 338, 341, 344, 345
Dvůr Králový viz Dvůr Králové nad Labem
Dvůr nad Labem viz Dvůr Králové nad Labem
Dvvurum viz Dvůr Králové nad Labem
Džbánov 183

E

Eimova ul. (Polička) 148
Evropa 207, 317, 318
Evropa, střední 7, 56, 58, 135

F

Filířovice 181
Frauenstein 74
Freudemburg viz Radosno
Furstenberc viz Svojanov

G
Giczin viz Jičín
Glauuen viz Kostelní Hlavno
Grecensi provincia viz hradecká provincie
Grecz viz Hradec Králové
Gretz viz Hradec Králové
Grossenhain 74

H
Haag 285
Habroua viz Habrová
Habrová 71
habsburská monarchie 317
Hain viz Grossenhain
Hall 78
Hartský potok 38, 52
Hauseck 125
Herlfeld 74
Heřmanice 182
Heřmanův Městec 179
Hloubětín 64
Hlubčice 68
Hluboká nad Vltavou 116, 224
Hodonín 64
hodonínská provincie 63
die Hoemawte viz Vysoké Mýto
Hoenstat viz Zábřeh
Horažďovice 21, 81
Horní Falc 104, 125
Horní Staré Město 39, 49
hornolabsko-loučenská oblast 336
Hořenice 182
Hořice 244
Hoříněves 307
Hostin Hradec 150
Hostinné 150
Hoštejn 76, 77
Houe viz Dvůr Králové nad Labem 94
Hradčany (Praha) 214
Hradec viz Hradec Králové
Hradec nad Labem viz Hradec Králové
Hradec Králové 7–12, 16, 19, 20–23, 26, 27, 29, 30, 31, 35, 36, 39, 40, 41, 45–47, 49, 51–57, 63, 74, 75, 77, 79, 80–83, 85–88, 91, 93, 94, 98, 104, 106, 108, 110, 113–119, 121, 122, 133, 135, 140–142, 146, 150, 155, 162, 163, 165, 167–175, 177, 178, 184, 185, 187, 192, 193, 196–205, 207–209, 211, 212, 223, 226, 230, 233, 234, 238, 241–244, 247, 251, 252, 255–257, 259–261, 266–270, 272, 273–275, 277, 278, 282, 284, 286–288, 290, 292, 293, 295, 296, 298, 306, 307–309, 311, 319, 322–324, 331, 332, 336–339, 341–346
Hradec nad Moravicí 68
Hradecium ad Albim viz Hradec Králové
Hradecká cesta 35
hradecká provincie 83
Hradecko 336
Hradecký kraj viz kraj Hradecký
Hrádek (Hradec Králové) 143
Hrbokov 178
Hrochův Týnec 49
Hrutov 22, 27, 38
Hrutovská pole 106, 110
Hrušová 183
Hřebeny 60
Hyxovo peklo viz Hykšovo peklo
Hykšovo peklo 48

Ch
Cheb 45, 68, 114, 231, 308
Chebsko 68, 114, 221
chebský kraj viz kraj Chebský
Chlumec nad Cidlinou 199
Choceň 76
Choceňsko 76
Chomutov 308
Chotěboř 127, 135, 136, 338
Chotěšiny 182, 183
Chraštice 65, 66
Chremsa viz Kremže
Chrudim 7, 10–12, 16, 19–23, 26, 27, 29, 31, 38, 40–42, 48–53, 56, 57, 74, 75, 77, 79–82, 85, 86, 88, 94, 96, 104, 106, 108–111, 115, 117–119, 122, 133, 143, 145, 146, 155, 163–170, 173, 175, 178, 179, 183, 184, 186, 217, 223, 230, 235, 236, 243, 247, 250–252, 255, 256, 258–261, 266, 267, 269, 275, 278, 282, 283, 290, 295, 298, 307, 308, 322, 323, 327, 330–332, 336, 337, 341–346
Chrudimka 38, 42, 52
Chrudimsko 166, 184, 261, 336
chrudimský děkanát 92
Chrudimský kraj viz kraj Chrudimský
Chrudin viz Chrudim
Chvojno 150

J
Jaromierza viz Jaroměř
Jaroměř 7, 10, 12, 16, 19, 20, 22, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 35, 39, 41, 45, 47, 49–53, 56, 57, 79, 82, 85, 86, 88, 93, 94, 104, 108, 115, 117, 119, 138, 146, 147, 155, 162, 164–167, 174, 175, 180, 182–186, 190, 191, 200, 216, 219, 236, 237, 240, 243–247, 250–267, 273, 275, 282, 284, 293, 295, 298–300, 307, 308, 319, 322, 325, 336, 337, 339, 341, 344, 345
Jaroměřský rybník 52
Jaromíř viz Jaroměř
Jermer viz Jaroměř
Jermier viz Jaroměř
Jestřebec 183
Jestříbec 183
Jičín 40, 70, 71, 83, 336, 337
Jičínský kraj viz kraj Jičínský
Jihlava 22, 308
Jinonice (Praha) 90, 134
Jizera 82, 326
Josefov 35, 45, 46, 47, 52, 308
Josephstadt viz Josefov

K
Kalisz 202
Kalouskov viz Kalousov
Kalousov 49
Kamenec 179, 180
Kamenice 42
Karlovy Vary 308, 326
Karlštejn 210
Kladrubce 130
Kladruby 182
Kladsko 22, 27, 29, 35, 39, 45, 106, 191, 336
Kladská cesta 27
Klatovy 56, 113, 116, 336
Klosterneuburg 88, 196
Kluky 177
Knířov 51
Kocléřov 181

Kočice 178
Kočí 178, 236, 261
Kohoutov 182
Kochánovice 179
Kolín 133
Komárov 181
Komenského ulice (Chrudim) 143
Komín (Brno) 72
Konopiště 187
Korutany 100
Kostelec 73
Kostelec nad Labem 73, 74, 90, 91, 93, 101, 135, 281
Kostelec nad Orlicí 136, 221, 244
Kostelec super Albea viz Kostelec nad Labem
Kostelecko 281
Kostelní Hlavno 69
Kostelycz viz Kostelec nad Labem
Košíře (Praha) 134
Košumberk 273
Kouřim 27, 38, 114, 133
Krabčice 182
kraj Boleslavský 307
kraj Bydžovský viz kraj Novobydžovský
kraj Čáslavský 161, 230
kraj Hradecký 19, 41, 106, 161, 166, 171, 190, 191, 192, 230, 244, 270, 296, 335, 341, 345
kraj Chebský 110
kraj Chrudimský 19, 41, 106, 161, 162, 230, 307, 335, 341
kraj Jičínský 41
kraj Kouřimský 161
kraj Královéhradecký 45
kraj Novobydžovský 19, 230, 307
kraj Pardubický 41
kraj Trutnovský 182, 191
Krakov 27, 207
Králové Dvůr viz Dvůr Králové nad Labem
Králové Hradec viz Hradec Králové
královéhradecká diecéze 230
Královéhradecký kraj viz kraj Královéhradecký
Království české viz České království
Kremže 68
Kresčak 127
Krchleby 178, 179
Krnov 68
Krkonoše 29, 38
Krumau am Kamp viz Krumlov na Kambě
Krumlov na Kambě 66
Krušné hory 17, 74
Křivoklát 284
Kukleny 46, 51, 177
Kuks 38, 44
kunovická provincie 63
Kutná Hora 83, 85, 87, 89, 202, 269, 277, 282, 285, 308, 336
Kyjov 308
Kynygfeld viz Městec Králové

L

Labe 16, 29, 35, 38, 39, 44, 46, 47, 53, 73, 82, 90, 106, 204, 205, 222, 230
Landescron viz Lanškroun
Landshut 78
Lanškroun 31, 75, 76
lanškrounský děkanát 92
Lanšperk 75, 76
Lantsperch viz Lanšperk
Lauenstein 74
Les Království 38

Lety 90
Lhota 179
Lhůta 183
Liberec 326
Libotov 181
Lichnice 136, 179
Linec 274
Lipina 179
Lipnice 181
Lis viz Lysá nad Labem
Lisa viz Lysá nad Labem
Litol (Lysá nad Labem) 69
Litoměřice 69, 336
Litoměřicko 61, 292
Litomyšl 19, 27, 61, 82, 242, 253, 343
litomyšlská diecéze 92
Líza viz Lysá nad Labem
Lhota pod Strání 177
Loket 308
Loučná 39, 52, 82
Lounsko 61, 66
Louny 133, 291, 336
Lubava 202
lucemburské hrabství 100
Luchens viz Blučina
Lužice 65
Lysa viz Lysá nad Labem
Lysá nad Labem 65, 69, 70, 72, 77, 78

M
Madrid 281
Makov 179, 180
Malá Strana (Praha) 121, 131, 285
Malé Košíře (Praha) 90
Malé nám. (Hradec Králové) 208, 298
Malý rynek viz Malé nám. (Hradec Králové)
Marienthal 65
Markovice 51
Májův mlýn 49
Medlešice 178
Meerane 61
Melnik viz Mělník
Metličany 50
Metuje 35, 46, 47, 52
Mělnicko 18, 73, 99
Mělník 7, 9, 10, 11, 16–18, 56, 57, 65, 72, 73, 91–94, 99–101, 103, 108, 110, 117, 119, 121, 122, 126, 131, 141, 153–156, 159–161, 168–170, 175, 196, 212, 213, 217–220, 222–226, 230, 233, 242–244, 246, 251, 252, 261, 266, 267, 269, 282, 283, 292, 297, 298, 307, 308, 333, 335–339, 341, 342, 344–346
Městec viz Městec Králové
Městec Králové 82, 106
Mielnicum viz Mělník
Mielnik viz Mělník
Miestecz Regine viz Městec Králové
Mikuláš 109
Miletín 19
Milovice 69
Míšeň 59, 65
Míšeňsko 74
Mlýnský náhon 39
Mnětice 178, 179
Modřec 179, 180
Morauia viz Morava
Morava 20, 22, 27, 34, 38, 41, 66, 67, 69, 106, 110, 173, 241, 257, 335, 336
Morava, jihovýchodní 63
Moravské pole 68

moravskobudějovická provincie 63
Most 113, 114
Muta viz Vysoké Mýto
Mutha viz Vysoké Mýto
Mýtské předměstí viz Slezské předměstí
mýtský děkanát 92
Mzea viz Mže
Mže 61

N
Na Pumberkách viz Pumberk
na Zderazi 241
Náchod 19, 27, 29, 82, 182, 190, 244
Náchodská cesta 27, 35
Nedvězí 179, 180
Nechanice 19
Neprobylice 66
Nisa 241
Noua Truthnow viz Trutnov
Nové Lesy 181
Nové Město (Praha) 214, 269, 282, 285
Nové Město (u Vídně) 275
Nové Město pražské viz Nové Město (Praha)
Novobydžovský kraj viz kraj Novobydžovský
Nový Bydžov 7, 8, 10–12, 16, 19, 26–28, 31, 38, 40, 41, 50, 52, 53, 56, 82, 85, 93, 94, 154, 155, 194, 267, 268, 280, 282, 295, 296, 298, 307, 308, 322, 324, 325, 344, 346
Nový Hradec Králové 46
Nový Kostel 70
Nový les 44
Nový Hrad 143
Nový Ples 47
Nowa Cerekwia viz Nový Kostel
Nymburk 82, 88, 196

O
Ohař 90
Ohře 69
okresní hejtmanství Královédvorské 33, 41
Oldřiš 179, 180
Olomouc 8, 22, 27, 45, 198, 308
Opatovice 20, 56, 82, 85, 105, 199
Opava 326
Opavsko 68, 70
Opočno 182, 183, 186
Orlice 46, 47, 51, 204, 205, 208, 210
Orlická ulice (Hradec Králové) 46
Orlické hory 82
Orlík 90
Orthe 76
Oseka 61
Oslavany 90
Ostrá 69
Ozecs viz Oseka 61

P
Pardubice 29, 30, 82, 177, 178, 187, 250, 260, 323, 330–332
Pardubický kraji viz kraj Pardubický
Paumberk viz Pumberk
Pálená ul. (Polička) 148
Pecka 270
Pešť 258
Pirna 74
Pišťovice 51
Písecko 90
Písek 336
Plasy 61, 62

Ples 31, 35, 46, 47
Pleský les 35, 47
Plotiště 177, 205
Plzeň 63, 203, 285, 308
plzeňská kastelánie 62
Poděbrady 27, 82
Podkrkonoší 31
Podkrušnohoří 341
Podorlicko 185
Pohorlich viz Pohořelice
Pohořelice 67, 69, 70, 72
Polabí 61
Policz viz Polička
Policza viz Polička
Polička 7, 10, 12, 16, 19, 20, 22–24, 26, 27, 31, 40, 41, 48–50, 52, 53, 56, 75–77, 79, 81, 82, 85, 86, 88, 92–94, 104, 106–108, 110, 115–117, 119, 147, 148, 154, 155, 163–165, 167–169, 170, 171, 173–175, 180, 183, 184, 190, 191, 193, 200, 223, 228, 240, 244, 245, 247, 249, 252, 266, 267, 277, 278, 282, 290, 298, 302, 307, 308, 311, 322, 327, 328–330, 332, 336, 337, 341, 342, 344–346
Poličsko 27, 29, 183
poličský děkanát 92
Polská cesta 27, 35
Polsko 20, 22, 27, 35, 39, 71, 106, 336
Poruby 182
Pospíšilova ulice (Hradec Králové) 46
Potštejn 118, 131, 136, 218, 221
Pouchov 46, 177
Praha 8, 17, 22, 27, 29, 39, 45, 56, 62, 89, 106, 116, 119, 121, 134, 143, 164, 173, 174, 190, 192, 198, 199, 204, 207, 208, 211, 213, 218, 226, 244, 245, 274, 284, 301, 308, 311, 324, 332, 337, 339, 345
Prasek 280
Pražské předměstí (Hradec Králové) 46, 250
Pražské předměstí (Jaroměř) 93
Pražsko 60
Pražský hrad 62, 93, 128, 214, 237, 281, 284, 296
Prestycz (circuitum) viz přeštický újezd
Prešpurk viz Bratislava
Probulov 90
provincia Wadizlabicensis viz vladislavická provincie
provincia Wogamensis 68
provincia Wolynensis viz Volyňská provincie
Prusko 29
Předklášteří u Tišnova 64
Přelouč 19
přeštický újezd 65
Příbram 65
Příbramsko 64
přibyslavická provincie 63
Přimda 104, 115
Přírodní park Orlice 52
Pumberk 29, 48, 52
Pumberky viz Pumberk

R

Rabštejnek 178, 179
Radhošť 183
Radosno 127
Rakouské císařství 317
Rakousko-Uhersko 330
Rakousy 20, 22, 27, 60, 66, 336

Rasošky 47
regnum Bohemiae viz České království
Rez 182
Rochov 61
Rosshberg viz Rožberk
Rozhovice 178
Rožberk 46
Rybáře 208
Rychnov nad Kněžnou 82
Rzy 182, 183

Ř
Řehoty 280
Řevnice 67, 70
Řím 128, 253
Říše římská viz Svatá říše římská

S
Sádek 180
Sadská 27
Sandoměř 217
Sasko 17
Sayda viz Zavidov
Sázava 60
Sebin Wyschonis 76
Sedlec 61, 183
Sedliště 179, 180
Sedlíšťka 183
Shexhin viz Čečín
Scharfenberg 74
Skřivánky 48
Skuteč 76
Skutečsko 327
Slatiňany 178, 186
Slezská cesta viz Kladská cesta
slezská knížectví 219
Slezská ulice (Hradec Králové) 46
Slezské předměstí (Hradec Králové) 46
Slezsko 34, 103, 203, 336
Slotov 182
Sloupnice 182
Slovensko 59, 64
Smiřice 182, 185
Stameczendorf 178
Stanovice 44
Stará Boleslav 63
Stará Chrudim 80
Stará Lysá 69
Staré Brno 92
Staré Město (Praha) 163, 183, 214, 269, 274, 282, 285, 287, 343
Staré Město pražské viz Staré Město (Praha)
Staré Mýto 50, 149, 240
Starý Bydžov 38, 39, 50, 82, 93, 154, 155
Starý Ples 47
Starý Trutnov 241
Stein 68
Stiet viz Štětí
Stradouň 183
Stremi viz Střemy
Střemy 65
Stříbro 56, 61, 116
Sušice 336
Svatavin újezd 60
Svatá říše římská 116, 203, 317
Svinčany 178
Svinišťany 182
Svitavy 19, 76, 82
Svobodné Dvory 177
Svojanov 67, 76, 136, 179
Svojanovsko 67
Svratka 40

Š
Šibeniční rybník 280
Široká ul. (Chrudim) 144

Školní nám. (Chrudim) 44
Šnakov 183
Štaffova ul. (Polička) 148
Štětí 73, 90, 93, 101, 134, 285
Štýrsko 66
Švábsko 60, 65

T
Tachov 56, 104, 115
Tábor 162, 163, 183
Teinitzer Hof 65
Telecí 179, 180
Teplice 7, 10, 16, 18, 341
Teplicko 18
Terezín 45, 46
Tetín 62
Těšnovská vodní nádrž, též Bílá Třemešná 38
Tharandt 74
Thaur 78
Tichá Orlice 76
Tinêc viz Týnec
Tisová 183
Topol 178
Trnava 64
Tratzberg 78
Trautnaw viz Trutnov
Trhonice 179, 180
Trstenická cesta (stezka) 27
Trusnov 183
Truthnow viz Trutnov
Trutnov 7, 10, 12, 16, 19, 26, 27, 31, 38, 39, 41, 43, 47, 50, 52, 53, 56, 57, 82, 93, 94, 106, 108, 117–119, 150–153, 155, 165, 167–170, 173, 184, 188, 191, 218, 231, 241, 243, 247, 252, 257, 260, 264, 267, 268, 275, 279, 282, 298, 307–309, 321, 322, 326, 327, 338, 341, 344, 345
Trutnovum viz Trutnov
Trutnovsko 19, 29, 40, 136, 184, 336
Třebeš 177
Třeboň 10
Tuněchody 178, 179
Týnec 65, 179
Tyrolsko 78, 100
Tyroly viz Tyrolsko
Tůň 69
Tynsan viz Týnčany
Týnčany 63, 64
Týnice viz Týnec
Týnišťko 183
Týřov 200

U
Uherské Hradiště 308
Uhersko 21
Uhersko (ves) 182, 183
Uhry 59, 218, 336
újezd sv. Martina 60
Uničov 308
Úpa 35, 39, 43, 47, 49, 52, 155
Ústí nad Labem 336
Ústí nad Orlicí 19, 76, 82
Úterý 64

V
Vanice 51, 182, 183
Václavice, dříve Vladislavice 67, 70
Vejvanovice 178
Veliš 71
Velké Košíře (dnes součást Prahy) 90
Verdek 181
Vidžín 64

Vídeň 20, 21, 22, 27, 212, 217, 251, 258, 296
Vinary 183
Vladislavice viz Václavice
vladislavická provincie 67
Vlčí hory 48
Vltava 16, 56, 106, 230
Volyně 90
volyňská provincie 67, 72
Volyňsko 90, 134
Vraclav 22, 27, 40, 106, 110, 182, 183
Vratislav (Wrocław) 27, 284
Vyhnánov 182
Vysoká 183
Vysoké Chvojno 150
Vysoké Mýto 7, 10, 12 16, 19, 20, 22, 23, 26, 27, 30, 31, 35, 38, 39, 41, 48–53, 56, 74, 76, 77, 79, 81, 82, 85, 86, 88, 94, 104, 106, 108, 110, 113–119, 122, 128, 149, 154, 155, 163, 164, 166–171, 173, 175, 182, 183, 200, 223, 233, 235, 240, 243–245, 247, 252, 259, 267, 275, 277, 282, 295, 298, 302, 307, 308, 314, 322, 330, 336, 337, 341, 344, 345
Vyšehrad 60, 62, 70
Vzci 76

W
Weluss viz Veliš
Wilhelmswerd 76
Withsin viz Vidžín

Z
Zavidov 74
Zábřeh 76, 77
Záosečí 60
Zbraslav 203
Zdechovice 280
Zebín 76
Zelčín 65
Zelchin viz Zelčín
Zhořelec 202, 204, 208
Zieglerova ul. (Hradec Králové) 140
Zkuts viz Skuteč
Znojmo 88, 308
Zvíkov 81, 90

Ž
Žampach 76
Žatec 63, 336
Železné hory 38
Želivka 60
Židlochovice 67
Žireč 44
Žitava 22, 65, 202, 235
Žitavsko 65
Živohošť 67, 70
Žíka 183

EVA SEMOTANOVÁ
JOSEF ŽEMLIČKA A KOL.

Věnná města
českých královen

PRÁCE HISTORICKÉHO ÚSTAVU AV ČR, v. v. i.
OPERA INSTITUTI HISTORICI PRAGAE
Řada/Series A – Monographia

Seznam autorů: doc. PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové; doc. Mgr. Petr Grulich, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové; prof. PhDr. František Musil, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové; Mgr. Petr Polehla, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové; prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha; doc. PhDr. Martin Šandera, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové; Mgr. Jan Vojtíšek. Národní knihovna České republiky; doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové; prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha.

Vědecká redakce: PhDr. Jan Zelenka, Ph.D.
K vydání připravili: prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha, prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
Překlad resumé: Sean Mark Miller, MA (angličtina)
Grafická úprava: Daniel Čížek
Nakladatelství Historický ústav
Praha 2022
Vytiskla tiskárna S ERIFA, s. r. o., Jinonická 80, 158 00 Praha 5
440 s.

ISBN 978-80-7286-393-8

Adresa:
Historicky ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecka 809/76, 190 00 Praha 9
Telefon, telefax: +420 – 286 887 513
E-mail – sekretariat@hiu.cas.cz